

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÖNER
YAĞCI

KİR

Cumhuriyet
Kitapları

Roman

ÖNER YAĞCI

KİR

YAYIN KURULU

Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı),
Ataol BEHRAMOĞLU, Deniz KAVUKÇUOĞLU, Deniz SOM,
Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Fazilet KUZA

YAYIN YÖNETMENİ

Zeynep ATAYMAN

GÖRSEL YÖNETMEN

Haydar BEY

GRAFİK TASARIM

Ahmet SUNGUR

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ

Serpil ÜNAY

BASKI/CİLT

YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No:27/806 Kat:9 Zeytinburnu / İstanbul

0212 565 01 22 – 0212 565 02 55 Sertifika No:12028

DAĞITIM

I. Baskı: Nisan 2009

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Prof. Nurettin Mazhar Öktek Sk.

No:2 34381 Şişli - İstanbul

Tel : (0212) 343 72 74

Faks: (0212) 343 72 65

ckk@cumhuriyet.com.tr

www.cumhuriyetkitaplari.com

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.

Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Öner Yağcı

KİR

ÖNER YAĞCI, 1951, Tokat-Zile doğumlu. İlköğrenimini Yozgat-Yerköy'de tamamladı. Tokat İlköğretmen Okulu'nu (1969) ve Gazi Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nü bitirdi (1975). 12 Mart döneminde yargılandığı DEV-GENÇ davasında iki yıl kadar tutuklu kaldı. Ağır-Taşlıca'yı da öğretmenlik, Kars-Sankamış'ta askerlik yaptı. 12 Eylül döneminde, yöneticilerinden olduğu TÖB-DER hakkında açılan davada yargılandı ve beş yıl hapis yattı. 1974'ten beri birçok dergide yazılan yayımlandı, çeşitli yayınevlerinde çalıştı. *Kardelen*'le 1986 Akademi Kitabevi Roman Başarı Ödülü'nü; *Tumalar*'la 1988 Madaralı Roman Ödülü'nü, 1994 Sabahattin Ali Kültür Günleri Ödülü'nü, 1995 Truva Edebiyat Ödülü'nü aldı. PEN Yazarlar Derneği, Edebiyatçılar Derneği, Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı, BESAM, 68'iler Birliği Vakfı gibi kurumlarda yöneticilik yapan yazar, romanlarından başka kültür, sanat, edebiyat, siyaset konulu deneme, inceleme ve araştırmalarıyla da tanınıyor.

Yayımlanan Kitapları:

Roman: *Kardelen*, *Tumalar*, *Gökyüzüne Akan İrmak*, *Yediveren*, *Kaptan*.

Deneme-inceleme: *Fedailer Mangası*, *Şükran Kurdakul*, *Nasrettin Hoca*, *Yunus Emre*, *Köroğlu*, *Karacaoğlu*, *Dadaloğlu*, *Pir Sultan Abdal*, *Hayyam*, *Ezop*, *Aziz Nesin*, *Aydınlığı*, *Sivas'ı Unutmak*, *Umut İnsanda*, *Aydınlığın Ustaları*, *Yine de İyimser*, *Aydınlıklar Önümüzde*, *Dil Kalemimin Enstitüsü*, *Savaş ve Edebiyat*, *Nâzım Hikmet Aydınlığı*, *Küreselleşme Sürecinde Edebiyatımız*, *Emperyalizm ve Yurtseverlik*, *Nazi Kampları*, *Sonsuza Rüzgâr'dı '68* (A. Nergis, B. Yıldız, H. H. Yalvaç ile birlikte), *Roman Aşkıyla*, *Beyler Bu Vatana Nasıl Kıydınız?*, *Edebiyat Aşkıyla*.

Derleme: *Nâzım'dan Armağan* (Ş. Kurdakul ve K. Coşkun ile birlikte), *Yaşama Yön Veren Sözler*, *Çocuk Adları Sözlüğü*, *Çocuk Bahçesi*, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, *Cumhuriyet Dönemi Denemeler Seçkisi*.

*Cumhuriyet'in değerlerini aktaran ve
savunan eğitimcilerimize;
Haşim iek'e, Vecdi özu'ya, Türkel Minibaş'a...*

GİRİŞ

Zileli Abbas Ağa'nın oğlu Yahya'yı kim bilir?

1894 Kireçli Köyü doğumludur. 20 yaşındadır seferberlikte. Sıhhiye çavuşu olmak için sağlık kitabını bir gecede okuyup ezberleterek girdiği sınavda başarılı olur. Sarıkamış'tadır birliği. Yaralananları almak için sedyeyle giderler kurşunların üstüne. Kulağının dibinden vızır vızır geçer kurşunlar. Üşümektedir. Karnı açıktır. Uykusuzdur. Siperlerden kolunu kaldırır ki yaralanıp hastaneye götürülsün. Hiç değilse uyur, hiç değilse bir çorba içer, hiç değilse ısınır biraz. Kurşunlar ve güllerle arkadaşları sapır sapır dökülmektedir. Yetişmemektedirler yaralıları taşımaya. Kurşun değmez ama kendinden nasıl geçtiğini de bilmez Sıhhiye Çavuşu Yahya. Şarapnel parçalarıyla delik deşik olduğunu ancak on gün sonra öğrenir Rusların Sarıkamış Hastanesi'nde. Sibiry'a'daki tutsaklığından 1919'da döner. Döner dönmez, daha savaşı yaşamın tadına varmadan Kuvayı Milliye'de alır soluğu... Yıllar önce öldü Gazi Yahya dedem. Onun seferberlikle, tutsaklıkla, Kurtuluş Savaşı'yla ilgili anlattıklarından çok az anı kaldı bende.

Zileli Hasan Kırılmaz'ın öyküsünü kim bilebilir ki?

Bir Ermeni ustanın yanında semerci çırağıdır Hasan. Seferberlik'te Sarıkamış'a gönderilen bir kınalı kuzudur. Bir Kazak askeri bir kılıç omzuna, bir kılıç da başına vurur. Kendinden geçer Kınıtış Oğulları'ndan Hasan. Savaş alanından ölümler toplanırken inlemesini duyarlar onun. Cesetlerin arasından çıkarırlar kanlar içindeki Hasan'ı. Kızılay, Sarıkamış Hastanesi'ne götürür. İyileşince Hasankale-Aşkale üzerinden yürüyerek Sivas'a, oradan memleketine

gelir. Ayağında çarık çorap yoktur. Eti, kemiği, damarı, siniri birbirine kaynamıştır. Necmi Muammer İlkokulu'nun yanındaki Cerrah Mustafa Efendi aylarca tedavi eder ayaklarını. Kafatasında kocaman bir yarık vardır, çocukları kurşunkalem bile koyarlar oraya. 1920'de Kuvayı Milliye için asker toplanırken "Ben de gideceğim!" diye tutturur. Bari geri hizmet olsun diye fırıncı yazarlar. İnönü savaşlarının yapıldığı cepheye giden 200 kişilik kafilede okuma yazma bilen üç kişiden biridir. İsmet Paşa fırın emini yapar Hasan'ı. Mustafa Kemal Paşa'nın çadırı kurulmuştur. Sabahın ilk sıcak ekmeğini götürüp verir Paşa'ya. "Ne güzel! Buğulu ekmek!" diyen Mustafa Kemal Paşa, emir erine adını soyadını yazdırmasını söyler. "Savaş bitince sana bir ekmekçi kıyafeti hediye edeceğim." der. Kurtuluştan sonra da beyaz bir ekmekçi gömleği gönderir Hasan'a. Kırılmaz soyadını kılıçla kırılmayan kafası nedeniyle alan Gazi Hasan, 1939'da ölene kadar yıllarca tertemiz, ütülü saklar o beyaz gömleği ve onunla gömülür. Oğlu Halil, babasının, sürekli, "İnsanlığımızı, Türklüğümüzü Atatürk'ten öğrendik." dediğini söyler.

Büyük amcam Gürcüoğlu Mehmet'i kim bilir?

Zileli bir neferdir, o da 1914'te askere alındığında yeni yetme bir delikanlıdır. 1921'de bir yazı gelir evine. Seferberlik dönüşü Kuvayı Milliye'ye katıldığı bilinir ama başka bir haber de alınamaz ondan: "Abdullah oğlu Mehmet Gürcüoğlu. 1330'da askere alındı. Halen askerde olup hayat memati meçhuldür. 1337. Mahallesine tebliğ edildi." Torunu Kemal'in hâlâ gözleri dolar hiç unutmadığı şehit büyükbabasını andıkça.

Gazi Ömer Küyük, Gazi Veysel Turan, Gazi Yakup Satar ardı ardına toprağa kavuştular. Onlar Mustafa Kemal'in son askerleriydiler. Ve Kurtuluş Savaşı'nın "son gazi"si 105 yaşındaki Emekli Piyade Albay Mustafa Şekip Birgöl... Sonrası yok.

On binlerce benzer öyküyle doludur tarihimiz...

SEFERBERLİK

Mümtaz Bey elinde tahta bavuluyla çerez işliğinin kapısından içeri girmiş, İbrahim Emmi'nin elini öpüp boynuna sarılmıştı. Gelirken eli boş gelmezdi. Bu kez, bir kutu gül lokumu getirmişti: Gür sesiyle “Çam sakızı, çoban armağanı.” dedi, “Kırklar Sofrası'na bizim de lokmamız nasip olsun.”

Uzun boylu, iri yapılı, kara yağız biriydi Mümtaz Bey. Kara gözlerinin, kara kaşlarının altına ucu kıvrık gür bıyıkları çok yakışmıştı. Saçlarına kır düşmeye başlamıştı. Üstü başı toz toprak içindeydi. Sivil giysiyle gelmişti. Yolda sivil giyinir, resmi işleri olduğu zaman askeri giysisini bavulundan çıkarırdı. Çerezcioğlu İbrahim, “Hoş geldin Mümtaz oğlum.” dedi. “Şükür kavuşturana. Kem gözlüler yine boş durmayıp hakkında kara haberler yaydılar. Bizim eşiğimizden geçene kurşun kolaylıkla işlemez, savaşların, ateşlerin içinden sağ salım dönen Mümtaz oğlum bir tabanca mermisiyle devrilecek adam mı demiştin ama hayli zamandır gelip gitmeyince, endişelenmeye başlamıştım. Arayı neden bu kadar soğuttun? Unuttun mu memleketinin yolunu?”

“İbrahim Emmi, ben toprağımı, yolumu unutabilir miyim? Her an gözümde tütersiniz. Buraya geleceğim günü iple çektim. Felaketler birbirini kovalıyor, ancak fırsat bulabildim. Duydukların bir bakıma doğrudur, ben şu an resmen ölüyüm.”

“Ağzından yel alsın Mümtaz'ım. O ne biçim söz? Ben düş görmüyorum ya, işte dipdiri yanımdasın. Hele otur, dinlen, soluklan biraz. Her ırmak yolunu bulur, her şey kendi akağında akar. Derdi veren dermanını esirgemez. Yeter ki akıl başta, can sağ olsun. Yalnız sen boşa konuşmazsın, neler oluyor, açıkla hele?”

“Bir çatışma sırasında aldığım kurşunlarla yaralanıp yere devrilmişim. Öldüğümü sanıp bir odaya kaldırmışlar. Gazeteler de öldüğümü yazmış. Teneşirde hocanın döktüğü sıcak suyla kendime gelip başımı kaldırdığımda bizim şuradaki hamamdayım sandım. Enver Bey, ajanslar öldüğünü duyurdular, canlı olarak ortaya çıkman uygun olmayacak, sana yeni bir ad ve kimlik verelim deyince pek üzerinde durmadım.”

“Seni kurşun yarası değil Enver Bey öldürmüş desene. Sen onun yoluna canını ortaya atıyorsun, o yok olman için fırsat kolluyor. Bir husumet mi olmuştu aranızda?”

“Bunları akşam muhabbet meclisinde konuşuruz İbrahim Emmi. Ben şimdi şuradaki hamama gideyim, terleyip paklanayım. Evdekilerin işi gücü vardır, onları da işinden etmeyeyim. Bu kez biraz fazla kalacağım, anamın elini öpmeye sonra gelirim. Hamamdan çıkınca da burada uzanır dinlenirim.”

Evdeki kadınların işleri gerçekten başlarından aşkındı. Üzüm ezilip sıra yapılıyor, pekmez kaynatılıyor; tarhana pişirilip kurutuluyordu. Kuşburnu toplanmıştı, pekmez, tarhana işi bitince, ezme, pestil, köme yapılacaktı. Günlük ev işleri, çocukların bakımı da vardı. Hatice, Fatma’nın doğumunda yataktan iki gün kalkamadan yatmıştı. Bugünlerde onlar da yatak yüzü görmüyordu. Uykusu gelen ocağın karşısındaki minderlere kıvrılıyordu. Tüm bu işlerin arasında gelen giden de eksik olmazdı. İbrahim, eve bir iki gün konuk gel-mese tedirgin olur, ne kusur işledik ki kaç gündür kapımızı çalan olmadı, derdi.

“Sen gelmişsin işin gücün lafı mı olur Mümtaz’ım? Yaptığım bir şey de yok, Halil çürüğe çıkardı beni. Babam bağ tarla işlerini gezip tozma sayıyor, az iş mi onlar diyor. İlla ki ocağın başında terleyecek, ben bile zorlanıyorum, babamsa kendini hâlâ yirmi yaşında görüyor diyor.”

“Sen özsün, çürümezsin İbrahim Emmim. Halil senin değerini bilmez mi? Yanında iki gün kalan arınır. Halil seni düşünmüş.

En önemli işin sağlığını koruyup başımızda bulunman olmalı. Çocuklar hiçbir işi yerde bırakmazlar, merak etme. Bizim gönlümüz kocamasa da bünye eskisi gibi değil artık. Hele şu başımızdaki belayı savalım, ben de emekliye ayrılıp baba ocağımızı tüttürmeyi düşünüyorum.”

“Hayırdır evladım, sen şerden uzak durur, başını belaya sokmazdın?”

“Sözün gelişi. Kimseyle kişisel bir sorunumuz olmaz. Derdimiz, memleketin genel durumudur. Memleket bıçak sırtında. Bunun için mi hükümeti aldık elimize? Kırk para borç alabilmek için devletin, milletin boynuna ip geçirilip ecnebilerin eline veriliyor. Yüreğim yanıyor. Uyku uyuyamıyorum. Payitaht’ta durmak zül oldu bana. Biraz soluk alayım dedim. Kendimi zor attım toprağıma.”

“Mümtaz’ım, sen dinlenip toparlan hele. Muhabbete, kalkınca devam ederiz. Burası da, ev de senin. Nerede rahat edersen başımız üzerine. Madem burada kalıp hamama da girmek istersin, eve haber edeyim, anan bir iki lokma bir şeyler hazırlasın. Akşama da muhabbet meclisini toplayım.”

“Allah uzun ömürler versin. Ne zaman gelsem, kapınızı açık buldum. Her sıkıntıma kol kanat geldin. Bunca yıldır ışığımız olup yolumuzu aydınlattın. Halil değerini bilmez mi emmi? O senin sağlığını düşünüyor.”

“Senin özün, toprağın paktır evladım. Yolunu gösterdik ama yolda yürüyen sensin. Önemli olan kılıçtan keskin olan yolda yürüyebilmektir. Bu yaşa, bu mertebeye geldin, bir adım şaşırmadın, aslını unutmadın. Devleti Ali Osman’ın bütün imkânları elinin altındadır, saraya girer çıkar, sultanlarla, nazırlarla görüşürsün. Makama mevkiye tamah edip hakkın olmayana el uzatmadın. Allah, Hünkâr’ın ocağından senin gibi can kıymeti bilen komutanları eksik etmesin... Kardaşım cennet mekânında huzur içindedir şimdi. Allah her kuluna senin gibi hayırlı evlat nasip etsin... Hadi, sen dinlenirken ben de eve doğru gideyim.”

Mümtaz Bey hamamda terleyip yıkandıktan sonra ışıktaki yatağın üzerine uzandı. Bir türlü uyku tutmuyordu. Uykularında bile rahat, huzurlu değildi. Yatakta kıpırdanıp duruyordu...

Bu geliş diğerlerinden farklıydı. Memleket uçurumun kenarına gelmişken, millet, devlet yok edilmek üzereyken, Dersaadet, aymazlık içindeydi. Abdülhamit'in baskı düzenine son verilmişti, ama gelen özgürlükten, irticacılar, devleti parçalamak isteyenler, dağlardaki eşkıya, mahpushanelerdeki hırsızlar ve katiller yararlanmıştı. Kendileri kışlaya geri çekilmişti. Başa gelen hükümetler Abdülhamit siyasetini neredeyse aynen sürdürmüştü. Balkanlar'ın çoğu, Trablusgarp, Adalar, Girit kaybedilmiş, Kudüs terk edilmişti. Osmanlı'nın Arabistan'daki varlığı sona ermişti. Arap şeyhleri Anadolu'dan giden Türk askerini katlediyordu. İngilizlerin altın ve silahıyla isyan eden Mekte Şerifi Hüseyin, Hicaz'ı ele geçirmiş, Enver Paşa, kutsal toprakları koruma şerefi adına Medine'de, Kudüs'te tuttuğu, yiyecek, silah, yardım gönderemediği askerlerimiz Müslüman Araplar tarafından İngiliz kurşunuyla katlediliyordu. Haliç'e çekilen donanma çürüyordu. Askeri depolar buğdayla doluyken askere tayin çıkarılamamış; askerin ayağına çarık, tüfeğine mermi verilememişti. Şehirler neredeyse tek mermi atılmadan düşmana bırakılmış; Anadolu insanı, Ermeni, Rum çetelerinin insafına terk edilmişti. Osmanlının yüzyıllarca Konya'dan, Tokat'tan Balkanlara sürdüğü Türkmenlerin torunları katlediliyordu. Canını kurtarıp kendini İstanbul'a atabilenlere devlet ilgisizdi. "Anayurdumuzdur" diyerek Anadolu yollarına dökülenleri de eşkıya, açlık ve hastalıklar kırıp geçiriyordu. Atalarının yüzlerce yıldır yurt edindiği Anadolu toprağı Türklere mezar edilip bir millet tarih sahnesinden silinmek istenirken devletin başında görünen, "Sultan" denilen kişiler ne yapıyordu? Ömürleri boyunca sarayın dışına çıkmamış; nerdeyse harem ağalarından, cariyelerinden, dalkavuklarından başka insan yüzü görmemiş; şehzadelikleri döneminde sürekli katledilecekleri korkusuyla aklını yitirmiş; ruh hastası zavallılar ve

maiyetlerindeki binlerce asalak, gününü gün etmekten başka bir şey düşünemiyordu. Memleketin tuzu, tütünü, liman işletmesi, Mısır Çarşısı esnafının gelecek yıllarda ödeyeceği vergiler güvence gösterilerek alınan yüksek faizli borçlarla Boğaz'a yeni saraylar ve yalılar yapılmıştı. Devletin geliri, borçlarının faizini bile karşılamıyordu. Memurun, subayın maaşının ödenmesi, ordunun ve sarayın masraflarının karşılanması için her ay yeniden Avrupa elçiliklerinin, Galata bankerlerinin kapısında borç aranıyordu. Avrupalı elçiler, ayaklarına çağırdıkları Osmanlı sadrazam ve bakanlarıyla görüşmeye tenezzül etmiyordu. Devletin maliyesi, Düyunu Umumiye'ye terk edilmişti. Devletin üst düzey memurlukları ve elçilikler, Rum ve Ermeni kökenlilerin elindeydi. Devletin ve ordunun yükü, cepheden cepheye koşan bir avuç kahraman subayla, askere alınmamak için hiçbir kaçamağı bulunmayan Anadolu Türk'ünün omzundaydı. Onlar Trablusgarp'ta, Balkanlar'da, Yemen, Arap çöllerinde yitip giderlerken çocukları aç ve perişandı. Saray ve ordunun başına getirilen saraylı paşalar, devleti çökertmişler, vatan toprağından başka satacak bir şey bırakmamışlardı. Yapılan gizli anlaşmalarla devlet bütün hükümlerlik haklarını kaybetmişti. Anadolu ayaklarının altından kaydırılmak üzereyken Babıâli'yi basıp ellerine almak zorunda kaldıkları iktidar değil, ateşten bir toptu. Devletin bütün gelir kaynakları yok edilmişti. Kapitülasyonlar kara bir yılan gibi ekonominin bağına çöreklenmişti. Beş kuruş gümrük ödemeden elini kolunu sallayarak giren ecnebi malları, memlekette çalışır tezgâh bırakmamıştı. Düveli Muazzama, Hasta Adam dedikleri Osmanlı'yı paylaşımında anlaşmışlardı. Rusya, Hristiyanların koruyucusu pozuyla Balkan devletlerini ve içerideki azınlıkları kışkırtıyor, silahlandırıyor. Padişah'ın ordunun başına getirdiği Enver Paşa, komutayı Almanlara bırakmıştı. Memleketin içinde bulunduğu durumu göremiyordu. Kâğıt üstündeki birliklerle Rusya'yı devirip Hindistan'da kuracağı imparatorluğun başına geçeceği günlerin düşünüyordu. Mümtaz Bey, Enver Paşa'ya endişelerini bildirip uyarıda bulunmuştu. Şimdiyse Enver Paşa onunla görüşmekten kaçırıyordu. Sa-

atlerce kapısını bekleyip sağladığı yeni bir görüşmede durumu bir kez daha anlatmıştı. Enver Paşa kulağının arkasına dinlemiş, bir iki “hı” deyip savmış ve Mümtaz Bey’i, adı var kendisi yok olan 99. Kafkas Süvari Alayı’nın başına göndermişti.

Mümtaz Bey, ışıktan seslerin gelince yataktan kalkarak elini yüzünü yıkayıp kurulandı. Gözünü kırpmadan yatakta dönüp durmuş, yol yorgunluğunu ve uyku sersemliğini üzerinden atamamıştı. İşliğin loş ışığına gözleri uyum sağlayamamış, bir köşede sofra hazırlığında olan “muhabbet meclisi”ni de fark edememişti.

Bembeyaz sakallı Haydar Dede, “Çelebiler” soyundandı; tarlasını ekip biçer, evinin yanındaki damında koyun bakar, kışın köylerdeki taliplerini dolaşır, aralarındaki geçimsizlikleri halleder, küsülü olanları barıştırır, cem’lerde dedelik yapardı. Dokumacı Ali Ekber, bedestendeki dükkânında çocuklarının evdeki tezgâhlarda dokuduğu, oyali yazma, bindallı kadife, cepken, hotoz gibi el emeği çeyizlik malzemelerin yanında, dışarıdan getirdiği sabun, kına, hammam taşı gibi malzemeleri satardı. Dükkânın arkasında karısı Kevser Hatun’la birlikte dikiş de dikerlerdi. İri yapılı Hamdi Usta, demirci esnafının piriydi. “Taşı sıkısa suyunu çıkarır.” derlerdi onun için. Demirciler çarşısındaki işliğinde oğullarıyla birlikte kazma, kürek, balta gibi tarım aletleriyle birlikte, kapalı yaylı, araba, yük ve kağı arabası üretimi ve onarımı yaparlardı. Babasından öğrendiği Arapçadan sonra, Mısır’daki medreselerde Farsça ve Latince de öğrenmiş bir bilgeydi. Tartışıp fikir birliğine varamadıkları konularda, Hamdi Usta’nın görüşü asıl alınırdı. Çerezcioğlu İbrahim, biraz da Halil’in zoruyla ışıktan, alışverişten elini çekmişti ve bağ tarla işlerinin dışındaki zamanını yol arkadaşlarıyla muhabbetle geçiriyordu. Teveklerin, ağaçların bakımını, budanmasını kendisi yapar, üzümü keser, pekmez, şarap olacakları, konu komşuya dağıtılabacakları bir bir ayırır; sulama, belleme, ceviz silkeleme işlerinde yanında amele götürürdü. İrikaraları satmaz; komşulara, gelene geçene dağıtır, şarabını onlardan yapar, dem aldıklarında, “Dikenin canı-

na değsin, babamın hatırası bunlar, çubuklarını memleketten getirdi.” diyerek başlar ve hikâyesini anlatırdı. Diğerleri sofraya hazırlığındayken İbrahim hizmet ediyordu. Mümtaz Bey’in kalktığını görerek yanına geldi ve sordu: “Nasıl, dinlenebildin mi Mümtaz’ım?”

“Eskiden buranın iki saatlik uykusu yeterdi. Bu kez yatakla kavgaya ettim sanki. Her tarafım ağrıyor.”

“Baş rahat, gönül huzurlu değilse sırça saraylar zindan, kuş tüyü yataklar diken olur batar, uykular haram olur adama. Baş rahat, gönül huzurluysa samanlık seyrân olur.”

Mümtaz Bey, biraz olsun kendine gelmiş, işliğin ışığına da gözleri alışmıştı. Hamdi Usta’nın sesini tanıyıp o yöne bakınca sofraya hazırlığını görerek yanlarına gitti ve hepsini selamladı: “Pirim, burada olduğunuzu fark edemedim, şükür kavuşturana.” dedi. “Benim gibi hazır sofraya beklememişsiniz, Osmanlının uleması gelip sizden ders almalı. Çok zahmet etmişsiniz.”

İbrahim, irikaraların küpünden iki testi şarap getirmişti, dostları yanındaydı, bağlamasını da duvara asmıştı ve keyifli anlarından birini yaşıyordu. İnsanlara yedirip içirmekten zevk alır, kapıya geleni boş çevirmez, sofraya serdirmeden geri göndermezdi. Bağa gelip üzüm, kiraz alanlardan para almaz, yoldan geçenleri çevirir, ermiş olan ne varsa sepetini, heybesini doldururdu. “Her şey parayla satılmaz.” dedi. “Olan var, olmayan var. İnsan nefisini körletecek. Allah herkesin gönlüne göre verir, kiminin duası, kiminin devesi derde derman olur. Yenilip içilmedikten sonra nimetin ne değeri var? Hak, yeryüzündeki bütün nimetleri insanın yemesi içmesi için yaratmış. Yeter ki ağız tadıyla, gönül hoşluğuyla yiyip içme nasip etsin. Sen sarayın haram lokmasına alışmış olanlarla neden kendini bir tutarsın? Mümtaz evladım, aramızda bulunamasan da bizimle gönül bağını hiç koparmadın. Meraklanma, konukluğun bitince hizmet sırası sana da gelir.”

Mecliste herkesin konuşmasına fırsat verilirdi. “Her şey insanın kendi özündedir Mümtaz Bey evladım.” diyen Ali Ekber’i din-

ledi: “İnsan iyiliği de kötülüğü de, eğitimi cehaleti de kendi içinde aramalı. Korkusu da cesareti de insanın kendi eseridir. İnsan olmasa dünyadaki bütün güzelliklerin kim farkında olurdu?”

“İyilik de kötülük de insanın içindeyse nasıl bir iyi, bir kötü olabiliyor insan?”

“Mevlam, dünyayı bilcümle canlı ve cansız varlıkla donatırken her şeyi zıddıyla birlikte yaratmış. İnsana can verirken ölümü de beraber vermiş. Ölüm olmasa yaşamının değeri bilinir mi? Kötü olmasa iyiye kim değer verir? Bütün bunları yaratırken tercihi insana bırakmış. İyiye kötüden ayırması için de akıl vermiş insana... Nasılsın Mümtazım? Biraz keyifsiz gördüm. Payitahtta neler oluyor hele?”

“Payitaht anlatılacak gibi değil. Herkes tedirgin, herkes diken üstünde. Balkan Savaşı’nın acıları bitmeden Avrupa’yı kara bulutlar kaplamış. Bu tufan dönüp dolaşıp başımıza ağacak gibi. Kaçıp kurtulmamızın olanağı görünmüyor. Saray, memleketi yemiş bitirmiş. Devlet çürümüş, nereye el atsan dökülüyor, her yeri tepeden tırnağa kirlenmiş. Kelleyi koltuğumuza alıp hükümeti ele geçirdik ama bu kez bozulma, kirlenme bize de bulaştı. Koltuğu kapanlar kendilerini keramet ehli görmeye başladı. Hiç olmazsa gözüm görmez diyerek kıta hizmeti istedim. Enver Paşa da buraya, var olmayan alayın başına gönderdi.”

“İnsan belli aşamaları yaşayıp olgunlaşmadan, gerekli bilgi ve görgüyü kazanmadan ehli olmadığı yere gelirse, oranın ağırlığını taşıyamaz.”

“Büyük makamları kısa sürede ele geçirmesi başını döndürdü Enver Paşa’nın. Kışla deneyimi olmadan harbiye bakanlığının ve genelkurmayın başına geçip başkomutanlık vekâletini de üstlenmesi, kaygılandırıyor. Sözde vekil ama fiiliyatta başkomutan o. Sultan bir zavallı, kukla yalnızca.”

“Enver Paşa rüşünü ispat için bir çılgınlığa kalkışmasını?”

“Aynı endişeyi taşıyorum. Aramıza mesafe koydu, en küçük bir eleştiriye dayanamıyor. Ordunun boynuna ilmeği geçirip Almanların eline verdi. Ele güven olur mu hiç? Çıkarlarına uygun olduğu süre

yüzüne gülerler ama hele bir azıcık çıkarlarına dokunuver, hemen dişlerini gösterir, gerçek yüzlerini ortaya çıkarırlar.”

“Sözüm meclisten dışarı, insanın içi temiz olursa dışarıdan gelecek her türlü kötülükle kolay baş eder. Yenilgilerimizin nedenini dışarıda ararsak yanılığdan kurtulamayız.”

Sohbet devam ederken sofrada da hazırlanmıştı. Ali Ekber getirdiği mumları ocaktan aldığı ateşle yakınca, ışık aydınlanmıştı. Birbirlerini artık daha rahat görebiliyorlardı. Ali Ekber, testideki kara üzüm şarabından herkesin bardağına doldurduktan sonra, “Destur ya Pirim, demlerimiz ısınmasın.” dedi.

Hepsinden genci, incedalan biri olan Çerezcioğlu İbrahim’in oğlu Halil’in sofradan uzak kaldığını gören Hamdi Usta, boşalan bardağını doldurup ona verdi. “Rabbim insanı yaratırken bir yaratmış, nimetleri paylaşırken de bir ayırım olmamalı, biri yiyip içerken bir başkası bakmamalı. Halil’im, niye meclisimizden uzak durursun?”

Halil, doluyu bitirdi ve “Eksik olma Hamdi Emmim, ocağı söndürüp meclisinize katılacağım.” dedi.

Haydar Dede, “Dikenin, yetiştirenin canına değsin!” dedi. “Rabbimiz bütün nimetleri insan için yaratmış. İsrafı haramdır. Etin de, ekmeğin de fazlası dokunur insana. Evladım, iyiyi, güzeli arama sıkıntısına katlanmayıp kolay olanı, kötü yolu tercih edersek sorumlusu neden başkaları olsun ki?”

“İnsan tembelliğe yatkın; her şeyin önüne hazır konulmasını istiyor. İnsan, iyiyi kötüyü neden ayıramaz ki? Kimse kötü yolu isteyerek seçmez.”

“İyi olmayı istemek yetmez, bunun için çaba göstermeli, bilgisini, görgüsünü artırmak için emek harcamalıdır. Kâmil olan seçmesini bilir, iyiyi kötüyü birbirinden ayırır.” dedi Hamdi Usta.

“Yine dersimizi verdin Hamdi Ustam, Osmanlının uleması gelip ders almalı.”

“Bunlar sır değil Mümtaz evladım. Ulema dediklerin, sarayın haram lokmasına tamah edip nefislerinin tutsağı olmuşlar, onlar meclisimize giremez, sırrımıza da eremezler.”

“İyi ki sizi bir arada yeniden gördüm. Üzerimdeki ağırlık kal-kıverdi.” dedi Mümtaz Bey. “Başımızda bulunup yolumuzu ay-dınlattığınız sürece her türlü sıkıntıdan bir çıkış yolunu bulmakta güçlüğ çekmeyiz.”

İbrahim, “Mümtaz evladımız tevazu gösteriyor, yeteri kadar piş-miş, ilim irfan sahibi olmuş.” dedi.

“Atası sen sayılırsın İbrahim kardaşım.” dedi Haydar Dede. “Se-nin sözün boşuna değildir.”

“Zor olan, yola girme değil, kılıçtan keskin olan bu yolda yü-rüyebilmek. Yoldan çıkmak istemeyen insan, içindeki düşmanı ile mücadele etmeli sürekli.”

“Yine bilmece gibi konuştun Haydar Dedem. İnsan düşmanını içinde barındırır mı?”

“İnsan en büyük düşmanını hep yanında taşır. Yalan ve hile-den daha büyük düşmanı yoktur insanın. Kibir ve gösteriş de insanın yolunu şaşırtır. Bir anlık öfkenin, insanın başına ne belalar açtığı-nı görmez miyiz? İnsan öfkeye kapıldığında aklı başından gider, akıl olmayınca boş beden kalır, onun da hayvandan farkı olmaz.”

“Dersimizi cem edecek olursak, yanımızda taşıdığımız düş-manımızın birincisi yalan ve hiledir. İkincisi kibir ve gösteriş, bir di-ğeri de öfkedir. İnsanın doymak bilmemesi de başına belalar açmıyor mu İbrahim Emmi?”

“İnsanda utanma duygusu kaybolursa gözü bir türlü doymaz olur Mümtaz’ım. Tüm kötülöklere neden olan da bilgisizliktir. Bil-gisizlikten kurtulmak içinse insanın bilimi öğrenip aklını kullanması şarttır.”

“İlim irfan sahibi olmuş, kendini akıllı sanan birçok insan el-lerine makam mevki geçince değişiveriyor. Devranın sürekli böyle döneceğini, bulundukları mevkinin baki kalacağını sanıyor.” dedi Mümtaz Bey.

Haydar Dede, “İnsan, nefsinin tutsağıysa bütün kötölöklere açık olur. Nefisle mücadele, bilim öğrenerek kazanılır. Bilime değer ver-meyen toplumlar bilgisizliğin kör karanlığından kurtulamaz.” dedi.

“Ağzınıza sağlık. Meclisinizden epey ders aldım.” dedi Mümtaz Bey, “Bir günde bu kadarı yeter. Biraz da gönüller şen olsun. İbrahim Emmi bağlanan duvarda bakınıp duruyor. Dedem destur verirse biraz da değişlerinizden nasibimizi alalım.”

İbrahim “Destur ya pirim!” diyerek bağlamasını duvardan alıp değişini söylemeye başladığında, Ali Ekber’le Hamdi Usta kuşaklarını bellerine dolayıp semah dönmeye başladılar: “*Güvercin donuyla Urum’a uçan,/ İmamlar evinin kapısını açan/ Cümle evliyalardan üstünden geçen/ Var mıdır hiçbir er Ali’den başka...*”

Semahtan sonra yerlerine oturdular. İbrahim’in söylediği türküye hepsi eşlik etti: “*Bir adın Haydar’dır bir adın Ali/ Hak Murtaza dedi sana ya Veli/ Cihanın ahiri ya da evveli/ Garip gönüllere mihman olansın...*”

İbrahim bağlamayı Ali Ekber’e verdi: “*Pir Sultan Abdal’ım nefesim baktır/ O hakekin katında kusurum çoktur/ Cehennem ateşi var derler yoktur/ Herkes ateşini bile götürür...*”

Sofra hizmetine bakan Halil, ocağa leblebi koymamıştı. Testi boşalmıştı. Şarap getirmek için eve gidip geldiğinde bağlama Mümtaz Bey’deydi: “*Şah Hatayı’m cennet kapısını açtım/ Cömert olanların dolusun içtim/ Cahil olanları ayırdım seçtim/ Cahilden gayrisi cemde buluna...*”

Mümtaz Bey türküsünü bitirince bağlamayı öpüp Halil’e verdi: “Halil sıra sende. Meclisten ne kadar feyz aldın, göster bakalım marifetini.”

Halil, “Ustaların yanında çırağın ne hükmü olur?” deyip bağlamayı aldı: “*Derdim çoktur hangisine yanayım/ Yine tazelendi yürek yarası/ Ben bu derde nerde derman bulayım/ Meğer Şah elinden ola çaresi...*”

“Emminin gölgesinde iki gün kalan pişer derler ama Emmim gücenmesin, çırak ustasını geçmiş bile.”

“Öyle olmalı Mümtaz’ım.” dedi İbrahim. “Buraya kadar getirdik.

Bundan sonrasına töremize sahip çıkıp siz götüreceksiniz... Evladım, bağlamayı yerine asiver. Mümtaz'ımızı her zaman bulamıyoruz. Biraz da sohbet edip halini hatırını soralım... Mevlam her şeyi çift yaratmış, sen yine tek gelirsin. Buralardan kimseleri beğendiremedik, gözün saraylarda, sultanlarda mıdır?”

“Amacın konuşturarak sözü çile çekmeden, ilim irfan sahibi olmadan saraydan kız alıp makama konanlara getirmek değil mi? İnsan makama tamah etmemeli demez misin İbrahim Emmi? Meclisinizde bulunup lokmanızdan tatmak, saraylarda olmaktan daha üstündür. Enver, aslında payitahttan uzaklaştırıp başından savdı.”

“Bunca yıllık hukukunuz, önemli sorumluluklarınız var. Başının üstünde tutacağı yerde neden başından savmak istiyor? Koca Osmanlı Ordusu'nda güvenebileceği kaç subay bulabilir ki Enver Paşa?”

“İnsanların gerçek karakteri makam sahibi olunca ortaya çıkar.” dedi Mümtaz Bey.

“Havasını, güneşini almadan koparırsan meyve de ağzını burar.” dedi İbrahim. “Belli olgunluğa ermeden eline yetki verersen insan da yolunu şaşırır.”

“Gözünü hırs bürümüş, makama doymuyor. Ordunun en üst makamlarını da kaptı, yine de doymuyor. Bulunduğu yere hak etmeden geldi. Kibirli, kendini beğenmiş ve gösteriş meraklısı biri.”

“Hani özgürlük kahramanıydı, özgürlük için dağa çıkmıştı? Özgürlük yalnızca kendisi için miymiş?”

Testide şarap bitmişti. Halil ortalığı toparlarken Mümtaz Bey sohbete devam ediyordu: “Babîâli ateşten gömlek İbrahim Emmi. Savaş bulutları tepemizde dolaşırken hazine tamtakır, ordunun depoları boş. Askerin sırtında kaputu, ayağında çarığı, tüfeğinde mermisi yok. Devletin hükümlanlık hakları ecnebilere devredilmiş. Dünyunu Umumiye ağır şartlarda bile borç vermiyor. Avrupa'nın büyük devletleri, Osmanlıyı paylaşımında anlaşmışlar. Kendimize hayrı olacak hangi işe kalksak karşımıza İngiliz istihbaratı çıkıyor... İb-

rahim Emmi işin şakası, kaçamak yeri kalmadı. Osmanlıya ne halin varsa gör de diyemiyoruz. Yok olacak olan sadece Osmanlı saltanatı değil ki! Bir milletin yüzlerce yıldır yurt edindiği toprağı elinden alınmak isteniyor.”

“Halife Sultan herhalde düşünüyordur ümmetinin, milletin, devletin geleceğini.”

“Sultanlar gözlerde büyütölmüş. Kendilerini yönetmekten aciz olan bu insanlar devlet mi yönetiyorlar ki devletin geleceğini düşünebilsinler? Her şeyi ipotek ederek aldıkları borçlarla Boğaz kıyılarına yeni saraylar yaptıranlar mı düşünecek milletin, devletin geleceğini? Ömürleri boyunca saraylarından dışarı çıkmamış, şehzadelikleri boyunca ne zaman katledilecekleri korkusuyla yaşayan meczuplar mı düşünecek? Mutlaka bir çıkar yol vardır ama bizi kendi halimize bırakıyorlar mı? Savaşın kapımıza dayandığı şu sıra hazine boş, askerin sırtında kaputu, yiyecek ekmeğı yok. Devletin günlük giderlerinin karşılanması, Sultanların maiyetlerindeki on bini aşkın parazit beslenmesi lazım. Öyle sıradan yemekle de doymazlar. Önlerine her öğün kırk çeşit yemek koymak lazım. Devlet bütçesinin yarısı, sarayın masraflarına gidiyor. Bir karış beye, saraya kız getirenlere paşa rütbesi vermiş, maaşa bağlamışlar. Cephelerde ölüp giden subayın geride kalanları doğru dürüst maaş alamayıp dilenirken saraylıların maaşı bir gün bile bekletilmeden ödeniyor.”

“Yoksul milletin sırtına yapışan bu asalaklardan kurtulma zamanı gelmedi mi?”

“Senin gibi düşünenler yok değil İbrahim Emmi. Şimdilik sır olarak kalsın, başımızda Osmanlıdan önce çözölməsi gereken daha büyük belalar var. Osmanlıya bizim bir şey yapmamıza da gerek yok. Zaten yiye yiye her şeyi bitirmişler. Sırada akrep gibi kendi kendilerini sokup yok etmesi kaldı. Avrupalılar bize borç vermeyince devletin günlük giderlerinin karşılanması için acilen para bulunması lazım. Biz kapitölyasyonları sınırladık, hazineye para akmaya başladı ama bu da Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın hayatına mal oldu.”

“Duymuş, Ermeni tedhişçilerin işi sanmıştık... Yalnız ben kapitülasyon dediğin olayın hazineye para akmasıyla ve sadrazamın katliyle ilgisi nedir pek anlayamadım. Bana anlayacağım dille açıkla hele.”

“Osmanlının en güçlü olduğu dönemlerde mallarının Osmanlı topraklarına gümrüksüz girme hakkı Fransızlara bir lütuf olarak verilmiş. Daha sonra bu ayrıcalık diğer devletlere de tanındı. Avrupa’da buharın sanayide kullanılmasıyla bol ve ucuza üretilmiş olan mallar, Osmanlı sınırları içinde çalışır tezgâh bırakmadı. İğneden ipliğe her şey dışarıdan alınır duruma gelindi. Sonuçta kapitülasyonlar en önemli gelir kaynağı olan gümrük vergisinden Osmanlıyı yoksun bıraktı, yerli üretimimizi çökertti. Başka çare bulamayan Osmanlı, borca karşılık memlekette satmadık bir şey bırakmadı. Devlet enkaz halindeyken hükümeti biz aldık. Mahmut Şevket Paşa’nın kapitülasyon denilen bağrımıza çöreklenmiş yılanı biraz dizginlemesiyle hazineye para akmaya başladı. Yüzlerce yıldır kasasına akıtılan bu paradan yoksun kalan İngiltere çıldırarak Paşa’yı suikastla ortadan kaldırttı.”

İbrahim, “Failleri yakalanabildi mi bari?” diye sordu.

· Mümtaz Bey, “Cinayete adı karışanların bir kısmı yakalanarak Sinop kalesine sürüldü ama bu tür cinayetlerde azmettirene ulaşmak çok zordur. Tetikçi, cinayeti kimin adına işlediğini bilmez. Arada iki üç taşeron kullanırlar. Zincirin bir halkasını da kendileri ortadan kaldırınca olay faili meçhul olarak kalmaya mahkûmdur. Sinop’a sürülenlerden iz sürmek istedik ama o fırsat da elimizden kaçtı. Doğru iz üzerindeymişiz ki kanatlı kuşun bile çıkamayacağı kaleden elebaşları olduğu anlaşılan kişiyi İngiliz istihbaratı kaçırdı.”

“İngilizler için önemliymiş demek ki. Tanınan biri miydi?”

“Bir gazetede çalışır, Ziraat Okulu’nda öğretmenlik yaparmış. Türk Ocağı’nın yayınlarında yazıları çıkıyordu, kendisiyle tanışmıştım. Türk tarihi ve dili üzerine konferanslar veriyordu. Türklüğün tılsımlı hazineleri olan tarihi, dili, kültürü etrafında içtenlikle, sevgiyle toplanmalıyız sözlerini unutmam. İngiliz istihbaratının elemanı olarak

aramıza sızmak için öyle görünüyormuş. Samimi olmadığını nereden bilebilirdik.”

“Mümtaz evladım, seni kırmak istemem, ama eski köye bu yeni âdet de nereden çıktı? Kaba, görgüsüz, anlayışsız Türkleri ağzından düşürmez olmuşsun. Türklerden başkası kalmadı mı etrafında birleşebileceğimiz?”

“İki yüz yıldır Avrupa’nın Hasta Adam dediği Osmanlıyı diriltmeye çalışmamız hiçbir işe yaramadı. Ne Tanzimat Fermanı, ne Kanunu Esasi, ne istibdattan kurtuluşumuz ne de Meşrutiyet idaresi Osmanlıyı ayağa kaldırabilirdi. Her olayda biraz daha küçüldük. Yunanlar, Bulgarlar, Sırlar ayrılarak kendi devletlerini kurdular. Buraları elde tutma çabamız, can damarımız olan Anadolu Türk’ünün su gibi harcanmasından başka bir işe yaramadı. El üstünde tuttuğumuz Arapların da farkı olmayacak, İslam olmamız bizi bir arada tutmaya yetmeyecek. Birliğimizin çimentosunun ortak dil, ortak tarih ve ortak kültür olduğunu anladık. Şu an anadilimizle konuşuyoruz. Anadolu’da insanların çoğu bizim konuştuğumuz dille konuşuyor ve bu dili konuşanlara Türk deniliyor. Osmanlıyla Türklerin yıldızı hiç barışmamış, Osmanlıda Türkler hep zulüm görüp horlanmış. Biz de kendimize Osmanlının gözüyle bakıp kendi kendimizi horlamışız.”

“Hamdi Usta da senin gibi konuşur. Pek kafa yormadığımızdan Osmanlıyız deyip geçeriz. İşin doğrusu Osmanlıyla ortak neyimiz var? Vergi toplayıp asker alacağı zaman aklına geliyoruz Osmanlının... Allah göstermesin yeniden bir celp çıkacak olsa geriye evlerde insan kalmayacak, yemeye ekmek bulunmayacak. Şükür ekip biçiyoruz, zanaatımız, ticaretimiz de var, herkes bizim gibi değil ki. Şu pazar yerinden dökülenleri toplayıp çoluk çocuğunun karnını doyuran bir sürü adam görüyorum.”

“Buralar ayrı bir yara, bilmez miyim? Kürtler başına buyruk, Osmanlının has askerliğini yapmışlar, Abdülhamit saray muhafızlığına başka kimseyi yanaştırmamış. Arapların orduya ve hazineye

zarardan başka bir şey verdiği yok. Kutsal Toprakları bekliyorlar diye yüz yıllardır devletin canını, askerimizin kanını emmişler. Ermenilerin, Rumların yanaklarından kan damlıyor. Ticaretin, zanaatın yönetimi onlarda, Osmanlının kaymağını yiyorlar. Kimseden en ufak baskı gördükleri yok. Akbaba gibi bekliyorlar. Cephelerde yitip yok olansa Türkler.”

“Merzifon’daki Amerikan Koleji nifak yuvası olmuş diyorlar.”

“Olmaz mı? Amerika niye açmış orayı? 1886’dan beri eğitim ve örgütlenmelerini oradan yürütüyorlar. Geçenlerde okudum: Sivas, Trabzon, Diyarbakır, Erzurum’dan öğrenci getiriyorlarmış, 360 Ermeni ve Rum, 40 Rus öğrencisi varmış, 25 de Müslüman öğrenci nedense? Merzifon Kaymakamı Margrit Efendi’nin marifetleri ay-yuka çıktı. Rum çeteler köylülerimize kan kusturuyor. Onların yaptığı talanı, katliamı Avrupa hiç görmüyor. Öldürülen Türkler insandan sayılmıyor. Ladik’in kaymakamı Rum. Burası Rum toprağı mı da Madenlilerden Artin Efendi kaymakamlık yapıyor? Rum köylerini toplan bir elin parmak sayısını geçmez. Bu ne biçim iştir?”

“Avrupa’nın, Düyunu Umumiye’nin baskısıyla atanıyorlar.”

Mümtaz Bey geldiğinde her muhabbetin sonu döner dolaşır Erzurum’a ve 93 Savaşı’na gelirdi... Erzurum’un karı, soğuğu, Rus işgali, Ahmet Muhtar Paşa anlatılır, sıra Aziziye Tabyası’nda Erzurumluların çoluk çocuk Ruslara karşı direnişine geldiğinde susulur, Mümtaz Bey bağlamanın tellerine yavaş yavaş dokunurken ağzından belli belirsiz aynı türkü dökülürdü: *“Erzurum dağları kar ile bo-ran/ Yaktı yüreğimi dert ile verem/ Sizde bulunmaz mı bir kurşun ka-lem/ Yazıp arzuhalim yâre gönderem...”*

Aynı tertip askere alınmışlardı. Sefer emri Erzurum’daki Doğu Ordusu’na çıkmıştı. Savaş başladığında Ruslar sınırı geçerek Erzurum’u işgal edince halk, çoluk çocuk askerin yanında yerini aldı. Aziziye Tabyası’ndan Ruslar sökülüp atılırken Mümtaz Bey’in babası Kabaoguzlu İbrahim -ki, pehlivan yapıydı, ekin pazarındaki hanın bir köşesinde nalbantlık yapardı...- göğsünden aldığı bir kurşunla yere yıkıldı.

Çerezcioğlu İbrahim adaşını sırtına alıp ateş menziline dışına çıkarmak istedi. Kabaoğuzlu İbrahim'se şehit olacağını anlamıştı. Son nefesini verirken, "Adaşım, boşuna zahmet etme. Takdiri ilahi böyleymiş. Senden istediğim, Arif ve Kerem kendilerini kurtarır, ama Ahmet Mümtaz'ım daha çok küçük, emaneti sanadır, yokluğumu aratma." dedi. İbrahim adaşının mezarının yerini belleyip işaretler koydu. Döndüğünde emanetlerini teslim ederken mezarına koyduğu işaretleri de söyledi. Mümtaz, o zaman üç, dört yaşlarındaydı. Elleri ekmek tutana kadar bir evleri de İbrahim Emmi'nin evi oldu. Anaları Kara Meliha çocuklarının başını bekledi. Sabana kendisi koşuldu, büyük oğlu Arif le çift sürdü. Arif rüstiye Amasya'da bitirdikten yıllar sonra hukuk öğrenimini Paris'te yapıp geldi, Amasya'da dava vekilliği yapmaya başladı. (Çok sonraları konu geçince Mümtaz Bey anlattı: "Paris'te Genç Türkler derlermiş onlara. Sultan aleyhine yazı yazmaması karşılığında öğrenimi bitinceye kadar yüksek maaş ve Türkiye'ye döndüğünde mabeyin kâtipliği önermişler. Arif Bey'in cevabı istibdada ve Sultan Hamit'e karşı daha sert yazılar yazmak olmuş. Amasya'ya dönünce bir hafsiye, Abdülhamit tahttan indirilene kadar bir gölge gibi onu takip etmiş.") Arif, kazanın sancaktaki daimi encümeni oldu. Amasya'ya kim ne iş için giderse gitsin önce onu bulur, ona akıl sorardı. O da gelen her kim olursa olsun önüne düşer, işini görürdü. Yatacak yeri olmayana yer temin eder, iğne ilaç lazımsa bulur, yol parası olmayana yerine ulaştırırdı. Vekilliğinde de pazarlık yapmaz, olandan alır, olmayanın mahkeme masraflarını bile kendisi karşılardı. Haklı olduğuna inanmadığı davayı ne ücret önerilirse önerilsin almazdı. Kazanın sancaktaki eli ayağı, gözü kulağı olan Arif Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'nın da sancak başkanıydı. Talat Paşa, Meclisi Mebusan üyeliğini önerdi Arif Bey'e. O da, "Ben burada halkımın vekilliğini daha iyi yapıyorum." dedi. Talat Paşa, Arif Bey'in vekillik değil, bakanlık önerisi beklediğini sanarak, "Dışişleri Bakanlığı için senden uygun kimse yok, senin hakkın." deyince Arif Bey, "Beni yanlış anladınız. Milletin mutluluğu için her görev benim için kutsaldır. Yan-

lışınızı görürsem herkesten önce eleştiririm. En iyisi ben halkımın dava vekilliğine devam edeyim.” diyerek İstanbul’ dan ayrıldı. Amasya’ ya gelince annesini ve kardeşlerini de yanına aldı. Mümtaz, Amasya’ da İlkokulu bitirince, aile, sevinci ve üzüntüyü birlikte yaşadı. Erzincan Askeri Rüştîyesi’nin sınavını kazandığı haberi gelmişti ve o Erzincan’a gitmek için hazırlanırken annesi öldü. Mümtaz Erzincan’ da Askeri Rüştîye’yi bitirince Kuleli Askeri İdadisi’ne gönderildi. Enver Bey’le Harbiye’de tanışıp arkadaş oldular. Mümtaz, Harbiye’yi bitirip Topçu Üsteğmen olarak Erzurum’daki Doğu Ordusu’na giderken İbrahim Emmi’sini ziyarete geldi. İlkokulu o yıl bitiren Halil, ilk kez o gün gördü Mümtaz Bey’i. Babası, Halil’in iyi bir öğrenim görmesi için onu Çorum’daki rüştîyeye yazdırmak istiyor, annesiye oğlunun yanından ayrılmasını istemiyordu: “Biricik oğlumuz gurbete giderse ocağımızı kim tüttürecek?”

Mümtaz Bey geldiğinde henüz bir karara varamamışlardı, tartışma sürüyordu. Mümtaz Bey subay giysisiyle işlikten içeri girdiğinde Halil önce korkup çekindi. Gelen subay, babasının elini öpünce ve onlar birbiriyle kucaklaşınca korkusunun yerini merak aldı. Babası göz yaşlarını tutamadı, “İbrahim kardaşım görmeliydi bu günleri! Tıpkı babana benzemişsin. Sanki subay olmuş, karşıma dikilmiş İbrahim kardaşım!” deyip boynuna sarıldı Üsteğmen Mümtaz’ın. Hoş beşten sonra Halil’in öğrenimi söz konusu edilince Mümtaz Bey, “Ben yanımda götürüp Erzincan Askeri Rüştîyesi’ne yazdırayım yeğenimi. O da benim gibi subay olsun.” dedi. Halil de, Mümtaz Bey’e imrenmiş, askeri mekteplerde okuyup subay olmaya heveslenmişti. Mümtaz Bey gibi asker giysileriyle geldiğinde, babasının elini öpüp boynuna sarılacak, birlikte dışarı çıkıp bedestenden, çarşı içinden geçip hükümet konağının, belediye binasının önünden dolanıp eve giderken amiri, memuru, bütün çarşı esnafı kapıya, pencereye doluşacak, onun kim olduğunu soracaktı. Hele de kızlar onun gelmesini bekleyecek, geçerken pencereden görünüp gülücük saçacaklar, kuyudan su almak için bardağını, testisini kapanlar peşinden eve gelip kuyunun başında sıra bek-

leyeceklerdi. Annesi hamur yoğurup ekmek yapacağı zaman tekneyi elinden kapacaklar, “Sen yorulma Zeynep Anam. Biz ne güne duruyoruz? Halil’in kulağına gider, biricik anama hamur yoğurtup ekmek yaptırmaya utanmadınız mı derse, ne cevap veririz Halil’e?” diyeceklerdi. İşliğe, babasının yanına giderken onun geçtiğini görüp yolunu çevirecekler: “Halil Efendi, bir acı kahvemizi içmeden geçersen hatırımız kalır. Dersaadet’i biz gidip göremedik. Devleti Ali Osman’ın başındaki Halife Sultan Hazretleri’ni de görebiliyor musun?” gibi bir sürü sorular sorup Halil’in her söylediğini pürdikkat dinleyecekler ve gelene geçene anlatacaklardı. Halil subay olduğu düşleriyle yatıp kalkmaya başladı. Annesi, Halil’in askeri rüştiyeye gitmesine yine razı olmayınca Mümtaz Bey bir daha bu konuyu açmadı. Babası, sevilen sayılan hocalardan Halil’e ders aldırdı, evdeki kütüphanesine oğlunun okuması için kitaplar getirtti. Mümtaz Bey, daha sonraları Beyrut’a, Basra’ya, Bağdat’a, Selanik’e tayini çıktığında, tebdilihava aldığı anda, izne çıktığında hep Hacıköy’e uğramış, hiç değilse bir gece kalmadan gitmemişti.

Mümtaz Bey’in, Enver Bey’le yolu Selanik’te yeniden kesişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne girmeye birlikte karar verdiler, Selanik kordonunda Rum palikaryalarla kavgaya çıktılar ve dostlukları iyice pekişti. Özgürlüğün ilanında, irticanın bastırılmasında hep yan yana oldular. Mümtaz Bey önceleri Kurmay Okulu’nu pek önemsememiş, “Askerlik parmak ucuyla, yüreğinin sıcaklığına bağlı, hepsiyle bu konuda yarışırım.” demişse de sonradan pişman olmuştu. Çünkü kendisinin adı sanı duyulmazken, söz, yetki ve karar sahibi kurmaylardı.

Tan ağarmaya başlamıştı, hepsinin gözlerinden uyku akıyordu. Haydar Dede, “Çerağımızın dinlenme vakti geldi.” dedi. Bu, muhabbetin sona ermesi demekti. Halil sofrayı toplayıp etrafı temizlemeye başlayınca Haydar Dede de yardım etmek istedi. Halil ona engel olmak isteyince Hamdi Usta biraz sert üslupla çıkıştı: “Halil evladım, yerken içerken hep beraber de hizmete gelince niye sen tek başına olarsın?”

El birliğıyle ortalık temizlenip her şey yerli yerine konmuştu. Haydar Dede, “Mümtaz Bey evladım, nerede kalmak istersin?” diye sordu. “Hepimizin kapısı açık, yerin başımız üstündedir.”

“Sohbetinizden büyük keyif ve ders aldım. Daha bir süre buradayım. Fırsat oldukça görüşeceğiz. Beni kardeşim Kerem bekliyor, telgrafhanede de biraz işim olacak.”

Mümtaz Bey’in getirdiğı ve İbrahim Emmi’nin çok sevdiği Hacı Bekir’in gül lokumundan yedikten sonra herkes evinin yolunu tutarken Köprülü Cami’nin minaresinden Bilal Hoca sabah ezanını okuyordu.

* * *

Sabah kahvesini içerken keyfi yerindeydi Kaymakam Artin Efendi’nin. Fincanı elinde şöyle bir çalkaladıktan sonra son yudumu da içip ters çevirerek tabağı koydu ve sehpanın üzerine bıraktı. Danimarka’dan gelecek olan Anadolu Genel Valisi’nin bugün görevine başlayıp başlamayacağına ilişkin fala bakacaktı. Hükümet Konağı’ndaki odasında pencerenin önündeki deri makam koltuğuna gömülmüştü. Kahvenin üzerine tütün iyi gider diyerek pantolonunun arka cebinden çıkardığı tabakasını eline alıp gülümsedi. Tabakanın altın kapağına sedef kakmayla mükemmel bir el işçiliğıyle Pontus arınası işlenmişti. Amasya Metropolitini Germonos, bu tabakayı Petersburg’dan hediye getirmişti ona. “Sevgili dostum, emeklerin boşa gitmeyecek, sayılı günler kaldı.” dedi. Tabakasını açıp bir sarımlık tütün aldı ve parmaklarının arasında tuttuğı kâğıda yerleştirip ustalıkla bir sigara sardı. Çakmağını çıkarıp ateşleyeceği sırada sarhoş naraları ve silah sesleriyle birlikte kınlan pencere camlarının şangırısı kapladı ortalığı. Pencereden meydana baktı. Gümüş yoluna dönmüş olan yaylı araba kafilesinden rastgele açılan ateşle Hükümet Konağı’nın alt katındaki pencerelerin camları yerle bir olmuştu. Yoldan geçenlerin birkaçı atılan kurşunlardan isabet almış olmalıydı, yerde kıvranarak yatanlar vardı.

Hükümet Konağı’nın kapısının önünde atını eyerlemekte olan Kâzım Çavuş, başının üzerinden yağmur gibi akan mermiler

arasında evrak çantasını ve mavzerini eline alarak konağın kapısından içeri kendini zor attı. Aynı anda kaymakamın oda kapısı hızla vuruldu ve içeriden “gel” sesi beklenmeden kapı açıldı. Kaymakam, oturduğu koltuktan kalkıp yöneldiği kapıda mal müdürüyle burun buruna geldi: “Bu ne telaş Bogosyan?” dedi. “Gören de ardından kovalayan var sanacak. Neredeyse soluğun kesilmiş.”

Gayrimüslimler kazanın nüfusunun ancak yüzde onunu oluşturuyordu ama kaymakam Rum, mal müdürü Ermeni’ydi. Samsun, Amasya, Trabzon metropolitenlerinin yabancı elçiliklere ve Düyunu Umumiye’ye bildirdiği Merzifon’daki Amerikan Koleji’nde eğitim gören Rum Pontusçu ve Ermeni Taşnak Partili militanlar Osmanlıyı yöneten üst düzey gayrimüslim yöneticiler tarafından önemli memurluklara getiriliyordu. Kaymakam Artin Efendi, Amasya Metropoliteni Germonos Efendi’yle birlikte Merzifon Amerikan Koleji’ndeki eğitimleri sırasında 1904 yılında kurdukları Pontus Cemiyeti’ni şube sayısını artırarak etkinleştirmeye çalışıyordu. İnebolu’dan itibaren Karadeniz şeridiyle Amasya ve Sivas’ın iç kesimlerini de kapsayacak şekilde kuracakları Pontus devletini Yunanistan’la birleştirmek için yoğun olarak çalışıyorlardı. Dışarıdan getirilen Rumlar bölgeye yerleştiriliyordu. Samsun’un Vezirköprü ve Bafra kazalarıyla, Gümüşhacıköy’ün Kabaoğuz yöresi arasındaki dağlık ve ormanlık alan Yunan subayları tarafından eğitilen Rum ordusunun üssü durumundaydı. Ermenilerle eşgüdüm halindeydiler ve bağlantı Bogosyan Efendi aracılığıyla sağlanıyordu. Bogosyan Efendi ayakta durmakta zorluk çekiyordu, soluk soluğaydı. Pencere kenarındaki ikinci koltuğa doğru yürüdü. “Hele biraz soluklanayım.” dedi. “Oturabilir miyim şöyle?”

“Şeref verirsin üstadım. Geç otur, kahveni de söyleyeyim ki aklın başına gelsin. Osmanlının memuriyetine tam uyum sağlamışsın. Mal müdürlüğü aklını başından almış. N’oluyor Bogosyan Efendi, Düyunu Umumiye’nin baş edemediği Osmanlı maliyesini sen mi düzelteceksin?”

“Hukukumuz eskilere dayanıyor. Birbirimizi yeterince tanıdığımızı sanıyordum, telaşımın nedeninin Osmanlı maliyesiyle ilgisi-
nin olmayacağını bilirsiniz.”

“Bu kadar telaş başka niçin olabilir ki? Sen de iyisinden korkak olmuşsun Bogosyan Efendi. Ayıdan kork, izinden kork, gölgesinden kork, bokundan kork. Hep bu korkularla mı yaşayacaksınız? Yoksa Türkler gibi sen de bizim palikaryalardan mı korktun?”

“Beni hiç tanımamış gibi konuşuyorsun Artin Efendi. Söyle-meme fırsat vermiyorsun ki derdimi anlatayım. Sizin palikaryalardan niye korkacaktım? Baksana şu adamlara, sudan çıkmış fareler gibi nasıl da kaçıyorlar. Bu kuru gürültüler de Osmanlı maliyesi de umurumda değil.”

“Yoksa yine haritayı mı tartışmak istiyorsun? Bu konuyu da yeterince konuşup karara bağladık. Tanrı’ya şükürler olsun ki bize bugünleri de gösterdi. Ecnebi valilerin görevlerine başlamasıyla Hastata Adam’ın diğer kanadı da kopacak. Osmanlıya mevta gözüyle bakabiliriz artık.”

“Ben sizin kadar olumlu bakamıyorum. Osmanlı Meclisi’nin Vilyetler Kanunu’nda yaptığı değişikliği İttihatçılar bugüne kadar uygulamaya geçirmediler.”

“Osmanlının karşı koyacak gücü mü var? Valilerin gecikmesi yollardaki sıkıntılardandır, onlar gelince Anadolu’yu ilhak eder, sonra paylaşırlar. Osmanlıdan cılız bir protesto gelir, onu da kimse dik-kate almaz.”

“İş, aramızdaki anlaşmaya kalsın. Bunca yıllık dostluğumuz, hukukumuz var, ufak tefek konular aramızda sorun olmaz.”

“Tashnaklar sizin gibi düşünmüyor... Paris basınına verdikleri demeçler ve haritalarda bize düşen bazı...”

“Onlara kulak asma Artin Efendi, iç politika gereği Hınçaklara karşı söylenmiştir.”

Kaymakam bir türlü yakma fırsatı bulamayıp parmakları arasında tuttuğu sigarasını dudaklarının arasına alıp çakmağıyla ateş-

ledi. Derin bir nefes çektikten sonra dumanı keyifle mal müdürüne doğru savurdu. Bogosyan'ı suçüstünde yakalamış gibi gülümserken, içinden; sen onu külahıma anlat, elbette birbirimizi tanıyoruz, eline fırsat geçse Türklerden önce beni kesersin diye geçirdi.

“Fransız dostlarımdan aldığım istihbarat var. Ortada resmi beyan olmadığından konuşmak istemedim.”

“Bildigini bana neden söylemiyorsun Bogosyan Efendi, güvenizliğin bana mı yoksa Yunan Hükümeti'ne mi? Birbirimizi yeterince tanıdığımızı sanıyordum, dostluğumuz boşunaymış demek ki.”

“Vilayetler Kanunu'nu Osmanlıya hazırlatan Ruslar değil mi? Aşı pişirip önümüze koydular, minnet duyacağına töhmet altında bırakıyorsun dostlarımızı.”

Kaymakam sigarasından bir nefes daha çekip dumanını Bogosyan Efendi'ye doğru savurdu: “Bizden mi kuşkulaniyorsun? Açık konuşsana ne söylemek istiyorsun?”

“Sizinle ilgisi yok kaymakamım, Rusların niyetlerinden kuşkuluyum. Rusya'nın niyeti aşı pişirip bize yedirmek değil, aş pişene kadar bizim adımızı kullanıp pişince tamamen kendisi yutmak istiyor.”

“Neler söylüyorsun sen Bogosyan Efendi? Germonos Efendi bunlardan hiç söz etmedi, hatta çok iyi karşılayıp itibar göstermişler. Ne yapacağız şimdi?”

“Ne yazık ki durum onu gösteriyor. Ruslar, Osmanlı Ermenileri için geniş yetkiler ve toprak talep ederken Rusya Ermenilerinin haklarını kısıtlıyor. En önemlisi Fransa'ya önerdikleri gizli anlaşmada ne sizin ne de bizim adımız geçiyormuş. Trabzon-İskenderun hatının doğusunu kendisine ayırmış. Şunu da söyleyeyim; bana diyorsunuz ama Osmanlının kaymakamlığı sizin aklınızı başınızdan almış. Olayları eskisi gibi sağlıklı değerlendiremiyorsunuz. Politikada kimse kimsenin hatırı için elini taşın altına koymaz kuralını unutmuşsunuz. Ruslar pişirdikleri aşı neden kendileri yemeyip başkalarının önüne koysunlar? Hem Türklerdeki kıpırdanmayı da pek hafife al-

mayalım. Benim esnafla, memurla ilişkim sıkıdır. Sohbet bahanesiyle ağızlarından laf alırım. Türklerde bir canlanma, kıpırdanma belirtileri görüyorum. Yanınıza gelmeden kapıda şube çavuşunu gördüm, Mümtaz Yarbay'la bir iş çeviriyorlar ama bir türlü anlayamadım ne tasarladıklarını. Konuşmak istedim. Bana üç maymunu oynadı, mavzerini ve bir çanta dolusu matbuatı tergisine alıp uzaklaştı. Mümtaz Yarbay bugün fırka binasında yapacağı toplantıya bizi de çağırmış. Baskında öldüğü söylenmişti, nereden çıktı şimdi bu Mümtaz? Enver, yakınlarını önemli mevkilere getirmiş diyorlar. Mümtaz'ı buraya iki ihtiyarla şarap içmesi için göndermedi herhalde. Gidecek miyiz, yoksa hiç dikkate almayalım mı?”

“Kâzım Çavuş'u ben de gördüm, korkusundan konağın kapısına kendini zor attı. Bizimkilerin gittiğinden emin olunca da atına atladığı gibi kaçtı. Mümtaz Yarbay'la ne iş çevirecekler ki? Bilmiyor musun Osmanlı, askerin, memurun maaşını ödeyemiyor. Mümtaz da parasız kaldı herhalde, askere yardım diyerek dilencilik yapıyormuş. Pera'nın renkli hayatına alışmış, burada parasız pulsuz ne yapsın? Bir iki ihtiyarla ekin pazarında sabaha kadar bağlama çalıp şarap içmişler. İki üç esnaf onları şikâyeteye geldi. Merak etme, yaptığı her şeyden haberim var. Osmanlının hali perişan, korkacak neyi kaldı? Senin gördüğün, hastanın tam ölüm öncesi halidir. Biz Ruslara karşı nasıl tavır alacağız, asıl ona kafa yoralım. Konstantinopolis'i, boğazları tek başlarına yutacaklar, Anadolu'yu da onlar kaparsa geriye ne kalır? Onların sonu da Bulgarlara benzemesin?”

“Tarih tekerrür ediyor, ama insanlar tarihten ders almayı bir türlü beceremiyor. Açıkgözlülerin sonu hep Bulgarlarınkı gibi olmuştur. Bunu görüp anlamak için mutlaka kafayı kayalara çarpıp parçalamak mı gerekiyor?”

Kaymakam, mal müdürünün nüktelerini anladıysa da üzerine almadı: “Bogosyan Efendi, şu sıra dikleşmeye gerek yok. Mümtaz Yarbay'ın toplantısına gidip görünelim, buraya bağlama çalıp şarap içmek için geldiğini sanmıyorum. Mutlaka bir şeyler çeviriyordur, gi-

delim, belki bir şeyler öğreniriz. Hem bizim için eğlence olur. Yağmur hâlâ dinmemiş, ben Stelyo'ya haber edeyim.”

* * *

Evrak çantasını ve mavzerini atının terkisine yerleştiren Kâzım Çavuş, başının üzerinden sıyrarak geçen mermilerin Hükümet Konağı'nın pencerelerine isabet etmesi, camların şangırtıyla kırılıp etrafa saçılması üzerine mavzerini kaparak konağın kapısından kendini içeri zor atabilmişti. Sarhoş palikarya kafilesinin ateşi kesip Gümüş yoluna doğru uzaklaşması üzerine hemen atına atladı ve atını ekin pazarına doğru dörtü. Yağmurdan sırlıklam bir şekilde ürününün başında bekleyen köylülerin, at, eşek ve kağı arabalarının arasından geçerek Halil'in işliğinin önüne geldi. Dizginlere asılarak atını durdurup indi. İşliğin kapı ve kepengi henüz açılmamıştı, bacasından duman çıkıyordu. Anlaşılan yine sabahlamıştı Halil.

Atının dizginini kapının mandalına geçirip mavzer ve çantasını eline aldı ve kapıyı itekleyerek içeri girdi. Halil ocağın başında leblebi kavuruyordu. Dışarının serin ve nemli havasının Kâzım Çavuş'la birlikte içeri dolmasıyla Halil'in terden sırlıklam olmuş vücudu titredi, gözü seğirmeye başladı. Gözünün seğirmesi hiç de hayra alamet değildi; ya kazaya belaya uğrar ya da işleri ters gider, zarar ziyan ederdi. İşlerse üst üste yığılmıştı. Gündüz dışarıdaki bağ, tarla işlerine koşturuyor, gece de gelip işlikte çalışıyordu. Haşhaşın yağı sıyrılıp tohumu alınmış, peşinden nohutla mercimek yolunup harmanı yapılmıştı. Şimdi de bağ işleriyle ilgilenmesi gerekiyordu. Meyve toplama, ceviz silkeleme, babasının yapabileceği işler değildi. O üzümle ilgilenen yeterdi. Gün boyunca harman yerinde bekleyen nohutları depoya taşımış, akşam işliğe gelip Ali'yi eve gönderdikten sonra ortalığı toparlayıp Çorum'a gidecek leblebilerin son kızzartmalarına başlamıştı. Dış kapının açılmasıyla serin ve nemli havanın içeri dolması ve terli vücuduna kurşun gibi işlemesiyle sabahı ettiğinin farkına vardı. Hayırdır inşallah, sabah sabah kim gelir

ki, dedi kendi kendine ve göz ucuyla kapıya baktı. Gelen, komşusu, çocukluk arkadaşı Kâzım'dı. Yardıma, sohbeta bu saatte gelmezdi, annesi yiyecek göndermiş olmalıydı. Ocaktaki leblebileri kalbura sıyırıp yerine kuşburnu güğümünü yerleştirdi. "Kahvaltıyı beraber yaparız, epeydir uğramamıştın." dedi.

Halil'in, kendisiyle ilgilenmemesini, çağırıp da gelmediği için kendisine gönül koyduğuna yoran Kâzım, "Kolay gelsin, bereketli olsun komşum." dedi. "Mekânına geldim, kafanı kaldırıp yüzüme bakmıyorsun. Bir kabahatim mi oldu?"

Kâzım'la bir evin çocuğu gibi birlikte büyümüşlerdi. Birbirlerinin evlerine teklifsiz girip çıkarlardı. Kâzım uygun olduğunda çağrılmayı beklemeden gelir, görünen bir işin ucundan tutardı. "O nasıl söz öyle?" dedi Halil. "Kendini el mi sayıyorsun Kâzım? Burası senin de mekânın değil mi? Sen de evden bir şey yemeden çıkmışsındır, kahvaltıyı birlikte yaparız diye ocağın üstüne kuşburnu koymuştum. Anam sacüstü yaptı herhalde?"

"Eve haber bırakmışsın, yardımına gelemediğim için gönül koydun herhalde."

"Birbirimizi yeni mi tanıyoruz Kâzım? Senin ne kabahatin olur ki? Gelmediysen vardır herhalde bir nedeni. Hem bizim, insanlarda kusur aramadığımızı bilmez misin? Ortada varsa bir kusur, o da bizimdir. İşlere yetişemiyorum. Sen de epeydir uğramayınca eve sormuştum. Son kızartmaların tadına bak hele, nasıl olmuş?"

Nohut akşam ıslatıp sabah kavurmakla leblebi olmazdı. Defalarca elden geçirilir, satışa hazır hale gelmesi iki ay gerekirdi. Önce taşı toprağı, irisi, ufağı ayrılır, ıslatılıp birkaç gün dinlendirildikten sonra kabuğu elenip tekrar ısıtılır ve ince kepeği, kırığı ayrılırdı. Son kızartmaları yapıldıktan sonra kıl çuvallara doldurulurdu. Kâzım, Halil'in son kızartmaları koyduğu çuvaldan bir avuç leblebi aldı. Sıcacıktı, dumanı tütüyordu leblebilerin. Bir iki atuşturduktan sonra kalanını çuvala geri koydu: "Eline sağlık." dedi. "Kâğıt helvası gibi olmuş. Ağzına almadan dağılıyor. Sen yaparsın da olmaz mı? Bu işin piri sensin artık. Başka kim kaldı ki?"

Son sözleri acılı, hüzünlü söyledi gibi geldi Halil'e. "Kimse kalmadı Kâzım." dedi. "Mahalleden bir iki emsal kaldık. Analarına, çocuklarına rastladığımda yüzlerine bakamam. Sıkıntı basar, kendimi suçlu hisseder, uzaklaşıyorum. Sanki bedel ödeyip gitmediğim için dönmemelerine ben neden olmuşum gibi gelir, kahrolurum..."

Ali, Kemal, Haydar, Ahmet... daha niceleri bir daha geri gelirler mi? Birlikte çiğdeme, mantara gidebilir, kızak kayar, kale kapmaca oynayabilirler mi?.. Evinden erken çıkan yakınındakine kapıdan seslenir, birlikte diğerlerini de toplayıp yapacakları işe veya oynayacakları oyuna karar verirlerdi. Çiğdeme mi, mantara mı gidilecek? Hıdrellez yakınsa çalı çırpı mı toplanacak, kıssa kızak kayılıp kardan adam mı yapılacak, diğer mahallelere kavgaya mı gidilecek, enek mi oynanacak, karar verirlerdi. İlkbaharda karlar eriyip havalar ısınmaya başlayınca topraktan önce çiğdemler çıkardı. Kırdan toplanan çiğdemler kuşburnu çalılarına takılır, mahalledeki bütün evler dolaşırdı. Kapıya varıldığında var güçleriyle bağırlarlardı: Çiğdem çiğdem çiçekçik/ Eben ölmüş köçekçik/ İşte kapına geldik/ Vereceğin bir avuç bulguncuk/ Verenin altın saçlı bir oğlu olsun/ Vermeyenin kel başlı kızı... Çiğdemcilerin kapıya geldiğini duyan ev sahibi bir tas bulgur, bir topak yağ ya da birkaç parça odun getirirdi. Pilavın kimin evinde pişirileceği söylenir, bir tutam çiğdem bırakılarak diğer kapıya geçilirdi. Mahalledeki bütün evler böylece tek tek dolaşırdı. Yeterince bulgur, yağ, odun toplandıktan sonra büyük bahçesi olan bir evde büyük kazanlarda pilav pişinceye kadar oyun oynanırdı. Pilavın piştiği haberiyle kaşığı alan giderdi. Pişirilen pilav yer sofralarına konulan büyük sinilere boşaltılır, herkes bulduğu yere oturup pilavını yedi. Artan olursa yanında kap getirenlere dağıtıldı...

Hıdrellez yakınsa bir iki gün önceden çalı çırpı, odun toplamaya giderlerdi. Getirilen çalılar mahallenin uygun bir yerine yığılırdı. Hıdrellez geces, dilekler tutulup maniler söylenerek yakılan koca ateşin üzerinden atanırdı. Ateşte yeterli köz biriktiğinde pişirilmek için yurmurtaların konduğu kaplara, soğan, yaş ceviz kabuğu, saman gibi boya

veren ot kök katılır, yumurtalar pişerken renklere boyanırdı. Yumurtasını pişirenler yumurtanın sivri taraflarını dişine yavaş yavaş vurarak kabuğu en sert olanını bulmaya çalışır ve dövüştürelim mi diyerek yumurtasını dövüştürecek birisini aramaya başlardı. Bakışalım önce derdi birisi ve yumurtaları değişip dişlerine vurarak sertliği hakkında kanaat edinirlerdi. Sonra, seninki çok sert, alta yatarsan dövüştürürüm diye pazarlık başlardı. Kandırmaya çalışma, esas seninki sert diye karşı çıkardı birisi. Başa baş olsun öyleyse deyip geri adım atsa da, alta yatmazsan ben oynamam, gidiyom işte cümlesini duyunca anlaşırlardı. Yumurtasına güvenen başparmağıyla işaret parmağından oluşturduğu halkayı mümkün olduğunca dar tutarak yumurtanın sivri ucunu halkadan gösterir, diğeri yumurtasının sivri ucuyla yanlardan vurmaya çalışırdı. Aç biraz daha, değmiyo derdi. Öbürü, kızarcılık çıkarma, yanlardan vurmaya çalışmazsan değer diyerek sürdürürdü oyunu. Üstteki olabildiğince yanlarından vurmaya çalışırdı. Yumurtalardan birinin sivri tarafı kırılırsa yer değişilir, iki taraflı da kırılan yumurtanın sahibi yumurtasını kaybederdi.

Bugün mantar toplamaya gidelim derdi biri. Mantara başka zaman gideriz, bugün kale kapmaca oynayalım derdi başkası. Mezarlığın yanındaki toprak yığını kale sayılırdı. Yarısi Osmanlı olur, yarısi "gâvur" sayılır, kaleye geçerdi. Osmanlı hücum ederek kaleyi ele geçirir, tutsak edilen gâvurlar Müslüman olup kurtulurlardı... Giritlilerin Haydar'a, Göbeloğlu Ahmet'e, İsmail'e, Kabaoğuzların Cemil'e de seslenelim mi diye sorardı biri... Ne kadar seslenseler onlara seslerini duyuramayacak, onlar bir daha kale kapmaca oyununa katılıp çiğdeme, mantara gidemeyecekti. Yumurta tokuşturamayacaklar, Hıdrellez ateşinde dilek tutup maniler söyleyerek atlayamayacaklardı. Kimi Balkan dağlarında kimi Yemen çöllerinde kalmıştı. Sarı kâğıda yazılı kara haberleri gelmişti. Evlerinden yükselen ağıtlar günlerce mahalleyi inletmişti. Kimilerinden hâlâ haber alınamamıştı, umutla bekleniyordu onlar: "Belki tutsak düşmüştür, belki yol iz bulamamıştır, bir gün gelir..."

Umutlar bitmezdi. Göbeloğlu Ahmet'in annesi, kendisini oğlunun çarşıda, kahvede olduğuna inandırmıştı. Sokağın başında bekler, gelen geçenle, evladım, Ahmet'imi görürsen söyleyiver, sofrayı serdim, gelsin, karnını doyurup isterse yine gitsin diye haber salardı. Herkes Şehriban Ana'ya bir laf söyler, o beklemeye devam ederdi. Ortalıkta el ayak çekilince kapısının eşiğine oturur, ağta başlardı Şehriban Ana: "Gel gönül sabreyle katlan bu çevre/ Elbet seni ağlatan bir gün güldürür/ Niceleri kondu, göçtü bu kabre/ Elbet seni ağlatan bir gün güldürür... Gitti yoldaşlarım deyu ağlama/ Ciğerciğin aşk oduna dağlama/ Seni kim ağlatır var ona yalvar/ Elbet seni ağlatan bir gün güldürür..." Sofra devamlı serili beklerdi. Şehriban Ana ne yer, ne içer, ne zaman uyur, ne zaman kalkar bilinmezdi. Herkes, oğlunu beklerken görürdü onu. Halil, Ahmet'in annesiyle karşılaşmak istemez, onu görürse yolunu değiştirirdi. Karşılaşırlarsa, "Sen niye askere gitmedin? Birlikte gitseydiniz beraber dönüp gelirdiniz. Sen bedel ödeyip kurtuldun, nasıl ödeyeceksen oğlumun bedelini de öde bakalım" deyip yakasına sarılacağını sanırdı. Gerçi Şehriban Ana'nın ne Halil'i ne de bir başkasını tanıyacağı vardı. Halil'e öyle geliyordu. Bedel ödeyip askere gitmemesini bir türlü içine sindiremiyordu.

Bekir Çavuş dönmeyenlerin, kara haberi gelenlerin evlerine haberi götürdüğünde onların yakınlarına, Allah'ın şahadet mertebesine ulaşan o sevgili kullarının sorgusuz sualsiz cennet mekâna kabul edileceklerini söylerdi. Cennet, Arap çöllerinde, Akdeniz adalarında, Balkan dağlarında mıydı? Halife Sultan çağıra çağıra Osmanlı toprağında erkek kalmayacaktı. Çağrıya uyup gidenler cennet mekânlarındaki köşklerinde mutlu muydu, mutsuz muydu, gören eden, geri dönüp haber veren yoktu. Geride kalanların kendilerine cennette köşk ayrılmış olmasından pek hoşnut olmadıkları çığlıklarından, ağutlarından, gülmeyen yüzlerinden belli oluyordu.

Halil, bir gün önce öğle sonu atıştırdığı birkaç lokmadan sonra bir şey yememişti, karnı iyice acıkmıştı. Kuşburnu kaynamıştı, haşhaşlı soğumadan karnını doyurup çıkacaktı. Tarlaya, bağa koştur-

maktan yine oturup yemek yemeğe fırsatı olmayacaktı. Kâzım'a bakıp, "Hayrola, bugün sende bir gariplik var." dedi.

"Çocukluk oyunlarımızda herkes Osmanlı olmak isterdi. Osmanlı hiç yenilmezdi. Hep öyle sanırdık ama Balkanlar'da kolu kanadı kırılınca işin öyle olmadığını anladık. Her gün bir dalı kopuyor Osmanlının, her gün bir kanadı kırılıyor. Bu kez gövde tehlikede..."

"Kâzım, karnım çok aç. Bırak şu Osmanlı gevezeliğini de önce bir karnımızı doyuralım. Ben kuşburnu suyunu taslara koydum." dedi Halil. "Sacüstü, sıcak kuşburnuyla iyi gider."

Kâzım, çuvaldan bir avuç çerez alıp isteksizce bir iki atıstırdı ve kalanını cebine koydu. "Sağ ol Halil. Yemişle beraberim. Biraz daha leblebi alayım. Dolaşacak birçok köy var, fazla gecikmeden yola çıkayım."

Kara kepek çuvalından iki avuç leblebi daha alıp cebine koydu. Kâzım'ın sacüstüleri çıkarmayıp oyalaması, karnı iyice acıkmış olan Halil'i çileden çıkardı. "İstersen çuvalıyla götür, sana ne aldığını soran mı var? Senin canın istemiyor diye ben de mi aç kalayım? Oyun oynamayı bırak da çıkar artık şu sacüstünü."

"Ne sacüstüsü sayıklayıp duruyorsun Halil? Ben bir haftadır doğru dürüst eve uğramadım, bu gece de şubede sabahladık, ben de sacüstü n'arasın?"

Halil, öyleyse niye uğradı sabahın köründe diye düşünmeye başladı. Kâzım yardıma gelmemiş, evden bir şey de getirmemişti ve üstelik gideceğim diyor, eğlenip duruyordu. Dilinin altında bir şey vardı ama söyleyemiyordu. Çocuklara, babasına mı bir şey olmuştu yoksa? Kaza bela olsa bu kadar ağırdan almaz, hemen söylerdi. Kâzım'ın annesi ottan, kökten merhem yapar, karasakız, soğan sarar yaraları iyi ederdi. Mahallenin hekimi, ebesi gibiydi. Halil de ona "ana" der, saygıda kusur etmezdi. Meryem Ana da Halil'lerin evlerine tek-lifsiz girer çıkardı. Davet beklemezdi, kendiliğinden evi yoklar, çocukların bakımı ve beslenmesinde yapılması gerekenleri tembih eder,

evde yapılan işlerin bir ucundan da o tutardı. Halil'in annesi de onu eli boş göndermez, evde hazır bulunanlardan yanına katardı. Eve getirilen her üründen önce komşulara dağıtırlar, "Hak yarın ahrette bizi önce komşumuzdan sorar. Gören gözün, komşunun her üründe hakkı var." derlerdi.

Kâzım'ın babası Bekir Çavuş köylere tebligattan dönerken Rum eşkîyanın kurduğu pusuda müsadere sonunda öldürülmüştü. Karısı, çocukları dara düşmüşlerdi. O sırada Kâzım 32. Tümen'e bağlı Sıhhiye Alayı'nda muvazzaftı. Halil'in annesi o zaman bir eve ne lazımsa eksik etmemiş, komşularını muhtaç durumda bırakmamıştı. Kâzım muvazzaflığı bitirip şubede uzatmalı olarak aylığa geçince, aldıklarına karşılık Halil'lere para getirmişti. Halil'in babası, parayı geri çevirmiş, "Yenilenin, içilenin hesabı mı tutulur oğul?" demişti. "Yeter ki insan boğazından geçsin, Hak fazlasıyla geri verir. Yokluk insanın yokluğudur, giden insan geri gelmez, onun çaresi bulunmaz, Allah insanın yokluğunu aratmasın." Kendisi yokluğu da yaşamıştı ve varlığın değerini bilirdi. Bir üzüm, bir buğday, bir nohut tanesinin bile ziyan olmasını istemez, dökülüp saçılmasına üzülürdü. İşliğin önüne, ekin pazarına dökülmüş ürünü toplar, temizleyip yıkadıktan sonra ihtiyacı olan birine verirdi.

Kâzım'ın paraya mı sıkıntısı vardı da söyleyemiyordu? Son uğradığında üç aydır aylık alamadıklarını söylemişti. Halil para teklifi yapınca, "Öyle bir sıkıntım yok, şimdilik idare ediyoruz, olunca söylerim." demişti. Aylık ödenmediğine göre herhalde para isteyecekti Kâzım, onun için ıkınıp duruyordu. Açıktan sordu: "Kâzım bir sıkıntın mı var? Biz el miyiz? Neden açık söylemiyorsun? Olanı paylaşır, yetmezse bulup buluştururuz."

"Sıkıntı hepimizin başında, Osmanlı sıkıntıda. Balkan Savaşı'nda kopan dallarımızdı, şimdi gövde tehlikede. Bir yandan içerdeki kurtlar kemiriyor, öte yandan gövdeyi yarmaya hazırlanıyorlar."

"Sabah sabah ne kurdundan, ne gövdesinden bahsediyorsun Kâzım? Neler söylüyorsun sen?"

“Mümtaz Yarbay’ın telaşından bir şey anlamadın mı? Karakol komutanıyla, askerlik şube başkanıyla, fırka yönetim kuruluyla her gün toplanıyor. Ben de bir haftadır doğru dürüst eve uğrayamadım. Köylere koşturup duruyorum. Sen işten güçten kafanı kaldırıp etrafına bakmıyorsun. Bu gece de sabaha kadar kimse uyumadı. Mümtaz Yarbay, sancaktaki tümen komutanlığıyla, vilayetdeki 10. Kolordu’yla, Erzurum’daki Doğu Ordusu komutanlığıyla, genelkurmayla telgraflaşmış durdu. Ben buraya gelmeden önce o da fırka binasına gitti. Giderken de bana sıkıca tembih etti. Halil’e selam söyle, fırkada toplantıda olacağım, mutlaka yanıma uğrasın, dedi.”

Mümtaz Bey, dar zamanda olduğumuzu biliyor, önemli bir diyeceği olmasa çağırmasa, kimseyi işinden avara etmez diye düşünmeye başladı Halil. Kendisiyle ne ilgisi olurdu? Bir gün önce harman yerinde kalan nohutları ışığın ambarına birlikte taşırken Kâmil, Veli Başçavuş’la birlikte Mümtaz Bey’in fırkada yapacağı toplantıya çağırıldıklarını söylemişti. Onlar savaş görmüş, askerlik yapmış çavuşlardı. Mümtaz Bey, askerlikle ilgili bir toplantı yapacaksa neden onu da çağırıyordu? Askerlikten anlamazdı o. İşlikte sabahladıklarında Mümtaz Bey, devletin, ordunun durumunun zayıf, hazinenin boş olduğunu, imkânı olanlardan yiyecek, nakdi yardım toplamayı düşündüğünü söyleyince hepsi de gereken neyse, üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmaya hazır olduklarını söylemiş, Ali Ekber, madem yapılması zorunlu, bir yerden başlanacaksa burada başlayalım, demişti.

Üzerlerinde olanı vermek istediklerinde Mümtaz Bey, bunun yanlış anlaşılabilirliğini, nakitlerin Ali Ekber Emmi’de toplanmasını, yiyeceklerin Haydar Dede’nin damında, samanlığında depolanmasını söylemişti. Dün Haydar Dede’nin damına bir araba nohudu çuvalayıp bırakmışlardı. Yoksa Mümtaz Bey’in mi para sıkıntısı vardı? Mümtaz Bey de aylık alamamış, kendisini bu yüzden çağırmış olabilirdi.

Kâzım çantasından bir tomar yazı çıkarıp Halil’e gösterdi. Üzerinde genelkurmayın arması bulunan, asılacak yazılardı. “Ben genelkurmayın emrini köylere tebligata gidiyorum. Bu sabahtan itibaren

bütün askeri birliklerimizde ve Osmanlı toprağında *seferberlik* ilan edildi. Yirmisinden kırkına kadar herkes silah altına alınacak. Yü-
kümlü olanlar bir hafta içinde askerlik şubelerine teslim olacaklar.”

Yirmisinden kırkına kadar herkesin silah altına alınacağıın ila-
nı Halil’i pek ilgilendirmemişti. İstese de babası bedelini öder, gön-
dermezdi. Çorum’daki Haydar Emmi’nin duymasına vakit kalmaz,
ilk günü götürür yatırırdı. “Bedel ne kadarmış Kâzım?” diye sordu.

“Artık Şehriban Ana’yla karşılaşınca yolunu değiştirmene ge-
rek kalmayacak Halil.” dedi Kâzım, “Osmanlı bedeli kaldırmış.”

“Günlerdir içimde bir sıkıntı vardı, gözümün seğirmesi de bun-
danmış.”

Halil’in gözü kararıp başı dönmeye başladı. Dizlerinin bağı çö-
zülür gibi oldu. Ayakta duramıyordu. Sendeleyip düşecekken orta
yerdeki tavana uzanan dikmeye tutunarak olduğu yere yığıldı. Gün-
lerdir uykusuz, doğru dürüst karnını bile doyurmadan oradan ora-
ya koşturup çerez ocağında sabahlaması sonucu zaten gücünün so-
nuna gelmişti. Açlık ve yorgunluğun üzerine sefer emrini duyma-
sı, son gücünü de tüketti. Kâzım, “Metin ol Halil.” dedi. “Seferberlik
demek savaş demek değil ki, devletin bir önlemi. Hem elle gelen dü-
ğün bayram. Belki beni de alırlar, beraber gider döneriz. Çocuk-
luğumuzu anlattığımız gibi askerliğimizi de anlatırız. Halil, benim
ilanları köylere tebliğ etmem lazım. Gelince yine görüşürüz. Hadi
sağlıkla kal, sabah da bir şey yemedim, belki yolda karnım ezilir.”
Kara kepek çuvalından birkaç avuç çerezi cebine doldurdu. Mav-
zerini ve çantasını omuzlayıp kapıdan çıkarken geri dönüp seslen-
di: “Fırka binasına, Mümtaz Bey’in yanına uğramayı unutma.”

Halil, yere yığılmış otururken Kâzım’ın atının nalları ekin pa-
zarının kaldırımlarında çınlıyordu.

* * *

İttihat ve Terakki Fırkası’nın kaza örgütü binasında yönetim ku-
ruluyla toplantısını bitirmiş olan Mümtaz Yarbay, daire amirleri ve
muhtarlarla yapacağı toplantı saatini beklerken bir gözüyle pence-

reden dışarıyı, geleni gideni izliyordu. Telgrafhaneden fırka binası-
na çıkarken bir iki bulutun dolaştığı gökyüzünü ansızın esen poyrazın
getirdiği kara bulutlar kaplamış, kulakları sağır edercesine bir gök
gürültüsünün ardından bardaktan boşanır gibi yağmur yağmaya baş-
lamıştı. Yağmura yolda yakalanmış olanlar bir çatı altına girmeye ça-
balıyor, kimileri açık kahvehane arıyor, kimileri tanıdık esnafın dük-
kânına doluşuyor, kimileri de Kabaoguzların eşeğin semerine astıkları
katık torbaları gibi suları aka aka koşturuyordu. Birileri fırka bi-
nasının kapısının önünde Mümtaz Yarbay'la görüşebilmek için bek-
liyordu. Kimisi kapıya yığılmış, nöbetçi erle tartışıyordu. Bazılarının
gözleri fırka binasının penceresinde tanıdık yüz arıyordu. Çarşı içi-
ne ilerleyen kağı arabalarının gıcırıltıları ortalığı inletiyordu. Kağılara
koşulu, sürücüler gibi bir deri bir kemik, yorgun öküzler, arada bir
tökezliyor, kan ve irin içindeki sırtlarına batırılan övendirenin zoruyla
yürümeye çalışıyordu. Köprülü Cami yönünden Hükümet Konağı'na
doğru ilerleyen bir kapalı yaylı araba kafilesinden yükselen kahka-
ha ve sarhoş naralarına silah sesleri eklendi. Kırılan pencere camla-
rı etrafa saçıldı. Şangırtılar fırka binasından da duyuldu.

Mümtaz Bey'le birlikte dışarıyı izlemekte olan Karakol Komutanı
Üsteğmen Mahir'in hiç tepki göstermeden sabit bakışlarla Gümüş
yoluna dönmüş olan kafileyi izlemekle yetinmesi, canı burnunda olan
Fırka yönetim kurulu başkanı Eczacı Münir'in sinirlerini germiştir.
Hırsını karakol komutanından çıkarmak ister gibi söylendi: "Ma-
hir Bey, karakolun üzerine ölü toprağı mı serili? Eşkıya güpegün-
düz hükümet konağının camlarına ateş açıyor, kılınız kırıdamıyor.
Eşkıya bu cesareti sizin basiretsizliğinizden mi alıyor? Biz böyle tep-
kisiz kaldıkça yarın da gelip kurşunu ensemize sıkacaklardır."

Söylenen sözlerin muhatabı değilmiş gibi Gümüş yolunda iler-
lemekte olan araba kafilesinden bakışlarını ayıramayan Üsteğmen Ma-
hir'in yerine Mümtaz Bey karşılık verdi: "Gördükleriniz, buzdağının
suyun üstündeki bölümü Münir Bey. Vezirköprü'den bizim Ka-
baoguz'a kadar ormanlık ve dağlık alan silahlanmış Rumların talim

alanı gibi. Avrupa'dan gelen gemilerden, ilaç sandıkları içinde Samsun Limanı'na indirilen tonlarca silah ve cephane, araba kafileleriyle bölgeye dağıtılıyor. Bağırانlar, nara atanlar, ilaç dağıtan Kızılhaç elemanı görünümlü Yunan Ordusu'nun subayları. Her Rum köyü bir silah deposu olmuş. Mahir Bey karakoldaki beş on jandarma ve Abdülaziz'den kalma çakaralmaz silahlarla ne yapsın? Şikâyet olursa zabıt tutmakla yetiniyor. Sancaktaki tümeni çağırırsan bir şey yapamaz. Osmanlı Avrupalı devletlerle yaptığı akitlerle ordunun da elini kolunu bağlamış. Avrupa uyuğunda olanlar Osmanlı toprağında bırakın tabancayla cam kırmayı, adam öldürseler elini kolunu sallayarak geziyorlar. Ölü toprağı, Osmanlı toprağının her yanını kaplamış.”

Hepsinin birbirlerine söylemekten hatta kendi kendisine düşünmekten çekindiğı gerçeğı ifade etse de Mümtaz Bey'e destek çıkan olmadı. Devleti Ali Osman'ın, kendilerini Rum eşkıyanın insafına terk ettiğini kabullenmek istemiyorlardı. Üsteğmen Mahir, kendi kendine fısıldadı: “Üzerimdeki üniformadan utanıyorum. Bu böyle sürüp gidemez, şerefsiz yaşamaktansa bin kere ölmeye razıyım!”

Üsteğmen Mahir'in sözleri hepsinin ortak duygusunu ifade ediyordu. Bir süre yağın yağmurun sesini ve arada bir binayı sarsan gök gürültüsünü dinlediler. Odadaki sessizliğı Eczacı Münir'in cebinden çıkardığı köstekli saatinin açılan kapağının çınlayan sesi bozdu: “Yarbayım, toplantı vaktimiz geldi. Mevcutlarla başlayalım mı, yoksa biraz daha beklesek mi?”

Bahattin Hoca, “Katılım yeterli değıl. İnsanlara gerekli tebliğat yapılmadı mı?” dedi.

Peynirci Arif araya girdi: “Çoğuyula Mümtaz Yarbayım yüz yüze görüştü. Kimilerine Kâzım Çavuş'la haber saldı. Görüyorsunuz, hava şartları da uygun değıl, biraz daha beklersek çoğunluk mutlaka katılacaktır.”

“Hüsnü Çavuş gelmedi. Çok yağıp gürlemişti, pek hevesli görünüyordu, hasta falan mı acaba?”

Mümtaz Bey'in ortaya sorduğı soruya Davavekili Ulaş, bıyık

altından gülümseyerek karşılık verdi: “Hüsnü’nün her sözüne kulak asmayın. Ortada üleşecek ganimet olursa kapıdan kovsanız bacadan girer. Tehlike kokusu almış olmalı ki, köylere deri toplamaya gidiyorum, diyerek kayboldu, ortalık durulunca çıkar gelir.”

“Madem durumunu biliyordunuz, neden yönetim kuruluna aldınız?”

“Emekliye ayrılıp geldiğinde fırka binamız yeni yapılıyordu. İnşaatla, fırkayla pek ilgiliymiş göründü. Sağa sola koşturacak adam gerekiyordu. Hevesli görünce yönetim kuruluna almakta bir sakınca görmedik.”

“Neyse, pek de önemli değil. Bir çuval incirin içinde çürüğü de, çarığı da olacaktır. Yağmur durdu, gelenler de çoğalmaya başladı, biz de toplantı salonuna geçip gelenlerle ilgilenelim.”

* * *

“Enişte hasta mısın? Ocakta leblebiler yanmış, sen burada oturup kalmışsın.”

Leblebilerin yandığının, Kâzım’ın gidip kaynı Ali’nin geldiğinin farkında değildi Halil. Ocağın yanına yığılıp kalmıştı. Leblebiyi, nıhodu düşünecek hali kalmamıştı. Ali, ocaktaki yanmış leblebileri ayrı bir yere aldı, işliğin kepenklerini açıp dışarıdaki çeşmeden ibriği doldurup getirdi.

“Enişte kalk, elini yüzünü yıka. Zeynep Anam haşhaşlı sacüstü gönderdi. Soğumadan ye, kendine gelirsin. Açlıktan, yorgunluktan baygınlık geçirdin herhalde. Sen karnını doyurup yat uzan biraz. Ben işleri hallederim. Dedeme kızıyordun, kendini harap ediyorsun?”

İçeriye temiz havanın girmesi Halil’i kendine getirmişti. Ali’nin bardaktan döktüğü suyla elini yüzünü yıkayıp kurulandı. Ali ocağın altına odun atacakken Halil engel oldu: “Ali, bugün iş kalsın. Beni Mümtaz Bey çağırmış. Ne zaman dönerim belli olmaz. Senin gelmeni bekliyordum, belki de işliği kapatırız.”

“Bir durum mu var enişte? Konağın, belediyenin, fırkanın önünde insanlar toplanmış bekliyorlardı.”

“Sen gelmeden önce Kâzım Çavuş buradaydı. Genelkurmay se-

ferberlik ilan etmiş. Duyurmak için köylere gitti. Yirmisinden kırkına kadar herkes silahaltına alınacaktı.”

Ali, Halil’in karısı Hatice’nin kardeşiydi. Hatice Halil’le evlenince köyde annesiyle yalnız kalmışlardı. İşleri olmadığında kasabaya gelip Halil’lerde kalıyorlardı. Ali, işlere yardım ediyordu. İş kavramış, adama da ihtiyaç olduğundan bu gelişlerinde salmamışlardı onları, kıştan beri yanlarındaydılar.

“Sıkma canını enişte.” dedi. “Dedem bedelini öder, göndermez seni.”

“Osmanlı adam mı bıraktı Ali? Bedeli kaldırmış.”

“Ne alıp veremedikleri var bizimle? Kimseye bulaştığımız yok. İşimizde gücümüzdeyiz. Sefer emrini çıkaranlar kendileri gitsin, kendileri dövüşsün. Seni niye karıştırıyorlar kendi dövüşlerine?”

“Bu seferki farklı gibi Ali. Biz de kaçarsak yurdumuzu kim savunur?”

“Yurt ne demek enişte?”

“İnsanın üzerinde doğup büyüdüğü, nimetlerinden karnını doyurup ölünce gömüldüğü topraklara yurt denir Ali. Sen şimdi Kışkış Nuri’nin hanına git. Nuri’ye selamımı söyle. Kabaoguzlu oduncular at, eşek bağlamıştır, rahvan bir at ayarlasın. Köye git ve babamı al gel. Ben Mümtaz Bey’in yanına gideceğim.”

Ali çıktıktan sonra Halil bardağına kuşburnu suyu doldurup bolca şeker kattı. Sacüstülerden bir iki lokma alıp kalanı bohçaya sarıp kaldırdı. Canı bir şey yemek istemiyordu. Tıraş olup işlik giysilerini değiştirdi. Ocağın ateşini söndürdü. Kepengi indirip dış kapıyı çekerek mandalladı.

Yağmur durmuştu. Güneş dağılmakta olan bulutların arasından arada bir görünüp kayboluyordu. Dışarının aydınlığına gözlerini alıştıran kadar kapının önünde bir süre bekledi. Ekin pazarında, bedestende bir hareketlilik telaş göze çarpıyordu. At, eşek ve kağı arabalarıyla pazara ürün getirmiş köylüler şaşkın şaşkın bakınıyorlardı. Kimilerinin önünde bir iki çuval buğday, kimilerindeyse

bir sepet yumurta, bir iki topak yağ, bez torbalara konulmuş çökelek, peynir, yoğurt, katık müşteri bekliyorlardı. Bazılarının önünde ise çıkın içinde madımak, sarmaşık otu, iplere dizilmiş alıç, kiren, kuşburnu, ahlat gibi dağdan toplanmış ürünler ve birkaç bağ çıra bulunuyordu. Bazıları da ahşaptan yaptıkları yer sofrası, tahta kaşık, haşhaş dövme dibegi, hamur teknesi gibi kendi ürettiklerine müşteri bekliyordu. Kimisi malını satmıştı, kimi satamamıştı ve atına, eşğine yükleyip bir an önce köyüne dönme çabasıındaydı. Kimileri her konuşulana kulak kabartıyordu. Kimi tanıdıklar Halil'i görünce etrafını çevirip soru yağmuruna başladılar. İşlişe heybelerini, torbalarını bırakırlar, alışveriş hesabını yaptırırlar, mektuplarını okutup yazdırır, devlet işleri olduğunda akıl sorarlardı. Ne de olsa okur-yazar ve şehirliydi. Kâzım Çavuş'un, çerezci işliğinden çıktığını görenler de olmuştu; olandan bitenden haberi olmalıydı: Halil Efendi, savaş başlamış doğru mu? Kaç tertipleri tutuyormuş sefer emri? Benim oğlan 1310'lu, sefer emri onu da tutar mı? Bizim yeğenin aile efradından kimsesi kalmadı, o da katılacak mı savaşa? Benim büyük oğlana yetim kızı almıştım, yetimle evli olanlar seferden muafmış diyorlar, doğru mu? Benim oğlanlar peş peşe askere gitmesin diyerek küçüğü geç yazdırmıştım. Nüfus kaydı 1314 gösteriyor, ama ana yaşı 1306, onu da askere alırlar mı? Acemiliğimi Selimiye Kışlası'nda yapmıştım. Payitahtta ikamet edenler askerlikten muafmış diyorlar, benim oğlan da muaf sayılır mı? Alman Kralı gizli Müslüman'mış diyorlar, doğru mu? Osmanlı benimle olduktan sonra bizi kimse tutamaz diyormuş... Asılacaksan İngiliz ipiyle asıl demişler, İngiliz'den şaşmamalı...

Halil kendisi, şaşkın çaresizken başkaları ondan çare bekliyordu. Aklının erdiğince sorulanları cevaplandırdı. Fırkaya acele gitmek istemiyor, ayakları sanki gitmemek için direniyordu. Hacı Nazır Baba Türbesi'nin önüne gelmiş olduğunu fark etti. Kimileri içeri girmiş, tabuta çaput bağlayıp mum yakıyor, kimileri dua ediyordu. Nazır Baba savaşlarda yeşil sarığıyla askerin önüne geçer, düşmanın attı-

ğı top ve tüfek mermilerini geldiği yöne geri savurtturmuş. Bir ben miyim çağırılan, bu kadar insanın ki can değil mi diye düşündü. Çarşı pazardaki kalabalığın arasına karışınca rahatlamıştı Halil. Her zamanki gelip gittiği yolu değiştirip Köprülü Cami yönüne yürüdü. Doğup büyüdüğü yerleri bir daha göremeyecekmiş duygusuna kapıldı birden. Her kaldırım taşının, her dikili ağacın, her binanın, yolda karşılaştığı, uzaktan tanıdığı her insanın anısı vardı. Şimdiye kadar farkında olmadan yanı başından geçtiği pek çok şeyle, hiç oturup kalkmadığı selamlaşmadığı insanlarla bile, ne kadar çok anılarının olduğunu düşündü. Çerçi Aşur'un dükkânının önünden geçerken çocukluğu geldi gözlerinin önüne. Bayramlarda biriktirdiği üç beş kuruşla aldıkları susamlı ve halkalı şekerleri Ahmet'le birlikte mezarlıktaki kalelerinde yedikleri günleri anımsadı. Ahmet'in annesiyle karşılaştığında onu teselli edecek bir söz bulamıyordu, o annenin döktüğü gözyaşları karşısında boynu bükük kalıyordu. Onun, "Haydar'ı neden yalnız gönderdin? Şeker almaya gittiğiniz gibi birlikte gitseydiniz şimdi Ahmet'im de yanında olurdu, nerede Ahmet'im Halil?" dediğini duyar gibi oldu.

Samsun'da arabacılar hanının kahvesinde beklerken elinde torbasıyla Balkan Savaşı'ndan dönen Fahrettin Çavuş çıkagelmişti. Mehmet Ali Emmi'nin arabasıyla limana uğrayıp Göçmen Cavit'i almışlardı. Cavit aşçı dükkânı açmıştı, Rumeli usulü çorba ve köfte yapıyordu. Gramofon denilen aletten kadın erkek sesleri çıkarttırıp türkü, şarkı söylettiriyordu, gramofon dinlemek isteyenler Cavit'in aşçı dükkânına doluşuyordu.

Caminin altındaki binaların yerinde kendir, ip, urgan pazarı kurulurdu. Ova köylülerinin sulak arazide yetiştirdikleri kendirin alıcısı genellikle kasaba halkıydı. Çoğunluğunun evinde bulunan çıkırıklarda kendir eğrilerek ip, urgan haline dönüştürülür, iplerden hayvan yuları yapılırdı. Kendirin kasaba halkının geçiminde önemli bir yeri vardı. Halil'ler de zahire ticaretinin yanı sıra kendir pazarından eğrilmiş ip alıp ürettikleri leblebilerle birlikte Çorum'a, Samsun'a

götürürlerdi. Yolunu ne kadar uzatırsa felaketle o kadar geç karşılaşıacağı duygusuyla Halil, adımlarını yavaş atıyordu. Köprülü Cami'nin yanından geçerken Kâzım'ın köylere götürdüğü seferberlik ilanlarının cami kapısının yanındaki duvarın birkaç yerine asılmış olduğunu gördü. İlanların etrafına birçok kişi toplanmıştı. Okuması olanlar yüksek sesle okuyor, diğerleri pürdikkat dinliyordu:

4 Ağustos 1914 günü

Osmanlı toprağında ve ordusunda seferberlik ilan edilmiş olup

20 yaşından 40 yaşına kadar her erkeğin

bağlı bulundukları askerlik şubelerine

bir hafta içinde teslim olmaları...

Harbiye Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı

Halil, Demirci Hamdi Usta'yı caminin duvarlarına yönünü dönmüş dua ederken gördü ve onun yanına geldi. Hamdi Usta, "Nereye böyle Çerezcioğlu?" dedi. "Baban köyden dönmedi mi, birkaç gündür uğramadı."

"Haber saldım, birazdan gelir. Beni de Mümtaz Bey çağırmış, fırka binasına gidiyordum. Sen nasılsın Hamdi Emmi? Hayrola camide ne arıyorsun?"

"Şükür iyiyim. Soranlar sağ olsun. Ben de Mümtaz Bey'in toplantısına gidiyorum. Tekerlekli araba ve kazma kürek siparişi vermişti. Her gün görüşüp haberleşiyoruz, zamanında yetişeceğini biliyor. Ben daha çok moral destek için katılacağım. Hacı Fetullah, Dülger İsmet gibi bazı fesatlar nifak çıkarıyormuş. İş Rum kaymakama şikâyet kadar götürmüşler. Fitnelerini toplantıya da sokarlarsa bizim cevap vermemiz uygun olur."

"Camide ne işin var Hamdi Emmi? Yoksa sen de Berber Süleyman gibi döndün mü?"

"Çerezcioğlu, tanımadık birisi gibi konuşuyorsun. Benim ne işim olur orada? Babamın cübbesini almak için dahi kapısından içeri girmem. Duvarının yola gelen kısmına seferberlik ilanı asmışlar. Ben

de okudum, caminin duvarını görünce atalarımın kabirleri aklıma geldi, onlara dua ediyordum.”

“Hâlâ anlamadım Emmi, atalarının camiyle ilgisi ne? Neden cami duvarına karşı dua ediyorsun?”

“Bunlar ayaküstü konuşulacak konular değil Halil. Madem kafan karıştı, kısaca söyleyeyim: Atalarım, İpek Yolu üzerinde iki nehir arasındaki yurtlarında kimse kimsenin inancına karışmadan refah içinde özgürce yaşarlarken bir gün Türk şehirlerinin Arap orduları tarafından kuşatıldığını görmüşler. Türk şehirleri önce direnmişler ama sonunda dirençleri kırılmış. Araplar, ele geçirdikleri şehirlerde genç kızları ve erkekleri köle yapmışlar. Yağmaladıkları ziynet ve değerli eşyalarla birlikte Arabistan’a göndermişler. Yaşlıları, özellikle okuryazar olanlarıysa ağaçlara kilometreler boyunca asıp su arklarında başlarını kesmişler. Bazı şehirler Arapların sözüne kanıp direnmeden teslim olmuş ama onlar da aynı sonuçtan kurtulamayınca geride kalanların bir kısmı bu vahşet ve kendi düşüncesinden başka doğru tanımayan bağnazlıktan hayvanlarını, yükleyebildikleri eşyalarla yanlarına alıp kaçmış ve bugünkü yurdumuz Anadolu’nun yaylalarına gelip yerleşmişler.”

“Kimse bir şey sormamış mı gelenlere, eski yurtlarında kalanlara ne olmuş?”

“Tabii ki bir yere damdan düşer gibi girilmez. Görüşmeler, anlaşmalar olmuştur. Atalarımın Anadolu’ya gelip yaylalara yerleşmeleri yerli halk arasında bir sorun yaratmadığı gibi yerliler memnun da olmuşlar.”

“Adamların toprağına gelip yerleşiyorsun ve memnun oluyorsun. Hamdi Emmi ciddi misin?”

“Çerezcioğlu, şu dar vakitte hatırını kırmayıp anlatıyorum, sözümün sonunu dinle. Atalarım Anadolu’ya hayvanlarıyla geldiklerinde yerli halk şehirlerde yaşarmış. Yayla ve ormanlar bakir, insansızmış. Atalarımın ürettiği yağ, peynir, et, süt gibi hayvansal gıdalarla, yün ve deriden yaptıkları halı, kilim ve dokuma gibi kulla-

nılacak eşyalar, yetiştirdiği at ve diğer canlı hayvanlar, o günkü Anadolu pazarlarına bereket ve canlılık getirmiş. Dört yüz yıl süren bu göç sırasında gelenlerin barınmaları için bina, han, hamam, kervansaraylar, köy ve şehirler kurulmuş. Yerli ustalara iş ve ekmek kapısı açılmış. Bu durumdan memnun olunmaz mı?”

“Akla, mantığa uygun Hamdi Emmi. Ben acele ettiğimin farkındayım. Anayurtta kalanlara ne olmuş?”

“Araplara karşı direniş sürmüştü ama çok can vermişler. Her direniş büyük katliamlar yapılarak bastırılmış. Araplar kendi inanç ve ibadet biçimlerini kabul edenleri öldürmüyorlarmış. Bizimkiler de gündüz camiye gidip Araplar gibi ibadete başlamışlar. Geceleri de gizlice toplanıp kendi ibadetlerini yapıyorlarmış.”

“Beni sardı bu konu Hamdi Emmi. Nasıl bir ibadet biçimiymiş bu gizli yaptıkları ibadet?”

“Halil, Halil... Bilmiyormuş gibi konuşma! Siz nasıl yapıyorsunuz ibadeti?”

“Biz cem yapar, semah döneriz Hamdi Emmi. Bilmez gibi bana söylüyorsun.”

“Cem’i neden gizli yaparsınız? Bekçiler niçin güvenlik önlemi alırlar? Halil sen bunları düşünce koy. Ben geç kalmayayım, cami duvarına karşı neden dua ettiğimi konuşuyorduk, laf uzadı. Atalarım da iki nehir arasındaki eski yurtlarından Arapların baskı ve bağınazlığından kaçıp bugün *Kabaoğuz* denilen yere gelmişler ve burayı yurt edinip yerleşmişler. İnançlarını, ibadetlerini geldikleri yerdeki gibi sürdürüyorlarken Selçukluların Anadolu’yu ele geçirmeleriyle kaçıp geldikleri Arap bağınazlığının hortlaması, huzurlarını bozmuş. Direnişler, isyanlar 300 yıllık Selçuklu yönetimi boyunca sürmüştü. Baba İshak’ın Amasya ayaklanmasının bastırılmasından sonra yapılan Türkmen kıyımlarından buralar da nasibini almış. Osmanlılar baskı ve bağınazlığı katmerleştirmiş. Buraların Köprülü Mehmet Paşa denilen dönmenin “arpalığı” olmasından sonra baskı ve katliamlar artmış. Su kuyuları atalarımızın cesetleriyle doldurulup üzerine cami dikmişler. Cami duvarına asılı sefer emrini okuyunca... Se-

fer emri benim çocukların ikisini de tutuyor. Sağ salim dönmeleri için atalarımın ruhuna dua ediyordum.”

“Orasını biraz anladım da babanın cüppesi ne arıyor Köprülü Camisi’nde?”

“Babanla ahbaplığımızı aklın ereli bilirsin. Bunları sormak bu dar zamanda mı aklına geldi? İlerde etrafıca konuşuruz. Şimdi madem üsteleyip duruyorsun, kısaca o konuyu da açıklayayım, gönlün kalmasın. Babamı en son gördüğümde bu caminin imamıydı. Bizim soyumuza köyümüzde İmam Hüseyinler derler.”

“Lafını balla kestim Hamdi Emmi, sen buranın yerlisi değil misin?”

“Kulağına dinlemeyeceksen beni konuşturma! Oğuz boyuna bağlı obalarımızın Arapların baskısından kaçıp Anadolu’ya geldiklerini, Kabaoguz denilen ormanlık alana yerleştiklerini söylemiştim. İnançlarını ve ibadetlerini değiştirmeleri şartıyla yaşamalarına izin vermişler. Her obaya bir cami yaptırıp birer kişiyi de Köprülü Medreselerine götürüp şeri İslam’ı ve imamlığı öğretmişler. Birer imamlık cüppesi giydirip onları obalarına göndermişler. Obamızın imamı Hüseyin dedemmiş. Köye dönüşen obamızda cami imamlığı da babadan oğla devredilmiş. Köyde imamlık babama kadar geldi. Babam da beni yetiştirdi. Babam imamlık, ben hafızlık ve müezzinlik yapıyordum. Kuran’ı ve Arapçayı babam öğretti. Gümüş’teki Haliliye Medresesi’nin mütevelli heyeti beni eğitim almam için devrin en ünlüsü olan Mısır’daki El Ezher Medresesi’ne gönderdi. Medreseyi boş verip orada tanıştığım bir Venediklinin peşine takıldım, Latinceyi öğrendim. Onunla Hindistan’a, Çin’e gittik. Oralarda birçok bilim adamıyla tanışıp düşünce alışverişinde bulunduk. Mısır’a döndüğümüzde ilk geldiğimden farklı bir düşünceye sahiptim. El Ezher’deki medrese eğitimi bana yavan geliyordu. Latince ve İtalyanca yazılmış kitapları okuyup araştırıp öğrendikçe kafamda sorular başladı. Babam ölünce, Köprülü’de imamlık ve medresede müderrislik yapmamı istediler, kabul etmedim. Geçimimi sağlamak için

bir demirci ustasının yanına çırac durdum. Babamın cüppesi hâlâ camide ve gidip almıyorum.”

“Bağışla Hamdi Emmi. Daha sizlerden öğreneceğimiz çok şey var. Çocukların ikisi de emre uyacaklar mı, bir kaçamak yolu yok mudur? İkisi de giderse işleri kim çevirecek?”

“Toprağın, yurdun yoksa, ölünce mezarın bile olmaz. Toprağa sahip çıkmazsan iş mi kalır, yurt mu kalır Halil? İşi merak etme, bir hal yolunu buluruz. Bu seferberlik Osmanlının değil bu toprakta yaşayanların kavgası olacak. Halil yine bir yanlış daha yaptın, kafan yerinde değil herhalde.”

“Kusura kalma Hamdi Emmi. Son günlerdeki yorgunluğun üzerine sefer emrini de duyunca şaşırdım. Bazen ölçüp biçmeden konuşuyorum. Elbette sırası gelen gidecek, kaderde kısmette varsa döneriz.”

Fırka binasına doğru yürüyüp giderlerken Garbis Usta’nın fırından ekmek çıkardığını gören Halil, “Hamdi Emmi, anamın ekmek yapmaya eli değmiyor. Ben şuradan iki ekmek alıp göndereyim.” dedi.

“Tamam Çerezcioglu, sen işine bak. Sonra görüşürüz. Babana selam söyle.”

Evde ekmek yapılmadığında Garbis Usta’dan alırlardı. Garbis Usta işinin ehliydi. Ekmeği pişkin olurdu. Bayram keşkeğini de Garbis Usta’ya getirirlerdi. Sabaha kadar fırında pişen keşkeğin tadına doyulmazdı. Diğer fırınlarda çömlerlerin karıştığı, sona kalanların eve eli boş döndüğü söylenirdi. Halil’in fırına girdiğini gören Garbis Usta, elindeki ekmek küreğini bıraktı. “Hoş geldin Halil Usta!” dedi. “Kaynanan seviyormuş, çayımız da demini aldı. Oğlum Ohannes, Halil Emmi’nin altına minder ver, bardak çıkar, çayını da koyalım.” Garbis Usta’nın sözlerinde, hareketlerinde bir mahcupluk hissetti Halil. Garbis Usta tokalaşmak için elini uzatırken konuşmaya devam etti: “Çocuk, çayını koydu; içmeden gidersen hatırım kalır. Her zaman gelmiyorsun ya, bir bardak çayımızı içmekle işin geri kalmaz. Avi-

dis'in oraya da uğramıyorsun. Epeydir muhabbet edemedik, Vartan Usta akşamları kulaklarını çınlatıyor. Hayrola hasta mısın? Yüzün iyi görünmüyor."

"Bu sıra işler hep üst üste geldi. Ekmek yemeye zamanım yok, akşamları da işlikte çalışıyorum. Vartan Usta'ya selamımı söyle, sağ olsun. Ben de onu severim. İnşallah yine muhabbet eder, dolularımızı içeriz."

Ohannes çayı koymuş, sekinin üzerine minderi sermişti. Çayı içmeden gitmek uygun olmazdı. Fazla üsteletmeden mindere oturdu. Çayını içerken ekmeklerin parasını uzattı. Garbis Usta elini itti: "Para verme Halil Usta, borcumuz duruyor. Bugün uğrayacaktım. Sen daha önce davrandın, gelmişken ödeyelim."

"Para aklıma gelseydi uğramadan geçerdim Garbis Usta. Kaçmıyorsun ya? Neden acele ediyorsun? Ben olmasam bile babam burada, eksik bırakacak değilsin ya, tanımıyor muyuz birbirimizi?"

Alışverişlerini birbirlerinden yapar, paraya sıkıştıklarında birbirlerinden alıp verirlerdi. Halil Samsun'a mal götürmüş, dönerken Garbis Usta'ya Havza değirmenlerinden birkaç çuval un getirmişti. O onun parasını birkaç aydır ödememişti Garbis Usta. Farklı dinden olmaları alverişlerini, ilişkilerini hiç etkilemezdi. Ara sıra Avidis'in meyhanesine uğradığında rastlaşırlarsa başka masaya oturmazlardı. Vartan Usta da oradaysa değme keyfine muhabbetin, eğlencenin. İki dilden de türküler söylerlerdi. İnançlarını, dinlerini tartışmazlar, birbirlerine hoşgörüyle bakarlar, birbirlerini öğrenmeye, anlamaya çalışırlardı. Yüzlerine söylenmese de onlardan gâvur diye söz edenler olurdu. Onlarsa gâvurluğu kabul etmez, gönül koyar, sitem ederlerdi. Gerçi onlara gâvur diyenlerin gözünde Muharrem orucu tutanlar gâvurdan daha aşağı mertebede tutulurdu. Hristiyanların Müslüman olabilmeleri için kelime-i şahadet getirmeleri yeterli sayılır, diğerlerinin önce gâvur olup gâvurluktan Müslümanlığa geçebileceği söylenirdi. Muhabbet sırasında lafı edildiğinde Halil, "Garbis Usta, siz yine bizden iyisiniz. Biz gâvurdan bir gömlek daha aşağıdayız, hadi şükredin

halinize!" derdi ve gülerlerdi. İbadet biçimleri de birbirine yakındı. Her iki taraf da ibadete kadın erkek birlikte giderlerdi. Cem'de kadınlarla birlikte semah dönülür, dara durulur, lokma paylaşıldı. Âşık-
lar bağlama çalar, deyişler okurlar, dolu içerlerdi. Muhabbet edilir gönüller hoş olurdu. Şarap içmeleri, gâvurdan bir gömlek aşağıda görülmeleri için yeterli nedendi. Arada bir şeri İslam'a geçmek isteyenler oluyordu. Berber Süleyman'ın Köprülü Cami'nin minaresine çıkıp "Gâvur oldum! Gâvur oldum!" diye bağırarak etrafa duyurusunu yaptıktan sonra, bu kez "Müslüman oldum!" diye bağırp şeri İslam'a kabul edildiği söylenirdi. Garbis Usta'lar haftada bir ailecek paklamp yeni ve temiz elbiselerini giyinir, çoluk çocuk kiliseye gidip papazlarının vaa-zını dinler, dua eder, müzik eşliğinde ilahiler söyleyerek ibadetlerini yaparlardı. Gâvurdan bir mertebe aşağıda görülenlerin ibadet yapmaları için belli bir mekânları yoktu. İşler bitip ürünler ambara konulduktan sonra adağı olanlar, musahip olacaklar kurban keser, herkese haber verilir. Uygun birinin evinde toplanırlardı. Gelenler eli boş gelmezdi. Dede, Horasan'dan getirildiği söylenen postuna oturur, hizmet edecekleri yerlerine gönderirdi. Çerağlar uyandırılır, Dede duasını okur, öğüt verir, musahip olacaklar, kurban sahipleri dara durur, âşık-
lar bağlama çalar, deyişler okunur, türküler söylenirdi. Erler, bacılar semah dönerler, lokmalar ve kurban yemekleri dağıtılıp beraber yenilirdi. Küsülü olanlar barışmadan, hakkında şikâyet bulunanlar aklanmadan cem'e alınmazdı. Yüz kızartıcı bazı suçları olanlar yoldan çıkmış, düşkün sayılırlar, toplum dışına itilirlerdi. Mahkeme, kadı bilinmez, aradaki tüm sorunlar cem'de çözülürdü. Cem, geceleri gizli yapılır, bekçiler güvenlik önlemi alırdı. İttihatçıların hükümete gelmelerine kadar Osmanlılar, ondan önceki Selçuklular ve Arap istilaları sırasında cem'lere baskın yapıp yakalananlar cezalandırdığı için gizlilik ve güvenlik önlemi alma bir gelenek olmuştur. Arapların, Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'yı işgali sırasında cami ve namazın dışındaki ibadetleri yasakladığı için cem gizli yapıldı. Kadın erkek bir arada ibadetin Arap kültüründe olmamasından, yaşamın her ala-

nında olduğu gibi ibadette de erkeğin yanında bulunan Türk kadınıni kendi değerlerine göre yargılayan, kadını sadece zina aracı olarak düşünen Araplar bu olayı zina olarak yorumlamıştı. Mum söndü iftirasını, Selçukluyu yöneten Emevi İslam anlayışındaki Acemlerle şeri İslam'ı resmileştiren Osmanlı Türklere karşı Anadolu'da sürdürmüştü.

“Halil kardeş, çayını soğutmadan i seydin. Uykun açılır. İstersen yukarı  ık uzan biraz, acelen ne?”

Seferberlik onları etkilemezdi. Askere alınmazlardı onlar, işlerine g   lerine devam ederlerdi. Hepsi iş, zanaat sahibiydi. Kimi dülger, demirci, manifaturacı,  algıcıydı, kimileri ticaret yapardı. Hepsinin bağı, bahçesi, evi vardı. “Sefer emri geldi Garbis Usta.” dedi Halil. “Bir hafta içinde teslim olacağız. İşliği kapattım, görmem gereken bazı işleri halledip eve gidecektim. Evdekilerin telaşı da fazla. Ekmek çıkardığını görünce eve ekmek alayım diye uğramıştım. Belki bir daha görüşme fırsatımız olmaz, gelmişken helalleşelim. Beraber yiyip i mişliğimiz, alışverişlerimiz oldu. Bilmeden hakkımız kaldıysa, helal olsun, sen de hakkını helal et.”

“Allah  oluğuna çocuğuna bağışlasın. Sağlıcakla gidip dönme nasip etsin. Bizim sende ne hakkımız kalır? Bilmeden geçtiyse helal olsun. Çok ekmeğini yedik Halil Usta, çok iyiliğini gördük. Bunca hukukumuz oldu, hiç incitmedin. Ne zaman sıkıntımız olsa eli boş  evirmedin.” diyen Garbis Usta borcunu uzattı.

“Ben hesap görmeye gelmedim Garbis Usta.” dedi Halil. “Elini daraltma, sonra babama bırakırsın.”

“Sıkıntım yok Halil Usta. Hazırlamıştım, yanına uğrayacaktım. Alacak için gelmediğini de biliyorum. Beni bir daha yorma. Bu kadar beklettik zaten. Ekmeğim pişene kadar ekmek verenden Allah bin kere razı olsun. Allah yolunu bahtını açık etsin, sağlıcakla gidip dönme nasip etsin. Yine muhabbet eder, dolumuzu içeriz.”

Kucaklaşıp ayrıldılar. Halil cebinden mendilini çıkartıp ekmekleri koymadan önce, terini siliyormuş gibi buğulanan gözlerini silerken Garbis Usta'ya baktı. O da sırtını dönmüş, işliğinin yenine gözleri-

ni siliyordu. Halil ekmekleri mendiline koyarken Garbis Usta'yla göz göze geldiler. İkisinin gözünde de iki yüzlülük yoktu. Sözleri içtenlikliydi; bir bardak şarabı paylaştıkları gibi, söyledikleri türküler gibi gönülden geliyordu. Birbirlerine belli etmeden silmeye çalıştıkları göz yaşları kadar temiz ve duruydu. Kapıya yönelip çıkacağı sırada Garbis Usta, "Halil Usta, gecikeceksen çocuk eve bırakıversin." dedi ve Halil'in bir şey demesine fırsat vermeden oğluna bağırdı: "Ohannes, Halil Emmi'nin ekmeklerini evlerine bırakıver."

Çocuk, Halil'in elinden ekmek çıkısını aldığı gibi koşarak uzaklaştı.

Halil, "Sağ ol Garbis Usta, başka uğrayacağım yerler var. Bir an önce gitmesi iyi oldu. Çocuklara şeker alacaktım, gitmişken onları da götürseydi."

"Maarif Hamamı'nın köşesini dönmüş bile. Çocuğun işi ne? Dönmünce onları da götürsün."

"Fazla bir şey almayacağım. Cebimde taşırım, çocuğu tekrar yormaya değmez."

El sallayıp uzaklaşan Halil şaşırmıştı. Herhalde böyle zamanlarda fazla duygusal oluyor insan diye düşündü. Hacı Fetullah'ın dükânına girdiğini kapıyı açınca anladı. Artık geri dönülmezdi. Selam verdikten sonra, "Hacı Emmi, bana yarım kilo gül lokumuyla yarım kilo halkalı şeker çekiver." dedi.

Eve gittiğinde Hamza ceplerini yoklar, bir şey bulursa sevinirdi. Son zamanlarda ne eve uğramış ne de Hamza'ya bir şey alabilmişti. Gündüz vakti ayakta da olur, mutlaka cebini yoklar, bir şeyler bulamazsa küserdi. Hacı'nın yanında mahalle komşuları Dülger İsmet vardı. İkiisiyle de komşulukları, alışverişleri olmazdı. Sokakta karşılaşırlarsa, mecbur kalmadıkça selam bile alıp vermezlerdi. Hacı onları "gâvurdan bir gömlek daha aşağıda görenlerden"di. "Onların duvarından bir kerpiç koparan Hac'ca gitmiş gibi sevap kazanır." dediği söylenirdi. Dülger İsmet, Berber Süleyman gibi minareye çıkıp bağırmasa da yolunu ayırmıştı, onlarla düşüp kalkıyordu. Ha-

lil'in selamını almadıkları gibi, ne sefer emrini ne de halini hatırını sordular. Hacı, şeker ve lokumu tartıp öfkeyle bakmış ve küfreder gibi bir sesle sadece paranın miktarını söylemişti. Halil, pahalı bulmasına rağmen almadan çıkmayı da uygun görmedi. Dalgınlıkla, boş bulunup girmişti. Parasını verip dışarı çıktığında Hamdi Usta'nın söyledikleri aklına gelip kendi kendine kızdı: Halil nasıl düşersin bu gaflete? İblis'in yuvasına kendi ayağınla girdin. Fahiş fiyat söylemesi Allah'ın emri. Dua et ki başına büyük belalar sarmadan kurtulasın!

Lokum ve şekerin konuştuğu kesekâğıdını cebine koyup yoluna devam etti.

Belediye binasının önünde insanlar Belediye Reisi Mehmet Efendi'nin etrafını çevirmişti. Herkes aklına eseni soruyor, o da cevap yetiştirmeye çalışıyordu: "Arabacı Mehmet Ali akşam Samsun'dan döndüğünde yanıma uğradı. Samsun limanında, Karadeniz'de bir hareket varmış. Rus filosunu Samsun açıklarında görenler olmuş. Osmanlı da Trabzon limanına cephane indiriyormuş. Silahlı Rumlar Vezirköprü dağlarına toplanıp askeri eğitim yapıyorlarken Kabaoğuz köylerine kadar inmişler. Mümtaz Yarbay dün gece sabaha kadar genelkurmayla telgraflaşmış, asıl haberler ondadır. Şimdi fırka binasında hükümet erkânı, eşraf, ayan ve muhtarlarla toplantı yapacak. Geçmeme izin verin, toplantıya katılacağım. Orada yeni haberler alırsam size de söylerim."

Bütün bunlar hayra alamet değildi tabii. "Allah sonumuzu hayretsin!" diyen sesler duyuldu.

Belediye Reisi Mehmet yaylısına binerken Halil'i gördü: "Çerezcioglu, bu sefer kurtuluş yok, Allah kazasız, belasız dönme nasip etsin."

"Allah razı olsun Reis Emmi. Bedel ödeyip emsallerimle gitmemem bana sıkıntıydı zaten. Takdiri ilahide ne yazılıysa çıkar."

Belediyeyle fırka binasının arasındaki yolun kıyılarına ve boşluklara kapalı yaylılar çekilmiş, mezarlık kıyısındaki ağaçlara atlar bağlanmıştı. Kaymakamın, karakol komutanının, yerli eşraftan ge-

lenlerin yanı sıra dışarıdan gelmiş yaylıların sürücüleri arabalarının başında bekliyordu. Babîâlî’de, genelkurmayda, diğer bakanlıklarda işi olanlar Mümtaz Bey’in geldiğini öğrendiklerinde onunla görüşmek isterlerdi. Mümtaz Bey de elinden gelecekse ilgilenir, yardımcı olurdu. Kafasının yatmadığı, kişisel çıkar peşinde olanların işine karışmazdı. Bunlar için de en ufak bir çıkar beklentisi olmaz, buna girenlerle de bir daha görüşmezdi.

Fırka binasının önü insan kaynıyordu. Kimi kapıya yığılmış, içeri girmek için kapıdaki nöbetçi askerle tartışıyor, kimisi telgrafhaneye girip çıkıyordu. Kimi arabanın içinde oturuyor, kimisi de toplanmış, kendi aralarında sohbet ediyordu. Fırkanın toplantı salonunun camları açılmıştı ve oradan arada bir Mümtaz Bey görünüyordu. Yaptığı konuşma dışarıdan da duyulup anlaşıyordu: “Askerin, silah, cephane, yiyecek ve levazıma ihtiyacı var. Bu toprağın nimetini yiyenler, külfetini de omuzlanmak zorundadır. Çoğunluğunuz gerekli ilgiyi gösterip sorumlulukları da paylaştınız. Sözlerim onlara değildir. Tek tük de olsalar bazıları ise mide bulandırıyor. Bugün kendi askerinden esirgediklerini askerimiz gerekli savunmayı yapamazsa, işgalcilere koşarak götürmek isteseler de buna fırsatları olmayacaktır. Getirdiğiniz her şey, oluşturduğumuz komisyonlarca teslim alınıp kayda geçirilmektedir. Rusya’yla Almanya savaşa başladı. Bize bulaşmaması mümkün değil. Bin yıldır yurt edindiğimiz toprağımızı savunmak zorundayız. Eli silah tutan herkes, gerekirse kadınlar ve çocuklar da cepheye koşacaktır. Osmanlıya ölecek hasta adam gözüyle bakanlar, boşuna hayallere kapılmasınlar. Balkanlar’dan çekildik, gerekirse kutsal topraklardan da çekiliriz, ama ahalisi Türk olan Anadolu’dan bir adım gerilemeye niyetimiz yoktur. Bir karışını bile kanımızın son damlasına kadar savunacağız... Bir konuya daha değinmekte yarar görüyorum. Bin yıldır bu topraklarda birlikte yaşadığımız, hiçbir şekilde baskı görmeyip bu toprağın nimetlerinden yararlanan Ermeni ve Rum vatandaşlarımız silahlandırılıp kıskırtılıyor. Bu vatandaşlarımızı başka devletler kendi çıkarları için

ateşin üzerine sürmek istiyorlar. Buradan uyararak istiyorum, bu topraklarda yaşayan herkes dışarının oyununa gelip rahatını huzurunu bozmasın. Silahlarını bizi birbirimize düşürmek isteyenlere çevirsinler. Henüz köprüler atılmadan akıllarını başına toplasınlar. Sabrımızı güçsüzlüğümüze, çaresizliğimize yorumlayıp altından kalkamayacakları işlere yönelmesinler...”

Mümtaz Bey, Halil’e bir saat belirtmemiştir. Halil, fırka binasına yöneldiğinde kapıdaki nöbetçi er, “Hemşerim, burada eşekbaşı mıyız? Sorgusuz, sualsiz nereye gidiyorsun? Sıraya geç hele.” dedi.

“Asker efendi, beni Mümtaz Yarbey bekliyor.”

“Şimdi de bu numara mı başladı? Yoksa küçük kardeşi misin? Bu beyefendi de abisiymiş. Yasak hemşerim yasak! Laftan anlamıyor musunuz? Yarbeyimin çok önemli toplantısı var. Toplantı bitene kadar kimseyle görüşmeyecek. Her gelen bir yakını olduğunu söylüyor. Her kimseniz, bekleyeceksiniz.”

İçeri girmek için nöbetçiyle tartışanların birisi, “Çare yok bekleyeceğiz.” deyince, Halil, dikkatle baktı ve “Hoş geldiniz Arif Bey. Nöbetçi sizi tanımadı herhalde.” deyip askere yöneldi: “Asker kardeş, konuğumuz yabancı değil, Mümtaz Yarbey’in ağabeyi Arif Bey. Beni de kendisi çağırıyor. İzin ver yukarı çıkalım.”

Halil’in de gelip bulaşması nöbetçinin tepesini attırmıştı. Hırslından dişlerini sıkarak gülmüştü: “Çay, kahve de söyleyeyim mi? Şimdi de bu usulü mü deniyorsunuz? Sizden uyanığı yok mu? Mümtaz Yarbeyimin toplantısı bitmeden kimseyi içeri almayacağımı söyledim. Ayak altında dolaşıp meşgul etmeyin.”

“Asker kardeş, öyle bir niyetimiz, boşa harcayacak zamanımız da yok. Mümtaz Bey’e geldiğimizi haber ediver. Amasya’dan Arif Bey’le Çerezcioglu Halil deyiver. Bekliyor zaten.”

O kadar yaylı arabayla gelmiş kelli felli adamları bekletiyordu da şu yeni yetme esnafı mı bekleyecekti Mümtaz Yarbey? “Ne laftan anlamaz adammışsın be! Canımı sıkma, şimdi atacağım nezarete.” dedi.

“Tamam, asker kardeş, Mümtaz Bey tanımazsa nezarete atarsın.”

“Benden günah gitti, madem çok istiyorsun, düşün önüme.”

Merdivenleri çıktılar. Asker kapıya vurup açtı ve hazır vaziyete geçip selam verdi: “Komutanım, burada ağabeyiniz olduğunu söyleyen birisiyle Çerezcioğlu Halil olduğunu söyleyen bir esnaf beklediğinizi söylüyorlar. Toplantı bitene kadar almayacaktım ama çok ısrar ettiler.”

Kapı açılınca içerisi görünmüştü. Mümtaz Bey’in salondakilere konuşması bitmişti. Birkaç kişiyle ayakta sohbet ediyordu. Kasabanın yöneticileri, esnaf ve ticaret erbabı, köy ve mahalle muhtarları kendi aralarında gruplar oluşturmuş konuşuyorlardı. Başta kaymakam, amir, memur grubu ön tarafta tahta sandalyelere oturmuşlar, diğerleri tahta kalaslardan yapılmış oturaklara dizilmişti. Bazıları ayakta kalmıştı. En başa konulmuş masanın üzerinde kitaplar, yazı araçları ve dosyalar konulmuştu. Masanın arkasına gelen duvara ay yıldızlı Türk bayrağı ve yakınına Enver Paşa’nın bol madalyalı, paşa giysili fotoğrafı asılmıştı. Karşı duvarda ise yine Enver Paşa’nın dağa çıktığında çekilmiş, tüfeğe yaslanmış halindeki fotoğrafıyla Plevne Kahramanı Tokatlı Gazi Osman Paşa’nın fotoğrafları yan yana asılmıştı. Kapının açılıp nöbetçinin tekmil vermesiyle içerdekilerin dikkati de kapıya yönelmişti. Herkes Arif Bey’le Halil’e bakıyor, tanımayanlar tanıyanlara soruyordu. Arif Bey’i ve Halil’i kapıda gören Mümtaz Bey yanlarına gelip tokalaştı.

Mümtaz Bey’in gelenleri kapıda karşılayıp onlarla yakından ilgilenmesi, kaymakamın dikkatini çekmişti. Yakınında oturan tahrirat kâtibine sordu: “Hanefi Bey, kimler bu Mümtaz Bey’in kapıda karşıladığı? Askerin Çerezcioğlu dediği delikanlı neyin nesi oluyor? Bize bile bu kadar iltifat etmedi. Akrabası falan mı?”

“Ekin pazarında çerez üretimi ve zahire ticareti yapar. Akra-balık durumlarını bilmem, ama Mümtaz Yarbay babasına çok saygı gösterir. Giderken götürdüğü leblebileri de ondan alır.”

Mümtaz Bey, gelenleri yönetim kurulu odasına yerleştirip toplantı salonuna döndü: “Beyler, çağırma ilgi gösterip geldiğiniz için sağ olun. Hepimizin üzerine aldığı sorumluluğu yerine getireceğini umuyorum. Fırka ayrımcılığını bir tarafa bırakıp tek bir amaç etrafında birleşmek zorunda olduğumuzu bir kere daha anımsatmakta yarar görüyorum. İlişkımız devam edecek. Şimdi başka bir toplantı için izninizi rica edeceğim.”

Gidenleri kapıdan uğurlarken Kaymakam, “Mümtaz Bey, biz hiç Çerezcioğlu’nun leblebilerinden görmüyoruz. Dersaadet’e bile leblebiler buradan gidiyormuş da haberimiz olmuyor.”

“Mesai biter bitmez yaylıya atlayıp soluğu Maden’de alırsanız kaymakamım, haberiniz olmaz. Bir gün çarşıdaki esnafın, halkın arasına girip nasıl yaşadıklarını görürseniz, sizin de leblebilerden haberiniz olur.”

Mümtaz Bey’in yeni toplantısına İttihat Terakki Fırkası’nın sancak ve kaza teşkilatlarının yönetim kurullarıyla Balkan Savaşı’na katılmış er ve çavuşlar gelmişlerdi. Bazıları asker giysilerini giymişti. Kimisinde yalnız ceket ve kaput, kimisinde yalnız kep vardı. Kaput ve ceketler kollardan, yakalardan yamanmıştı. Bazıları kırmızı kurdelelerle madalyalarını yakalarına ilıştirmişti. Halil, Mümtaz Bey’in bu toplantıya kendini neden çağırdığını bir türlü anlayamamıştı. Ne fırkanın yönetim kurulundaydı ne de askerlik yapıp savaşa katılmıştı. Para, yiyecek yardımı yapmışlardı, bunu eksik gördüyse açıkça söyleyebilirdi Mümtaz Bey. Yoksa kendi harçlığı mı kalmamıştı? Toplanan yardımlara o elini sürmediği halde fesat kazanları kaynamıştı. Oysa o, acından ölse o paranın kuruşuna dokunmazdı. Belki de bedele bir çare bulmuş, müjde vermek için çağırmıştı Halil’i.

Halil’i bu düşüncelerinden Mümtaz Bey’in sesi kopardı: “Arkadaşlar, hemşerilerim, hoş geldiniz. Çağırma uyup geldiğiniz için sağ olun, var olun. İçinizde tanımadıklarım var, önce hepinizle tek tek tanışalım.”

Mümtaz Bey hepsiyle el sıkıp tokalaştı. Kimileri tokalaştıktan sonra Mümtaz Bey’in elini öptü. Herkes birbirini tanımış, kimin as-

ker olduğu, kimin hangi kazadan geldiği anlaşılmıştı. Mümtaz Yarbay, tanışma bittikten sonra masanın yanına gelip ayakta durdu ve konuşmasına başladı: “Sizleri çağırma amacım, genelkurmayımızın bugün başlattığı ordularımızın ve askeri gücümüzün tamamını ve sınırlarımız içindeki canlı cansız bütün varlığınızı seferber etme kararı nedeniyledir. Bu nlem, Rusya’yla Almanya arasında üç gün önce başlayan savaşın bize de bulaşma olasılığındandır. Rusların ani bir saldırısına karşı hazırlıklı olmak zorundayız. Düveli Muazzama, Osmanlıyı parçalayıp blşmeye karar vermiştir. Blşmde aralarında hır çıkmış, Rusya’yla Almanya bu yüzden kapışmıştır. Varlığımızı sürdürmemiz, sömürgeci Batı’nın planını bozmamıza bağlıdır. Rusya, boğazlarımızı, payitahtımızı, Trabzon ve İşkenderun limanlarımızı ele geçirme düşüncesini gizlemiyor bile. İ işleyişimize müdahale ediyor. Ermeni ve Rum vatandaşlarımızı kışkırtıp silahlandırıyor. Amasya’dan ötesini Ermenilere, Karadeniz sahilimizi Rumlara vaat ederek olmayacak hayallere yönelttiği bu vatandaşlarımızı ateşin üzerine sürmeye alışıyor. Balkan bozgununda Osmanlının kollarını kopardılar, şimdi gövdeye yüklenip parçalayıp yok etmek niyetindeler. Bin yıldır bize karşı sürdürdükleri Türkleri Anadolu’dan geldikleri topraklara geri gönderme, bir milleti tarihten silme mücadelelerinin sonuna geldiklerinin sevincini yaşıyorlar. Ama hesap edemedikleri bir nokta var. Bu topraklar Anadolu Türk’ünün bin yıllık yaşam alanı ve anavatanıdır. Balkanlar’dan çekildik, kutsal topraklar denilen Arabistan’dan da çekiliriz, ama vatanımızdan bir adım gerilemeye niyetimiz yoktur. Toprağımızı son karışına kadar, kanımızın son damlasına kadar savunacağız. Bu, Osmanlının nceki savaşlarından farklıdır, Osmanlının değil, Türk’n var olma, yok olma, kavgasıdır. Buraya vatani savunmak, Türklerden oluşacak, doğrudan genelkurmayımıza bağlı askeri birlikler kurmak için geldim. Sizleri bu amaçla topladım. Gerekirse kadınlar, çocuklar cepheye gidip kanının son damlasına kadar vatanını savunmak zorunda. Bu milletin başka gidecek yeri mi var?”

Birisi elini kaldırıncı Mümtaz Yarbay, “Herkes konuşma hak-

kına sahiptir. Buradan çıkarken kimsenin kafasında soru kalmamalı. Buyur Veli Başçavuşum, en kıdemli sensin. İlk söz senin.” dedi.

“Mümtaz Yarbayım, ben 1897 yılından beri Osmanlının bütün savaşlarına katıldım. İrticanın bastırılmasında Enver Bey’le birlikteydim. Enver Bey, bir sürü beyni sulanmış, işe yaramaz insanı emekliye ayırırken seni niye unutmuş? Herhalde okul arkadaşlığınız hatırına tebdilihavaya gönderdi. Kabaoğuzlar ne bilsin askerliği? Görgüsüz insanlardır, adı üstünde Kabaoğuzlu Türk deriz. Bizi yanlarına katıp Kabaoğuzlu Türk yaptın. Onlar orman içinde yaşar, ekip biçmeyi bile bilmezler. Keçi, koyun güder, odunculuk yaparlar. Yolda yürümeyi beceremeyen insanlara talim yapmayı, silah kullanmayı nasıl öğreteceksin? Yol yakinken geri dön, Türklerden asker toplamaktan vazgeç, boşuna kendini yorarsın, bizden söylemesi. Açık konuşacağım. Darılma gücenme yok. Bu savaş Türklerin var olma, yok olma savaşıdır, dedin, doğru mu anlamışım?”

“Bir yanlışlık yok Veli Başçavuşum, gayet iyi anlamışsınız.”

“Türklerin anavatanını savunmak için Türklerden askeri birlikler kurmaya geldim dedin, doğru mu?”

“Bu da tümüyle doğru. Demek ki iyi bir dinleyicisiniz, burada da bir yanlışlık yok.”

“O zaman bu toplantıya yanlış geldik yarbayım.”

Birkaç kişi daha el kaldırıncı Mümtaz Bey, “Aziz Efendi, siz ne söyleyeceksiniz?” dedi.

“Yarbayım, toplantıları karıştırdınız herhalde.” diye başladı Kömürcü Aziz. “Gördüğüm kadarıyla burada Türklerden kimse yok. Onlar şimdi ekin pazarında katık, çökelek satarlar ya da odun pazarındadırlar. Öğle sonuna ancak toplanıp gelirler. Bizim işimiz gücümüz var, toplantıyı Türklerle yapacaksanız biz boşuna beklemeyelim.”

“Aziz Efendi, başka konuşmak isteyenler de var. Onları da dinleyelim, sonra Veli Başçavuşuma da, sana da cevap vereceğim. Akif Efendi sen ne diyeceksin?”

“Mümtaz Yarbayım, sen buraların yabancı sayılırsın. Buraları hiç tanımadığın belli oluyor. Sinirlerin iyisinden bozulmuş. Biz Osmanlı insanıyız, Kabaoguzlarla ne ilgimiz olur? Yanlış işe kalkışmadan uyaralım da, yarın demediniz deme. Kabaoguzlar paranın, pulun hesabını, pazara getirdikleri malın kaç para ettiğini bile bilmezler. Onlardan koyun, keçi alır, etini yeriz, sonra derisini onlara satar, verdiğimiz parayı çıkarırız. Bunu bile akıl edemeyen Kabaoguzlardan asker toplayıp nasıl savaş yaparsın?”

Arif Bey de konuşmaları dikkatle dinliyordu. Mümtaz Bey diğer el kaldıranlara tek tek bakarak, “Siz de aynı şeyleri söyleyecekseniz, konu anlaşıldı.” dedi. Her kafadan bir ses çıkıyor, kimi Mümtaz Bey’e laf duyurmaya çalışıyor, kimileri de birbirlerine anlatıyordu: “Yarbayım, sen boşuna gelmişsin. Kabaoguzlar ne bilsin askerlik yapmayı. Osmanlı iyisinden şaşırılmış olmalı. Türklerden ordu kuracakmış!.. Baştan deseydin ya, sana uyup işimizi, gücümüzü bıraktık. Mümtaz Bey, hadi kolay gelsin, biz gidelim artık...”

Mümtaz Bey’in ayağa kalkıp ellerini masaya vurması üzerine gürültü kesildi: “Arkadaşlar, baştan söyleyeyim. Buraya tebdilihava ya gelmediğim gibi, sağlığım da yerinde. Ne yaptığının, ne söylediğimin farkındayım. Bundan hiç endişeniz olmasın. Veli Başçavuş, Aziz Efendi, Akif Efendi kardeşim... Siz Türk, Oğuz değil misiniz? Önce Türk kimdir, Osmanlılık nedir, Osmanlı neden bu hallere düşmüştür, Oğuzlara neden Kabaoguz denmiş, neden orman içinde kalmışlar, Türk değilsek neyiz sorularının cevabını bulmamız gerekir. Evet, Türk olmadığını söyleyen arkadaşlar, Türk değilseniz kimsiniz? Soyunuz, kökünüz nedir? Türk değilseniz neden Kabaoguzlarla aynı dili konuşuyorsunuz? Neden Türkçe konuşuyorsunuz, açıklamanızı bekliyorum? İlk söz yine en kıdemli olan Veli Başçavuşumun... Neden konuşmuyorsun? Yangın mı var oralarda? Baca mı tıkanıp yoksa? O duman ne öyle?”

Yeni sardığı tütünü eskisiyle ateşlemeye çalışırken Veli Başçavuş’un alnından boncuk boncuk terler akıyordu. Yanında oturan

Bakırcı İsmail, “Veli Başçavuş, tütünün biri bitmeden diğerini sarıp ateşliyor, yangın yerine çevirdi burasını, birazdan Reji’nin kolcuları burayı basacak.” dedi.

Veli Başçavuş yeni sardığı tütününden peş peşe iki nefes çektikten sonra ayağa kalkarak konuşmaya başladı: “Yarbayım, kim ne derse desin yine açık konuşacağım. Bunca yıldır savaşın, ateşin içindeyim. Böyle bir tuzağa düşmemiştim, Yanya kalesinde Rum sahraları bile beni bu kadar terletmemişti. Sorularını ölçüp biçtim, Kabaoğuzlarla neden aynı dili konuşuyoruz, bir türlü cevap bulamadım.”

“Halil, senin söyleyeceğin bir şey var mı?”

“Konuşmalarının neden bize benzediğini bilemeyeceğim Mümtaz Yarbayım. Ermenilerin de dilimizle konuştukları oluyor. Belki onların da kendi aralarında konuştukları bir dilleri vardır. Biz Kabaoğuzları görgüsüz, kaba buluruz. Anam bile beğenmediği insanlara ‘Kaba Türk’ der. Kılık kıyafeti düzgün, oturup kalkmasını bilen hanımefendi, beğendiği insanlara da, ‘Ne Osmanlı insan’ der. Demek ki Türk değil Osmanlıyız.”

Mümtaz Bey’in, sözü verdiği ağabeyi Arif Bey, “Arkadaşlar” dedi “Olayın başına dönüp oradan gelirsek konuyu daha açık kavrayabiliriz. Atalarımız, eski yurtlarının bağınaz ve baskıcı bir düşünce tarafından işgal edilmesine karşı dört yüz yıl direnmişler. Bu direniş sırasında Oğuz boyuna bağlı obalar bu topraklara gelerek boş olan yaylalara, obalarının adını verdikleri köyler kurup yerleşmişler. O zaman buraya egemen olan Bizans Devleti ve yerli halk atalarımızın yaylalara yerleşmesini teşvik etmişler. Oğuzların *Anadolu* dedikleri yere gelip yerleşmeleri, bolluk, bereket ve yerli halka iş imkânları sağlamış. Yaylalarda üretilen peynir, yağ, et, süt gibi hayvansal gıda maddeleriyle deri ve yünden ürettikleri halı, kilim, kumaş, ayakkabı ve benzeri ürünler Anadolu pazarlarını doldurmuş. Karşılığında şehirlerde oturan zanaatkarların ürettikleri malları almışlar. Yeni gelen insanların barındıkları evleri, han ve hamamları yapan ustalara

da yeni iş imkânları ve ekmek kapıları açılmış. Oğuzların Anadolu'ya gelip yerleşmeleri yüz yıllarca sürmüştü. Alp Arslan 1071'de Bizans ordusunu yenip Anadolu'yu Selçuklu topraklarına kattığı zaman Anadolu'da Türkler çoğunluk durumuna gelmişler. Kaçıp geldikleri bağnaz düşünce, bu kez, kendi boylarının kurmuş olduğu Selçuklu Devleti'yle karşılarına çıkmış...”

Bahattin Hoca el kaldırıncı Arif Bey, “Konuşmak istiyorsun herhalde, buyur konuş.” dedi.

“Arif Bey, yalan yanlış şeyler söyleyip günaha giriyorsunuz. İslam orduları insanları hak dinine davet için geldikleri yerlerde batıl inançların saldırısına uğrarsa, elbette ki darülharp sahasında keferenin malı ve canı Müslüman'a helaldir. Anadolu kapılarını Müslümanlara açan Malazgirt Zaferi'ni kazanmış olan Selçuklu Devletimize de bağnaz düşüncenin Anadolu Türklerinin karşısına çıkması diye çamur atıyorsunuz.”

Arif Bey, hafifçe gülümseyerek konuştu: “Bahattin Hoca, bir ülkenin başka bir ülke ordularınca işgal ve talan edilmesinin adı budur. İnanç ve din, bu talancılığın meşru gösterilmesi için üzerine örtülen kılıftır. O çağda en iyi kılıf da Hak dinini kabul etmeyen keferenin malının, canının Müslüman'a helal olmasıdır. Böylece gönül rahatlığıyla katliamlarını ve yağmalarını yapabilirler... Gelelim Selçuklu Devleti'ne. Arap işgalcilerine karşı direniş 11. yüzyılda da devam etmektedir. Mikail Oğulları, Tuğrul ve Çağrı Bey'ler, işgalcilerin desteğini alarak hakana isyan edip Merv şehrinde dedelerinin adını verdikleri Selçuklu Devleti'ni kurarlar. Kendileri ordularının başında cenk edip ülkeler fethederken, devletin yönetimini Acem asıllı, güçlü bir devlet kurma çabasında olan vezir Nizamül-mülk'e bırakırlar. Onun uzun süren vezirliği sırasında gerçekten Selçuklu Devleti güçlenir ama Oğuz Beylerinin kurduğu devlet Acemlerin eline geçer ve devletin tabanını oluşturan Türklere yabancılaşır. Sonunda da devletle devletin tabanını oluşturan Türkler birbirlerine düşman olurlar.”

Bahattin Hoca, “Nasıl olur Arif Bey? Türkler kendi devletine neden düşman olsunlar ki?” diye söz atınca Arif Bey, ona bakarak devam etti konuşmasına: “İlk olarak, devlet kurulurken devletle halk arasında inanç birliği yoktur. Geniş Oğuz kitleleri yüzyıllar süren Arap işgaline rağmen Şamanist inançlarını korumaktadır. Devletin kurucuları ise Araplardan aldıkları desteğin etkisiyle Emevi-İslam inancı olan Sünniliği benimsemiştir. İkinci olarak, Nizamülmülk, devletin her kademe yöneticiliklerine, medreselere Acem asıllıları getirmiştir. Üçüncü olarak, devletin eğitim ve resmi dili Farsça olmuş. Sokaktaki insanlarsa Türkçe konuşmaktadır. Böylece özellikle Anadolu Selçuklu döneminde, devletin yükü Oğuz Türkmenlerinin sırtına vurulmuştur, yönetim ise Acemlerin elindedir. Köseadağ yenilgisinden sonra halktan alınan vergi ikiye katlanmıştır. Hele İkinci Gıyasettin Keyhüsrev’in devlet yönetimini açgözlü veziri Sadettin Köpek’e bırakarak zevk ve sefaya dalmasıyla halkın hayatı daha da kötülemiştir. Başlayan halk isyanlarına karşı yapılan Oğuz-Türkmen katliamları, Selçuklu Devleti’nin mirasını ve yönetici kadrolarını devralan Osmanlılar zamanında da olanca hızıyla sürmüştür.”

Bahattin Hoca, bu kez izin istemeden ayağa kalkarak yüksek sesle, sinirli bir şekilde bağırdı: “Arif Bey, bunlar milletimizi birbirine düşürmek isteyenlerin uydurmasıdır. İstanbul’a, Anadolu’ya binlerce köprü, han, hamam, cami, imarethane, bimarhane yaptırarak bize bu toprakları kazandıran ecdadımıza yapılan bir küfürdür. O mübarek kişiler, nasıl kendi halkının katledilmesini isteyebilirler? Anlattıklarınız akla mantığa uygun olsun.”

“Bahattin Hocam, sonucu bizi üzse de, hoşumuza gitmese de yaşanan gerçeklik neyse olduğu gibi ortaya serersek gelecek kuşaklarımızın bundan ders alıp aynı hataya düşmemeleri için tarihi okuyup öğreniriz. Tarihi kendi görmek istediğimiz şekilde anlatırsak, hem insanlık önünde kendimizi küçültür hem de gelecek kuşaklarımıza yanlış bilgi verip onların da aynı hatayı yeniden yaşamalarına neden oluruz. Bu konuda kendi kişiliğime, ülkeme ve ge-

lecek kuşaklarımıza yalan söylemeyecek kadar tarih bilincine sahip olduğuma inanıyorum. Anlattıklarım, benim kişisel düşüncelerim değil, tarihi tarafsız olarak araştırmış, konusunda uzman bilim adamlarının görüşleridir ve akla, mantığa da uygundur... Selçuklunun mirasını Osmanlıya devretmesi konusu yarım kalmıştı... Köseadağ yenilgisinden sonra Moğolların vilayeti konumuna düşen Selçuklu Devleti zayıflarken Anadolu Oğuzları, Türkmen Beylerinin etrafında toplanır. İyice güçten düşen devletin son sultanı 3. Mesut'un 823 yılında Amasya'da ölmesiyle Selçuklu Devleti de tarihe gömülür. Selçukluyu yöneten Acem vezirler kendi ikballerinin kaygısına düşerler. Devletin arşivi, hazinesi ve sembolü olan sancak ve davuluyla birlikte yönetim kadrosu, Anadolu'da Karamanoğulları, Aydınoğulları, Germiyanogulları gibi devlet oluşturmuş Türkmen-Oğuz Beylerinin yanına değil, köy büyüklüğündeki bir obanın başında olan Osman Bey'e sığınır.

Bahattin Hoca'nın söz istemeden etrafındakilere anlatır gibi konuşarak dikkati yine üzerine toplaması üzerine Arif Bey susarak onu dinledi: "Türkmen Beyi dedikleriniz Köseadağ Savaşı'nda Cengiz Han'ın, Ankara Savaşı'nda Topal Timur'un yanında yer alan hainlerdir. Tarihi hep kendinize göre yorumlayıp ecdadımıza leke sürüyorsunuz, gerçekleri ifade etmiyorsunuz Arif Bey. Anadolu Türkmenleri diğer beyliklerin etrafında toplandı da Osmanlılar siyasi birliği nasıl sağladı? Bol laf ediyorsunuz ama tarih okumadığınız belli. *Âşık Paşa Tarihi*'ni okusaydınız Osmanlıların Oğuzların Kayı boyundan olduğunu bilir, ecdadımıza da bu kadar çamur atmazdınız."

"Selçukluyu yönetenlerin kendi geleceklerini güvenceye almak için Acemistan'dan getirip Domaniç Yaylası'na yerleştirdikleri Osmanlı denilen oba, özbeöz Acem obasıydı. Mirasına kondukları Selçuklu, Türk devleti bilindiği, Anadolu'da Türkçe konuşan insanlar çoğunluğu oluşturduğu için, yabancılar, diğer beylikler gibi Osmanogullarını da Türk olarak gördüler. Halkın konuştuğu Türkçeyi resmi dil ilan edip mahkemede, medresede, çarşıda, pa-

zarda Türkçe konuşmayı zorunlu kılan Karaman Beyleri mi yoksa Türkçe konuşup Türkçe ibadet edenleri katleden, dilini bilmediğimiz sultanlar mı ecdadımızdır?”

Herkes pürdikkat Arif Bey'i dinliyordu. Bahattin Hoca yine atıldı: “Osmanlı, eğer Türk olmasa Anadolu’da Türklerin birliğini sağlayabilir, diğer beylikleri etrafında toplayabilir miydi?”

“Gündemimizde tarih dersi yoktu, ama bu konuda kafalar netleşmeyince de başka konulara geçemeyeceğimiz anlaşıyor. Osmanlıların Anadolu’da dayandıkları etnik bir tabanları yoktu. Küçük bir oba iken, hiçbir devlet ve ordu yönetme deneyleri bulunmadığı halde koskoca beylikleri ortadan kaldırdılar. Anadolu’da siyasi birliği sağladılar ve kısa sürede bir köy büyüklüğündeki obayı imparatorluk haline getirdiler. Bunun birinci nedeni, Selçukluyu ve ordusunu yönetmiş olanların devlet hazinesiyle birlikte kendilerinin üç yüz yıldır halktan topladıkları ziynet ve paralarla Osmanlıya sığınmalarıdır. Bu durum, askeri deney ve ekonomik zenginlik yönünden Osmanlıyı birdenbire büyük bir güç haline getirmiştir. Anadolu’daki Türk nüfusundan tedirgin olan Osmanlı, kendini sürekli barut fıçısının üzerinde hissetmiştir. Kan bağı ve inanç birliği olmayan Oğuz Türkmenlerinin kimliğini ve kültürünü yok etmek için onlara her türlü baskıyı, zulmü uygulamaktan çekinmemişlerdir. Asker ve vergi yükünü çeken Anadolu Türk’ünü sürekli baskı altında tutmuşlardır. Altı yüz yıllık Osmanlı tarihi Türkler için zulüm tarihi olmuştur. Yavuz Selim, bir Çaldıran seferinde yüz binlerce Türk’ü katletmekten çekinmemiştir. Bu konuda Arapların Orta Asya’da yaptıkları katliamlardan hiç geri kalmamışlardır. Bu baskı ve zulme rağmen Oğuz boylarını tam olarak teslim alamamışlar, dağ başlarına, orman içlerine saklanan Oğuzlar türküleriyle, cemleriyle, semahlarıyla kültürlerini ve kimliklerini günümüze taşımışlardır.”

Şükrü Hoca elini kaldırıp konuştu: “Kabaoğuz konusunda kafam netleşti. Ayrıca araştırma yaptığım bir konuya değinmek istiyorum: Osmanlı Sultanlarının karılarının, dolayısıyla annelerinin hiçbiri Türk değilmiş.”

Bahattin Hoca onun da sözünü kesti: “Hürrem Sultan, Hatice Sultan, Nurinnisa Sultan gibi kadın efendiler, Müslüman ve Türk olmasalar birçok cami, medrese ve imarethane yaptırırlar mıydı? Bu hanım sultanların boşuna günahlarını alıyorsun.”

Şükrü Hoca, “Bahattin Hoca, hepsinin adını söylemeye zamanımız yok. Fatih olarak bilinen İkinci Mehmet’in annesinden başlayalım. Hüma Hatun denilen Fatih’in annesinin asıl adı Mara Despina’dır. Stella ve Esther de denilir. İkinci Mehmet’in eğitiminde ve kişiliğinin oluşmasında çok büyük etkisi olmuştur. Babası İkinci Murat’ın zamanında sadrazam, Çandarlı Halil Paşa’dır. Türk vezirlerle dönme vezirler arasında büyük bir çekişme vardır. İki taraf da kendilerine yakın buldukları şehzadenin padişah olması için çaba harcamaktadır. Dönme vezirler ve Mara Despina, bir dönmenin sadrazam olabilmesi için İkinci Murat’ı tahttan indirip Manisa’da şehzade olan yedi yaşındaki İkinci Mehmet’i tahta çıkarır. Çandarlı, dönmelerin oyununu bozar, İkinci Mehmet’i Manisa’ya geri gönderir. Ama Mara Despina ve oğlu bunu hiç unutmazlar. İstanbul’un alınışından iki yıl önce babasının ölmesi üzerine İkinci Mehmet tahta çıkacaktır. İlk işi tahtı güvenceye almaktır. *Fatih Kanunnamesi* olarak bilinen kanunnameyi şeyhülislamına imzalatır. Devletin bekası gerekçesiyle Osmanlı soyunda kendisinin yerine geçebilecek kim varsa yaşlısı genci, kundaktaki bebekten, ana rahmindekilere kadar bir gecede yok edilir. Mara Despina oğlunun saltanatını ömür boyu güvenceye almıştır. İkinci Mehmet’in kendi çocuklarından başka tehlike olabilecek kimse kalmamıştır. Gerekirse babanın oğlunu, oğlun babasını öldürmekten çekinmediklerini görebiliyoruz. Arif Bey’in sözlerine katılmamak mümkün değil. Saltanat için kendi oğlunu, babasını öldürmekten çekinmeyen Osmanlılar için, dağ başındaki Türkmen Oğuzlarının ne değeri vardır? .. Efendime söyleyeyim, ben kendi konuma döneyim. Hristiyanlar arasındaki çekişmeleri iyi bilen Mara Despina, oğlunun tahta çıkışından sonra Bizans’ın paşaları ve kendi içinde bölünmüş olan Kilise’yle pazarlıklara başlar. Ayasofya’da

Katolik görmektense Osmanlı'nın sarığını yeğ tutacağını söyleyen Rum Kilisesi ve Bizans komutanlarının önemli bir kısmı çeşitli vaatlerle satın alınır. Onların da Osmanlı Sultanından beklentileri vardır. Bizans kuşatılır. Kavga daha çok kendi içlerinde olur. Zağanos Paşa direnen Bizans kuvvetlerini etkisiz hale getirip Bizans'ı İkinci Mehmet'e teslim eder. Bizanslı komutanlar verdikleri sözü yerine getirip sadakatlerini kanıtlamıştır. Sıra İkinci Mehmet'tedir. Sadrazamlığın, vezirliklerin boşalması gerekmektedir. Türk kökenli vezir ve ordu komutanları Bizans kralından rüşvet aldıkları gerekçesiyle tutuklanırlar. Malına mülküne el konulan Çandarlı işkenceyle öldürülür. Böylece hem Türk kökenli bir sadrazamdan kurtulmuş hem de yıllar öncesinin intikamını almış olurlar. Ayrıca kayınpeder için sadaret makamı boşaltılmıştır. Zağanos Paşa, Mahmut Paşa adını alır. Onun Kornelya adlı kızı artık Fatih olan İkinci Mehmet'le evlenerek Hatice Sultan olur. Akrabalığı pekiştirerek devletin bekası sağlam güvencelele alınmalıdır. Fatih, kız kardeşini Mahmut Paşa'yla evlendirir. Böylece, devletin yönetimi dönmelerin eline geçmiş olur. Konuştukları dili anlamak için çevirmen gereklidir. Türklere zulmeden bunlar nasıl bizim ecdadımız olur Bahattin Hoca?"

Şükrü Hoca'nın güvenle konuşmasını da herkes sessizce dinlemiş, dinleyenlerin çoğu başıyla onaylamıştı. Numan Hoca, "Şükrü Hoca, söylediklerin akla mantığa uygun görünüyor, ama daha önce hiç duymadım bunları." dedi. "Fatih, Türklere nasıl zulüm yapmış? Bu konuyu biraz daha ayrıntılı anlatır mısın?"

Şükrü Hoca, "Benim araştırmalarım analarıyla sınırlı Numan Efendi. Sorunuza bu konulara daha vakıf olan Arif Bey cevap versin." deyince Arif Bey gülümseyerek devam etti konuşmasına: "Şükrü Bey, iyi bir çalışma yapmışsın, umarım yanda kalmaz. Fatih'in kendi yakınlarını devletin bekası gerekçesiyle nasıl katlettiğini Şükrü Hoca anlattı. Bunu daha fazla uzatmanın gereği ve anlamı yok. Saltanat hırsıyla bir Müslüman, kardeşlerini nasıl boğdurur? Türk celladı olarak anılan ve Yavuz denilen Birinci Selim, babasını katledip salta-

nata geçtikten sonra, Osmanlı soyundan yerini alabilecek kimseyi sağ bırakmıyor. Kanuni adıyla anılan Süleyman'ın yaptıklarını, düşünmek bile insanın tüylerini diken ediyor.”

Bahattin Hoca sinirli bir şekilde araya girdi: “Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretleri devletimizin sınırlarını Viyana kapılarına kadar götürmüş, adaletiyle ünlü ulu bir hakanımızdır. Ona ne baha ne bulacaksınız?”

“Bahattin Hoca, buraya insanların vaktini boşa harcayıp tarihe kara çalmak için gelmedik. Gerçekleri gün ışığına çıkarıp ecdadımızı katledenleri kendi ecdadımız olarak gören aymazlığa karşı çıkmamız, sizi neden rahatsız ediyor? O adaletli dediğin Süleyman, oğlu Şehzade Mustafa'yı ve torunlarını cellatlara boğdururken kendisi de karşılarına geçip seyrediyor. Osmanlı devlet düzeni kan, zulüm ve entrikaya dayanır. Padişahlar, şehzadelik dönemlerini, ne zaman boğdurulacakları korkusuyla geçiriyorlar. Padişah olduklarında zaten delirmiş durumdalar. Devletin yönetimi, çeşitli milliyetlerden dönmüş padişah analarıyla, yine devşirme olup birer Müslüman adı almış vezir ve saray adamlarının elindeydi. Kendi içlerinde bu kadar acımasız olan Osmanlılar, saltanatlarını Türklere sevgiyle mi yaklaşıp sürdürecektlerdi? Diğer Anadolu Beylerinin işini bitiren Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra kayınbabasını ordularının başında Karaman'a gönderiyor. Asıl adı Zağanos olan sadrazam Mahmut, Karaman'ı yerle bir edip insanları zincire vurarak Rumeli'de ele geçirdikleri topraklara sürüyor. Türk kanı akıtmaya doymayan dönme Osmanlı paşaları, Diyarbekir'deki Uzun Hasan'ın başında bulunduğu Akkoyunlu Devleti'nin üstüne yürüyor. Karakuş gibi çullanıyorlar Türkmen Oğuzlara. Karaman'daki Türkmen kıyımı Diyarbekir'de de yaşanıyor. Türkmen obalarından canını kurtarabilenler, Hazar çevresine, Dersim dağlarına, Karadeniz yaylalarına kaçıyorlar. Diyarbekir çevresine 400 oba Kürt getirilip Türklere karşı kalkan olarak yerleştiriliyor. Rum dönmesi Osmanlı paşaları, Kürtlerden oluşturulan orduyla Anadolu'da Türkmen avına çıkıyor, cem'de yakaladıklarını, hatta önlerine çıkan Türkçe konuşan insanları katlediyorlar. Dersim dağ-

larına kaçanlar Zaza dilini öğrenip konuşmaya başlıyor, kimileri de camiye gidip Ramazan orucu tutmaya başlayarak Osmanlının kılıcından kurtuluyor. Osmanlıda miri toprak düzeni geçerli olduğu halde, Kürtlere ayrıcalık sağlanarak beylerine mülkiyet hakkı veriliyor. Bu katliamlar, Yavuz Selim ve Kanuni Süleyman dönemlerinde de olanca hızıyla sürüyor. Türk katili olan Yavuz Selim, Türkmen Safevi Devleti'ne karşı sefere çıkmadan önce Anadolu'da yüz bin Oğuz-Türkmen'in başını uçuruyor.”

Arif Bey'in konuşmasını herkes ilgiyle dinlerken Bahattin Hoca kendi kendine konuşup dikkati dağıtmaya başlayınca Mümtaz Bey müdahale etti: “Bahattin Hoca, konuşmak isteyen herkese söz veriyoruz. Söyleyeceğin bir şey varsa herkes duysun, buyurun konuşun.”

Bahattin Hoca bağırmaya başladı: “Tarihi niçin gerçek olarak anlatmıyorsunuz? Safevi Devleti'ni, İran'da Kızılbaşların kurduğunu, başında da can düşmanımız olan Şah İsmail'in olduğunu neden gizliyorsunuz?”

“Yavuz'un Anadolu'da katlettiği insanlar özbeöz Oğuz-Türkmenlerdi. Osmanlı katliamlarından bunalan Türkmenler, 1502'de Erzincan yaylalarında yaptıkları ve yetmiş iki obanın katıldığı kurtlayda, başşehri Tebriz olan Türkmen Safevi Devleti'ni kurarak başkanlığına Uzun Hasan'ın torunlarından Şah İsmail'i getirdiler.”

“Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmail'i Çaldıran'da bozguna uğratmadan önce onun Anadolu'ya göndermiş olduğu casusları ve bozguncuları temizledi. Düşmanla işbirliği yapan hainleri ödüllendirse miydi?”

Halil el kaldırıp söz isteyince Mümtaz Bey, “Bir şey mi söyleyecektin Halil?” dedi.

“Buraya gelirken Büyük Cami'nin yanında Demirci Hamdi Usta'ya rastladım.” dedi Halil. “Yönünü cami duvarına dönmüş, dua ediyordu. Cami kapısından içeri adım atmayan Hamdi Usta'nın cami duvarına karşı dua etmesi ilgimi çekti. Nedenini sorduğumda, Köprülüler denilen dönme sadrazamlar zamanında katledilip burada-

ki su kuyularına atılmış olan Kabaoguzlu ataları için dua ettiğini söyledi.”

Mümtaz Bey, “Yedi Türkmen kellesine bir cennet anahtarı buralarda da dağıtılmış. Bu katliamlar saymakla bitmez. Osmanlının Türklerle yaptığı baskı fırkamızın hükümeti almasına kadar devam etmiştir.” deyince: “Yeter artık! Ecdadımıza yaptığınız küfrü daha fazla dinleyemem. Sizin amacınız, ecdadımızın şanlı tarihine leke sürmek! Ecdadımızın gelmiş geçmiş en ulu hakanlarından biri olan, Avrupa’yı otuz üç yıl parmağına dolayan Abdülhamit Han Hazretleri’ni de siz tahtından indirdiniz!” diye bağırarak konuşan Bahattin Hoca ayağa kalkıp hırsla kapıya yöneldi. Peşinden Kömürcü Aziz de kalktı.

Mümtaz Bey, “Arkadaşlar, konuşup tartışıyoruz. Sözümüz, toplantımız bitmedi daha. İnsanlar konuşa konuşa anlaşırlar. Görüşlerine katılmasak da karşımızdakini dinlemesini öğrenmeliyiz. Beşer şaşar demişler. Benim doğrum tek doğrudur deyip başkalarını dinlemeden kapıyı çeker gidersek asıl yanlış o zaman yapmış oluruz.” dediyse de Bahattin Hoca’yla Kömürcü Aziz merdivenleri inerek giitiler.

Arif Bey, kaldığı yerden konuşmasına devam etti: “Arkadaşlar, konuyu biraz dağıttık. Toparlamak istiyorum. Burada kendimizi ne hissediyoruz? Talana, katliama, kana dayalı, Acem kökenli Osmanogulları mı, yoksa Anadolu’ya bereket getiren, insanı ve doğayı Yaradan’ın kendini ifadesi olarak görüp insanı ve doğayı sevmeyi en büyük ibadet sayan, bağnazlıktan kaçan Oğuz Türkleri mi bizim atalarımız?”

Veli Başçavuş ayağa kalkarak el kaldırıp söz istedi: “Arif Bey, on beş yıldır nişanlıyım. Düğün hazırlığına başladık, sefer emri geldi. Kafam şimdi iyice karmakarışık oldu. Bu kafayla savaşa değil, yürümeye çıkılmaz. Bizi en sonunda Kabaoguzlu yaptın. Şu Kabaoguzlu konusunu bana anlayacağım şekilde açıklayıver. Kendimizi Osmanlı sayardık. Osmanlı değilsek Kabaoguzlu muyuz, Türk mü? Müslüman mıyız, Alevi mi?”

Veli Başçavuş gibi çoğunun kafası karışmıştı. “Başçavuşum, insanlar tartışarak doğru yolu bulur. Akliselimde birleşirler. Yalnız bunun için kafaların zincire bağlı olmaması gerekir.”

“Tabii Arif Bey, öyle olsaydı, Bahattin Hoca gibi kalkıp giderdik.”

“Olayları tarihsel süreç içerisinde ele almazsak net göremez, biriyle karıştırırız. İlk önce bir noktanın altını kesinlikle çizmemiz gerekir. İnançla etnik kökenimizi yani hangi soydan geldiğimizi ayrı tutmamız gerekir. Biz burada ister Alevi olalım, ister Sünni olalım, ister Şamanist, ister Hristiyan, hatta inançsız olalım, hepimizin ortak yanı konuştuğumuz dil, geldiğimiz anavatanımız, dolayısıyla tarihimiz ve gelip yurt edindiğimiz Anadolu’dur. Bu ortak bileşenlere sahip insanlara *Türk* denilmiş. Bu konuda kafası netleşmeyen varmı?.. Olmadığına göre neden inançlarımızın farklı olduğuna geçelim. O zaman bin üç yüz yıl öncelerinin Arabistan’ına ve atalarımızın yaşadığı Orta Asya’daki iki nehir arasındaki zamana geri dönüp yaşananlara kısaca bir göz atalım... Önce Arabistan’a bakalım: Hazreti Muhammet altı yüz otuz ikide öldüğünde kabile yaşamı ve yağmacılığa dayalı Arap toplumunu merkezi devletin otoritesine alarak toplumsal yaşama belli kurallar getirdi. Ölümünden sonra yaşanan iktidar kavgaları, Emeviler tarafından Ali ve oğullarının öldürülerek taraftarlarına zulüm yapılması sonucunda içeride oluşan kargaşayı ve devletin parçalanmasını önlemek amacıyla dışarıya yöneldi. Önce komşu ülkeler İslam’a çağrıldı. Kabul etmeyenlerin üzerine yürünülerek savaşta elde edilen ganimet ve tutsakların satılmasıyla Arap askerinin ve devletin kasasına paralar akmaya başladı. İslam’a çağrı çemberi genişleyerek altı yüz yetmiş bir yılında Hazar’ın doğusuna geçen Araplar, atalarımız olan Oğuz Türkleriyle karşılaştılar. İpek Yolu üzerinde ticaret, hayvancılık ve tarım yapan atalarımızın zengin ve refah içindeki yaşamı Arapların gözünü kamaştırdı. Aralarında çetin savaşlar başladı. Araplar ele geçirdikleri şehir-

lerde korkunç katliamlar yaptılar. Türklerin zenginlikleri, genç kız ve erkekleri Arabistan'a taşındı. Bu kavga, Selçuklu Devleti'nin kurulup Emevi-İslam anlayışını benimseyerek Halife'yi korumaya alana kadar, üç yüz elli yıl sürdü. Bu sürede, baştan belirttiğimiz gibi, Oğuzların önemli bir kısmı Anadolu yaylalarına gelerek yerleştiler. Araplar ele geçirdikleri şehirlerde kendi inanç ve ibadetlerini zorunlu tuttular. Şaman dininde olan Oğuzlar canlarını kurtarmak için gündüz camiye gidip geceleri de gizlice cem'lerini toplayıp semah döndüler."

Halil söz aldı ve "Cem'i neden gizli yaptığımızı şimdi iyice anladım." dedi. "Arapların baskını sırasında çerağ söndürüleceğinden mum söndü olayı olmuş. Türklerde tam bir kadın erkek eşitliği varmış. Tek eşlilik asıl olup zina en büyük suçmuş. Kadın tarlada, yaylada, savaşta, ibadette erkeğinin yanındaymış. Arap kültüründe kadın sadece zina aracı olarak düşünülüyorduğundan cem'lerde kadın erkeği bir arada yakalayan Araplar olayı kendi kafalarına göre yorumlamışlar. Bu baskılar Emevi-İslam anlayışını benimseyen Selçuklular ve şeri İslam'ı resmileştiren Osmanlılar zamanında da sürmüştü."

Veli Başçavuş tekrar elini kaldırıp söz alarak "Arif Bey, benim kafama takılan soru şu." dedi. "Biz Alevi miyiz, Müslüman mıyız, Sünni miyiz, Kabaoğuzlu muyuz, Türk müyüz, Türkmen miyiz? Kafam karmakarışık oldu. Sonra madem hepimizin ata yurdu bir, neden burada farklı inançları benimsemişiz? Kabaoğuzların kılık kıyafeti Alevilerinkine benziyor. Neden onlar Ramazan orucu tutup ibadetlerini camide yapıyor?"

"Emeviler işgal ettikleri yerlerde atalarımız Oğuzları katlederken, aynı katliamı kendi içlerinde Ali taraftarlarına da yapmışlar. Alevi denilen Ali taraftarlarıyla kader birliğimiz olduğundan ve Türklerde İslam'a geçişler Ebu Müslim'in Emevilerin zulüm iktidarına son verip Ali soyundan gelen Abbasileri Halifelğe getirdiği dönemde olduğundan bizlere de Alevi denilmiş. Biz Emevi İslamı'na karşı di-

renip Alevi İslam iktidarı döneminde İslam'ı tanımış ve kabul etmişiz. O dönemde İslam'a geçen atalarımız Alevi olmuş. Anadolu'ya o dönemde gelenler Alevi olarak gelmiş. İlk gelenler İslam'ı benimsemeden gelmiş. Kabaoğuzlular büyük olasılıkla Şaman kültürüyle gelip Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı zoruyla Sünni İslam'a geçmiş. Anadolu'nun Türk İslamı'nı, Anadolu Aleviliği'ni benimsemesi on üçüncü yüzyılda Ahmet Yesevi'nin öğrencilerini yetiştirip Anadolu'ya göndermesiyle hızlı bir süreç yaşamış. Bunlar arasındaki Hacı Bektaş, Emevi zulmüne karşı barışı, adaleti, haksızlığa karşı mücadeleyi temsil eden Ali ve Hüseyin sevgisini İslam'dan almış, Türk Şamanizmi'nin doğa ve insan sevgisine dayalı kültürüyle Anadolu insanının binlerce yılda geliştirdiği insan ve yaşam felsefesini harmanlayarak Anadolu Aleviliği denilen felsefe ve yaşam tarzını oluşturmuş.”

Veli Başçavuş, “Benim başka sorum yok. Ne yapalım, kismette Kabaoğuzlu olmak da varmış.” dedi.

“Başçavuşum, insanlar isteyerek Kabaoğuz'da ya da sarayda doğmazlar. Doğuştan kazandıkları bu özellikleri onlara ne üstünlük sağlar ne de hor görülmeleri için bir nedendir. İnsanlar aldıkları eğitimle ve kendi çabalarıyla yeteneklerini geliştirebilir. Kabaoğuzlu olmanın üzülmeye ya da övünmeye için bir neden olmamalı. Ama iyi bir topçu isen bu yeteneğinle övünebilirsin. Kabaoğuzlar da iyi bir eğitim alırsa kimseden geri kalmazlar. Yeri gelmişken şunu söyleyeyim, Halil babasına sorarsa o anlatır. Babama Kabaoğuzlu İbrahim derlermiş. Biz de hasbelkader eğitim görmeseydik şu anda ya ekin pazarında yağ katık satacaktık ya da odun pazarında olacaktık.”

Halil, “Arif Bey.” dedi, “benim kafama takılan şu: Osmanlıların Türk olmadığını, altı yüz yıldır Türklere zulüm yaptığını, şimdi hükümette ilk kez kendini Türk olarak görenlerin bulunduğunu söylediniz.”

“Evet Halil, söylediklerin benim sözlerim. Anlaşılmayan tarafı var mı?”

“Peki, o zaman, Türklere şimdi neden izin verdi Osmanlı?”

“Halil, artık devir değişti. Tek bir nedenle açıklayamayız olayı. Birçok nedeni var. İlk önce iktidara gelmek, tutunmak için peşinde güç olması gerekir. Osmanlının talan dönemi sona erince devşirme sistemi de sona erdi. Açılan askeri okullara dışarıdan insan alacak hali olmadığına göre nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerden öğrenci almak zorunda kaldı Osmanlı. Kısa sürede ordu Türkleşti ve yönetimine Türk kökenli insanlar geldi. Osmanoğullarının bu durumu kabullenmekten başka çaresi yoktu. Hatta son sultanlar kendilerinin de Oğuzların Kayı boyundan geldiklerine dair tarih hazırlattılar. Artık Osmanoğulları yeleleri dökülmüş aslanlar gibi günlük karınlarını doyurabilme derdindeler. Osmanlı yiye yiye toprak bırakmamış, başımıza musallat olan Osmanlı yüzünden bin yıldır yurt edindiğimiz Anadolu, ayağımızın altından kaymak üzereyken hükümeti almak zorunda kaldık. Osmanlı kendine yaşayacak bir yer bulur, ama bir millet nereye sığar, nereye gider? Başımızda savaş bulutları dolanıyor, *Düveli Muazzama* denilen Avrupa’nın sömürücü devletleri ve Rusya bizi paylaşıp ortadan kaldırmak için anlaşmışlar. Her an sınırlarımıza saldırımları söz konusu. Bu Osmanlının değıl, Türk’ün var olma, yok olma savaşı olacaktır. Ben sözü burada askerlere bırakıyorum. Mümtaz biraderim, söz senindir.”

Mümtaz Bey, “Biraderim, sağ ol.” dedi. “Kafalarımızda soru bırakmadın. Her şey yerli yerine oturdu. Arkadaşlar, asıl konumuza dönmek için odun pazarının dağılmasını bekleyecek miyiz, yoksa toprağımızı, Türk’ün anavatanını savunmak için kuracağımız askeri birliğı oluşturmak için neler yapabileceğimizi konuşmaya başlayalım mı? Ben bu amaçla buraya geldim ve kurulacak birliğin komuta kademesini sizler oluşturacaksınız.”

Halil yine söz istedi: “Bizim eğitimimiz mi var Mümtaz Bey? Biz askeri birliğe nasıl komuta ederiz?”

“Hayatında tek kitap okumamış, hatta okuryazar olmayan nazırların, paşaların olduğunu bilmezsin Halil. Senin evindeki kitaplar şu amir memur görünenlerin kaçında var? Eğitimin, bilgin, gör-

gün onların çoğundan fazla. En önemlisi de savaşta canımızı emanet edebiliriz birbirimize.”

“Tahsil terbiye görmeden nasıl gelmişler o makamlara?”

“Osmanlı bir günde gelmedi bu durumlara. Talan gücü kalmayınca sadrazamlıkları, paşalıkları satmaya başladı. Saraya kız getirenlere, dağda baş edemediği eşkiyaya paşalık rütbesi verdi. Vezir, vali yaptı. Bunlar da yetmeyince devletin hükümranlılığını sattılar. Borçlanma başladı. Sürekli borç alarak çark döner mi?”

Bakırcı İsmail, “Bu devirde kimse kimseye hayrına borç vermez yarbayım.” dedi. “Alıp yerken tatlı gelir ama bir gün verdiğini geri ister. Ödeyemezsen evini, tarlanı alır, kıçındaki tumanı kadar soyar eloğlu. Sürekli akar olmayınca bir ev bile geçinmez, devletin çarkı nasıl dönsün?”

“İsmail Efendi, bu kadar basit konuyu Osmanlı bir türlü anlamamış. Aldığı borçla borcunun faizini bile ödeyemez duruma gelince alacaklılar Düyunu Umumiye denilen örgütü kurarak Osmanlı yönetimine el koyup kazanın kaymakamını atadıkları gibi, sen de dedin ya, Osmanlıyı tumanına kadar soydular. Devletin bütün kaynaklarını, tuzundan tütününe, demiryolundan liman işletmesine kadar ecnebiye sattılar. Osmanlının satacak, verecek bir şeyi kalmayınca toprağını paylaşmaya karar verdiler.”

“Buranın tütününü, afyon sakızını Reji satın alır. İnsanlara ettikleri tütünü içirtmezler. Kolcular çarşı pazar dolaşıp tütün içeni yakalayıp ceza keserler. Veli Başçavuşumu görseler evini, tarlasını satsa kurtulamaz.”

“Başçavuşum, Halil’in dediklerini duydun. Sağlığına zararlı. Kolcularla da başını belaya sokar.”

“Yarbayım, bütün kazancımı Reji’ye versem yine yetmez. Bizden tütünü alırken yarısını fireye, çürüğe çıkarırlar, kalanına da doğru dürüst para vermezler. Kendi tütünümüzü onlardan alırken bize verdikleri paranın elli mislini isterler. Bu nasıl alışveriş? Osmanlı elin gâvuruna düpedüz soyduruyor bizi. Madem hükümeti fırkanız kurdu, siz neden müdahale etmiyorsunuz bu soyguna?”

“Yüzyılların ihmalini birkaç yılda düzeltmek mümkün değil. Büyüktan küçüğe doğru bütün sorunlar sıraya konulup çözülecek. Biz istesek de birdenbire çözemeyiz. Kabineyi kurmakla, genelkurmayın başına geçmekle iş bitmiyor. Devletin bütün memurluklarına azınlıklar yerleştirilmiş, devlet yönetimi devleti yıkmak isteyenlerin elinde. Osmanlının sefasını onlar sürüyor, bedelini Mehmet’ler, Ali’ler, Veli’ler, Hasan’lar ödüyor. Osmanlıya isyan etmesi gereken Türklerdir aslında. Osmanlı altı yüz yıldır sırtımızdan inmemiş. Üstelik bize kendi kendimizi aşağılatmış, Kabaoguzlu, görgüsüz Türk, idraksiz Türk dedirtmiş kendi kendimize.”

“Anam ne bilsin? Seksen yıldır aynı yerde yaşamış, aynı insanlardan başka kimseyi görmemiş. Ben bile Osmanlı toprağında görmediğim yer kalmadığı halde Kabaoguzlu Türk olduğumuzu yeni öğrendim.”

“Sevgili silah arkadaşlarım, bu konuda sanıyorum kafalarınız netleşti. Sizlerden Balkan Savaşı’na katılmış, deneyli ve güvenebileceğiniz diğer arkadaşlarınızı da bulmanızı istiyorum. Bulacağınız insanlar güvenilir olmalıdır. Çürük olanları getirmeyin. Biz fırka yöneticisi arkadaşlarımla toplantımıza devam edeceğiz. Asker arkadaşlarım dağılabilirler. Halil sen az bekle, sana söyleyeceklerim var.”

Diğerleri dağıılırken Mümtaz Bey, Halil’i kimsenin bulunmadığı yönetim odasına götürdü. Halil, Mümtaz Bey’in kendisinden borç para isteyeceğini düşünmüş, hazırlıklı da gelmişti. Başkalarının yanında söyleyemediğini, şimdi yalnızken isteyeceğini düşündü. “Mümtaz Bey, Kâzım söyleyince hazırlıklı geldim. Yabancı değiliz, elin dardaysa bizi atlayacak değilsin ya. Kâzım Çavuş aylık alamadıklarını söylüyordu.”

“Halil, beni merak etme. Bir lokma ekmeği nereden olsa bulurum. Kaygım ona değil. Söyleyeceklerimi iyi dinle. Bu kazada ilk güveneceğim insan sensin. Seni yaver olarak yanıma alacağım. Sağ kolum, gözüm kulağım olacaksın. Sefere birlikte gidip birlikte döneceğiz. Yanımdan bir adım ayrılmayacaksın. Öğrenimin, hesabın

da var. Birliğin emini de sen olacaksın. Şu andan itibaren görevin başladı. Göremezsem Zeynep Anam'ın ellerinden öptüğümü söyle. Hakkını helal edip hayır duasını eksik etmesin. Hadi şimdi eve git, hazırlığına başla.”

Kucaklaşıp ayrıldılar.

* * *

Halil dışarı çıktığında fırkanın kapısında bekleyen kalabalık arasından sıyrılıp mezarlığın yukarısındaki yoldan eve doğru yöneldi. Mezarlıkla fırka binası arasındaki boşluğa odun pazarı kurulurdu. Pazar henüz dağılmamıştı. Atlara, eşeklere yüklenmiş odunlara müşteriler bekleyen köylüler, pazarı dolaşıp uygun fiyat arayan müşteriler, pazarlık yapanlar görülüyordu. Evde pekmez kaynatılıyordu, odun lazımdı. Oduncuların çoğu Kabaoğuz köylerindendi. Duruşları, giysileri diğerlerinden farklıydı. Urbalarını kendi dokudukları kumaştan kendileri dikerler, ayaklarına yün iplikten ördükleri çorapları ve ham deriden yaptıkları çarıklaı giyerlerdi. Bazen yanlarında kadınları da gelirdi. Onların giydikleri annesinin sandığındakilere ve karısı Hatice'nin gelinlik giyeceklerine benziyordu. Başlarında oyalı yemeni bağlanmış hotoz denilen başlık vardı. Üçetekli giysilerinin altına allı yeşilli fistanlar, üzerine de kadife üzerine çiçek desenlerinin işlendiği bindallı denilen cepkenler giyerlerdi. Mümtaz Bey onlar için, “Özbeöz Türk, aynı soydanız, Osmanlının zoruyla ibadetlerini değiştirip yollarını unutmuşlar, dağlarına, köylerine çeşmelerine koydukları isimler öz Türkçedir.” demişti.

Halil, pazar içinde iyi yığılmış kuru odun ararken, kara kuru bir ihtiyar, “Lazımsa verelim efendi, kuru yığdım, at yükünden aşağı değil.” dedi.

“Uygun bir şey söyle, ikisini de alayım baba. Bak pazar dağılmış, satamamışsın odununu.”

“Sabah birisinin verdiği paraya bırakacağım efendi. Biraz bekleyeyim, belki beş on para fazla veren olur dedim, birden pazar dağılıverdi. Seferberlik çıkmış diyorlar.”

Giderlerken ihtiyara sordu Halil: “Hangi köydensin baba?”

“Kızık’tanım beyim. Dumanlı da derler bizim obamıza. Akşam ekmeğinden sonra sarıp çıktım, yollar Rum eşkıyasıyla dolu. Kapı dışarı çıkmaya korkuyoruz. Bunalmasam gelmezdim. Evde gazımız, tuzumuz kalmadı. Osmanlının gücü bize yetiyor. Biraz da Rum eşkıyasının üzerine gitse ya. Jandarma asker toplamaya, bir de öşürcülerin yanında gelir. Sonrasında Rum eşkıyasının insafına bırakır bizi.”

“Geçiminiz nasıldır, ne ekip biçersiniz?”

“Büyüklerimizden ne gördüysek aynısını biz de ekeriz. Su kıyılarına biraz darı çakıldak, gompir, yamaç yerlere de ekin ekeriz. Yiyeceğimize, hayvanların samanına yetmez, yazın ot biçip koymazsak kışın hayvanımız aç kalır. Yazın keçi, koyun sağar, çökelek, katık yapar satarız. Ondan da gazımızın, tuzumuzun masrafı çıkar.”

Halil’in, köyde cami olup olmadığı sorusuna karşılık, “Vardır şükür.” dedi ihtiyar. “Namazımızı kılar, orucumuzu tutarız. Şimdikiler Muharrem Orucunu bilmezler. Aslını, evveliyatını sorarsan ben çocukluğumda duyardım. Atalarım da kendi büyüklerinden duyarmış. Aslını inkâr eden haramzadedir. Eskilerde Muharrem Orucu tutulmuş. Şimdikiler bilmez. Bizler adını duyardık, nasıl tutulur, ne zaman olur bilen edenimiz yoktur.”

“Cami ne zaman yapılmış köyünüze?”

“Bilir miyim beyim? Aklım ereli vardır camimiz. Babam da bilmezdi. Osmanlının bir o iyiliği olmuş. Köprülü denilen büyük bir zat varmış, camisiz oba bırakmamış.”

Halil ihtiyarla sohbet ederken, Göbeloğlu Ahmet’in annesinin yollarını kestiğini fark edemedi. Şehriban Ana’nın “Evladım, Ahmet’im yok mu oralarda? Sofra serili, onu bekliyorum. Karnını doyursun, isterse yine çıksın.” sözlerini duydu ve hemen cevap verdi: “Ana, Ahmet gelecek. Anamın odunu kalmamıştır, dedi. Odunla birlikte sana lokum da gönderdi.” diyerek Hacı Fetullah’tan Hamza için aldığı lokumu Ahmet’in annesine verdi. Oduncuya, “Baba, yükün birini Şehriban Ana’nın evine yık. Evi şu karşıki sokakta.” dedi.

Şehriban Ana eşeğin yularını tuttu, gelip geçeni çevirdi ve ke-sekâğıdından çıkarıp lokum verdi: “Oğlum geliyormuş. Bana lokum, odun göndermiş.”

Halil diğer eşeği önüne katıp evin önüne geldi ve kapıyı aralayıp içeri girdi. Dış kapı yatma vaktine kadar kilitlenmez, soğuk su isteyenler, gece gündüz gelir, kendileri kuyudan suyunu çeker, testisine, helkesine doldurur, kapıyı çekip giderlerdi. Annesi, “Bizim kuyunun suyu Niyaz Baba’dan gelir. Onun bereketi vardır. Bütün mahalle su alsa ne tükenir ne bulanır.” derdi. Dış kapının açıldığını duymuş olmaları gerekirdi. Birilerinin su almaya gelmiş olacağını düşünmüş olmalı ki Halil’le ilgilenen olmadı. Eşeği bağlayıp avluyu geçerek esvap taşının önüne geldiğinde Hatice’nin ocağın karşısına oturmuş sessizce ağladığını gördü. Anası, gözlerini pekmez ocağına dikmiş, Fatma’nın beşiğini sallıyordu. Demek sefer emrinin çıktığını, Halil’in askere alınacağını duymuşlardı. Soğukkanlı davranmalı, her zamanki gibi Çorum’a, Samsun’a gidip dönecekmiş gibi görünmeliydi. Hatice şimdiden kopup koyuverirse yokluğunda ne yapacaktı? Pekmez ocağıyla avlu arasında bulunan esvap taşının yanına geldiğinde Hatice, onun geldiğini fark ederek yerinden kalkıp kollarını boynuna doladı. Sanki bırakırsa Halil elinden kaçacakmış gibi iki kolunu birden sımsıkı kenetledi. Sessiz gözyaşları ocaktan yüzüne bulaşmış, yağlı çam odununun isine karışarak yanaklarından aşağı süzüldü. Hıçkırmaya başladı. Halil’i bırakmadan ocağın karşısına sürükledi. Minderlerin üzerine oturdular. Yemenisinin ucuyla gözyaşlarını ve akan burnunu sildikten sonra sordu: “Bizi bırakıp nerelere gidersin? Bu iki çocukla ne yaparım ben?”

Annesi cesur görünmeye çalışıyordu. İçinde fırtınalar kopsa da kimseye belli etmezdi. Yüksek sesle, “Herkesin kocası, çocuğu gidiyor. Şimdiden koyuverdin kendini. Biz neyiz burada?” dedi.

Hatice, Halil’in boynundan kollarını hâlâ çekmemiş, annesi biraz da bu yüzden çıkışmıştı. Büyüklerin yanında gelinin kocasına sarılması töreye aykırıydı. Bir gören eden olsa kırk kapıda anlatılırdı,

nasıl çıkarlardı elin içine? “Biz böyle gördük, böyle biliriz.” dedi. “Atalarımızdan gördüğümüz törelerimiz var. Baban gitmedi mi? Biz ayrı kalmadık mı? Sırası gelen elbette gidecek. Ağlayıp sızlayarak mı koruyacağız toprağımızı? Biz bu topraklarda var olmadık mı, bizi bu topraklar doyurmadı mı? Kötü gününde toprağı savunmasak bizi sağ mı bırakırlar? Halil'im de herkes gibi elbette ki gidip toprağını savunacak. Sağlıcakla gidip döner inşallah oğlum. Zorda kalırsak biz de koşacağız cepheye. Rabbim o günleri göstermez inşallah.”

“Hatice, ortada savaş yok ki.” dedi Halil. “Seferberlik, devletin bir önlemi. Belki buradan salıverirler, belki sancaktaki tümen-den geri gönderirler. Samsun'a, Çorum'a gitmiyor muyum? Belki o kadar bile sürmez. Hem bir ben mi gidiyorum? Anam ne güzel söyledi, elle gelen düğün bayram. Kalk elini, yüzünü yıka, toparlan.”

Zeynep Ana, yüzüne karşı sert davransa da gelinine hak vermiyor değildi. Hatice yirmi iki yaşında, iki çocuk doğurmuş, kızlığını, gelinliğini anlayamadan bugünlere gelmişti. Alıp getirdiklerinde on dördünü yeni bitirmişti. Yıllardır iş güçten başını kaldırp bir günü kocasıyla yalnız geçirememişti. Allah daha beterinden saklasın, onlar başında, kocası yanındayken kendini salıverirse, Allah yazdıysa bozsun ya gidip de gelmezse, ya kendilerine emri hak gelir başında bulunamazlarsa, o zaman ne yapacaktı? Bu çocuklara kim bakardı? Kendileri bugün var, yarın yoktular, bir ayakları çukurdaydı. Çocukların başında o duracak, ocağı söndürmeyecekti. Ağlamayla ne halledilirdi ki? Oduncunun dış kapıyı aralayıp seslenmesiyle toparlandılar. Zeynep Ana, “Kim o kapıdan seslenen, kalkıp bakıver evladım.” dedi.

Halil, eşeğı kapıya bağladığını unutmuştu: “Odun almıştım ana. Bağırın oduncudur.” diyerek kalktı ve kapıya gidip oduncuya parasını verdi. İhtiyar terlemişti, adım atacak hali kalmamıştı. Bir tas su isteyince Halil, “Baba, karnın da açtır. Eşeğı bağla, içeri gel. Tanrı misafirine suyumuz, ekmeğimiz her zaman bulunur.” dedi.

“Eve sıkıntı vermeyelim efendi. Bir tas su getirsen yeter.”

“Sıkıntı mı olur baba? Paylaşacak bir lokma ekmek her zaman vardır. Ben de yemedim. Sofraya birlikte otururuz. Kapımızdan aç karna kimseyi göndermeyiz. Gel, çekinme.”

Kapıdan içeri “Ana sofrayı seriver. Emmi’yle karnımızı doyuralım.” diye seslenen Halil, kuyudan bir helke su çekip tası eline aldı: “Ben dökeyim, sen yıka.”

“Estağfurullah efendi evladım, mahcup ediyorsun.”

“Rahat ol baba, hizmet Hak içindir.”

Oduncu ihtiyar yıkandıktan sonra helkeden bir tas su alıp içti. “Geçmişlerinin canına değsin. Su verenlerin çok olsun, su gibi ömrün uzun olsun evladım. Senden iyi olmasın, sen deyince aklıma geldi, o da senin gibi söylerdi. Adını çıkaramadım, buralı mıydı, yoksa başka bir yerden miydi? Asker arkadaşım. Bir daha göremedim, yaşıyorsa Allah uzun ömürler versin, öldüyse rahmetini esirgemesin.”

Zeynep Ana sofrayı hazırlamış, tarhana çorbasının yanına pekmez, çökelek, turşu koymuş, iki de yumurta kırmıştı. “Gel otur kardeşim, helali hoş olsun, herkes nasibini yer.” dedi.

Halil’in canı bir şey yemek istemiyordu. Oduncuyla birlikte tarhana çorbasına bir iki kaşık uzandı, pekmeze ekmeğini bandırdı. Yavaşta alıyor, birlikte yiyorlarmış gibi yapıyordu. Oduncu sofradakileri iştahla silip süpürmüştü. Zeynep Ana iki yumurta daha kırmış, yeniden ekmek koymuştu. Yumurta tavasını da sıyırdıktan sonra yüzüne fer gelen ihtiyar: “Allah sofranıza Halil İbrahim bereketi versin.” dedi. “Sofranız kırklar sofrası olsun. Geçmişlerinizin canına değsin. Dün akşamdan beri boğazımdan bir lokma geçmemişti.”

“Helali hoş olsun kardeşim.” dedi Zeynep Ana.

Oduncu, “Efendi.” dedi Halil’e, “nereye sormam gerekir, benim çocukları da sefer emri tutuyor mu?”

“Tevellütleri kaç çocuklarının baba?”

“93 Savaşı’ndan dönünce evlendim. Üçer yıl arayla oldular. İkinci kız, onu kaydettirmedim.”

“Biraz karışık ama toparlayalım. 1914 yılındayız. 93 Savaşı

1878'de sona erdiğine göre sen evleneli otuz altı yıl olmuş. Büyüğü üç yıl sonra olduğuna göre, üç yıl eklersek doğumu 1881 oluyor. Demek ki otuz üç yaşında. Kız 1884 doğumlu, otuzunda; küçük oğlan 1887 doğumlu, yirmi yedi yaşında. Kızı niye ayırıyorsun baba? O da Allah'ın yarattığı can. Seni dünyaya getiren, doyurup büyüten de bir kız evladı değil miydi?"

"Efendi oğlum, bize ne oldu anlayamıyorum. Eskiden kaçgöç bilinmezmiş. Şimdi kendi çocuğumuzu namahrem deyip birbirimizden saklıyoruz. Hesaba aklım ermez, sefer emri oğlanları tutuyor mu, tutmuyor mu?"

"İkisini de tutuyor baba. Bir hafta içinde gelip teslim olmaları gerekiyor. Buradaki birliğin yazıcısıyım. Geldiklerinde beni bulsunlar. Çerezcioğlu Halil derlerse kime sorsalar gösterir. Adı ne çocuklarının?"

"Çerezcioğlu kafama takıldı ama nereden çıkaramıyorum... Çocukların adı mı? Büyüğünki Bektaş, küçüğünki Cemil. Dumanlı'dan Mehmet oğlu Bektaş ve Cemil."

O sırada anası Halil'e yaklaştı: "Oğlum, babana haber salabilirdin mi? Tam da gezecek zamanı bulur. Ne zaman gelir Allah bilir. Sen karnını doyurmana bak. Gelenin gidenin, görüşeceğin kimselerin olur. Hatice'ye de aldırma. Kadın kısmının gözleri biraz sulu olur."

Oduncu ihtiyar ayağa kalktı: "Allah razı olsun. Bir an önce köye dönüp haber edeyim. Çocuklar hazırlıklarını yapıp teslim olsunlar. Çerezcioğlu Halil. Unutmam, inşallah."

Halil oduncuyu uğurlamaya kalkmıştı ki dış kapı gürültüyle açıldı. Babası koşarak gelirken bağıırıyordu: "Halil, evladım... Evde misin? Celbi aldın mı yoksa? Bedelli yazdıraydın."

"Bedel kalkmış baba. Yirmisinden kırkına kadar herkesi sefer emrine çağırıyorlar."

İbrahim'in dizlerinin bağı çözülmüştü, ayakta sallanıyordu. Halil, ellerini tutarak sofraya oturttu. Babası seferberlik nedir, sonu nereye varır biliyordu. Osmanlının durumunu Mümtaz Bey'le de ko-

nuşmuşlardı. Yirmi tertibi birden çağırdıklarına göre bu sefer iş çok sıkıydı. Osmanlı dört bir yandan sarılmış olmalıydı. İbrahim işin ciddiyetini anlamıştı. Şaşkınlıktan ne söyleyeceğini, ne yapacağını bilemiyordu. Kaşığı eline alıp çorbaya uzanıyor, geri bırakıyordu. Konuşacak oluyordu ama ağzından anlaşılmaz sözler çıkıyor ve sesi boğazında çatallaşıyordu. Uzamış, kırılmış sakallarına dökülen göz yaşlarını eliyle sildi. İş yine Zeynep Ana'ya düşmüştü.

“Çocuk gibi ne ağlıyorsun?” dedi kocasına. “İş başa düşünce sen gitmedin mi? Ben bir çocukla evi ocağı beklemedim mi? Başımda kimim kimsem de yoktu. Öküz yerine koşulup ekin ektilim, senesine ne tohum ne ekin kaldı. Konu komşuda da kalmayınca herkes canı başı derdine düştü. Açlığa daha fazla dayanamadı Hünkâr Zeynel'im... Yeter ki Halil'im canı sağ olsun. Senin gibi gider geri gelir çocuğum. Gelinimiz, torunlarımız yalnız da değiller, başlarında Allah'a şükür biz varız.”

“Hiç lafını etmemiştin anam.” dedi Halil. “Nasıl geçirdin tek başına o yılları?”

“Allah beterinden saklasın, bir daha geri gelmesin o günler. Son öküzü de devlete verdikten sonra, sabanı kendim çekip tohumu da kendim ektilim. Öbür yıla kimsede bir şey kalmayınca karakolun, şubenin atlarının terslerinden arpa bulup yıkayıp temizledikten sonra yanına ot, kök de katıp kaynatarak içirdim Hünkâr Zeynel'ime. Neslimiz, soyumuz sürsün diye aç bırakmamaya çalıştım. Kışın ot kök de bulamaz oldum. Çocuk ne bilsin savaşı, yokluğu, gözlerimin önünde mum gibi eridi yavrum. Bahara çıkaramadım Hünkâr Zeynel'imi.”

İbrahim düş gibi, uykuda gibi anlatmaya başladı: “Gelip ananı bulduğumda aklını oynatmış gibi bakınıp duruyordu. Geldiğimin bile farkında değildi. Evde yiyecek namına hiçbir şey yoktu. Hünkâr Zeynel'in nerede olduğunu bilmiyordu. Garibimin bahara çıkamadığını komşulardan sorup öğrendim. ‘Çocuğu toprağa vereli aklı başında değil.’ dediler. Haydar Emmi'nler yanıma bir araba yükü tohumluk, yiyecek katmışlardı. Önce babamın dikip büyüttüğü bağı

toparlayıp çıkan ürünü sattık. Haydar'ın verdiği tohumluğun bir kısmını ekip kalanını kışa yeygi olarak bıraktık. Haydar'ların adamı çoktu, bizi boşlamadılar. Hayvanlarıyla gelip ekip biçtiler, birkaç yılda toparladık kendimizi. Gece gündüz demeden çalıştık. Toprak nan-kör değil, bakarsan o da sana bakıyor. Sonradan babamın işliğini de çalıştırmaya başladık. Emek ve sebatla başka mal mülk de edindik. Elimizdekilerin değerini bildik. Varlığında tutmazsan yokluğunda nereden bulacaksın? Bir dileğimiz vardı, Allah esirgemedi bizden... Allah'tan ümit kesilmez, inşallah sağlıklıyla dönüp gelirsin. Gözün arkada kalmasın oğlum. Şükür ki yiyecek ekmeğimiz var, geliminin, torunlarımın başında da biz varız.”

Kendilerinin çektiğini torunları, gelini çekmeyecekti. Ambarları doluydu, yiyecek ekmek, işleyecek nohut vardı. Dışarıda toplanmamış ürün kalmamıştı. Bağın odunu, çubuğu da kışın ısınmaya, ocağın altında yakmaya yeterdi. Birkaç yük odun daha alınırsa bir eksikleri kalmayacaktı.

“Allah ağız tadıyla yeme nasip etsin, cümlesiyle birlikte Halil'ime de sağ şalim dönme nasip etsin. İnsanoğlu arsız, her acıya katlanıyor oğlum. Aç kaldım, çocuğum gözlerimin önünde yok olup gitti, ben hâlâ yaşıyorum. Bu Rus gâvurunun derdi ne bizimle? Baban ve deden ata yurtlarını onların yüzünden terk edip gelmişler. 93 Savaşı'nda babanın karşısına yine onlar çıkmış. Sen de belki Erzurum'a gideceksin, karşına yine onlar çıkacak. Onların işi gücü tarlası toprağı yok mu, gözleri neden bizim toprağımızda?”

Oduncu ihtiyar gitmemişti, esvap taşının kenarına oturmuş konuşulanları dinliyordu. Gözü sürekli İbrahim'deydi. Birden canlanıp ayağa kalktı: “İbrahim kardaşım! İbrahim kardaşım! Sen misin?”

Herkes şaşırmış, bir oduncuya bir ona bakarken o bir şey anlayamamıştı. Oduncuya bakıyordu. “Senin oğlanmış. Benden odun aldı. Sesinden çıkardım. 93 tertip Dumanlı'dan Durmuş oğlu Mehmet'im.”

İbrahim Efendi de hatırlamıştı. “Mehmet kardaşım! Sen misin?”

deyip ayağa kalktı ve boynuna sarıldı. “Kusura kalma şaşkınlıktan anlayamadım. Neden ayaktasın, otur yanıma. Kardeşime sofraya serdiniz mi? Yeniden çorba koyun, beraber yiyelim kardeşimle. Şükürler olsun, dünya gözüyle bir daha gördüm.”

İki ihtiyar sarılıp ağlaşıırken Halil’le annesi ve karısı şaşkınlık içinde bakıyordu. İbrahim sakinleştikten sonra oduncu ihtiyarı ailesine tanıttı ve anlatmaya başladı: “Mehmet ve İbrahim kardeşlerimle celplerimiz ilk tertip Doğu Ordusu’na çıkmıştı. Ben zayıf, çelimsizdim. Havza’ya yaya gittik, orada toplananlarla birlikte yine yaya olarak Samsun’a sevk edildik. Gemiyle Trabzon’a indirdiler, Trabzon’dan tekrar yaya yollara düştük. Torbamı güçlüğüyle taşıyordum. Herkes kendini zor götürüyordu, kimse kimseyi taşıyacak durumda değildi. Düşüp kalanlarla kimse ilgilenmiyor, yanına biraz su eklemek bıraktıktan sonra yoluna devam ediyordu. Bayburt’tan sonra dizimde derman kalmadı. Çarıklarım parçalanmıştı, ayaklarım kan revan içindeydi. Bir adım daha atacak halim kalmayınca oturup kaldım. Kardeşlerim de benim yüzümden kafilenden ayrılmaya başladılar. Ben gidemeyeceğim, siz geri kalmayın dedim. Kardeşlerim bırakmadılar. Kalırsan kurda, kuşa yem olursun deyip ağaçtan sedye yaptılar ve beni Erzurum’a kadar taşıdılar. Ordu hastanesinde hekimler yaralarımı tımar edip iyileştirdiler. Hastaneden çıkınca bir daha seni göremedim. Nasip bugüneymiş. Şükür kavuşturana.”

“Ruslar Erzurum’a girmeden önce Ahmet Muhtar Paşa bizim birliği Kars Kalesi’ne takviye göndermişti. Rusların aylar süren kuşatmasına dayandık ama uzun menzilli sahra topları karşısında bizim cebel topları çaresiz kalınca fazla dayanamadık, Kars kalesiyle birlikte sekiz yüz subay, on yedi bin er ve beş paşanın yanı sıra üç yüz top ve pek çok cephaneye Rusların eline geçti. Ruslar Kars’ı aldıktan sonra Doğu ordularını Balkanlara sevk ettiler. Rusların Edirne’ye kadar gelmeleri üzerine Abdülhamit mütareke istemiş. Yapılan anlaşmadan sonra bizi serbest bıraktılar... Yolcu yolunda gerek kardeşim. Akşam olmadan köye döneyim.”

“Akşamlayalım Mehmet kardışım, sabah dönersin.”

“Benim çocukların ikisini de sefer emri tutuyormuş. Çarşıdan bir iki ihtiyaç alıp gideyim. Artık evi öğrendim, geldikçe uğrarım.”

“Her zaman başım gözüm üstüne. Kardışımın yanına bir şeyler katın. Çarşıya da sen yorulma, Ali bir soluk alısta gidip getirir.”

Dumanlılı Mehmet, eşeğin semerine iple boğazından bağlanmış iki cam şişe getirdi. “Bunlara gazyağı dolacak, iki okka tuz, yarım okka tahin helvası, iki de şehir somunu alacaktım. Para yetmezse helva kalıversin.”

Mehmet, Halil’in verdiği paraları mendiline sarıp koyduğu iç cebinden çıkarıp uzatınca İbrahim, “Paranı cebine koy hele kardışım.” dedi. “Çocuk alsın gelsin, hesabını yaparız. Mehmet kardışım yola aç çıkmasın. Allah ne verdiyse oturup karnımızı doyuralım. Kızım sofrayı kurun.”

Zeynep Ana bu arada bulgur aşını pişirmişti. Toprak tencereyi sofranın üzerine koyup kapağını açtı. Islanmış yufkaları herkesin erişebileceği yerlere koydu. Başka bir tasa armut hoşafı koyup getirdi. Bir kaba ocakta pişen patlıcanlı pekmezden koyup getirdi. Halil, annesinin patlıcanlı pekmezini çok severdi. Pekmez pişip ocaktan indirilmeden içine patlıcan doğrardı, baklava gibi olurdu patlıcanlar. Pekmezin bir kısmıyla pestil döker, ipe dizdiği ceviz içlerini pekmeze bandırarak köme yapardı. Yeni ürün çıkana kadar hiçbir evden eksik olmazdı. Hastası olanlar, dışarıya hediye götürmek için soranlar eli boş döndürülmezdi. Övez, kara üzüm hevekleri tavandan asılır, misket elmalarının kokusu sokağa yayılırdı. Yazın ilk meyvesi olan kirazın beyazı, kırmızısı, er olanı, geç olanı bulunurdu. Kirazlar yemekle, toplamakla bitmez, Maden’den, Gümüş’ten kiraz almaya gelen olurdu. Pazarın dışında, yenilenden para alınmazdı.

Halil, annesinin sesiyle kendine geldi: “Oğlum, seversin, bulgur aşından bir iki lokma alsana.”

Evdekilerden kimse bir şey yemiyor, sofranın ve konuğun ha-

tırına oturuyordu. Halil kaşığın ucuyla bir iki sefer bulgur aşına uzandı. Dumanlılı Mehmet yine sofrayı süpürdü. Bu arada Ali verilen siparişleri alıp getirdi. Dumanlılı Mehmet, “Kardeşim, Allah’a emanet ol. Yedik içtik. Allah daha çok versin. Fazla gecikmeden gideyim.” diyerek cebine koyduğu parayı yeniden çıkardı: “Para yetecek mi? Hepsini de almış çocuk.”

“Para lafı etme. Malımı, servetimi sarsam borcumu ödeyemem. Yolun düştüğünde her zaman çocuklarını da al gel, bir evin de burası.”

Zeynep Ana iki çuvala nohut, ceviz, meyve hazırlamış, büyük bir testiye de pekmez koymuştu. Ali’nin getirdiklerini de başka bir çuvala koyup eşeklere sardılar. Dumanlılı Mehmet şaşırmıştı, konuşamadı. İki ihtiyar sarılıp vedalaşırken beyaz sakallarından süzülen gözyaşları birbirine karıştı. Onu uğurlayıp ocağın yanına geri döndüler. Hatice ve Hamza’yla birlikte Ali de oturdu. İbrahim, “Hey gidi Koca Mehmet, ihtiyarlamış.” dedi.

Kendisini yormamasını söylediklerinde hastalığını ve ihtiyarlığı kabul etmez, “Ben her zaman yirmi yaşındayım.” derdi. Zeynep Ana fırsatı kaçırmadı: “Emsalleri ihtiyarlamış, kendisi her zaman yirmi yaşında.”

İbrahim duymazlığa geldi: “Mümtaz Bey’in yanına uğramadın mı?” diye sordu Halil’e. “O ne diyor? Sevkiyat hemen başlayacak mıymış? Belki tümenden salarlar askeri.”

“Eski çavuşlarla toplantı yaptı. Beni de çağırmış, gittim, gördüm. Ana selamı var sana, ellerinden öpüyor. ‘Anam yüreğini sevin tutsun.’ dedi. Bana da, ‘Halil, benim emanetimsin, tahsilin de var, yaverim, yazıcım olacaksın, yanımdan bir adım ayırmayacağım seni.’ dedi.”

“Benimki ana yüreği, köye giderken bile merak ederim, gözüm yollarda kalır.”

“Bu sefer diğerlerinden farklı ana. Toprağımızı savunmasak bunca insanın hali nice olur? Nereye sığınır bunca millet?” dedi Halil

ve kaynına döndü: “Telaştan sormadık. Üzerindeki para yetişt mi aldıklarına?”

“Bende o kadar para ne gezer enişte? Ekmeklere ancak yetti. Diğerlerini Hacı Fetullah’tan aldım. ‘Aldıklarını deftere yazıyorum, şurada konu komşuyuz, başkası olsa vermem, bir ara uğrayıp ödesinler.’ dedi.”

“Keşke yanına para alsaydın Ali. İnşallah bir maraza çıkarmaz. Aklında olsun, bir daha da kapısından içeri adımını atma. Olan olmuş, senin kabahatin yok Ali. Babama tembih edelim ana. Vakit geçirmeden ödesin.”

“Baban uyumuş bile Halil. Kıpır kıpır, yerinde durduğu yok ki. Köye gidip kendini yordu. Kızım, başaltına yastık koyup üzerini örtüver. ‘Uyuyanın üzerine kar yağar.’ derler. Üşütüp hasta olmasın.”

İbrahim ocağın önünde uyumayı severdi. “Uyuduğum zaman üstümü örtüverin. Buranın tadını kuş tüyü yataklarda bulamıyorum.” derdi. Son günlerde sık sık uyumaya başlamıştı. Hatice sofrayı kaldırmıştı, sacın altını yakıyordu. “Hemen gitmiyorum Hatice.” dedi Halil. “En az bir hafta sürer hazırlanmamız. Garbis Usta’nın oğluyla ekmek göndermişim. Yoksa evi bulamayıp geri mi götürdü?”

“Getirdi oğlum. Sacüstünde haşhaşlıyı seversin. Ekmeğin fazlası ziyan olmaz. Gelen giden oluyor, madem mayası da gelmiş, yapıversin; o da yenir.” dedi Zeynep Ana.

Hatice’nin yüzü gülmeye başladı: “Ben de sabah gideceksin sanmıştım.”

Zeynep Ana, “Oğlum, Garbis Usta dedin de aklıma geldi.” dedi. “Geçen gün anası bize uğradı, epey oturup sohbet ettik. Söylemesi ayıp, giderken de yanına ceviz, pekmez kattım. Onların derdi ne? Şurada gül gibi geçinip gidiyoruz, onları diğer komşularımızdan ayırdığımız mı var? Valentina Hanım biraz tedirgindi. ‘Komşu, bir satır bileniyor, ama ya size dönecek ya bize.’ dedi. O zaman bir şey anlayamamıştım. ‘Ağzından yel alsın. Şurada gül gibi geçinip gidi-

yoruz. Birbirimize nasıl satır çekeriz Valentina Hanım?’ dediğimde epey düşünmüştü. Demek seferberlikten haberi varmış Valentina Hanım’ın.”

“Ruslar silah veriyormuş Ermenilere. Ayaklanıp bizim topraklarımızda devlet kuracaklarmış. Mümtaz Bey, mal müdürüyle, kaymakama, ‘Vazgeçin bu sevdadan, şurada bir avuç insansınız. Bizden daha iyi yaşıyorsunuz. Boş yere birbirimizi kırmayalım.’ dedi. Garbis Usta’nın anasının satır bilendiğinden haberi olduğuna göre Ermenilerin silah yığdıklarından da haberi vardır.”

Hatice kendini işe vermişti, sacüstüleri pişiriyordu: “Yeter ki sağ salim dönsün Halil’im. Ona her gün sacüstü yapar, dizimin dibinden ayırmam.” dedi usulca.

Halil de onu izliyordu. Hamurları açıp arasına dövülmüş haşhaş sürüyor, sacın üstünü örtecek şekilde yerleştiriyordu. Halil, evde olduğunda Hatice’ye yardım ederdi. O hamuru hazır ederken Halil çevirir, pişenleri alırdı. Bu kez yerinden kalkıp gidemedi. Bir süre sessiz konuştular. İkisi de birbirinin ne söylemek istediğini anlıyordu. Belki de bu son sacüstü pişirmeleriydi; o kadar giden insandan kaçığı geri dönebilmişti? Onlara da giderlerken sağlıcakla gidip dönecekleri söylenmiş, kalanlara teselli verilmiş, ölüm haberleri gelene kadar umutla beklemişlerdi. Dönebilen birkaç kişi ya kolsuz, bacaksız ya da kolera, tifüs kapıp gelmişlerdi Onlar da ancak birkaç ay dayanabilmişlerdi. Hatice evlerine gelin geleli sekiz yıl olmuştu. Sanki bir yudum su içer gibi göz açıp kapayana kadar yıllar gelip geçivermişti. Bu bir düş olsa, uyanıp sekiz yılı yeniden yaşasalar, ikisinin de fazladan isteyebilecekleri bir şey yoktu. Birbirlerini incitecek bir söz söylememiş, birbirlerini üzmemişlerdi. Ocağın başında Hatice’nin esmer teni, yanakları al al olmuş, yüzüne gözüne odun isı bulaşmıştı. Başını Halil’den yana çevirdiğinde göz göze geldiler. Halil bakışlarını başka yöne çevirdi. Karısının bakmaya doyamadığı gözlerine yalan söyleyemeyecekti. Hatice sessizce, “Yeter ki sağ salim dön.” diyebildi. Gerisini getiremedi. Sözler boğazına düğümlenip

kaldı. Yaşlar göz çukurlarından aşağı boşandı. Halil de bir şeyler söylemek istedi. Yutkundu ve gerisini o da getiremedi. Ağzını bir daha açsa kendini tutamayıp o da boşalacaktı. Hatice hamurları bitirince kalkıp kuyudan bir helke su çekti. Elini yüzünü sabunlayıp yıkadı. Halil'le bir ömürde yaşamak istediklerini kalan birkaç güne sığdırmak istiyordu.

Halil, Ali'ye döndü: "Ali, babamla çabuk döndünüz köyden."

"Ben köye yanaştığımda, o sefer emrinin haberini almıştı, yola çıkmış geliyordu. Köyde yapacak bir iş kalmamış, dayımlar ürünü içeri almışlar."

"Sağ olsun dayım, orayı bari düşünmüyoruz. Çorum'a yükleri götürecek taşıyıcılarla konuşmuş mu?"

"Ondan haberim yok enişte. Dedem bilir, kalkınca ona sor."

"Ali, Haydar Emmi'lere gidecek malın az bir eksiği kaldı. Elim değmezse sen tamamlarsın. Mümtaz Bey bana görev verdi. Balkan Savaşı'na katılmış çavuşları bulup toplantı yapacağız. Sen işliğin açık tut. Bir taraftan da kalan eksikleri tamamlarsın."

"İşleri merak etme enişte. Ben hepsini hallederim. Sen kendi işine bak."

"Madem Mümtaz Bey görev vermiş, kalk o işine bak oğlum. Biraz haşhaşlı götür, çok sever haşhaşlıyı."

* * *

Halil'in tanıdığı, Kâmil'le Fahrettin vardı. Mümtaz Bey, Kâmil'le birlikte, toplantıya katılan Veli Başçavuş'a da görev vermişti. Fahrettin'e haber edilmemiş mi, yoksa kendisi mi katılmamıştı, en iyisi kendisine sormaktı. Onunla birlikte Hüsnü Çavuş'u bulurlardı. Hepsi cephe görmüştü. Onların tanıdığı başka çavuşlara da haber ederler, Mümtaz Bey'in birliği için gereken sayıda çavuş tamamlanmış olurdu. Fahrettin, Halil'le aynı emsaldi, aynı mahalle çocuklarıydılar. Muvazzaflıkları aynı tertip Birinci Ordu'ya çıkmış, Halil'in bedel yatırıp kalması üzerine Fahrettin, Kâmil'le gitmişti. Önce bedel parasını denkleştirememişlerdi de, paranın yatırılacağı son gün elen

Haydar Emmi, bedel parası olan otuz beş Sultan Hamit lirasını bir kese içine koyup getirmiş, haber etmedikleri için de sitem etmişti. İbrahim Efendi denkleştirip geri götürdüğünde lafını bile ettirmemişti: “Bir daha sözü edilirse gücenirim. Halil benim de evladım değil mi? Ben sizden alsam geri mi isteyecektiniz?”

İbrahim kızarıp bozarmış, söyleyecek laf bulamamıştı. Haydar, “Kardaşın kardaşa borcu mu olur? Parayı ne için kazanıyoruz İbrahim kardaşım? Evladımız için harcamayacaksak, nerede harca-yacağız?” demişti.

Haydar, İbrahim’in musahibiydi. Çorum’un Milönü Mahallesi’nde bahçe içinde evi, bahçenin yol kıyısına gelen yerde de ışık ve depoları vardı. Ankara’ya, Kayseri’ye mal götürürlerdi. Halil’ler malı onlara devrederdi, satışını, fiyatını onlar ayarlardı. Nüfusları kalabalıktı, kimi dışarı satışa gidiyor, kimi işliğin işlerine, kimi de tarla bahçe işlerine bakıyordu. Asıl atayurdu Elvan Çelebi Köyü’yü. Haydar’ın oğlu Kasım, babasıyla İbrahim’in tanışıklıklarını, kurban kesip kardeş olmalarını, Çorum’da kaldığı bir gece, Halil’e anlatmıştı.

Halil, annesinin “Hadi oğlum, madem Mümtaz Bey görev verdi, kalk o işlerine bak, evi, işi kafana takma.” demesiyle kendine geldi.

“Allah’a şükür, çocukların başındasınız, hasretten başka bir derdim olmaz. Gidip Fahrettin’e bakayım.”

“Mümtaz oğluma da sacüstü götür, sefil kalmasın, sofraya da gelsin.”

Hatice bir bohçaya sardığı sacüstü ve peyniri alarak kocasını dış kapıya kadar geçirdi. Halil sokağın köşesinde kaybolduğunda Hatice’nin hıçkırıkları yeniden boşanıvermişti.

Fahrettin’in evi birkaç ev ötedeydi. Kapıyı Fahrettin’in annesi açtı. “Nasılsın Sümbül Ana?”

“Halil, oğlum, sen misin? Fahrettin, seferberlik çıkmış, diyor. İçeri geç, sofrada. Birlikte yersiniz.”

“Sağ ol Sümbül Ana. Az önce sofradan kalktım. Fahrettin’le konuşacaklarım var.”

Anasının konuşmalarını duyan Fahrettin yanlarına geldi: “Hoş geldin Halil, geçsene içeri.”

“Fahrettin, Mümtaz Yarbay’ın savaş görmüş çavuşlarla sabah yaptığı toplantıdan haberin olmadı mı?”

“Yeme, içme oldu mu biz kimsenin hatırına gelmeyiz. Hüsnü başköşeye oturmuştur nasıl olsa.”

“Katılacaklara fırka yönetim kurulu haber vermiş. Bir yanlışlık oldu herhalde.”

“Haberim var Halil. Katılmak istemedim. Mümtaz Bey değil babam mezardan çıkıp toplantı yapsa Hüsnü’nün bulunduğu yere adımımı atmam. Şurada kaç gün oldu geleli, gelir gelmez fırkanın yönetim kuruluna girmiş. Fırka onun gibilerin elindeyse o fırkadan da, yapacakları toplantıdan da hayır gelmez.”

“Toplantıda yoktu. Hayrola Fahrettin? Balkan Savaşı’nda aynı birlikte olduğunuzu duymuştum. Mümtaz Bey, görev verdi. Buradaki sağlam, güvenilir insanlardan birlik oluşturacak, savaş görmüş, sağlam çavuşlara birliğin komutasında görev verecekmiş. Veli, Kâmil ve Hüsnü’yü de alıp yarınki toplantıya katılacak çavuşları bulalım diye geldim sana. Sen savaşa girdin, yarayı, yaramazı daha iyi bilirsin.”

“Madem girmiyorsun, çıkalım Halil. Ama baştan söyleyeyim, Hüsnü’de ısrarlıysan ben gelmem.”

“Hüsnü’yü pek tanımam. Burada herkes atar tutar. Cephedeki durumu sen daha iyi bilirsin.”

“Kimsenin arkasından konuşmak istemem. Para pul, çıkar işi olsa yine lafını etmezdim. Bu oyun değil, cepheye, savaşa gideceğiz. Madem Mümtaz Yarbayım da ‘Çürükleri ayırın.’ demiş. Hüsnü’yle savaşa değil kahveye bile gitmem. Yolda görsem yanından besmele çekerek geçerim.”

“Boşa konuşmuyorsundur. Görünüşte mülayim birine benziyor ama...”

“Şeytana pabucunu ters giydirir o. Hep riya, göstermelik. İnsanların gözünü boyamasını çok iyi becerir. Elini versen kolunu kurtaramazsın. Selam versen borçlu çıkarır seni. Nerede akçeli iş varsa kokusunu alır, kapıdan kovsalar bacadan girer. Alaya ayakkabı ve giysi alınacaktı. ‘Benim tanıdığım yerler var, ucuza yaptırıyorum.’ deyip ödenekleri aldı ve ortadan kayboldu. Alaydaki birçok er, köyden geldikleri kıyafetlerle savaşa girdi. Savaş sona erince ortaya çıkmış, nereden bulduysa başçavuş üniformasıyla. Bir de madalya bulmuş, emekliye de ayrılmış. Şimdi çaldığı paraları aklamak için deri ticareti yapıyor görünüyor. Kaç deri alıp sattığı var? Oradan kazandığı, insanları kandırmak için harcadığı kahve parasına yetmez. Değirmenci Hurşit’le hiç konuşmadın mı? Değirmen âlemlerinde harcadığı paranın haddi hesabı yokmuş. Cephede yıllarını vermiş subaylar karnını doyuramazken, o, askerin kan paralarıyla gününü gün ediyor.”

“Yapma yahu! Neler söylüyorsun sen? Hiç duymamıştım. Arada bana da uğrar. Hatta ortak olalım demiş ve babamı da razı etmişti ama ben yanaşmamıştım.”

“Verilmiş sadakan varmış Halil. Kafanı işten kaldırıp etrafına bakmıyorsun. O tilkiyle alışverişin olmayacağını bilecek kadar tanırım seni. Öyle olmasa, seni tanımasam, onun yalanlarına, ben bile inanırdım. Adam tam bir tiyatrocü, gözünü kırpmadan üst üste kırk yalanı birbirine dolaştırmadan söyler.”

“Benimle ne ilgisi var onun yalanlarının?”

“Oho Halil, sen gerçekten uyuyorsun! Hiç kulağına gelmedi mi?”

“Ne lafı, ne kulağı? Ben yemek yemeye vakit bulamıyorum, Hüsnü’nün ne söylediğini mi araştıracağım? Hem o kadar iyiliğimi gördü, aleyhimde ne söyleyebilir ki?”

“Bunlar ekmek yedikleri çanağı pisleten insanlar Halil. Zilli Nazife’yle bir olup kumpası kurmuşlar. Peki Zilli Nazife’nin ne alıp veremediği var seninle? Belediye kalfası Elvan bile mahallenin namusunu koruyor görüntüsünde. Yüzüne karşı iyi görünür, arkan-

dan kaydattığı kazanları bir duysan! Kendi yaptığı bütün pislikleri senin üzerine yıkıyor. Ben olayı biliyorum ama çamur at izi kalsın demişler. Herkes seni de onları da yakından tanımıyor ki. Tanıyanlardan bile inananlar çıkıyor. Ateş olmayan yerden duman çıkmaz diyenler az değil.”

“İyi ki söyledin. Son günlerde bazı insanların bana garip bakmalarına bir anlam veremiyordum. Belediye kalfası her zaman gelir bir avuç çerez için yalakalık yapardı. Geçenlerde ben komşudayken gelip yarım okka kırık çerez aldı. Parasını öderken de birtakım laflar etti, ama ben önemseyip kulak vermemiştim. Birçok Kabaoğuzlu’yu ev vereceğim diye dolandırmış. Bir ara beni kafaya takmış, peşimde dolanıp durmuştu. Hatta bir gece bağdan gelirken yolda rastladım. Üçkavaklar’ı geçmiş geliyordum. Beni görüp Yaylıcı Derviş’i durdurmuşlar. Derviş önümde durup, ‘Halil biz de seni arıyorduk.’ dedi. Ben babama bir şey oldu diyerek yaylının kapısını açtım. Baktım içeride Zilli Nazife’yle kız kardeşi, Elvan’la Hüsnü Çavuş zil zurna sarhoşlar. ‘Halil, atla çabuk, Hurşit’in Değirmeni’ne gidiyoruz.’ dediler. Ben geri durunca ‘Biz sana gösteririz.’ deyip gittiler. Elvan kırk kişiye sattığı evi bana da satmaya kalkıştı, meğer kumpası Zilli’yle birlikte kurmuşlar.”

“Nazife’nin alıp veremediği ne seninle?”

“Benden çerez alıp mahalle aralarında satıyormuş. Çocuklarının ekmek parasını kazanmalıyım, kimim kimsem yok diyordu. Önce aldığını peşin ödedi. Sonraları borcu çoğalınca beni evine çağırdı. Ben her zaman olmam, kız kardeşim devamlı evde olur, kapımız her zaman açık dedi.”

“Açık hesap söylemiş sana Halil, nereden istersen oradan kes sin kasap.”

“Başka önerileri de oldu. Hakkında bilgi edinince ben yüz vermedim. Meğer aile kumpasıymış onlar. Esnafı, memuru tuzağa düşürüp soyarlarmış. Bana başka teklifler de yaptı, ben dinlemeyip kovunca şimdi aklı sıra benden intikam alıyor. Müşterilerine tetiği çektiriyor. Ağızlarını kapatamam ki, Allah’tan bulsunlar.”

“Seni tanımaz mıyım? Herkese elinden gelen iyiliği yaparsın. Herkes bir değil ki!.. Hüsnü, bazılarına ‘Ben Teşkilatı Mahsusa’nın temsilcisiyim.’ diyormuş. Teşkilatı Mahsusa’nın mı, İngiliz istihbaratının temsilcisi mi, yoksa iki taraflı mı oynuyor o kadarını bilmem. Neyse, çene yormaya değmez. Biz işimize bakalım. Herkes Hüsnü değil ya. Diğer mahalle ve köylerden birçok çavuş tanıyorum. Ben giysimi değişeyim, çıkalım.”

Fahrettin, biraz sonra üniformasını giymiş, madalyasını kırmızı kurdeleyle yakasının altına bağlamış olarak evden çıktı. “Üniforman hiç eskimemiş.” dedi Halil, “Burada mı diktirdin?”

“Üniformayı da, madalyayı da Hüsnü gibi parayla satın almadım. Kanım pahasına verildi. Onlar çiğ süt emmiş. Ben hiçbir ikbal hesabı yapmadan koşup gidiyorum. İşler düzelince siyasetin, suyun başını Hüsnü gibiler tutuyor. Şimdi de Belediye Reisi Mehmet Efendi’nin peşinde dolaşıyor. Yakında oranın kokusu da çıkar. Toplantıya gelmediğine göre sefer emrini duyunca tüymüştür. Tehlike geçince paşa elbisesiyle birkaç da madalya bulur gelir, Meclisi Mebusan’a bile girer. Hele bir girsin, bakanlık da kapar.”

* * *

“Mitralyözcü Fahrettin Çavuş” olarak anılan Fahrettin’in bayramlarda, törenlerde yakasına taktığı madalya hikâyesini herkes bilirdi. Kırkkilise’de muvazzafken savaşın içinde bulmuştu. kendini. Bozulan kolordular, Balkanlar’dan canını kurtarabilenler, İstanbul’a doğru akıyordu. Çatalca, İstanbul’un dış mahallesi gibiydi. Ora geçilirse İstanbul’da Bulgar’ı tutacak hiçbir güç kalmamıştı. Meclisin Anadolu’ya nakli bile düşünülmeye başlamıştı. Anadolu’dan gelen gönüllülerle Çatalca’da savunma hattı oluşturulmuştu. Bulgarların ne pahasına olursa olsun Çatalca’da tutulması gerekiyordu. Kolorusu bir mermi atmadan bozulmuş, top ve mitralyözlerini bırakan kaçmıştı. Onun gönlü mitralyözünü terk etmeye el vermemişti. Etraftan bulduğu bir atla mitralyözünü Çatalca’ya getirmişti. Bulgar’ın bozguna uğratılmasında mitralyözünün büyük yararı olmuştu.

Bulgarların toparlanmak için durmaları, Çatalca savunmasının güçlendirmesine fırsat kazandırmıştı. Bulgarlar beklemedikleri bu direniş karşısında on binlerce ölü vererek geri çekilmişti.

Bulgar'ı bozguna uğrattırken mitralyöz, Fahrettin'i hiç mahcup etmemişti. Her zaman yaptığı gibi makineli silahı söküp takarak yağlayıp bakımını yaptıktan sonra gözü kararıp başı dönmüştü. Sahra hastanesindeki doktorlar onu Gümüşsuyu Asker Hastanesi'ne göndermişti. Bir süre tedaviden sonra tebdili hava vererek taburcu etmişlerdi. Terhisini ve Çatalca savunmasındaki başarısından dolayı kendisine genelkurmayın verdiği madalyayı teslim eden inzibatlar Fahrettin'i Galata rıhtımına getirip bırakmışlardı. İstanbul'un her yanı adam kaynıyordu. Yaralı, hasta, terhis olmuş askerler; asker kaçakları, Balkanlar'dan gelen göçmenler, başıbozuklar, hırsızlar, yankesiciler her yeri doldurmuştu. Ekmek bile bulunmuyordu. Hükümet, başıbozukları, işi ikameti olmayanları İstanbul dışına çıkarma kararı almıştı. Inzibatların ve polislerin yakaladığı İstanbul'un dışına götürüp atılıyordu.

Fahrettin Galata rıhtımına gelmiş, Şirketi Hayriye'den Samsun'a 3. mevki bilet almak istemiş, ama parası yetmemişti. İstanbul'da borç isteyebileceği kimsesi yoktu. Öğle olmuş, karnı acıkmış ve henüz bir şey yememişti. Cebindeki bir lirayı bozdurup Galata Köprüsü'ndeki bir aşçıya kamını doyurunca dizlerine derman gelmişti. Yeni Cami'ye doğru yürürken adının çağrıldığını duyup etrafına bakınmış ama kimseyi görememişti. Yoluna devam ederken, bir el omzundan tutmuştu. Baktığında yüzü yabancı gelmeyen bir er gördü yanı başında. Er, Karadeniz şivesiyle, "Duymadın herhalde. Osman Ağa'nın taburundan Hasan'ım."

Osman Ağa, Giresun Gönüllü Alayı'nın komutanıydı. Bulgarların İstanbul üzerine yürümeleri üzerine, Giresun'dan topladığı gönüllülerle birlikte babası Mehmet Kaptan'ın büyük takalarından biriyle İstanbul'a gelmişti. Fahrettin'i Osman Ağa'nın alayına vermişlerdi. Alay, Çatalca savunmasının belkemiğini oluşturmuş ama

yarısından çoğunu şehit vermişti. Osman Ağa da birkaç kurşunla yaralanarak hastaneye kaldırılmıştı. “Osman Ağa nerede? Durumu nasıl? Siz niye buradasınız?” diye sordu Fahrettin.

“Osman Ağa kurşunları yiyince Şişli Etfal Hastanesi’nde onu ameliyat edip vücudundaki kurşunları almışlar, ancak dizkapağına saplanan şarapnel dizinde tahribat yapmış. Şimdi topallıyor, bunun dışında sağlığı iyi. Siz hastanede yatarken anlaşma imzalanınca, alayımızı terhis ettiler. Ağamızı hastanede bulduk. Mehmet Kaptan da yanındaydı. Doktorlar çıkarmak istemediler ama Osman Ağa ısrar edince taburcu ettiler. Takaya bindik, motorları çalıştırdık ve tam yol alıp iskeleden kalkarken ağam seni güverteden görmüş. ‘Fahrettin Çavuş değil mi şu köprüde gezinen?’ diye sordu. Biz de seni tanıyınca takayı iskeleye yanaştırdık ve ağam sana bağırdı, sen duymayınca da peşinden beni gönderdi.”

“Alayı neden terhis ettiler Hasan?”

“Senin haberin yok herhalde. Ağamla sen hastanedeyken çok şey oldu. Çatalca’da Bulgar’ı bozgun etmemiz Osmanlının kötü kaderini değiştirdi. Enver Paşa ordunun başına geçti. Edirne’yi Bulgar’dan geri aldık.”

“Edirne’nin alındığını ajanslar haber olarak vermiş, hastanede duyup sevinmiştik. Sonra neler oldu?”

“Anlaşma imzalanınca ordunun bize ihtiyacı kalmadı. Gönüllüleri terhis edip gönderdiler. Osman Ağamızı bırakır gider mi alayımız? Osman Ağam nereye, biz de oraya. O taburcu olunca, Giresun’a dönmek için yola çıktık ve işte köprüde sana rastladık.”

“Mehmet Kaptan nesi olur Osman Ağa’nın?”

“Babası olur çavuşum. Başka takaları da vardır. Batum’a, Kırım’a, İstanbul’a yük ve yolcu taşırlar. Babası, Osman Ağa’nın bedelini ödemişti ama Bulgar’ın, payitaht üzerine yürümesine dayanamadı. ‘Osmanlı öldüyse biz de ölmedik ya, davranın gidiyoruz uşaklarım. Şu Bulgar çorbacılarına haddini bildirelim.’ dedi. Taka, tıka

basa doldu, hatta gönüllülerin bir kısmı gelemedi. Çavuşum, senin mitralyözün olmasaydı zor bozardık Bulgar'ı. Kafasını kaldıranı buğ-day başağı gibi yere düşürüyordun.”

“Mitralyözüm iki yıldır beni hiç utandırmadı. Yeter ki yağın, mermisini eksik etme. İçim elvermedi onu Bulgar'a bırakmaya. Bir at bulup yükledim. Çatalca'da şeridi ağzına verince nasıl da coştı mübarek!”

Takanın yanına gelmişlerdi. Osman Ağa, omzunda filintasıyla güverteye tutunmuş bağınıyordu: “Ha uşağım, bağınrm duymazsın. Ne gezinip durursun şaşkın şaşkın buralarda?”

Fahrettin, iskeleye uzatılan kalastan küpeşteye tutunup takaya atladı. Kucaklaştıktan sonra Osman Ağa, “Sen de kefeni yırtmışsın.” dedi. “Seni sağ, ayakta gördüğüme sevindim. Halin keyfin nasıldır?”

“Yaralanınca, hastanede tedavimi yaptılar. Bu sabah tebdilihava verip taburcu ettiler, terhisimi de göndermişler. Memlekete gitmek için Şirketi Hayriye'den bilet almaya gelmiştim. Adımın ünlendiğini duydum ama gemiden geldiğini anlayamadım. Yeni Cami'ye doğru yürürken peşimden Hasan geldi. Senin olduğunu bilsem, görmeden geçer miyim? Seni gördüğüme çok sevindim. Kalbura dönmüştün, çok şükür kalkabilmişsin.”

“Osman Ağan hamsi kuyruğu kadar mermiden ölecek adam mı? Ufak tefek çiziklerle hastanede kapanıp kalır mıyım? Alayımı terhis etmişler. Topladım uşaklarımı, memlekete dönüyoruz. Sahi sen nerelisin?”

“Amasyalıyım.”

“Aynı toprağın insanıymışız. Bazen benim de kafam çalışmıyor. Senin gibi gözü pek insan başka nereden çıkar? Yiğidin harman olduğu yerden olduğunu bilmem lazımdı. Babamın takasında yer çok. Hem yolda sohbet ederiz. Samsun'da denize atarız seni. İstersen Amasya'ya kadar süreriz takayı.” Fahrettin cevap vermeyince devam etti konuşmasına: “Bizim takayı beğenmedin mi? Gülcemal'in lüks

kamarasında gitmek istersin herhalde. Neden susarsın? Yoksa İstanbul'a gelmişken biraz eğlenmek mi istersin?"

"Yok Ağam, susmam ondan değildir. Güvertede bile giderim, yeter ki ayaklarım yerden kesilsin."

"Öyleyse? Yoksa bizden mi çekinirsin?"

"Osman Ağa, seninle cehenneme bile giderim. Şirketi Hayriye'ye bilet param yetmedi. Üzerine madalyamı versem, Mehmet Kaptan Samsun'a kadar güverteye kabul eder mi diye düşünüyordum."

"Oy uşağım! Ne dedin? Anlamadım! Fahrettin Çavuşum, iyisin değil mi?"

"İyiyim. Tek derdim bir an önce gidebilmek. Mehmet Kaptan'a bir rica etsen. Güvertede bile giderim."

"Oy uşağım! Bulgar keferesinin dokuz kurşunu öldüremedi de sen mi öldürmek istersin? Hastanede kafanı mı boşalttılar yoksa? Hiç mi hamsi yemezsin sen? Ben şimdi ne yapayım? Seni denize mi atayım, yoksa filintayı kendi kafama mı sıkayım? Ne kötülük gördün benden? Bu bana yapılır mı? Senin bilet paranı kapmak için mi durdurdum takayı? Kanın, canın pahasına sana verilen madalyayı on para bilet parası yerine nasıl alırım? Oy başıma gelenler! Öldürdün beni Fahrettin Çavuşum! Hasan, çabuk bana alay emini bul!"

Hasan, alay emini geldiğinde Osman Ağa hâlâ dövünüyordu: "Uşağım, çavuşumun harçlığı yokmuş. Memleketine eli boş gitmesin. Anasına, yavuklusuna alacakları vardır. Mısır Çarşısı'na gidip ne lazımsa alın."

"Emrin başım üstüne ağam."

Fahrettin tedirgindi. İyice şaşırmıştı. Kafası hâlâ bilet parasındaydı: "Osman Ağam, fazla masraf etmeyeyim. Bilet parası almaman benim için yeter. Bir daha karşılaştığımızda öderim borcumu."

"Alayında ne zamandır emrime karşı gelinir oldu? Borcunu ödemeye tek madalya yetmez. Yakında yine iş bize düşecek gibi çavuşum. O zaman alacağın ikinci madalyanla ancak ödersin borcunu."

Fahrettin, Mısır Çarşısı'ndan anasıyla nişanlısına birer elbise-lik kumaşla yarım okka kına ve yarım okka hurma; babasına tütün tabakası, ince kâğıt, yarım okka lokum ve bir iskaripini alay emini- nin zoruyla aldı. Döndüklerinde taka demir alarak boğaza açıldı. Dol- mabahçe Sarayı'nın önlerinden geçerlerken İngiliz, Fransız zırhlı- larının demirlemiş olduğunu gördüler. Osman Ağa dişlerini gıcır- datıp, "Ülen köpeoğulları! Bulgar'ı bahane ederek payitahtı işgal de- nemesi yapıyorlar. Hele bir gelin. Gidişiniz Bulgar'dan beter olur!" dedi.

Fahrettin hastalığı tam atlatamamıştı. Boğazın serin havası ve geminin rüzgârıyla titremeye başladı. Osman Ağa, "Çavuşum." dedi, "sen daha iyileşmemişsin. Üzerinde doğru dürüst bir şey yok. Ha- san, çavuşumu ambara götür, üzerine uygun kıyafet verin. Karnını doyurunca yat uyu, dinlen biraz. Kalkınca konuşuruz. Ha, masra- fın da epey kabardı. Bakalım nasıl ödeyeceksin?"

"Karnım aç değil, köprüde yemiştım. Biraz uzanıp dinlensem iyi olacak." -

Hasan'la birlikte ambara indiler. Alayın levazımının bulunduğu kısımdan uzun bir palto, ayaklarına uygun yün çorapla çizme ve yeni bir çavuş sırmalı üniforma seçip giyinmesine yardım eden Hasan, "Çavuşum bu kıyafet tümen komutanında bile yoktur. Üzerine ma- dalyanı da takarsan nişanlın bayılır sana." dedi.

Eski giydiği, üniformadan çok, yamanmadık yeri kalmamış bir paçavra yığınıydı. Koldaki belli belirsiz çavuş sırmalarıyla kepteki ay yıldız olmasa üniforma olduğuna kimse inanmazdı. Yeni giysi- lerini giyinince sırtı ısındı, titremesi geçti. Alaydan kalanların dışında sivil yolcu ve yük de almışlardı. Çivi sandıkları, şeker, sabun çuvaları, tahin helvası, hazır elbise ve kumaş topları ayrı yerlere düzgün bi- çimde yerleştirilmişti. Başka birliklerden terhis olmuş askerlerle bir- kaç göçmen aile ve bir düzine kadar da Fransızca konuşan kadın er- kek grubu vardı. Yük sahibi tüccarlar kamaralarından pek dışarı çık- mıyordu. Güvertede göçmen ailelerle Fransız grubu kıyıları izliyordu.

Yaralı ve hasta erlerin bir kısmı ambardaki kumaş çuvallarını düzenleyip yatacak duruma getirmiş, uyuyorlardı. Halil de kumaş çuvallarının üzerine yattığı gibi uyuyakaldı. Uyandığında gün başlamıştı, yolcuların kimileri sabah çorbasını içiyordu. Kıyıda tek tük ışıkları ve binaları görünen yerin Sinop olduğunu söylediler. Tayfalarından birisi yanına geldi: “Çavuşum, ağam seni yemekhanede bekliyor.”

Osman Ağa kalkmıştı ve sabah çorbasını içiyordu: “Ha şöyle uşağım, adama dönmüşsün. Neydi o öyle, yamalık bohçası gibi. Güle oynaya iyi günlerde eskit. Yalnız veresiyen hayli çoğaldı. Şimdi hamisi çorbası da istersin. Hadi o da benden olsun. Ye de biraz kafan çalışsın. Usta, çavuşuma bol kepçe çorba getir. Bütün bir de mısır ekmeği koy yanına... Fahrettin Çavuşum, birazdan Samsun’a varır, seni kıyıya atarız. İnince kendine dikkat et. Samsun’da, Merzifon’da, Rumlar silahlanıp çeteler kurmuşlar.”

“Merak etme ağam, çaydan geçtik derede mi boğulacağız? Kendimi korurum.”

“Mesele yalnız kendini koruma değil çavuşum. Çocukları, kadınları, toprağımızı kim koruyacak? Ben Osmanlının durumunu hiç iyi görmüyorum. Ermeniler ve Rumlar silahlanıyorlar, sarayın karşısındaki zırhlıları da gördün. Payitahtı Bulgar’dan koruma bahanesiyle gövde gösterisi ve İstanbul’u işgal provası yapıyorlar. Yine iş bize düşecek gibi. Ben alayımı dağıtmayıp el altında tutacağım. İstersen sen de katıl aramıza.”

“Ağam, üç yıldır memleketten ayırıyım. Öldüler mi, yaşıyorlar mı haberim yok. Gidip bir toprağımı göreyim. İş başa düşerse haber sal, emrindeyim.”

“Tamam çavuşum, şu sıra yapacak bir iş yok. Gürültüye pabuç bırakacak değiliz. Hadi şimdi memleketine git, ananı, babanı, nişanlıyı gör. Yolun, bahtın açık olsun. Allah’a emanet ol.”

Gemi öğleye doğru Samsun iskelesine yanaştı. Osman Ağa’yla kucaklaşıp ayrıldı Fahrettin. Terhis olmuş birkaç asker, birkaç göç-

men aile ve Fransız yolcuların bir kısmı gemiden indi. İki tüccar, elbise ve kumaşlarla sabun ve şeker çuvallarını indirdiler. Samsun'un, Amasya'nın kazalarına iskân edilmiş olan göçmen aileler oralara nasıl gidebileceklerini soruyorlardı. Üç çocuklu genç bir karı koca, Hacıköy'e iskân edilmişti, Fahrettin'e de sordular: "Asker efendi, siz bilir misiniz, Hacıköy denilen yere nasıl gidilir? Rum nüfus bulunur mu? Bize payitahtta kaymakamlık olduğunu söylemişlerdi, köy mü, kaymakamlık mı Hacıköy?"

"Ben de oralıyım." dedi Fahrettin. "Merak etmeyin, açıkta kalmazsınız. Şimdi arabacılar hanına bakayım. Eksik olmaz. Burada bekleyin, geçerken sizi de alırız."

"Allah çoluğuna çocuğuna bağışlasın. Biz Rumlardan canımızı kurtarıp geldik, İstanbul'da soyup soğana çevirdiler. Bizi burada bırakma asker efendi."

Gemiden mal indiren tüccarların Rum olduğu konuşmalarından anlaşılıyordu. İskelede arabalarıyla bekleyen yakınları yükleri yükleyip uzaklaştılar. Fransızca konuşanları Samsun metropoliteninden iki papaz karşılayıp götürdü. Göçmenler şaşkınlık içinde dolaşırken terhis olmuş askerler, canlı cenaze gibi torbalarını sırtlayıp değişik yönlere dağıldılar. Fahrettin, Mecidiye'deki arabacılar hanına vardığında Arabacı Mehmet Ali atları koşuyordu. Birkaç esnaf, aldıkları malzemeleri yüklemiş, bekliyorlardı. Mehmet Ali, Kâmil'in babasıydı. Fahrettin'le Samsun limanından birlikte uğurlamıştı oğlunu. Kâmil'le ayrı birliklere gitmişler ve bir daha görüşememişlerdi. Kucaklaştılar. Mehmet Ali, "Kâmil'im yok mu Fahrettin'im? Kâmil neden gelmedi? Askeri terhis ettiklerini duyunca, her gün limana gelip bekliyorum."

Kâmil'in babası beraber dönmedikleri için endişeyle Fahrettin'in gözlerinin içine bakıyor, onun, oğlu hakkında bir kara haber vermesinden korkuyordu. "Bizi Selimiye'de ayırdılar Mehmet Ali Emmi. Beni makineliye, Kâmil'i lağımcılığa yazdılar. Bir daha görüşemedik. Ben üç aydır hastanede yatıyordum. Taburcu olduğumda ter-

hisimi de verdiler. D n Galata rıhtımında Osman AĞa'ya rastladım. Babasının takasıyla dönüyorlarmış, beni de aldılar, beklemeden geldim. Kâmil de bugün yarın gelir." dedi Fahrettin.

Mehmet Ali'nin yüzü gülmeye başladı. Kötü haber gelmemişti ya. Fahrettin gelmişti, oğlu da bugün yarın gelirdi. Umutlar hiçbir zaman yitirilmez, kara haber gelip kapıya dayanana kadar her gün yeniden filizlenirdi. "İyi o zaman, şurada bekleyen esnaf ları da alıp bir an önce varalım Hacıköy'e." dedi.

Fahrettin, "Limanda Selanik'ten gelen bir aile var." dedi. "Kucaklarında da üç  ocuk, perişan durumdalar. Hacıköy'e iskân edilmişler, yol iz bilmiyorlar, yerin varsa onları da alalım, hayrın olur. Atları açlıktan ölmüş, eşyalarını  aldırmışlar. Ellerinde iki bohçaları kalmış. Hayır edersin Mehmet Ali Emmi."

"Sıkıştırırız tabii ki. Hadi sen bin, ben diğerlerine de sesleneyim de daha fazla eğlenmeyelim."

Arabada Bakkal Hacı Fetullah, Eczacı Münir, Manifaturacı Cevahir ve komşusu  erezcioğlu Halil vardı. Bedel yatırıp askere gitmeyen Halil, biraz mahcup biçimde, "Hoş geldin Fahrettin." dedi.

Araba limana yönelince Hacı Fetullah, "Mehmet Ali Efendi, yanlış yola girdin. OĞlun gelmeyince düz yolda şaşırdın. Meraklanma o da gelir. Baksana Fahrettin'e, payitahtı teftişten gelir gibi kuruyor." dedi.

Hacı Fetullah'ın bu densizliğine kimse g lmedi. Cevahir Efendi, "Mehmet Ali Efendi, inşallah bugün yarın Kâmil de gelir... Fahrettin, gazan mübarek olsun. Anan seni bekliyor. Geçenlerde geleğini bilmiş gibi düğün hazırlığı aldı. 'Gelir gelmez düğününü yapacağın Fahrettin'imin.' diyordu." dedi.

Mehmet Ali, Hacı Fetullah'ı muhatap almadan Cevahir'e döndü: "Limanda bekleyen çocuklu bir aile varmış, onları almak için limana saptım. Kaderinde varsa benimki de gelir."

Limana vardıklarında göçmen ailenin gözleri aydınlandı. On-

lar da binip yüklerin yanına oturdular. Eczacı Münir cebinden köstekli saatini çıkararak açıp baktı “Mehmet Ali Efendi, akşama kalmadan varırız inşallah. Rum eşkıya hava kararınca Çakallı Boğazı’nı kesiyormuş. Çakallı’yı bir an önce geçseydik.” dedi.

“Merak etme Münir Efendi. Atlar yorgun değil, yedekler de arkada. Havza değirmenlerinde değişir, beklemeden yolumuza devam ederiz. Hem artık biz de önlemimizi almaya başladık. O kadar da endişelenme.”

Göçmen aile tedirgin oldu: “Onlardan kaçıp geldik. Burada da mı karşımıza çıkacaklar? Özgürlüğün ilanından sonra azıp kudurmuşlardı. Şimdi önlerinde dur diyecek kimse de yok. Malımızı mülkümüzü bırakıp canımızı zor kurtardık. Çoğunun ona da fırsatı olmadı. Osmanlı neden baş edemez Rum eşkıyayla?”

Eczacı Münir, “Osmanlının gücü yüzyıllardır sadece Türklerle yetmiş.” dedi. Adının Cavit olduğu söyleyen göçmen, eczacının sözlerini onayladı: “Büyüklerimizden duyardık. Atalarımız Konya’da, Karaman’da yaşarmış. Osmanlı, Karaman’ı yerle bir edip atalarımızı da zincire vurmuş ve Rumeli’ye sürmüş.”

Hacı Fetullah öfkelenerek, “Devleti Âli Osman’ın bekası için Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri oruç tutmaz, aptes almaz kâfir Kızılbaşları sürdü Rumeli’ye, ehli Müslüman’ı incitmedi.” diye göçmene bağırınca çocuklar ağlamaya başladı. Hacı’ya cevap veren olmadı. Havza’yı eğlenmeden geçtiler. Üçgöz Değirmeni’ne geldiklerinde Halil, “Mehmet Ali Emmi, birkaç çuval un alacağım, yükleyebilir misin?” dedi.

“Arkaya sıkıştırırız Halil. Ben atları değiştirip biraz dinlendirene kadar unlarını getir.”

Halil, arabanın arka tarafına alabildiği kadar un yükledi. Diğerleri değirmenin arkında ellerini yüzlerini yıkayıp soluklandılar. Çocuklar, Cevahir Efendi’nin getirdiği sütün içine doğranmış ekmeği bitirdikten sonra ağlamayı kesip uyudular. Değirmen han olarak da kullanılıyordu. Geceye kalanlar için yatacak yer ve hayvan-

ların bağlandığı dam vardı. Değirmen oluğunun yanına masa ve oturaklar konulmuştu. Kuzu tandırını alanlar suyun kenarına oturup ekmeğini yiyordu. Unları yükleyen Halil, yemek yemeden ağaçların arasında dolaşan Fahrettin'in harçlığı olmadığını anlayıp yanına gitti ve koluna girdi: "Yediğin içtiğin senin olsun, gördüğün yerleri anlat Fahrettin. Hele payitahtı görmeyi çok istedim, ama bir fırsat olmadı." dedi.

"Kader kısmet komşum."

Konuşarak hanın önüne geldiklerinde Halil, "Çavuşum ben sabah da bir şey yemedim. Buranın tandırı da iyidir. Birer lokma yiyip karnımızı doyuralım." dedi.

"Arabaya binmeden önce yemiştim, sen doyur karnını. Hem herkes yerini almış."

"Sen gidekoy Fahrettin, ben bir ekmek arası yaptırayım." diyen Halil, hana girip, "Usta, vakit yok, arabada yiyeceğiz. Ekmek arası yapiver, bol kepçe olsun." deyince hancı ocaktan aldığı tandırları toprak bir çömleğe koyup üzerini fırın ekmeğiyle kapattı, yanına iki bütün ekmek koyup bohçaya sardı ve Halil'e uzattı.

Hacıköy'e geldiklerinde güneş batmak üzereydi. Fahrettin göçmene, "Cavit Efendi, nüfus iskân memurluğu kapanmıştır. Akşam konuğum olursunuz, sabah ne lazım gelirse bakarız." dedi.

Fahrettin'in önerisine göçmen karı kocanın gözleri parıladı. Fahrettin paltosunu çıkarmıştı. Yeni takım üniformasında çavuş sırmaları görülüyor, altın madalyası da kırmızı kurdelesıyla yakasında sallanıyordu. Halil, "Fahrettin, sen yoldan, savaştan geliyorsun. Sümbül Ana seni bekliyor. Hasret giderirsiniz. Bu akşam konukları ben alayım, sonra sizde yine kalırlar." dedi.

Arabacı Mehmet Ali, "Halil doğru söylüyor." dedi. "Yükü indirince eve gideceğim. Konuklar inmesin, geçerken bırakırım... Unlar nereye inecek Halil?"

"Garbis Usta ısmarlamıştı, fırına yıkacağız."

Eve geldiğinde annesi buruk bir sevinçle karşıladı Fahrettin'ini.

Sarılıp öpüştükten sonra torbasını açıp Mısır Çarşısı'ndan aldığı hediyeleri çıkardı. Babası için aldıklarını çıkarınca annesi gözyaşlarını tutamadı. "Her gün yollarını bekledi. İki ay önce ince hastalığa tutuldu, bir ay içinde mum gibi eridi koskoca adam. Allah sana uzun ömürler versin, babanın toprağı bol, mekânı cennet olsun." deyip oğluna sarıldı ve ağladı.

Ertesi gün, "Babanı kaybedeli benim de tadım kalmadı." dedi annesi. "Ölmeden ben bari mürüvvetini göreyim. Her şeyin hazır. Nişanlın da seni bekliyor. Bir an önce düğününü yapalım."

Annesi ip urgan eğirmiş, haşhaş yağı sıyırmaya, nohut yolup tütün kırma yevmiyesine giderek çeyizini, gelinine takacağı beşibirlikleri bile hazırlamıştı. Oğlunu balla, kaymakla besleyip bir ayda turp gibi yaptı.

Üç yıldır yollarını bekleyen Hasipek'le evlilikleri üç ayı dolmadan sefer emri gelmişti işte.

99. KAFKAS SÜVARİ ALAYI

“Haydi Halil.” dedi Fahrettin. “Memlekette dürüst, helal süt emmiş çok çavuş var. Önce Kâmil’le Veli Başçavuş’u bulalım.”

Evlerine uğrayıp sordular ve ikisinin de üniformalarını giyininip gittiklerini öğrendiler. Hükümet Konağı’na doğru yollar her yönden gelen atlı, arabalı, yayan, kadınlı erkekli insanlarla doluydu. Konağın önü insan kaynıyordu. Konağın, belediyenin, fırkanın pencerelerine bayraklar asılmıştı. Meydanda davullar çalıyordu. Halay çekenler, semah dönenler birbirine karışmıştı. Kimileri kara kara düşünüyor, kimileri ağlaşıyordu. Ne zaman celp çıksa, askere gidenler düğüne, bayrama gider gibi uğurlanırlardı. Halil’le Fahrettin şubeye vardıklarında başka çavuşları da gelmiş, sohbeta dalmış buldular. Birbirlerine, tanıdıkları subaylar, duydukları, yaşadıkları muharebelerle ilgili sorular soruyorlardı. Herkes üniformasından arta kalmış bir şey giyinmişti. Onlar da yamanmış ve rengi solmuştu. Kimisi sade kaput giyinmişti, kimisi yazlık ceket. Kimisinde sadece kepe vardı. Fahrettin’in yeni üniforması herkesin bakışlarını üstüne çekiyordu. Veli Başçavuş hikâyesini bilse de takılmadan edemedi: “Nereden buldun bu tören kıyafetlerini Fahrettin?”

İsmail’in başında sadece kepe vardı, o da şaka yaptı: “Fahrettin Çavuşum Balkan Savaşı’nı tören kıtasında mızıkacı olarak geçirmiş herhalde?”

Fahrettin, şaka söylediklerini bilse de alınıp sinirlendi: “Elâlem askerin kan parasını götürüyor. Ona kimseden sorgu sual yok, bana gelince nereden buldun oluyor. Merak edene Halil anlatsın.”

Kâmil, koluna girip Fahrettin’in gönlünü aldı: “Kimin ne ol-

duğunu herkes biliyor. Sevdikleri için takıldı arkadaşlar. İçimiz pas tuttu, biraz yüzümüz gülsün istedik. Hadi, işimize bakalım. Hilmi Binbaşı bizi bekliyor.”

Öbürlerinden izin alıp askerlik şubesi başkanının odasına giderken Kâmil, Halil’e takıldı: “Ortak, bu sefer de vazgeçersen ortaklığı bozarım, haberin olsun.”

“Merak etme ortak, sonuna kadar beraberiz.”

Veli, Halil’le Kâmil’in ortaklığını bilmesine de yine ortada bir şakanın döndüğünü anlayıp lafa karıştı. Biraz azarlar gibi, “Seferberlik mi yapıyoruz, alışveriş mi? Siz de Hüsnü Çavuş’u geçtiniz.” dedi.

Hilmi Binbaşı’nın kapısına gelmişlerdi. Veli Başçavuş kapıya vurdu ve içeri girdiler. Yanında iki binbaşıyla bir yüzbaşı oturuyordu.

“Hoş geldiniz sevgili çavuş arkadaşlarım.” dedi Hilmi Binbaşı. “Alayımızın kurmayı bir araya gelmiş bulunuyor. Sizi bekliyoruz. Alayımızın subaylarıyla tanışın. Süvari Binbaşı Arif, Piyade Binbaşı Salih, Kurmay Yüzbaşı Hasan Bey.”

Çavuşlar subaylarla tokalaşırken Hilmi Binbaşı adlarını söyledi. Halil’i, “Halil Çavuş, Mümtaz Yarbayımın yaveri ve birliğimizin yazıcısı.” diye tanıttı.

“Arkadaşlar, Mümtaz Yarbayım görevinizi söylemiş. Buranın yerlisi, çavuşları tanıyan sizlersiniz. Yarbayımın şu sıra başka işleri var. Birliğimizin komuta kademesini oluşturacak sağlam, güvenilir olanları belirleyince sizinle toplantı yapacak. Görev başladı. Vatan, millete hayırlı olsun.”

Öğle sonuna kadar 40 kadar çavuş tamamlandığında Veli Başçavuş takımı sıraya soktu ve uygun adımlarla fırka binasına gittiler. Kapıdaki nöbetçi er selam durdu ve “Yarbayım sizi bekliyor komutanım.” dedi.

Yukarı çıktıklarında Mümtaz Bey; Belediye Reisi, Cevahir Efendi, Kâzım Dede, Ali Ekber Efendi, Hamdi Usta, Hacı Fetullah, Eczacı Münir gibi durumu iyi olan eşraf ve esnafla toplantısını bitirmişti. Tek tek tokalaşarak onları kapıdan uğurluyordu. Hacı’nın yüzünden düşen bin parçaydı, paldır küldür merdivenleri iniyordu.

Eşraf, ağa grubunu uğurladıktan sonra çavuşların elini sıkıp adlarını soran Mümtaz Bey sandalyesine oturdu. Masanın üzerine kalın kaplı bir defterle yazı malzemesi koymuştu. “Arkadaşlarım, hemşerilerim.” diye başladı: “Çağrım uyup geldiğiniz için sağ olun, var olun. Önce bir konuya değinmek istiyorum. Ülkemiz ve milletimiz, tarihi bir dönemeçte. Ya bu dönemeci geçip kurtulacağız ya da yok olup gideceğiz. Her şey bizim irademize bağlı. Tarihimize, ulusumuza ve vicdanımıza karşı sorumluluğumuz gereği kelleimizi koltuğumuza alıp yola çıkmışken bu toprakların nimetinden en iyi yararlanan bir iki kendini bilmez, en ufak bir sıkıntıya katılmadığı gibi daha işin başında çamur atmaya kalkışıyor. Bu bakımdan ileride şahsıma ve arkadaşlarıma leke sürülmemesi için toplanan her kuruşun, konuştuğumuz her sözün kayıt altına alınmasını istiyorum. Bu görevi, tam anlamıyla yapacağından emin olduğum Halil’e veriyorum. Halil, bundan sonra her gün emir tekrarı yapıp görevini anımsatmayacağım. Defterleri teslim ediyorum, gereğini sen yapacaksın.”

Halil, Mümtaz Bey’in yanına oturup boş defterlerden birini önüne açtıktan sonra Mümtaz Bey konuşmasına devam etti: “Sevgili silah arkadaşlarım, hepiniz cephede bulunmuş, savaşın ne olduğunu bilen askerlersiniz. Şimdiye kadar savaş yaptığımız cepheler, kaybettığımız topraklar hep ana yurdumuzun dışındaydı. Yaşadıklarımız bir yerde tarihin zorunluluğuydu. Adaları, Trablusgarp’ı, Balkanlar’ı kaybettik. Arabistan’ı şeyhlere altın akıtarak elde tutmaya çalışmamız da boşuna bir çaba. Kaybettığımız yerlerden kaçabilen bizim insanlarımız anayurdumuza sığındılar. Şimdi bu toprakları da elimizden almayı düşünüyorlar. Toprağımızı ne pahasına olursa olsun savunmak zorundayız. Bunun için, zoru görünce cepheden kaçmayacak, gerektiğinde göğsünü siper edecek evlatlardan ordularımıza emsal gösterebileceğimiz bir askeri birlik yaratmak için memleketime geldim. Sizler birliğimin komuta heyeti olacaksınız. Doğu ordumuzun ileri hareketlerinde önünü temizleyip düşmanı gerilerinden çevirip ani baskınlarla şaşkına çevireceğiz. Alayımızın adı 99.

Kafkas Süvari Alayı'dır. Doğrudan genelkurmayla bağlı çalışacağız. İşiniz zor olacak arkadaşlarım. Yarın ateşin içine girdiğimizde verdiğim emrin yerine getirileceğinden en ufak bir kuşku olmayacak. Kendine güvenenler kalsın. Böyle ağır bir sorumluluk almak istemeyenler şubeye dönüp diğer oluşacak nizami birliklere katılabilirler. Bu konuda hiçbir zorlama söz konusu değildir. Serbest iradenizle kararınızı kendiniz vereceksiniz.”

Çavuşların hepsi de cephede kendini kanıtlamış ve seçilerek oraya gelmişti. Hiçbirisi kalkıp gitmedi. Alay için yeterli sayıda er ve çavuş çıkmazsa tümene varıldığında sancağın diğer kazalarından gelenlerden tamamlanacaktı. Şubeye döndüklerinde, “Vatan sizden hizmet bekliyor yiğitlerim. Ordularımıza örnek olacak alayımızın bel kemiği siz olacaksınız. Sorumluluğunuzun gereğini yerine getireceğinize inanıyoruz.” diyerek konuşmasını bitiren Hilmi Binbaşı, paylaşımı yaptı: “Askerimizin çoğu ilk kez silahaltına alınıyor. Nizam, intizam bilmezler. Veli, Kâmil, siz gelenleri düzen içine sokun. Halil, sen kayıtları tutup kütüğe geçeceksin, Kâzım sana yardımcı olsun. Diğer çavuşlar takımların oluşmasına yardım edip başlarına geçsin. Her çavuş, takımındaki eratin disiplininden sorumludur. Depomuzda alayımıza yetecek miktarda giysi, kep ve çarık var. Yunus ve İsmail, siz depoya inip levazım işlerine bakın. Önce çavuşların, sonra da erlerin kıyafetlerini ve torbasını teslim edin. Bir müşkülat çıkarsa ben içerideyim.”

Kıyafetini giyinen, sivillerini torbasına koyup çıktı. Konağın önüne çekilen masaya Kâzım Çavuş kütükleri getirdi. Gelenleri kayda geçirip depoya indirdiler ve giysilerini torbayla teslim ettiler. Giysisini alanı konağın önünde berberler saç sakal tıraş etti. İsteyen bıyık bırakabilirdi ama çoğu kez berberler hiç söylemeden saç ve sakalla birlikte bıyıkları da kazıdılar. Tıraş olana iç çamaşırı, çorap ve birer kalıp sabun vererek onar kişilik gruplar halinde Maarif Hamamı'na ve ekin pazarındaki Millet Hamamı'na gönderdiler. Yıkayıp temizlenerek asker kıyafetini giyinip gelenlere birer tayın ekmek, ya-

rım kalıp tahin helvası, bir bardak zeytin, bir bardak kuru üzüm verildi. Ertesi sabaha kadar başka karavana verilmeyeceği söylenmesine rağmen kimi hemen oturup kamını doyurdu, bazı er ve çavuşlarsa ellerindeki kumanyayı yanlarına gelen yakınlarına verdi.

Mümtaz Bey'e toplantılarda gönüllü olarak verilen sözlerin çoğu tutulmuş, gönderilen çeşitli yiyecek, giyecek, kullanılacak malzemeler, değişik yerlerdeki depolara istif edilmişti. Kağnılara, at arabalarına, eşeklere yüklenmiş yeni malzemeler de bir yandan geliyordu. Be-destendeki terziler, çarıkçılar gece gündüz çalışmışlardı. Yetiştiremeyecekleri anlaşılınca evlerde dikiş diken kadınlara da iş verilmişti. Giysisini değiştirip saç sakalı kesilenleri yakınları bile neredeyse tanıyamıyordu.

Takımlar oluşmaya başladı. Çavuşlar, düzgün sıraya geçme, tek-mil verme, yerinde sayma gibi talimlerin yanı sıra jimnastik hareketleri de yaptırdı. Akşamüzeri kalabalık dağıldı teslim olanların ardı kesildi. Çoğunu bir yakını, akrabası gelip teslim aldı, bir kısmını da çavuşları yanlarında götürdü. Kalanları da esnaftan, ahaliden gelenler birer ikişer alınca karakola, şubeye ihtiyaç kalmadı. Halil masadan kütükleri toplarken babasının kendisini izlediğini fark etti. İbrahim Efendi, "Gecikince anan merak etti de. Ben de önce tanımadan geçtim. Hilmi Binbaşı'ya sordum da o gösterdi." dedi.

"Göreve başladık. Teslim olanların kaydını yeni bitirdim. Haydi, biz de gidelim baba."

Halil elbise torbasını, verilen kumanyasını alarak evin yoluna çıktıklarında hava iyice kararmıştı. Eve geldiklerinde dış kapı her zaman olduğu gibi açıktı, aralayıp girdiler. Hatice, babasının yanındaki asker kıyafetli Halil'i, Mümtaz Bey'e benzetti: "Hoş geldin Mümtaz Bey. Halil yanınıza uğramadı mı?"

Annesiyle birlikte avluya gelen Hamza, kaçarak kocaanasının arkasına gizlendi. Halil, "Benim Hatice, teslim olup göreve başlayınca giysilerimizi de verdiler." dedi.

"Sen misin Halil? Asker urbasıyla görünce Mümtaz Bey sandım da..."

Ocağın yanına geldiklerinde annesi de Halil'i gördü: "Pek de yakışmış oğluma asker urbası."

"Rütbe de almış oğlumuz. İlk günde çavuş olmuş. Mümtaz Bey alayın yazıcısı yapmış. Gözlerimle gördüm. Yanından geçtiğim halde önce ben de tanıyamadım. Hilmi Bey gösterip yanına varınca anlayabildim. Koca kütükleri açmış, herkesin kaydını kütüğe geçiyordu. Oğlumun yazısını nüfus memuru bile görünce parmak ısırmış. 'Şu koskoca konakta böylesini görmedim. Halil dönünce yanıma alayım.' demiş."

Hatice de, Zeynep Ana da sevindiler. Hamza da babasını tanımıştı. Gelip dizlerine oturdu, ceplerini yokladı. "Hatice, Hamza'ya bir şey alamadım, kumanya vermişlerdi, torbadan çıkarıp sofraya koy, yiyelim."

Hamza tadıp bıraktı. Bulgur pilavından sonra kumanyadan kalanları da onlar yediler. İbrahim, "Böyle kıyafet, böyle tayın verildikten sonra, çağırsalar yeniden giderdim Erzurum'a. Bizde böyle miydi? Haftada bir verdikleri peksimeti kemirir dururduk."

Halil, "Beğendiysen sana vereyim." diyerek kepini çıkarıp babasının başına geçirdi: "Şimdi yirmi yaşında oldun baba!"

İbrahim 20 yaşına geri döndü. 93 Savaşı'nı, Erzurum'u yeniden yaşamaya başladı. Uykuda mı uyanık mı olduğu belli değildi. Anlattıkça anlattı. O susunca artık uyumaya başladığını anlarlardı. Halil babasının başını dizlerinin üzerine alıp saçlarını okşadı. Çocukken de Halil başını babasının dizleri arasına koyar, babası saçlarını okşayıp türkü mırıldanırken uyuyakalırdı. "Uyudu babam, Hatice başaltına yastık getir, üstünü de örtüver."

Zeynep Ana, "Yine düş görüyor oğlum. Bunaltılı olduğunda gördüğü düşleri, çocukluğunu, askerliğini bir bir anlatır. Ben de babanızın yanına kıvrılayım. Siz gidin odanıza, sabaha ne kaldı ki?" dedi.

Savaşı cepheden yönetir, karavanayı askerle birlikte yer, insan değeri bilirdi paşam. Hastane teftişi sırasında elimdeki kitabı görmüş, hastaneden çıkınca beni yanına posta eri olarak almıştı. Bütün paşa-

lar Ahmet Muhtar Paşa gibi olsaydı Osmanlının sırtı yere mi gelirdi? Ordunun durumunu, eldeki malzemenin hesabını bilirdi... Onun gibi gerçek bir asker olan Serdarı Ekrem Paşa da malzemesiz, teçhizatlı bir ordunun savaşa girmesinin, hele de saldırıya geçmesinin intihar demek olduğunu söylemiş. Savaş nedir bilmeyen, cephe yüzü görmemiş saray paşalarıyla zafer sarhoşluğu içinde olan Meclisi Mebusan ve Abdülhamit, Hindistan'dan geleceğine inandıkları hayali ordulara güvenerek savaşa karar vermişler... Ekrem Paşa'yı sarayda gözetim altına alan, Meclisi dağıtan, Mithat Paşa gibi değerli bir insanı Taif zindanında boğduran, bir istibdat yönetimi kuran Abdülhamit, savaş başlayınca cepheyi saraydan gönderdiği telgraflarla yönetiyordu. Telgraflar zamanında gelmeyince ise iş işten geçiyordu. Askeri eğitim görmemiş, Abdülhamit'e soytarılık yaparak paşa olmuş Ömer Paşa, Muhtar Paşa'nın sağ kanadını koruması gerekirken binlerce askeri silah ve teçhizatıyla Ruslara teslim etmişti. Muhtar Paşam, payitahttan gelen telgraf emirlerini dinlemeyerek ordusunu topladı ve Erzurum halkının, kadın çocuk askerin yanında savaşa katılmasıyla Aziziye Tabyası'nı Ruslardan geri aldı. Adaşım İbrahim bu sırada göğsünden aldığı mermiyle yanı başıma düştü. Ben kaldırıp ateş menzilinin dışına çıkarmak istediğimde engel oldu. "Adaşım, ecel buraya kadarmış. Arif ve Kerem kendilerini kurtarır, Ahmet Mümtaz'ım sana emanet..." diyebildi. Rusları kovaladıktan sonra onun defnini yapıp kabrine işaretler koydum, düz bir taş bulup kasaturayla adını kazıdım: "Kabaoguzlu İbrahim." Toprağı bol, mekânı cennet olsun...

Şehitlerimizi toplayıp definlerini yaptığımız sırada yüzü gözü kan içinde olan birisinin yüzünde seğirme olduğunu hissedince, sıhhiyelere haber verdim. Sıhhiyeler geldiler ve muayene edip kalbini dinlediler. Hafif çarpıntı olduğunu söylediler ve çıkmayan canda umut vardır diyerek sedyeyle hastaneye götürdüler. Hekimler tekrar muayene ederek ameliyat etmeye karar verdiler. Ameliyattan sonra yüzü temizlenmiş olarak gördüğümde Çorumlu Haydar'ı tanıdım. Hekimlerin pek umudu yoktu. Daha yiyecek ekmeği, görececek günleri varmış. Öldü sandığımız zamanlar oldu. Paşam'dan izin alıp Haydar'ı

beklemeye başladım. Ameliyattan on, on beş gün sonra gözlerini araladı. Tertiplerimi kaybetmişim, hiç olmazsa Haydar yaşasın diye üç ay boyunca başını bekleddim. Havalar ısındığında elinden tutarak yürüttüm. Hastane yiyecekleri yeterli değildi, uyurken dışarıdan yiyecek bulup getirdim. Ruslarla anlaşmanın imzalanmasından sonra hasta ve yaralıların terhis edildiğini duydum. İkimizin de süresi dolmuştu, ama savaş nedeniyle terhis edilememiştik. Bir ay kadar bekleyip kendi başına yürümeye başlayınca gitmek için araç aramaya başladık. Sivil nakliye olanağı yoktu. Kendi başımıza da gidemezdik. Bozulan top ve makinelerinin payitahta nakledileceğini söylediler. Muhtar Paşam'a çıkıp halimizi arz ettim. Canın değerini bilen insan evladıydı. Sevkiyatın başında gidecek olan subaya emir verdi. O da insan evladymış, arabaların birinde Haydar'a yer hazırladık. Geldiğimiz yolu araba katarıyla geçip Trabzon Limanı'nda gemiye bindik. Samsun'dan sonra köyden köye geçerek iki haftada Elvan Çelebi'ye geldik. Haydar'ın kardeşleri, çocukları kalabalıktı. Biraz dinlenip hal hatır sorduktan sonra izin istedim. "Yorgunsun, akşam konuğumuz ol, sabah bir yoluna bakarsınız." dediler. Sabah çorbasından sonra ben kalkıp giderken Haydar, "İbrahim kardaşım, şimdilik git, seni de çocuğun çocuğun bekliyor. Bundan sonra ölene kadar kardaşız." dedi. Ben kapıdan çıkıp gideceken babası, "İbrahim oğlum, arabayı senin için hazırladık." dedi. Arabaya, un, erzak, tohumluk yüklemişlerdi. Ben kabul etmek istemedim. "Çıkar umarak mı baktım Haydar kardaşıma?" dedim. Babası, "Hele git, çocuklarını gör. Haydar'la kardaşlığınız ölene kadar sürecek." dedi. Eve geldiğimde Zeynep bir deri bir kemik kalmıştı, aklı başında değildi. Hünkâr Zeynel'in nerede olduğunu bilmiyordu, komşulardan öğrendim oğlumuzun bahara eremediğini... Haydar Kardaşım peşimizi boşlamadı. El ele verince durumumuzu düzelttik. Sonradan Allah Halil'i verdi. Babamın adını koydum oğluma...

Sayılı günler çabucak gelip geçmiş, o yaşamak istemedikleri, bir hafta boyunca adını anmadıkları ayrılık, Halil'in sırtına torbasını atıp evden çıkarak sokağı dönmesiyle gelecek olmaktan çıkmıştı. Söylenecekler söylenmiş, konuşulacaklar konuşulmuştu. Halil her za-

manki gibi işlişe, bağa, köye gider gibi sabah kendisi çıkıp gitmek istemişti. Zamanla yokluğuna alışır, günlük işlerin telaşı içinde yaşamın akışına uyup giderlerdi. Endişesi babasındandı. Azıcık yorulup heyecanlansa kalbi zorluyordu. Kendi başına kalınca dur durak bilmiyordu. Bıraksa işlikte kendisiyle birlikte sabahlayacaktı. Yaşlandığını, bedeninin yıprandığını kabullenmiyordu. Evin başında bulunması, sağlığını koruması yapacağı en büyük işti. O evin direği, ailenin koca çınarıydı. Ali işi kavramıştı, günlük ihtiyaçları kadar işleseler, işlikteki nohut onlara birkaç yıl yeterdi.

Yaşamlarında yeni bir dönem başlıyordu. Bundan sonrası hasretlikle, dönüş yollarını beklemekle geçecekti. Gelecek ne getirir, savaş başlarsa ne zaman biter, sonu ne olur bilinemezdi. Gidip gelememek, geldiğinde bıraktığı gibi bulamamak vardı. Geri dönüp geldiğinde babası çocukların ellerinden tutup “Halil'im, yokluğunu aratmadım, aç açık bırakmadım, işte emanetlerin.” der, Hatice anasının yanında boynuna sarılıp ağlar mıydı? Ya dönemezse? Sarı kâğıda yazılı kara haberi Kâzım koşarak getirir, “Halil'i boşuna beklemeyin, işte ölüm haberinin yazısı.” der miydi? Yoksa “Halil'in öldüğünü söylemeye dilim varmaz, kara haberini götürmeye ayaklarım yürümez.” mi derdi? Kâzım götürmese de kara haber beklemez, bir yerlerden ulaşırdı. Anası acını içine gömer; “Töremiz böyle, sırası gelen gidecek, gerekirse biz varız.” der, acısını içine gömer miydi? Ahmet'in annesi gibi kapının eşiğine oturur, yollarını mı bekler, gelene geçene Halil'i mi sorardı? Hatice, kimseye göstermeden, gözleri iki çeşme sabahlara kadar ağlar mıydı? Yoksa, “Bu kadar bekledim. Gelse bu zamana kalır mıydı? Dönse bile kolsuz bacaksız adamı ben ne yapayım?” der, gönlüne göre birini bulup çekip gider miydi?.. Gezmeye, bağa, tarlaya gitmiyordu ki canı istediğinde dönebilsin. Kendisi gibi işinden gücünden ayırıp getirdikleri İvan'ı karşısına çıkarırlar, “İşte düşmanın!” deyip Halil'i gösterirler. İvan ne bilsin Halil'in düşman olmadığını? Tetiği çeker, bir kurşunla yere devirirdi Halil'i. Savaşın kanunu buydu, yaşaması için karşısına çı-

kanı öldürmesi gerekiyordu. Hayatında bir tavuk bile kesmemişi Halil, bir insanı nasıl öldürebilirdi?..

Halil kimseye haber etmeden bağa tarlaya gider gibi ayrılmak istemişse de kimse sabaha kadar gözünü kırpmamış, sabahleyin herkes ayaklanmıştı. Halil'in torba sırtında sokağın başında kaybolmasıyla kuyudan bir kova su çeken annesi peşinden suyu yere döküp, "Yolun su gibi açık, ömrün uzun olsun yavrum." dedi. İçi içini yese de acısını şimdiye kadar içine gömen Zeynep Ana, içindeki çalkantıyı daha fazla engelleyemedi, gergin sinirleri bir zemberek gibi boşanarak gözlerinden sel olup akmaya ve Hatice'yle birlikte hıçkırmaya başladı. Metin görünmeye çalışan bu kez babaydı: "İstediginiz kadar ağlayın, gözyaşları içinizdeki acıları söker atar."

Eve girerlerken kendisi de gözyaşını karısıyla gelinine göstermeden silmeye çalıştı. Ocağın yanına geçip oturdular. "Ben duramayacağım." dedi İbrahim, "Duvarlar üzerime yıkılacak gibi geliyor. Oğlum gidene kadar yanında olayım." diyerek evden çıkarken bir türkü mırıldandı: "*Söyletmeyin beni derdim büyüktür/ Benim ciğerciğim delik deşiktir/ Seni benden bir gün ayırır devran/ Ayrılık haline düşmeden gel gel...*"

* * *

Halil kapısını çalıp seslendiğinde Fahrettin hazırlanmıştı ve torbasıyla dışarı çıktı. Hemen peşinden annesi görüldü. "Dönüşünüz de böyle birlikte olsun, Allah yolunuzu açık etsin." deyip Halil'le kucaklaştı. Halil elini öptü Sümbül Ana'nın. "Bizi merak etme Sümbül Ana." dedi. "Birbirimize sahip çıkarız. Siz de birbirinize göz kulak olun. Geldiğimizde hepinizi ayakta bulalım."

Kapıdan kocasının gitmesini sessizce ağlayarak izleyen Hasipek koşarak Fahrettin'e sarılıp kollarını boynuna doladı. Sümbül Ana herkesin gözü önünde gelinin kocasına sarılmasına önce şaşkınlıkla bakakalmıştı. Sonra ellerini dizlerine vurarak dövünmeye başladı: "Amanin komşular, bu da mı gelecekti başıma? El âleme rezil, rüsva olduk. Artık kırk yıl söylenir gelinin yaptığı..."

Hasipek, Sümbül Ana'nın dövünüp bağırmasına aldırmış etmedi ve kollarını Fahrettin'in boynundan çekmedi. Komşulardan eve gelememiş olanlar, Sümbül Ana'nın sesini duyup çıkanlar kapının önünde biriktiler. Kimileri mendil, çorap, havlu getirmiş, kimileri un helvası yapmıştı. Elinde bir bohçayla gelip önce Sümbül Ana'yı sakinleştirmeye çalışan karşı komşuları Fadime Ana, "Ahretliğim, çocuklara çok görme. Ortada kınanacak bir şey yok, biz genç olmadık mı?" dedi ve Sümbül Ana'nın sakinleşmesi üzerine Fahrettin'lerin yanına gelip, "Bunları çocuğum olur diye hazırlamıştım." dedi. "Allah bana çocuk nasip etmedi. Siz benim çocuğum sayılırsınız. Bu bohçayı size getirdim, lazım olanı alın."

"Sağ ol Fadime Ana." dedi Fahrettin, "Sen de bizim anamızsın. Düşünmüş olman bile yeter."

Fahrettin'le Halil, Fadime Ana'nın bohçasından ince yünden örülmüş birer iç fanılası, birer de uzun iç donu alıp torbalarına sıkıştırdılar. "Sümbül Ana, geç kalmayalım, hakkınızı helal edin, Allah'a emanet olun."

Vedalaşıp ayrılmalarından sonra mezarlığın yanındaki yoldan hükümet konağına doğru giderlerken arkalarından Hasipek bir türkü tutturmuştu. Sesini Maarif Hamamı'nı dönüp Gümüş yoluna çıkana kadar duydular: "*Asker yolu beklerim/ Günü güne eklerim/ Sen git yârim talime/ Ben yolunu beklerim... Mendilimde gül oya/ Gülmedim doya doya/ Asker yolu beklerim/ Günleri saya saya...*"

Hükümet Konağı'yla belediye ve fırka binası arasındaki boşluğu askere gidecek olanlarla onları uğurlamaya gelen yakınları iğne atsan yere düşmeyecek şekilde doldurmuştu. Meydana açılan yollardan bir yandan insanlar gelmeye devam ediyordu. Yürüyüş nizamına geçilerek 31. Tümen'in bulunduğu sancak merkezindeki Saraydüzü Kışlası'na gitmek için yola çıkılacaktı.

Mümtaz Bey'le birlikte Binbaşı Hilmi, Müftü Ali Rıza, Muhhtar Salim, Cevahir, Hamdi Usta, Ali Ekber Efendi kapının önüne çıktıklarında uğultu bir anda kesildi. Herkesin bakışı Hükümet Ko-

nağı'nın kapısına yönelmiş, soluklar tutulmuştu. Kimseden çıt çıkmıyordu. Müftü ellerini açarak gaza duasını okumaya başladı. Meydandaki insanlar ellerini açmış, müftünün duasına arada bir amin diyordu. Müftü duadan sonra gaza namazı için saf tutulmasını istedi. İsteyenler karışık olarak saflara geçtiler. Müftüye uyularak iki rekât namaz kılındı. Bir yükseltinin üzerine çıkan müftü, Hazreti Muhammed'in halifesi Sultan'ın ve meclisin, "Milleti Ali Osman'ı ve yeryüzündeki bütün İslam âlemini din ve vatan düşmanlarımıza karşı Allah yolunda cihada" çağırdığını söyledi "Bu yolda şahadete erecekler, sorgusuz sualsiz gidecekleri cennet mekândaki köşklerine yeryüzündeki bütün yakınlarını da alacaklardır. Gazilerimize de Resulullah Efendimiz şefaathlerini esirgemeyeceklerdir. Ne mutlu o Allah'ın sevgili kullarına..." diyerek konuşmasını bitirince yer yer "amin" sesleri yükseldi.

Mümtaz Bey yükseltinin üzerine çıktığında el çırpmalar, ıslıklar, "Mümtaz Yarbay çok yaşa!" diye bağırışlar arasında, kimileri önündekinin omzuna çıkıp onu görmeye, kimileri havaya kaldırdığı çocuklarına göstermeye çalışıyordu. Tezahüratın sürmesi üzerine Mümtaz Bey, kollarını havada çaprazlama sallayarak susulmasını istedi. Uğultu kesilince konuştu: "Hemşerilerim, analar, çocuklar, gelinler, asker arkadaşlarım... Şu memlekette yüreğine od düşmemiş ana yoktur. Yemen çöllerine, Balkan dağlarına kocalarınızı babalarınızı, evlatlarınızı gönderdiniz. Çoğu geri gelmedi. Bu kez farklı bir amaçla sefer emri verildi. Kendi yaşam alanımızı korumak, yok edilmek istenen milletimizin geleceğini kurtarmak durumundayız. Allah gidenlere sağ salım dönme nasip etsin, geride kalan yakınlarına sabır versin. Alayımızın her türlü ihtiyacının sağlanmasında fedakârlıklarını esirgemeyen bu saygıdeğer insanlara huzurunuzda şükranlarımı sunuyorum. Yürüyüş düzenine geçmeden önce herkesin yakınlarıyla son kez görüşüp helalleşmeleri için bir saatlik süre veriyorum."

Islık, el çırpma ve bağırty furyasıyla yer yerinden oynadı.

Son bir saatlik vedalaşma bitince Veli Başçavuş yükseltiye çıkarak, askerlerin takım komutanlarının etrafında toplanmalarını söyledi. Takımlar belirlenmişti. Askerler çavuşlarının etrafında toplanarak düzgün sıraya geçtiler. Her takım kırk kişiden oluşturulmuş, üç takımdan bir bölük meydana getirilmiş, başlarına teğmenler ya da başçavuşlar getirilmişti. Alay dörder bölükten oluşan dört taburdan kurulmuştu. Taburların başında binbaşılar vardı. 1190 askerin toplanması gerekirken 1020 kişi teslim olmuştu. Gelmeyen 170 kişi, önceki savaşlarda bir haber alınamadıkları için kayıttan düşülmemiş olanlarla teslim olmayanlardı. Dumanlı'dan Mehmet oğlu Bektaş ve Cemil'in de gelmeyenler arasında olması Halil'i şaşırtmıştı.

Silah kullanmayı bilen deneyimli askerlerden Muhafız Bölüğü oluşturuldu. Onlara mavzerleri ve dolu olarak kütüklükleri teslim edildi. Bu bölük alayın önünden ve gerisinden gidecekti. Makineli takımlarının birinin komutanlığına Fahrettin, diğerine Aziz getirilmişti. Bölük komutanları Yüzbaşı Cemil'di. Topçu bölüğünün komutanı Veli, bombacı ve lağımçı takımının komutanı da Kâmil'di.

Alay yürüyüş düzenine geçti ve ögle üzeri harekete hazırды. Alayın öncüleri Hükümet Konağı'nın önünde sıralandı, artçıları Hacı Ana Bağlarına kadar uzandı. Hareket için Mümtaz Bey'in emrini beklerken, artçı muhafızlar, bağların arasında yakaladıkları askerlik çağındaki beş kişiyi getirdiler. Üçünün Dumanlı'dan Mehmet oğlu Bektaş ve Cemil'le Yusuf oğlu Hüseyin, diğer ikisinin de Obruk'tan Salih oğlu Dursun ve Hüseyin oğlu Zeynel oldukları anlaşıldı. Anlatıklarına göre, iki gün önce yola çıkıp gelirlerken Obruk'u geçince Rum eşkiya yollarını kesip onları dağdaki karargâhlarına götürmüşler. Yapılan sorgularında alaya katılmak için mi gittikleri sorulunca ellerindeki peynir, yağ ve çökelekleri gösterip pazara satmak için gittiklerini söylemişler. Bektaş ve Cemil, ellerindekilerin bir kısmını satın askerlik harçlığı yapacaklarmış, bir kısmını da Çerezcioğlu Halil'in babasına hediye getiriyorlarmış. Rumlar ne yapacaklarına sabah komutanlarının karar vermesi için ellerini bağlayıp başlarına bir

nöbetçi koymuşlar. Gece su dökme ihtiyaçları için ellerini çözdürdüklerinde nöbetçiyi etkisiz hale getirip orman içlerinde saklanarak iki günde gelebilmişler. Sorguları bitince Mümtaz Bey, “Doğru söyledikleri anlaşılıyor.” dedi. “Halil gerekeni yap, ihtiyaçlarını görüp takımlarına teslim et.”

Halil, alay harekete hazırlanırken yeni gelenlerin kayıtlarını geçtikten sonra onlara, “Çerezcioğlu Halil benim, canınızı kurtarıp geldiniz ya önemli olan bu. Babama getirdiğiniz hediyeleri almış kabul edin. Karnınız açtır, size birer kumanya verip arabalara bindireyim, gerisini yolda konuşur, Amasya’da karar veririz.” dedi.

Yoldaki konuşmalarda muvazzaflıkta Bektaş’ın ekmekçi, Cemil’in topçu, Dursun’un lağımçı, diğer ikisinin acemi oldukları anlaşılmıştı. Mümtaz Bey ve kurmayını oluşturan Arif ve Salih Binbaşılar, Hasan Yüzbaşı, Veli Başçavuş ve Fahrettin, Kâmil Çavuşlar atlarına binmişlerdi, birliğin başındaydılar. Alay yürüyüşe başladığında öğle üzeri olmuştu. Uğurlamaya gelenler yolun iki tarafına dizilmişler, belediyedeki, hükümet konağındaki, amir ve memurlarla birlikte el çırpıyorlardı.

* * *

Hatice kendisini odasına zor attı. Uykusuz ve gergin geçen günlerden sonra yatağın üzerine kapaklanmış ağırlarken uyuyakaldı. Uyanınca aşıya, ocağın yanına indi. Zeynep Ana çocukları doyuruyordu: “Niye kalktın kızım?” dedi. “Ben çocuklara bakıyordum.”

“Halil daha gitmemiştir ana, gitmeden bir daha görelim.”

Hatice, Fatma’yı kucağına aldı. Annesi Hamza’nın elinden tuttu. Yürüyerek hükümet konağının önüne vardıklarında alay, askeri yürüyüş sırasına sokulmaya çalışılıyordu. Halil elinde kara kaplı defterlerle konağa girip çıkıyor, kapının önündeki masanın üzerine yığılmış koca kütükleri açıyor, bir şeylere bakıyordu. Uğurlamaya gelenler hükümet konağının önünden fırka binasına doğru düzene girmiş askerlerin iki yanına dizilmişlerdi. Atlar ve arabalar yol kenarlarını doldurmuştu, insanlar yollarda yürümekte güçlük çekiyordu.

Elinde, kucağında çocukla kocasını arayanlar, ortalıkta koşturan irili ufaklı çocuklar, yürümekte güçlük çeken beli bükülmüş ihtiyarlar, koltuk değnekleriyle dolaşan gazilerin kimileri asker olan yakınlarıyla konuşuyorlar, kimileri bir kenara oturmuş kara kara düşünüyordu. Hatice bu kalabalık karşısında kendi derdini unutmuştu. “İyi ki geldik ana, evde kapalı kalınca kendimizi dinliyorduk. Halil’i elin içinde görünce biraz rahatladım.”

“Güzel kızım, gelinim, sen gönlünü ferah tut. Bir Halil değil ki askere giden. Diğerleri de bir can, onların da geride bıraktıkları çocukları, karıları var. Ne yapalım elle gelen düğün, bayram.”

Asker yürüyüş düzenine geçerken Halil’le Kâzım masanın üzerindeki kütükleri içeri kaldırdılar. Halil, dışarı çıkıp kalabalığa bakınca annesiyle karısının ve Hamza’nın el salladığını görerek yanlarına geldi. “Hoş geldiniz ana. Gitmeden bir kez daha görüşmüş olduk. Hatice, yaptığım işi de gördün. Benim silahla, cepheyle de bir işim yok. Askerin kaydını tutuyorum. Babam nerelerde, sabah peşimden bir göründü, bir daha göremedim.”

“Senin peşinden oğlumu uğurlamaya gidiyorum diye çıktı, bir daha biz de görmedik. Belki Hamdi Usta’nın yanına gitmiştir.”

“Ben evdedir sanıyordum. Hamdi Usta ile Ali Ekber Emmi burada, toplananların hesabını yapıyorlar. Onlar da bana sordular, başına bir iş gelmesin?”

“Bugünlerde Reis Efendi’nin yanına gitmeye başladı. Geçenlerde eve kadar gelip götürdü. Giderayak sana söyleyip canını sıkmak istemedim. Bir iş çeviriyorlar, ama henüz bir şey anlayamadım. Kendisi bir şey söylemeyince ben de sormadım. Ağzında bakla ıslandırmaz, yakında söyler kendisi.”

“Gönlünü ferah tut ana, babam çocuk değil ya! Hem onun bizden ne çıkarı olur ki? Memleketin koskoca belediye reisi hem de büyük bir müteahhit. Çorum devlet hastanesinin ihalesini almış, adama, ameleye ihtiyacı olmuştur. Haydar Emmimden ricası falan olacaktır. Bize bir zararı olmaz ana, endişelenme.”

Halil annesini sakinleştirmeye çalışırken babası telaşla yanlarına geldi ve onların soru sormasına fırsat vermeden konuştu: “Hatice kızım, yazıcıların keyfi subaylarda yoktur. Siz de gelip gördüğünüze iyi ettiniz. Alayın kayıtlarını tutuyor Halil.”

“Baba, sabah uğradıktan sonra bir daha göremedim. Ortalıkta fazla dolaşma. Hayvan, haşat çarpar, kendine dikkat et.” dedi Halil ve sordu: “Reis niye aramış seni?”

“Senin yanından ayrılınca belediye kahvesine gidip oturdum. ‘Komşum her zaman denk gelmiyoruz, hem senden bir ricam olacak.’ dedi Reis Efendi. Biraz eskilerden, yenilerden sohbet edip çay içtik. ‘Elimizden gelen bir şeyse elbette ki yardımımız olur.’ deyince, ‘Ben şu sıra inşaatla gidip ilgilenemiyorum, sizin gidip gelmeniz eksik olmaz. Haydar biraderine bir rica etsen, arada bir göz kulak olurlarsa benim için makbule geçecek.’ dedi. Önemli bir şey değil oğlum. Büyük bir inşaata başlamış, gelip geçerken yolumuzun üzeri, şu sıralar ilgilenemediği belli. Son gördüğümde durmuş gibiydi. Ama sen bu işlere kafanı yorup tatlı canını üzme. Şurada konu komşuyuz, elbette ki birbirimizi gözeteceğiz.”

Annesi pek ikna olmamıştı, tedirgindi, sertçe çıkıştı: “Buraya oğlumuzu uğurlamaya mı geldik, Reis’i konuşmaya mı? Oğlum asker yürüdü, sen geri kaldın, torban, atın nerede?”

“Torbam atın terkisinde, Hükümet Konağı’nın tavlasında ana. Merak etmeyin yetiştirim peşlerinden.”

Birkaç dakika sonra ya da önce nasıl olsa ayrılacaklardı. Son beraberliklerini de yaşadılar. Annesi, Halil’in ellerini avuçlarının arasına alarak, “Oğlum, hangi ana güle oynaya çocuğunu ateşin içine gönderir? Elbette düğüne bayrama gitmiyorsun, ama her şeyin bir bedeli var. Hadi yolun, bahtın açık olsun.” dedi.

Halil, annesinin ve babasının elini öpüp kucaklaştı. Babası bir şeyler söylemek istediye de yutkundu, sözleri boğazına düğümlenip kaldı, ağzını açsa boşanacaktı. Çocukları öpüp okşadıktan sonra vedalaşma sırası karısına gelmişti. Elini tutup gözleriyle vedala-

şacağı zaman Hatice gözlerinin buğusunu belli etmeden silmeye çalıştığını fark ederek ellerini bırakıp hızla kollarını boynuna doladı. Yüzünü yüzüne dayamasıyla birbirine karışan gözyaşlarının ılık ateşi yüreklerine, beyinlerine dağıldı. Vücutlarının her zerresi bir oldu. Birkaç saniyede bir ömrü birden yaşadılar. Halil ayrılıp giderken sanki Hatice'nin vücudunun yarısını da beraberinde götürüyordu. Tavladan kır atını çıkarıp alayın öncülerine yetişmek için dörttnala kalktığında diğerlerinin eve gittiği yönde güneş batmak üzereydi. Alayın öncülerine Eslemez Sırtları'nda yetişti. Bazı asker yakınları da alayın gerisinden Merzifon'a kadar geldiler. Hava kararırken Merzifon'un kenarından geçip Yedikır Düzlüğü'nde mola verildi ve muhafız bölüğü etrafa nöbetçiler yerleştirerek güvenlik önlemi aldı. Atının yemini suyunu veren, onun yanına sırtüstü uzandı. Kumanya çıkarılmamıştı, isteyen kendi torbasından yiyecekti.

İki saatlik moladan sonra yürüyüş düzenine geçildi. Alayın yiyecekleri, giyecekleri, atların bir aylık yemini arabalarla yanlarında götürdüklerinden arabaların hızına uyarak rahvan gidiliyordu. Sabah gün doğumunda misket bahçeleri arasındaki Amasya Boğazı'nı geçerek Gezirlik'te bir saat eğlenip el yüz yıkadılar. Sonra bir saatlik yol yürüyüp şehrin girişindeki Yeşilırmak üzerindeki Kuşköprü'den Amasya'ya girdiler. Yeşilırmak boyunca şehrin içinde ilerlerken Amasyalılar alayın geçtiği yolun iki tarafından meyve, ekmek ve su uzatıp tezahürat yaptılar. Kuşluk vakti 31. Tümen'in bulunduğu Saraydüzü Kışlası'na vardılar. Başta Tümen Komutanı Abdurrahim Paşa, Arif Bey, sancağın yöneticilerinin yanında tümenin zabitleri ve erleri de mızıkacılar eşliğinde marşlar söyleyip el çırparak 99. Kafkas Süvari Alayı'nı büyük bir coşkuyla karşıladılar.

* * *

Uğurlayıp eve döndüklerinde kimse Halil'den ve seferberlikten söz açmadı. Büyük bir boşluk hissettiler, kimsenin eli işe varmak istemiyordu. Suskunlukları unutmak istemelerinden değildi. Bir an olsun akıllarından çıkmıyordu, ama adı anılır, sözü edilirse ken-

dilerini tutamayıp boşalacaklarını biliyorlardı. Herkes acısını içine atmıştı ve belli etmemeye çalışıyordu. Önceleri ayrılık gelecekti, di, henüz yaşanmamıştı, belki bir umut doğar, belki hiç yaşanmaz, üzüntüleri boşa çekmiş olurlardı. O anın yaşanıp Halil'in atına atlayarak gözden kaybolmasıyla artık yaşanılmıştı. Gerçek olmuştu ayrılık. O anda vücudundaki bütün kanının donduğunu hissetmişti Hattice. O andan sonra duymuyor, düşünmüyordu. Eve gelip odasına çekildikten sonra sabaha kadar ağlamış gözleri kan çanağına dönmüştü. Kaynanasının, kaynatasının "Kendini bu kadar harap etme. Çocuklarla ilgilen, işe güce ver kendini. Allah acısını göstermesin, bir bakmışsın gittiği gibi gelivermiş. Bugünleri hiç yaşamamış olursun. Daha ortada savaş yok, belki de tümenden geri dönerler." diyerek teselliye çalışmaları bir işe yaramamıştı. Gidenlerden kim geri dönebilmişti ki? Birkaç kişi gelmişti. Onların da kiminin kolu, kiminin bacağı kopmuştu, cenaze gibi dönmüşlerdi. Bulaşıcı hastalıktan onlar da birkaç ay ancak yaşayabilmişlerdi. El söyleyip geçiyor, ateş düştüğü yeri yakıyordu. Yalnız kalmak daha acı veriyordu. Sabahı dar edip ocağın yanına vardığında Zeynep Ana, "Kızım, çocuklar kalkınca geleydin ya." dedi. "Çorbayı ocağa koydum, sofrayı da hazırlarım. Baban savaşın içinden çıkıp geldi, onlar Ahmet Hoca'nın toprağından imişler, kurşun işlemezmiş, babanın kulağının dibinden geçermiş de bir tanesi bile sıyırmazmış mermilerin."

Zeynep Ana acısını belli etmese de içi içini yiyordu. Varı yoğun biricik evladıydı. Hangi ana ateşin içine evladını güle oynaya gönderirdi? Savaşın acısını yokluğunu yaşamıştı, yüreği kan ağlasa da gelinine metin görünmeliydi. Onun önü sıra kendisi de ağlayıp sızlarsa, gelin tamamen kopup koyuverecekti. Kendilerinin bir ayağı çukurdaydı, bugün varlarsa yarın yoklardı. Ağlayıp sızlamakla çocuklara, eve ocağa nasıl sahip olunurdu? O da gülünün dikenini değil, bir gülü, evladı da oydu. Evlerine geleli sekiz yıl olmuştu. Sekiz yılı ana kız gibi geçirmişlerdi. Babası yere göğe koymamıştı gelinini. "Hem gelinim, hem kızım, Haydar kardaşımanın emaneti bana, dünya bir yana,

kızım bir yana.” derdi hep. Elvan Çelebi’ye kurban götürdüklerinde görmüştü Hatice’yi. Halil de beğenince Haydar ve karısı Satı’ya söylemişler, onlar dünür olmuşlardı. Hatice’nin annesi, “Kızımı gurbete vermem.” demişti. Hatice’nin ağzını yoklayıp gönlü olduğunu anlayınca, Haydar’ın, “Gurbete değil, benim oğluma gelecek Hatice kızımız. Burası da, orası da Halil’in evi. Evin tek çocuğu, nasibini bağlama kızımızın Gülsüm Bacı. Ben herkesin önüne düşüp gelmem.” demesi üzerine razı olmuştu. Söz kesilmiş, Çorum’da üç gün kalıp çarşıdan takılar, çeyiz dükkânlarından havlular, örtüler, Halil’in damatlığıyla Hatice’nin bindallı kırmızı gelinliğini almışlardı. Hatice, geçen sekiz yılda serpilip güzelleşmişti. Gelir gelmez evine ısınmış, işe güce sarılmıştı. Gurbetlik, gariplik çektirmemişlerdi ona. Halil el üstünde tutmuştu onu. Hamza da olunca iyice alışmışlardı birbirlerine. O da Halil’in gözlerinin içine bakar, gülücüklerini, tatlı sözlerini eksik etmezdi. Sekiz yıldır boğazlarından geçen her lokma güle oynaya yenilmiş, güzel günler akarak gelip geçmişti.

İbrahim, “Halil’im, oğlum...” diyerek yattığı yerden doğrulup etrafına bakındı. Ocakta yine kara pekmez kaynıyordu. Halil’i sefer emrine uğurlayıp eve döndüklerini hatırladı. İpotekten çok oğluna ve karısına yalan söylemiş olması sıkıntı veriyordu. Şurada kapı bir komşusu, kazanın da koskoca belediye reisiydi. Bunca yıllık hukukları vardı. Kırk yılda bir ricası olmuştu ve kıramamıştı. Çorum’daki inşaat için banka usulen tapu istemiş Reis’ten. Reis kendi tapularını ihalede teminat olarak bırakmış. Hak edişlerini eli değip gidip alamamış. Kendisine yakın bulduğu için teklif etmiş. Bankadaki memurlar, hiç endişen olmasın. Reis’e kim olsa kefil olur, usulen küçük bir tapu gerekli demişlerdi. Sonunda evle babasından kalma bağın dışındaki bütün tapuları götürmüştü. Tam da Halil’in gideceği güne denk getirmişlerdi. İnsanoğlu çiğ süt eminiştir ya şeytana uyarsa?

Zeynep Ana, “Ocağın altına iki kütük atıver kızım.” dedi gelinine. “Ocakta pekmez var, altı sönmesin. Baban da uyumuş bile üstünü örtüver.”

Babasının üzerini örtüp anasının yanına gelen Hatice, “Uyuyor mu uyanık mı anlayamadım ana, habire anlatıp duruyor.” dedi.

İbrahim Efendi uyku sersemi doğrulup etrafına bakındı. “Yine ocakta pekmez kaynıyor!”

“Bunaltıda olduğunda geçmişini çocukluğunu anlatır durur. Ben ezberledim artık, yarın çocuklar ‘soyumuz kim, nereden geldi atalarımız?’ diye sorarlarsa anlatırsın.”

Babası, Rusların ülkelerini işgal etmeleri üzerine başvezirle birlikte Semerkant’a çekilip Ruslara karşı on yıldır direnen Hokant Hanlığı ordusunun komutanlarındanmış. Direnişi bir türlü kıramayan Ruslar, aralarına casuslar sokup askerin bir kısmını kandırarak başımıza yenilikçi komutan ve nazır istemeyiz diyerek ayaklandırmışlar. Babasıyla başvezir daha fazla kardeşkanı dökülmemesi için kendilerine bağlı birkaç muhafız askerle Semerkant’ı terk etmiş.

Bütün ayrılıklarını ocakta kara pekmez kaynarken yaşamış. Babası atını dörtünale koşturarak geldiğinde annesi ocakta pekmez kaynatıyormuş. Annesi birkaç parça eşyayı hayvanlara yüklemeye çalışırken, babası irikara asmalarından hazırladığı bir bağ çubuğunu yükün bir tarafına bağlamış, ocağın altını bile söndürmeden Semerkant’ı terk etmişler... Sivas üzerinden İstanbul’a giderlerken Hacıköy’de kalıp eğlenmişler. Havası, suyu, bitkisi aynı Semerkant gibiymiş. Orada da ceviz ağaçları, kara üzüm bağları varmış. İstanbul’a gitmekten vazgeçerek Hacıköy’de yerleşmeye karar vermişler. Bedestenden yer alıp manifatura ve ziynet eşyası ticaretine başlayan başvezir, “Halil, bundan sonraki yurdumuz burası olacak, kısa zamanda Rusları ülkemizden kovabilecek bir gücümüz yok, kısmet böyleymiş. Biz de ekmeğimizi çıkarmak zorundayız. İkimiz aynı işi yapmayalım, sen toprağı seviyorsun, zabire ticaretine başla.” demiş. Ekin pazarındaki işliğı satın alarak zabire ticareti ve çerez üretimine de başlamışlar. Bağların dışından tarla satın alarak getirdiğı kara üzüm çubuklarını, ceviz tohumlarını dikmişler. Zamanla diktikleri bağın çevresindeki satılan yerleri de alarak kiraz, elma ve diğer meyve fidanlarıyla doldurmuşlar...

İbrahim büyüyüp delikanlı olduğunda bizim köye nobut, haşhaş ekiyorlardı. Beni istediklerinde senin bize geldiğin yaşlardaydım. Evlendiğimiz yılın içerisinde annesiyle babası ardı ardına Hakk'a erdi. Ölmeden birkaç gün önce oğlum doğmuş, adını Hünkâr Zeynel koymuşlardı. 93 Savaşı'nda oğlumla bir başıma ocağı bekledim. İbrahim'in döndüğü güzün baharında açlığa daha fazla dayanamadı, eridi gitti oğlum. Ömrü olan acıyı da, tatlıyı da görüyor. Allah Hünkâr Zeynel'imini yerine Halil'i verdi. Şimdi de Halil gidiyor sefer emrine.

99. Kafkas Süvari Alayı'na etli yahni, pirinç pilavı, ırmık helvası ve taze razakı üzümünden oluşan öğlen karavanası hazırlanmıştı. Herkes yemekte yol yorgunluğunu unutmuş, gülüp şakalaşmaya başlamıştı. Mümtaz Yarbay öğle sonunun etrafı tanıma ve dinlenmeye geçirileceğini ve dikkat edilmesi gerekenleri söyledi. Sahra çadırları kurulduktan sonra çoğu, çadırına çekilip istirahataya geçti. Kimileri güreşenlerin etrafına toplanmış, kimileri de ağaç gölgelerine uzanmıştı. Kabaoguz'dan gelenler kendi köylerinden olan çavuş ve ustaların yanından ayrılmıyor, onların söylediklerini dikkatle dinliyorlardı.

Sabah gün doğmadan giyinik vaziyette hazır olunacağı kuralı çavuşlara tembih edildi. Hastalanıp ateşi yükselen birkaç erin dışında bütün alay gün doğumunda içtimaya hazırды. Çavuşlar, yolda gelirken eğitime başladılar, çabuk giyinip hazır olma, sağdan sayıp teknil verme gibi birtakım kuralları öğrettiler. Bölük ve takım komutanları her akşam toplantı yaptı. Takım komutanı çavuşlar, alayda kalacakları ve eğitime ayak uyduramayarak diğer birliklere gönderilecekleri belirlediler. Hacıköy'den gelen 1025 kişiden 220'si tümenin diğer alaylarına gönderildi, diğer alaylardan seçilenlerle 99. Kafkas Süvari Alayı'nın mevcudu 2000 atlıyı buldu. Alayın belkemiği olan çavuşlar sürekli teorik ve pratik eğitimden geçiriliyorlardı, takımlarının disiplininden onlar sorumluydu. Komutanların ve erlerin gözünde saygın yerleri olan başçavuşlar, karargâh toplantılarına çağırılıyor, görüşleri alınıyordu. Subayların olmadığı bölük komutanlıklarını

başçavuşlar yürütüyordu. Veli Başçavuş en kıdemli başçavuştu ve topçu bölüğünün komutanıydı. Başçavuşluk rütbesi verilen Kâmil lağımçı ve bombacı bölüğünün komutanı, Fahrettin de, Cemil Yüzbaşı'nın yardımcısı oldu. Dört bölükten oluşan taburların komutanları binbaşıydı. Bölüklerin dokuzu saldırı, altısı avcı bölüğü olarak ayrıldı, eğitimlerini ona göre yapacaklardı. Alay, tümenden gelen yeni subaylarla takviye edilmişti. Saldırı bölüklerine Arif, avcı bölüklerine Turan Binbaşı komuta edecekti. Mümtaz Bey'in Kurmay Başkanı Hasan Yüzbaşı, yaveriyse Halil Çavuş'tu.

Sabah kalk borusu çaldıktan en geç beş dakika içinde toplanma alanında hazır olunuyordu. Takım komutanından alay komutanına kadar herkes birliğinin başında oluyor, yarım saatlik beden hareketleri ve koşudan sonra sabah çorbası birlikte içiliyordu. Eğitime başladıklarının haftasında, sabah sporundan önce Mümtaz Yarbay alaya karşı konuştu: "Asker ve komutan arkadaşlarım, şu günlerde ülkemiz ve devletimiz zor bir dönemde bulunuyor. Sırtımızdaki yükün ağırlığına rağmen bu köprüyü geçip düzlüğe ulaşmak gibi ağır bir sorumluluğumuz var. Toprağımızı son karışına kadar savunacağız. Bu amaç için buraya geldik... Sevgili arkadaşlarım, içinde mahalle, çocukluk arkadaşım olanlarınız da var. Eğitimde, karavanada ben de sizinle birlikte olacağım. Sorunlarınızı paylaşacağım. Birlikte türküler söyleyeceğiz. Aç kalırsak birlikte aç kalacağız. Kimse tek başına kendini düşünmeyecek. Bizler tek bir insan gibiyiz. İnsanın gözünün, ayağının, kulağının, elinin farklı görevler yapması gibi, bizim birliğimizde de hepimiz ayrı görevler yapıyoruz. Görevlerin hiçbirisi daha önemsiz değildir. Ayaklarımız olmazsa nasıl yürüyeceğiz? İnsanın yaşaması için elinin de, ayağının da, gözünün de üzerine düşeni tam yapması gerekir. Bizler de üzerimize düşeni tam tapmazsak diğerlerinin çalışmalarına engel oluruz. İnsanın nasıl beyne ihtiyacı varsa, bizim birliğimizin de kendisini yönetecek komutana ihtiyacı vardır. Komutanın görevini tam yapabilmesi için de verdiği emirlerin tam yapılması gerekir. Buna kesin itaat isterim. Ba-

şarı, verilen emrin en kısa sürede yerine getirilmesine bağlıdır. Verilen emre harfiyen uyacak, gerektiğinde ölümün üzerine koşar adım gideceksiniz.”

Mümtaz Yarbay, akşam karavanasından sonra da subay ve çavuşlarla yaptığı toplantıda, komutanlığın en kısa zamanda karar verip uygulatabilmek, kendi gücünü ve karşısındaki düşmanın gücünü hesap edip yapacağı işe karar verebilmek olduğunu; komutanlıkta duygusallığa, ikircikli davranmaya yer olmadığını söyledi. “Düşmanı kendi şartlarınızda kavgaya çekmelisiniz.” dedi. “Mevsim koşullarından doğabilecek olumsuzluklarla da mücadele etmek zorunda olduğumuzu unutmayacağız. Sözlerim sizleri yulgınlığa kaptırmassın. Ordumuzun imkânları kısıtlıdır. Yiyeceğimizi idareli kullanmalı, fırsat buldukça stoklarımızı artırmalıyız. Savaş sırasında ihtiyacımız olacak mermi, silah ve cephanemiz de yetersiz olup bunları düşmandan elde etmek zorundayız. Bütün olumsuz koşullara rağmen fırkamızın hükümete gelmesiyle ordumuza belli bir direnme ve moral gücü kazandırılmış, askeri birlik görmeden yönetime getirilen saray paşaları uzaklaştırılarak, yönetime genç, yurtsever, bilgili kurmay eğitimi almış subaylar getirilerek kısa sürede ordumuz discipline edilmiştir. Bu anlayışla buradaki eğitimimizi en kısa sürede tamamlayarak Erzurum’daki 3. Ordu’ya katılacağız. Benim şimdilik söyleyeceklerim bu kadar. Kafasında sorusu olan varsa sorabilir.”

Veli Başçavuş: “Yarbayım, cephane, yiyecek ve silahımızın yeterli olmadığını, eksiklerimizi düşmandan tamamlayacağımızı söylediniz. Biraz açıklar mısınız? Ruslar eksiklerimizi tamamlamak için bizi mi bekliyor?”

“Düşmana saldırmak için sınır ötesine gitmemize gerek yok. Sınırlarımız içindeki düşmanın depo ve karargâhlarının yerlerini biliyoruz. Önceden saçlarını okşarken saçlarının bir teli düşse Avrupa ayağa kalkıyordu. Şimdi bıçak kemiğe dayandı, düşmanın içerdeki depolarına rahatlıkla el koyabiliriz.”

“Kusura bakmayın ama yarbayım, hâlâ anlamadım olayı.”

“Köylerimizi basan, yol kesen, savunmasız insanlarımızın malını gasp edip öldüren silahlı çeteler sınır ötesinden mi geliyorlar? Gasp ettikleri para ve malları dışarı mı götürüyorlar?”

“Şimdi anladım. İçerideki düşman dışarıdan saldırarak olandan daha tehlikeli. Ellerindeki silahlara el koyarsak biz cephede savaşırken arkamızdan vurulup iki ateş altında kalma tehlikesi de önlenmiş oluruz.”

Hasan Yüzbaşı söz alıp ekledi: “Bu bizim en doğal hakkımız. Kimse koynundaki yılanı uzun süre tahammül edemez. Yalnız biz onların yaptığı gibi elimize geçen her Rum ve Ermeni’yi katletmeyeceğiz. Çeteye, katliama bulaşmamış olanların can güvenliğini sağlayacağız.”

Fahrettin, “Komutanım, evimizle görüşme mümkün olur mu acaba?” diye sordu.

“Eşinizi, çocuklarınızı kafanızdan silmezseniz askerlik karabasan olur sizlere. Çocuklarınızın geride güvende olabilmesi ordularımızın zaferine bağlıdır. Kafanızı askerlikten başka bir konuya yormamalısınız...”

Mümtaz Bey, askerden önce kalkıp eğitim alanında hazır oluyordu. En ufak bir disiplinsizlik gözünden kaçmıyordu. Sabah çorbasından sonra birliklere hedefleri bildiriliyor, verilen sürede hedefin ele geçirilmesi isteniyordu. Savunma durumunda olanlar önlemlerini alıyorlardı. Savunulması için köy, tepe, köprü gibi değişik yerler seçiliyordu. Bazen gece baskınları yapılıyordu. Her birlik sürekli savunma almak zorundaydı. Yakın muharebe, süngü muharebeleri, yakın dövüş, at üzerinde saldırı, makineli ve topçu yuvalarını imha etme gibi tatbikatların yanı sıra her bölük kendi branşında uzmanlık eğitimi yapıyordu. Sıhhiye bölüğü yaraları sarma, sedyeyle yaralı taşıma, basit ameliyatlara yapma gibi uygulamalı eğitimleriyle uzmanlaşmaya başladı.

* * *

Halil'in yokluğu her işte kendini belli ediyor, Ali işliğı çekip çevirmekte zorlanıyordu. İşlenmiş çuvalları yerleştirmek, nohut çuvallarını taşımak Ali'nin tek başına altından kalkacağı işler değildi. Babasıyla birer ucundan tutup taşımaya çalışıyorlardı, ama biraz zorlanınca İbrahim nefes nefese kalıyordu. Çorum'a gidecek malın bir an önce götürülmesi gerekliydi. Çorum'a gitmeyi İbrahim'in gözü almıyor, "Bundan sonra Ali gitsin." diyordu. Ali, hazır Mehmet de yanlarındayken bir an önce yolu yordamı öğrenmeliydi. Kendisi işliğı açar, nohut işlemese de gelen giden açık bulur, hazırlardan üç beş satış yapar, evin ekmeğı çıkardı.

Mehmet köydeki taşıyıcılarla anlaşmış, cuma sabahı gidecek mal hazırlanmıştı. Leblebiler, urganlar, haşhaş tohumları ayrı ayrı çuvallandı. Sabah ezanıyla birlikte hayvanlara yüklenip yola çıkılacaktı. Ali'ye yapılması gerekenleri söylediler. Gidecekleri yer Ali'nin kendi köyüydü. Ali, Haydar Dede'sinin köydeki evini biliyordu. Akşamı köyde geçireceklerdi. Sabah o da yanlarına katılacak ve Çorum'a geçeceklerdi. Para verirlerse alacak, onlar bir şey söylemezse Ali de lafını etmeden geri döneceklerdi. Zeynep Ana'nın işi rahat değildi. "Başa çıkabilecek mi Ali?" dedi kocasına. "Sen de başlarında bulunsaydın?"

"Bundan sonra, Halil dönene kadar dışarı Ali gidecek. Benim gözüm almıyor. Yanında Mehmet de varken yolu, işi öğrensin Ali."

"İyi o zaman. İşliğı de sen açarsın, gecikmeden yat dinlen."

"Ben çocukların yanına uzanıvereyim."

Hatice'yle Zeynep Ana uyumadan sabahı ettiler. Yolluk, yiyecek hazırlama, pişen pekmezin ocaktan indirilmesi derken sabah ezanı yaklaşmıştı. Tarhana çorbasını pişirip sofrayı hazır ettikten sonra Zeynep Ana önce kocasını uyandırdı, sonra kardeşiyle Ali'yi kaldırdı. Elini yüzünü yıkayan sofraya oturdu.

"Yol için yiyeceğiniz hazır, sacüstünde haşhaşlı yaptım. Yanına peynirle pekmez de koydum. Kardaşlarıma selamlarımızı götürün. Onların sepetini ayrı hazırladım. Bağbozumuna beklediğimizi söylersiniz. Yolunuz açık olsun, işinizi rast gitsin."

Sabah ezanı okunurken malı yükleyip yola çıktılar.

Gümüş yolu tekin değildi. Rum eşkıyanın yatağı o yönde olduğundan Keçililer yolundan gideceklerdi. İte dalaşmaktansa çalıyı dolaşmayı yeğ tuttular. Sonuçta bir iki saat geç gidilirdi. Karaköylü Kosti, Madenli Angel gibi birçok Rum çetesi türemişti. Gümüş, Hamamözü, Çorum yolunu ve çevresindeki köyleri basıp soygun yaptıkları ve cinayet işledikleri haberleri geliyordu. Başka çetelerin de Kabaoguz yöresinden Osmancık yoluna inip yol kestikleri, Kabaoguz köylerini bastıkları söyleniyordu. Gidecekleri yol pek işlek olmadığından nispeten güvenliydi. Öğleden sonra Diphacı'da mola verdiler. Hayvanların yemini suyunu verip kendileri de ayaküstü atıştırdılar ve fazla eğlenmeden yola devam ettiler. Taşıyıcılar, Mehmet'in köyünden Sadık ve Yakup kardeşlerdi. Kira karşılığı Çorum'a, Samsun'a, Kayseri'ye yük taşıyorlardı. İşlerinin ehliyidiler ve yolun da yabancı değillerdi. 16 Ağustos gün batımında adını 13. yüzyıldaki Horasan erenlerinden, Türkmen Beylerinden Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi'nin köyde bulunan türbesinden alan Elvan Çelebi Köyü'ne geldiler.

Haydar Emmi'yle Satı Ana gelenleri kapıda karşıladı. Yüklerini indirip kuruluk altına alırlarken avlu kapısı aniden açılarak içeriye yüzleri örtülü, tüfekli sekiz on kişi girdi. İşlerinden birisi bozuk bir Rum şivesiyle bağırды: "Kıpırdayanı yakarım! Getirdiklerinizi hemen geri yükleyin! Haydar kim aranızda?"

"Haydar benim, ne istiyorsunuz?"

"Canını seviyorsan evde para, ziynet ne varsa çabuk getir."

"Köy yerinde para, ziynet ne arar?"

Satı Ana, çete reisinin dipçiğini yiyince yüzüstü yere yuvarlanan Haydar Emmi'nin üzerine kapaklandı: "Kıymayın Haydar'ıma. O bilmez yerini, ben gidip getiririm."

Koşarak eve giden Satı Ana, elinde bir bohçayla döndü. "Ne varsa getirdim, bırakın Haydar'ımı."

Hacıköy'den getirilen malların yeniden yüklendiği hayvanları

ıkarırlarken iki eteci dama girerek Haydar Emmi'nin koyunlarıyla birlikte iki yaylı arabasını, bir de binek atını çıkardılar: "Bunlar, krallığımızın gasp edilmiş mallarıdır. Onları geri alıyoruz. Haydar ve Ali bizimle gelecek. Bir süre sonra peşimizden takip eden olmazsa bırakırız. Aksi halde önce onları temizleriz."

Rum eşkiya, Haydar ve Ali'yle birlikte gasp ettikleri malları da alarak gecenin karanlığında kayboldu. Köydeki yaşlı, çocuk ve kadınların gelip Satı Ana'yı teselli etmekten başka yapabileceği bir iş yoktu. Köyde eşkiyayı takip edecek eli silah tutan kimse kalmamıştı, herkesi sefer emrine götürmüşlerdi. Çatışma olmamış, çeteciler istediklerini alıp gitmişlerdi. Biraz sonra Haydar'la Ali'yi salarlardı. Sabaha kadar beklediler. Ne Ali ne de Haydar geldi. Gün ağarıırken aramaya çıkanlar, onları köyün az ilerisindeki bir hendekte elleri bağlanmış, enselerine birer kurşun sıkılmış olarak buldular. Satı Ana, kocasının kanlı cesedini gördüğünde düşüp bayıldı. Haydar Emmi'nin köydeki hısım akrabaları toplandı. orum'a haber saldılar. Torunları, gelinleri, kardeş ve yeğenleri öğleden sonra köye toplandı. İkindide cenazeleri kaldırıldı. Gece dara çekilip kurban kesildi.

Lokma yenildikten sonra Mehmet ve taşıyıcı arkadaşları Sadık ve Yakup eğlenmeden yola çıktılar. Hacıköy'e gelene kadar başlarına gelen felaketi İbrahim eniştesine nasıl haber edeceğine bir türlü karar veremedi Mehmet. Hem Haydar kardeşinin hem Ali'nin katledildiğini duyarsa ya inme gelir ya da yüreği dayanamaz dururdu eniştesinin. Haydar Emmi'yi göremedik dese Ali'nin dönmeyişini nasıl açıklayacaktı? Giden mal olsaydı üzülmaz, o, kendilerine teselli verirdi. Canınız sağ olsun, giden mal, para bulunur, yerine konulur. Yeter ki canınıza bir şey olmasın. İnsan giderse ona çare bulunmaz, derdi. Hiç durup eğlenmeden yürüyüp Hacıköy'e geldiklerinde vakit öğleyi geçmişti. Ekin pazarına yaklaştıklarında etrafa yanık ve is kokusu yayıldığını hissettiler. erez işliğinin bulunduğu yere gelince önce şaşırıp komşulara bakındılar. Herkesinki yerli yerindeydi. Bir gün önce kaldıkları, malları yükledikleri işliğin ye-

rinde birkaç ağaç enkazı kalmıştı ve duman tütüyordu. Mehmet, “Sadık, Yakup, ben düş görüyorum değil mi?..” dedi.

İnsanlar toplanmış, korkuyla, endişeyle yangının enkazına bakıyorlardı. “Takdiri ilahi böyleymiş Mehmet. Başınız sağ olsun. Allah geride kalanlarına uzun ömürler versin.”

“Nereden duydunuz? Bizden başka kimse yoktu, size kim söyledi?”

Komşu esnaftan Saim’di taziye de bulunan. Mehmet’in yüzüne endişeyle baktı. “Herhalde aklını oynattı zavallı!” diye düşündü.

“Mehmet, aklın başında mı? Bir elini yüzünü yıka. Sana çok iş var bugün. Evin erkeği sen sayılırsın, burada senin yapacağın iş yok. Oyalanma eve git.”

“Eniştem nerede? Haberi olmadı mı işliğin yandığından?”

“Demin, ‘Siz nereden duydunuz?’ diyordu, şimdi de ölmüş eniştesinin nerede olduğunu soruyor, kafa iyisinden gitmiş, Allah yardımcısı olsun.”

“Rahmetlinin cenazesini eve götürdüler. İkindiden sonra kaldıracaklar, son defa yüzünü görürsün.”

“Ölülerin defnini yaptık biz Saim Efendi.”

Saim, yanındaki Sadık ve Yakup’a dönerek, “Mehmet iyice şaşırmış. Ona anlatamıyorum, bari size anlatayım da ona açıklayın. Bu sabah namaza gelirken işlikten alevlerin yükseldiğini gördüm. Tulum bacılara haber edip söndürmeye çalışmamız bir fayda etmedi. Bir anda dört bir yanını sarmış alevler. İşlik çıra gibi yanıyordu. İbrahim Efendi geldiğinde yapacak bir iş kalmamıştı ama rahmetli yerinde duramayıp kovalarla yangının içine dalarken biz önüne geçtik. Bu sefer de kalbi dayanamadı zavallının. Allah rahmet eylesin. Muhtar falan eve gittiler. Siz de Mehmet’e anlatın. Bari eniştesinin cenazesine yetişsin.”

“Eniştem öldü mü Saim Efendi? Baştan doğru dürüst söylesene.”

Mehmet’in gözü kararıp başı dönmeye başladı. Yaşadıklarına, gördüklerine inanamıyordu. Gerçek miydi yoksa bir karabasan mı

çökmüştü üzerine, ayıramıyordu. Olanlar yetmezmiş gibi şu komşu olacak Saim Efendi denilen adam eniştesinin cenazesinin kaldırılacağını söylüyordu. Herhalde Ali'nin katledildiğini duymuşlar, cenazenin buradan kaldırılacağını sanıyorlardı. Ya yangın neyin nesiydi? İşte gözünün önünde işliğin enkazından hâlâ dumanlar çıkıyordu. Bu da karabasan olmalıydı. Bu kadar felaketi iki günde üst üste yaşamaları mümkün değildi. Ya genzini dolduran yanık ve is kokusu, yangın yerine birikmiş insanlar? Besmele çekip bildiği duaları okudu. Gözlerini açıp etrafına bakındı. Kendine gelir gibi olduğunda yanındaki insanlardan birisinin Haydar Emmi'yi katleden Rum çetecinin konuşmasına benzeyen bir şiveyle konuşmasını duydu: "Başınız sağ olsun Mehmet Efendi, rahmetli iyi insandı. Kaderi böyleymiş, elden ne gelir. Allah geride kalanlarına sabır ve uzun ömürler versin. Endişeniz olmasın, Devleti Ali Osman'ın kolları uzun, gücü kuvveti yerindedir, failleri mutlaka yakalanıp gerekli cezaya çarptırılacaktır."

Başını kaldırıp baktığında konuşanın Kaymakam Artin Efendi olduğunu gördü. Saim, kaymakama eniştesi hakkında bilgi veriyordu: "Kimseyle bir düşmanlığı, alıp veremediği bir konusu yoktu. Karıncayı incitmez, bir karış çocuğun hatırını sayardı. Bir oğlu vardı, o da sefer emrine katıldı. Şu baygın yatan Mehmet kayını olur. Ondan başka da kimi kimsesi yoktu garibin. Kim neden kundakladı anlayabilmiş değilim." Mehmet'in başını bekleyen taşıyıcılardan Sadık, kardeşine söylendi: "Yakup, bizim canımız bari sağ. Çok ekmeklerini yedik, iyiliklerini gördük, Mehmet'ten başka kimi kimseleri yokmuş. Zeynep Bacı bizim de ablamız sayılır. Şimdi gelin ve iki çocukla şaşkın ve perişan durumdadır. Kadın kısmı ne yapacağını bilmez. Mehmet'i alıp eve götürelim. Başlarında bir erkek bulunsun." dedi.

Mehmet'in elini yüzünü yıkadılar. Kendine gelir gibi olmuştu. Olaylar arasında bir bağlantı kuramıyordu: "Ben neredeyim Yakup? Neler oluyor?"

"Mehmet, başın sağ olsun. Ablan, gelin ne yapacaklarını bil-

mezler. Başlarında bulunman gerekir. Rahmetlinin cenazesi kalkmadan yetişelim. Hadi toparla kendini de gidelim.”

Mehmet, olayları kavrayamıyordu. Yaşananlar gerçekse, kimseyle bu felaketlere neden olacak, bir tertibe kurban gidecek bir dargınlığı yoktu. Haydar Emmi’nin, Ali’nin katledilmesiyle işliğin yıkılması arasında bir ilişki kuramıyordu. Ablasına buradaki felaketten sonra Elvan Çelebi’deki cinayeti nasıl söyleyebilirdi? Ya Hatice? Daha Halil giderken kendini bırakmıştı. Kardeşinin başına gelenleri duysa nasıl dayanırdı? Soracak olurlarsa, “Köyde Ali’nin arkadaşlarının düğün derneği varmış, bir iki gün eğlenip gelecek.” demesi, en iyisiydi.

Eve vardıklarında, Zeynep Ana’yla Hatice cenazenin başında ağlıyordu. Mehmet, ablasının boynuna sarılabildi ancak. Ne ablası sordu ne de Mehmet ağzını açıp bir şey söyleyebildi. Hatice, Sadık ve Yakup’un baş sağlığı dileklerini duymadı bile. Ne zaman gidip döndüklerini, Ali’nin neden gelmediğini, Satı kardeşinin nasıl olduğunu sormak aklına bile gelmedi. Hazırlıklar yapılmıştı. Kefen, mezarın hazırlanması, hoca, her şey tamamdı. Cenaze yıkanmış, cemaat toplanmaya başlamıştı. Mehmet evin erkeği olarak gelenlerle ilgilenmesi gerektiğini anladı. Dış kapının önünde toplananların yanına gitti. Belediye Reisi, Haydar Dede, manifaturacı Cevahir Efendi, demirci Hamdi Usta, dokumacı Ali Ekber Efendi, askerlik şube başkanı, karakol komutanı, telgrafçı Kerem ve diğer esnaf ve konu komşu taziyelerini bildirdiler. Muhtar Efendi, “Dışarıdan gelebilecek Mehmet’ten başka kimseleri yok. Oğlu alayla birlikte sefer emrine alındı. Kerem Bey telgrafla Tümen Komutanlığı’na ve Mümtaz Bey’e bildirmiş, ama Halil’i salmazlar. Çorum’daki kardeşliğine kim haber edecek? Kimbilir ne zaman gelecek? Fazla bekletmeyelim, ikindiden sonra Hakk’a ersin rahmetli.”

Cevahir, “Pek fazla bir şey kalmamış, şurada ayaküstü sohbet ederek bekleyelim. Dağılıp toparlanmaya vakit olmaz.” dedi belediye reisine.

“Cevahir Efendi, rahmetliyle akrabalık durumunuzu pek anlayamadım. Kefen ve diğer ihtiyaçlarının temini için adam göndermiştim, sizin ilgilenip hazırlıkları bitirdiğinizi söylediler.”

“Akrabalığımız yok, ama hukukumuz çok eskilere dayanır Reis Efendi. Rahmetliyi pederim çok sever, hürmet ederdi. Buraya geldiğimizde ben beş altı yaşlarındaydım, o benden biraz daha erginceydi.”

“Göçmen olduğunuzu duymuştum. 93 Savaşı’ndan sonraki kafilelerle mi gelmiştiniz? Balkan bozgunundan önceki büyük bozgunu, bir de 93 Savaşı’nda yaşamış Osmanlı.”

“Bizim Osmanlıyla bir ilğimiz yokmuş. Doğu’daki ata yurtlarından gelmişiz. Babam Horasan eli denilen Buhara’daki Hokant Hanı’nın başveziriymiş. Rahmetlinin babası da babamın muhafız komutanıymış.”

“Buraya neden yerleşmiş pederleriniz Cevahir Efendi? Burada hısım akrabalarınız mı varmış?”

“Buraya gelene kadar çok ölüm kalım mücadelesi geçti başımızdan. Hayber Geçidi denilen yerde İbrahim Efendi’nin babası Halil Komutan yetişip Rus askerlerini öldürerek bizi kurtardı. Babam hiç unutmaz, hep anlatırdı. Canımızı İbrahim Efendi’nin babasına borçluyuz, ben ölürsem size vasiyetimdir, iki eliniz kanda olsa dar günlerinde yanlarında olacaksınız, derdi. İki arşın bezin lafı mı olur Mehmet Efendi. Esas siz ipotek işlerini nasıl çözeceksiniz? Onların takibi de bizim boynumuzun borcudur.”

“Endişeniz olmasın, yapılan iyiliğe nankörlük etmem. İpotekler usulen yapıldı. Seferberlik çıkınca hastane inşaatıyla pek ilgilenemedim. Gidip hak edişlerimi bile alamadım. Demir, malzeme, nakliye temininde de zorluk çekiyoruz. Bu yüzden biraz nakit sıkıntımız oldu. Adı var olsun rahmetli bizi kırmayıp tapularını getirdi. Onun malına halel getirmem. Hak edişlerimi alır almaz onun ipoteklerini kaldıracam. Borcumuz şerefimizdir Cevahir Efendi. Bu konuda hiç tasalanma. Ben bizim evdekilere de tembih ettim, Ha-

lil dönüp işlerini yoluna koyana kadar bizim evde ne pişerse önce onların yiyeceği ayrılacak. Her şeyden önce konu komşuyuz. Ayrıca insanlık görevimizdir askerdekilerin çoluk çocuğuna sahip çıkmak.”

Cenaze kapıdan çıkarken Zeynep Ana tabuta sarılmış ağıtını yakıyordu: *“Her dem sultanımdın her dem gülümdün,/ Sensiz bu kafeşte neylesin canım/ Vaz geçer mi goncasından bülbülün/ Benim goncalarım soldu neyleyim... Bana gül diyorlar neme güleyim/ Ağlamak şanıma düştü neyleyim/ Allah verdiğini almaz dediler/ Bana verdiğini aldı neyleyim...”*

Cenaze sokağın başına geldiğinde birkaç kadın, Zeynep Ana’yı tabuttan zorla koparıp eve götürdüler. Belediye reisi, muhtar yanından öne geçerken sordu: “Muhtar Ağa hangi camiden kaldırılacak cenaze?”

“Reis Bey, ben de ön tarafa onu söylemeye gidiyordum. Hamdi Usta, doğrudan kabristana gidilmesini söyledi. Dini vecibeleri kendileri akşama yapacaklarmış.”

Kabristandan dönerlerken muhtar, Mehmet’in yanına geldi: “Aklında kalsın, Reis Efendi’yle Cevahir Efendi olsun sıkı sıkı bana tembih ettiler. Her ne ihtiyaçları olursa çekinmesinler, kapımız her zaman açıktır, dediler. Cevahir Efendi bir de eşek göndermiş. Bağa tarlaya giderken lazım olur, üzerinde koşumu, semeri de hazır. Eşegi avluya bağladım. Birkaç gün başlarında dur, kendilerine gelince bakalım ne karara varacaklar.”

* * *

Bir hafta sonunda askerler, üzerlerindeki hantallığı atmış ve belli bir çeviklik kazanmışlardı. Eğitim sırasında kolu, bacağı kırılanlar, yaralananlar, hatta ölenler bile olmuştu. İkinci haftadan sonra bölgedeki Rum çeteleri hakkında istihbarat toplanmaya başlandı. Mümtaz Bey, bir istihbarat timini Hacıköy’e göndererek bir hafta süren istihbarat yaptırdı. Kaymakamın Kosti ve Angel’i evine alıp görüştüğünün ertesi günü maliye tahsildarıyla Reji kâtibinin Reji’den

yüklü miktarda avans alarak eksik haşhaş sakızı teslim edenlerle ilgili soruşturma yapacakları bahanesiyle yanlarına karakoldan iki jandarma alıp gittikleri köye ertesi akşam çetelerin baskın yaptıkları bildirildi. Çetenin toplanma yeri ve depolarının, Karaköylü tahsildar Yorgi'nin köydeki evinin bitişiğindeki damı olduğu; baskın gecesi orada toplanıp harekete geçtikleri, ilkokul öğretmeni Paskalyani, Karaköylü Dimitri ve Tüfekçi Hacı Totor'un Pontus Cemiyeti'nin elebaşları olduğu ayrıntılı bir şekilde şifreli telgrafla bildirildi. Alaydan seçilerek oluşturulan 40 kişilik bir birlik Arif Binbaşı'nın komutasında sıkı bir eğitime başladı. On gün sonra istihbaratçılardan gelen telgrafta, kaymakamın çete reisleriyle toplantı yaptığı; maliye tahsildarı ve Reji kâtibinin Göl Köyü'nde soruşturma yapmak için jandarmadan korunmalarını istedikleri bildiriliyordu. Rum çetenin hedefinin Göl Köyü olduğu anlaşılmıştı. Alayda Göl Köyü'nden iki çavuş ve altı er de Arif Binbaşı'nın birliğine alınarak toplantı yapıldı. Halil'in Tümen Komutanlığı'ndaki işleri dolayısıyla katılamadığı bu toplantıda, yapılacak harekât planı en ince ayrıntısına kadar tespit edilerek birlik hemen yola çıkarıldı. Mecitözü-Alıcık üzerinden Eğirli Dağı aşılarak Göl Köyü'ne gidilecek ve pusuda beklenecekti. Çete etkisiz hale getirildikten sonra Karaköy'e baskın yapılarak Yorgi'nin damındaki depoda bulunan malzemeye el konulacak, yine aynı yoldan tümene geri dönecekti.

Harekât planlandığı gibi sürdürüldü. Etrafları sarılan çete üyelerine teslim olmaları çağrısı yapıldı. Silahla karşılık vermeleri üzerine çıkan çatışmada 20 çeteci öldürüldü. Angel ve Kosti sağ yakalandı. Üç kişi de karanlıktan yararlanarak kaçtı. Göl Köyü'ndeki çatışmada yaralanan dört askerden birinin durumu ağırdı. Çete bertaraf edildikten sonra Karaköy'e gidilip Yorgi'nin deposunda bulunan 200 martini tüfek, 20 sandık mermi, 10 sandık el bombası, bir ağır makineli, iki hafif makineli tüfek ve bir dağ topuyla iki teneke dolusu altın damda bulunan atlara yüklenerек yola çıkıldı. Toparlanıp gelirlerken Gümüş Boğazı'nda pusu kuran Rum çeteyle yapılan

çatışmada 3 asker şehit düştü, 5 asker de yaralandı. Rum çetecilerin ateşle karşılaşan birlik geri çekilip at inerek sipere geçerken Kosti ve Angel ellerinden kaçtı. Birlik, yaralıları Korkut köylülerine teslim edip başlarına bir çavuşla iki er bırakarak tümene geldiğinde alay sabah çorbasına oturmuştu.

Ekim ayının 18'inde 3. Ordu Komutanlığı'ndan gelen emirde eğitimlerini tamamlayan birliklerin vakit geçirilmeden Erzurum'a sevk edilmesi isteniyordu. Abdurrahim Paşa ordu emrini tebliğ ederken alayın ne zaman hazır olabileceğini sordu. Karargâhını topladıktan sonra bölük komutanları ve çavuşların eğitimlerine yolda da devam edebileceklerini söylemeleri üzerine Mümtaz Yarbay, alayın 20 Ekim sabahı yola çıkabileceğini söyledi. Paşa 3. Ordu Komutanlığı'na çektiği telgrafta 99. Alay'ın iki gün içinde yola çıkacağını bildirdi. Alayın ağırlıkları tümenin artçılarıyla geleceğinden yapılacak bir hazırlık yoktu. Sırt çantalarına birkaç gün yetecek kadar peksimet, kavrulmuş et, peynir ve kuru üzüm konuldu. Hayvanlar için de yine birkaç gün yetecek şekilde yem ve saman katırlara yüklendi. Abdurrahim Paşa tümenin mermi ve cephane stoklarının çok yetersiz olduğunu söylediği için yanlarına makineli ve cebel topları için çok az mermi ve cephane alabildiler.

20 Ekim sabahı yolda giderken Akdağ'ın tepelerinden güneşin doğuşunu izlediler. Çekerek Suyu'nun etrafındaki sebze bahçelerini sabah kırağısı gibi kaplamıştı. Misket ağaçları yapraklarını dökmüştü. Sabahın ayazı askerlerin yüzünü bıçak gibi kesiyordu. Güz mevsimi sona ermişti. Kara kış, zemheri ayları kapıdaydı. Alay yiyeceksiz, mermisiz, karın, soğuşun anavatanına, Erzurum'a gidiyordu. Ordu komutanlığı en çabuk şekilde gelmesini istediğinden nakliye arabalarını ve yiyecek stoklarını tümende bırakmışlardı. Gün boyu çok az mola vererek rahvan yürüyüşle ilerlediler. Turhal kasabasını hava kararırken eğlenmeden geçen alay Kazova'ya vardığında gece yarısı olmuştu. Gündoğumuna kadar uyku ve dinlenme molası verildi. Önce atın yemi, suyu veriliyor, sonra sıra kendileri-

ne geliyordu. Kazova köylüleri bağlara ocak yakmışlar, pekmez kaynatıyorlardı. Hava epeyce soğuk olmasına rağmen çadır kurmayıp ateş yakarak etrafında kaputlarına sarılmışlardı. Uykusu gelen kafayı koyduğu gibi kendinden geçiyordu. Mümtaz Bey'in uykusu gelmemişti, konuşmak istiyordu: "Halil, Erzurum'un soğuğu yanında burası bahar havası gibi kalır. Biraz üşüyüp soğuğa alışsın asker."

"Anam bize sabahları birer bardak pekmez içirirdi, soğuğu duymazdık bile. Kazova'nın üzümü ünlüdür. Bağlarda pekmez kaynatıyorlar. Karaköy çetesinin elinden aldığımız altınları teslim edecek makam bulamadık. İaşe, cephane gibi ağırlıklarımız gelene kadar alay ne yiyip içecek? Biraz pekmez satın alalım isterseniz."

"Karargâhı toplayalım. Oradan karar çıkarsa düşünelim Halil. Nakliyesi bize sorun çıkarır gibi geliyor."

Alayın konakladığını gören köylüler "Hoş geldiniz" demek için gelmeye başladılar. Yanlarında tenekeler, ağaç fıçılar, sepetler vardı. Doğal olarak üzümle birlikte, çoğunluğu duru pekmez denilen, sıvı, kara pekmez getirirken, kimisi de çalma denilen, ekmeğe sürülebilir sarı, katı pekmez getirdiler. Alay, getirilen pekmez ve üzümlerle karnını doyurdu. Köylülerden ayrıca, ağaç fıçılara doldurulmuş çalma ve tenekelere doldurulmuş kara pekmezle çuvallanmış dut kuruları da satın alındı. Sabah yola çıkıldığında gün bir övendere boyunu geçmemişti. Mümtaz Bey bölük komutanlarını çağırarak "geç kalınmasından" dolayı eleştirdi.

Tokat'a varmadan ırmak kıyısında bir saatlik mola verildi. Alay ikiye ayrılarak yoluna devam edecekti. İki tabur ağırlıklarla birlikte yol güzergâhını izleyecek, diğer iki tabur da dağ yolundan gidecekti. Önlerindeki konaklanacak yer Çamlıbel olacaktı. Her iki taraf birbirine düşman muamelesi yapacak, saldırıp tutsak alabilecekti. Gerekli önlemi almayıp gafil avlananlara bir öğün karavana verilmeyecekti. Alay Karargâhı, dağ yolundan gidecek taburlarla harekete geçti. Önce ırmağın karşı tarafına geçilip şaşırtma yapıldı. Ağırlıkları taşıyan taburlar yol güzergâhını izleyerek Tokat şehrine gir-

diler. Karargâhla birlikte dağ yolundan giden taburlar ise tekrar karşı yöne geçerek Gıgıj Tepeleri'ni aşır Almus kasabasına uğramadan dağlık alanı geçtiler. Çamlıbel Geçidi'ne geldiklerinde atların yürüyecek hali kalmamıştı. Geçide hâkim bir yerde konaklama düzeni alırken diğer taburlar Çamlıbel Köyü'ne ancak girdiler. Gerekli güvenlik önlemleri alınarak taburlar istirahatata çekildi. Gözcüler, sabaha doğru diğer taburların geçide yaklaştıklarını duyurdular. Avcılar gerekli tertibatı alarak beklemeye başladılar. Diğerleri geçidin yola yakın kısmında yüklerini indirme, yerleşme düzeni alırlarken etrafları çevrildi. Kıpırdayacak fırsatları olmamıştı. Yapılan durum değerlendirmesinde Arif Binbaşı yaptıkları hataları kendisi açıkladı: "Keşif timi çıkarıp sizi takip ettirmediğimiz gibi, konaklama yerine pikniğe gelir gibi yerleştik. Karşımızda gerçek düşman olsaydı bedelini çok ağır öderdik. Verilecek cezayı hak ettik."

Mümtaz Bey, "Binbaşım." dedi, "Savaşta bütün olasılıkları düşünüp önlemini almak zorundasınız. Bizim dağ yolunu izleyip önünüze geçebileceğimizi hiç düşünmediniz herhalde?"

"İrmağın karşısına geçince güneyimizden geleceğinizi düşündük. Bunun bir aldatmaca olduğunu hesap edemedik yarbayım."

"Arkadaşlar, eksiklerimizi, hatalarımızı gördüğümüzde birbirimize söylemeliyiz. Eleştirinin küçük düşürmek için değil, aynı hataya bir daha düşülmemesi için yapıldığını bilmeliyiz."

Öğlen olmuştu. Akşamdan önce Yıldızeli'ndeki istihkâm alayına ulaşmayı planlamışlardı. Yıldızeli'ne kadar yol güzergâhından Arif Binbaşı'nın taburu, dağlık ve ormanlık alandan ise yeni terfi eden Hasan Binbaşı'nın komuta ettiği tabur gidecekti. Yola çıktıktan iki saat sonra keşif kolları Maden, Köhne, Bozok yönüne ayrılan yol çatığında aşağı yukarı 100 kişilik silahlı bir çetenin pusuda beklediği haberini getirdi. Yol çatığına bir saatlik mesafe vardı. Hasan Binbaşı keşif çıkarmadan devam ederse Rum çetenin tuzağına düşebilirdi. Üç koldan haberciler gönderildi. Biraz sonra gelen bir haberci kolu, Hasan Binbaşı'nın tuzağı fark ederek yarım saatlik bir mesa-

fede gizlendiğini, diğer taburu beklediğini söyledi. Hasan Binbaşı'nın gizlendiği yere varıldıktan sonra yapılan harekât planına göre Arif Binbaşı, iki bölükle sağdaki tepeleri aşarak çetenin ricat yolunu tutacaktı. Hasan Binbaşı orman içinden ilerleyerek çatağın Yıldızeli tarafına yerleşecek, kalan birlikler temkinli olarak yoluna devam edecek, kavşakta bekleyen çete çember içine alınarak imha edilecekti.

Hava kararırken yol çatağına yaklaştılar. Önlerine top gülleleri düşmeye başladı. Cebeller kısa menzilli olduğundan alaya ulaşamıyordu. Çetenin topçusu mesafeyi iyi hesap edememiş, top atışlarına erken başlamıştı. Çetenin top ve makineli atışlarına başlamasıyla Arif ve Hasan Binbaşı iki koldan çeteyi ateş altına aldı. Atılan top mermileri kesildi. Karargâhtan da ateş altına alınan çeteciler iyice şaşırды. Silahını atan kaçmaya başladı. Fahrettin Başçavuş, menziline giren çete artıklarının kaçmalarına fırsat vermedi. Kısa sürede imha edilen çetenin 80 elemanı öldürülmüştü. Yalnızca beş on çeteci gece karanlığından yararlanarak Maden yönüne kaçabildi. Alay da dört şehit vermişti. On kadar da yaralı vardı. Ele geçirilen silah ve mermiler, yakalanan 50 kadar ata yüklendi.

Yıldızeli'ne gece yarısı vardılar. İstihkâm alayı Erzurum'a hareket etmişti. Yaralıların tedavisini yaptırıp durumu ağır olanları alayda bırakarak yola çıkmaya hazırlanırken 3 1. Tümen'den gelen telgrafta Akdağ ormanlarını karargâh haline getiren bir Rum çete imha edildikten sonra yola devam edilmesini istiyordu. Alayın iki taburu bir saat önce Hasan Binbaşı'nın komutası altında Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Peşlerinden haberci salıp geri çağırmak, zaman kaybına ve kargaşaya neden olacaktı.

Bölgedeki birliklerin ayrılmasıyla meydana boş bulan çete faaliyetlerini artırmıştı. Bazen Tokat sancağıyla Sivas vilayeti arasındaki Yıldızeli-Çamlıbel taraflarına baskınlar düzenleyip Akdağ ormanlarına geri çekiliyor, bazen de dağın öbür yüzüne geçip Çayır, Hamam taraflarına baskın düzenliyordu. Çevrede çeteleri takip edecek bir birlik kalmadığından ellerini kollarını sallayarak dolaşır du-

ruma gelmişlerdi. Bu çete, alayın yolda imha ettiği çetenin bir koluydu ve esas ağırlıkları dağdaydı. Nihat ve Kemal Yüzbaşılarının avcı bölüklerine çetenin imha edilmesi görevini veren Mümtaz Yarbay, alay komutanlığı vekâletini Arif Binbaşı'ya bırakıp harekâta kendisinin komuta edeceğini, diğer birliklerin Yıldızeli'nde yedekte bekleyeceğini söyledi. Fahrettin Başçavuş bir ağır, iki hafif makineli mürettebatıyla hazırlandı. Veli Başçavuş iki cebel topunu katırlara yükletti. Yolda imha edilen çeteden kalan top, makineli ve süngü mermileriyle eksikler tamamlamıştı. Birliklerin hazırlanıp harekete geçmesi öğleyi bulmuştu. Maden'de dağı bilen sivil kılavuzlarla birlikte bir takım jandarma da birliğe katıldı. Birlikler dağ yoluna saptığında hava bir hayli soğumuştur. Ormanı fırtınanın uğultusu sarmıştı. Askerler, ağaçları kökünden sökecek gibi esen rüzgârdan güçlkle ilerleyebiliyordu. Birden gökyüzünü kara yağmur bulutları kapatıverdi. Aniden bastıran yağmur bardaktan boşanırcı gibi birliğin üzerine yağıyordu. Kısa sürede sudan çıkmış gibi ıslandılar. Kılavuzlar ileride bir Türk köyü olduğunu söylediler. Kurulanıp dinlenmeleri için geceyi köyde geçirmeleri gerekiyordu. Dağın yamacına doğru ilerlerken köye geldikleri söylendiğinde, ortada köye benzer bir yerleşim görülüyordu. Keşif kolu önceden gitmişti. Birliği birkaç ihtiyarla birlikte karşıladılar. Fırtına dinmiş, yağmur hafiflemişti. Gözleri karanlığa alışmıştı, etrafı seçebiliyorlardı. İnsanlar yerden biter gibi ortaya çıkıp birden yok oluyorlardı. Dikkatlice baktıklarında köylülerin girip çıktıkları yerin yamaçlara oyulmuş kapılar olduğunu, bu kapıların da küçük bir penceresi olan evlere ait olduğunu anladılar. Evlerin damı toprak seviyesindeydi. Çatı yerinden bir baca çıkıntısı vardı. Keşif kolunun alayı birlikte karşıladığı insanlar köy ihtiyar heyetiydi. Adının Rüstem olduğunu söyleyen kuru, zayıf bir ihtiyar, köyün muhtarıydı. Mümtaz Bey, "Baba, bu geceyi köyünüzde geçirmek zorundayız. Kurulanıp dinlenmemiz lazım." dedi.

"Hoş gelmişsiniz, başımız, gözümüz üzerine. Köyümüz sizin, istediğiniz kadar kalabilirsiniz."

“Köyünüz kaç hanedir, adı nedir köyünüzün?”

“Komutan evladım, seksen haneden fazla var, ama yarısı boştur. Yukarı Çepni derler köyümüze.”

“Hane başına on atlı konuk edeceksiniz baba.”

“Şeref verirsiniz. Başımız üzerine. İstedğiniz biçimde yerleştirin askeri.”

Köylüler kapı girişlerine çıkmış askerlere bakınıyorlardı. Çoğu evlerde kadın ve çocuklar vardı. Yemen, Yunan, Balkan Savaşlarına gidenlerden geri dönen olmamıştı. Son sefer emrini getiren jandarmalar köyün erkeklerini meydana toplayıp gözlerine kestirdiklerini alıp götürmüştü. Askerler köy evlerine onar, yirmişer dağıldı. Karargâh muhtarın evinde kalacaktı. Karargâhtakiler toprağa oyulmuş kapıdan içeri girdiklerinde evin girişinden sonra ağaç çitlerle ayrılmış bölümde iki öküz, bir eşek, birkaç koyun ve keçi gördüler. Çitlere birkaç tane de tavuk ve horoz tünemişti. Tavukların tünemiş olduğu çitin arkasında kalan kısımda bacalı ocakta yanan odun kütüğü içerinin ısınmasını sağlıyordu. Bacalı ocağın önüne serilmiş yorganın altından dört çocuk kafası seçiliyordu. Ocağın iki tarafına serilmiş kilimlerin üzerinde bir tarafta üç genç kadının biri kıvrılıp uzanmıştı, ikisi oturuyordu. Diğer taraftaki iki yaşlı kadın sırtını duvara dayamışlar uyuyordu. Ocağın dış kısmının duvarına yapılan çıkıntıya birkaç cam şişe, bir tava, bir iki de bakır ve toprak tencere dizilmişti. Yukarı kısımdaki bir çıkıntı üzerine bir idare lambası konmuştu. İnsanların oturduğu kısmın girişine çöreklenmiş iri bir Kangal köpeği kapıdan yabancı bir kalabalık içeri dalınca dişlerini göstererek hırlamaya başladı. Muhtar, boynundan tutup köpeğin sakinleşmesini sağladıktan sonra içeri girerken seslendi: “Kızım konuklarımız var, ışığı yaksanıza.”

Genç kadınlardan birisi uyuyanı dürtükleyip uyandırdıktan sonra ayağa kalkıp idare lambasını yerinden aldı. Ocakta yanan kütüğe yaklaştırarak fitilini tutuşturup çıkıntının üzerindeki yerine yerleştirdi. Lambanın isı bacanın duvarından tavana kadar olan kısmı kapkara is yapmıştı. Diğer iki kadın çocukları kaldırdı ve baltayla

yontularak kesilmiş tahtalardan yapılmış bir tahıl ambarının üzerine taşıyıp yatırdı. Orada kıl çuvallar, tahta fıçılar, toprak küpler diziliyordu. Diğer tarafta bir dokuma tezgâhı vardı. Ambarın yanındaki tezgâhta yarısı dokunmuş işli bir kilim görünüyordu. Ocağın önüne ve kalktıkları yere yeni kilim ve minderler serip kenara çekildiler. Yerlere oturduktan sonra Muhtar, “Komutan Bey evladım, geleceğinizden haberim olsaydı hazırlık yapardım. Sizin açlığınız da vardır, teke keseyim, sıcak aş yesin askerimiz.” dedi.

“Sağ ol muhtarım. Düşünmen bile yetti.” dedi Mümtaz Bey. “Bizim yiyeceğimiz yanımızda. Sadece kurulanıp ısınacağız. Geçiminiz nasıldır, ne ekip biçersiniz?”

“Şükürler olsun. Her şeyimiz vardır. Geçinip gideriz. Yiyecek ekinimiz, hayvanların yemi, samanı çıkıyor işte. Biraz da keçi koyun sağlarız. Oradan da gazımızın, tuzumuzun masrafı çıkar. Yamaç yerlerde bağımız vardır, yiyecek üzümümüz de çıkar. Bundan iyisi can sağlığı. Allah devletimize zeval vermesin.”

“Üzümden şarap yapmaz mısınız?”

“Yapmaz olur muyuz? Eskiden çok yapardık da, köyde erkek kalmayınca ihtiyaç da olmuyor.”

“Caminiz var mı Muhtar Efendi?”

“Allah Osmanlıyı başımızdan eksik etmesin. Eskilerde cami, namaz bilmezmişiz. Sivas valilerinden bir Müslüman, camisiz köy bırakmamış. Orucu da nasıl tutacağımızı bilmezdik, kimilerimiz Muharrem orucu tutardı. Köyümüzde birlik ve beraberlik bozulmasın diye Sivas Müftüsü’ne danıştık. Ramazan orucunun daha makbul olduğunu söyledi. Bizim ötesine aklımız ermez.”

“Çocukların babası sefer emrine mi alındı?”

Uyumakta olan yaşlı kadılardan birisi, gözlerini aralayıp sordu:

“Muhtarım, demin teke keseceğini söylüyordun. Varsa dört tane ver bize, parasını verelim. Sabah çorbasına sıcak yahni çıkaralım. Hazır eğlenmişken, zamanımız da var.”

“Komutan evladım, paranın lafı mı olur? Hepsi kurban olsun askerimize.”

“Teklifin bile yetti Muhtar. Çocukların rızkını alamayız. Hem paramız var. Halil sen fiyatını bilirsin, dört teke parası ver muhtara.”

Halil’in verdiği paraları alınca şaşırان Muhtar, “Bu para çok fazla, şehirde yarısını bile vermezler.” dedi.

“Hakkın olanını verdim. Yalnız sen kesip hazırlayıver. Bizim pişirecek kabımız da yok.”

“Kolay ederiz. Pekmez kazanları ne güne duruyor?”

Muhtar kendi tekelerinden ikisini ayırdı, iki teke de köyden buldu. Mümtaz Bey, “Halil sen evlere haber et. Kimse parasını vermeden bir şey almasın.” dedi.

“Hemen haber ederim komutanım.”

Halil’in ilk uğradığı evde Veli Başçavuş vardı. “Hayırdır Halil, acil bir durum mu var?” dedi.

“Telaşlanacak bir durum yok başçavuşum. Komutanımın talimatını duyurmak için evleri dolaşıyorum. Kimse parasını vermeden bir şey almasın diye emretti.”

“İşin kolayı varken kendini yorma? Sen bana emri tebliğ ettin, geri dön. İstirahatına bak. Ben yandaki eve tebliğ ederim, o da diğerine. Senin sabaha kadar yapamayacağın işi kimse yorulmadan çabucak hallederiz.”

“Sözlerin mantıklı başçavuşum. Herhalde yarbayım da onaylar.”

Halil eve döndüğünde Muhtar’la Mümtaz Bey sohbete devam ediyordu, diğerleri uyumuştı. Halil tek mil verip oturduk. Biraz sonra ekmekçi çavuşu içeri girdi ve “Yahni hazır komutanım.” dedi.

“Herkes ısınıp kurulanmıştır. Evlere haber ulaştırın. Gelip karavanalarını alsınlar. Sabah aydınlanmadan yola çıkalım. Bir saat içinde herkes harekete hazır olsun.” diyen Mümtaz Yarbay, muhtara döndü: “Muhtar Efendi, yanımızda karavanamız yok. Şu tencerelerden birisini alalım da Sadık alıp gelsin bizim karavanamızı.”

Muhtar, bacaya dizilmiş toprak tencerelerden birisini indirip posta eri Sadık’a verdi. Gelinler, duvara dayalı yer sofrasını indirip

tozunu sildikten sonra ocağın önüne serdiler. Biraz sonra Sadık yah-ni tenceresiyle gelince içeriyi yemek kokusu kapladı. Yemeğin ko-kusunu alan uyandı.

Tan ağarmadan yola çıkılıp ilerlerken keşif kolu, Rum çetenin karargâhına yaklaşıldığı haberini getirdi. Çetenin 500 kadar mev-cudu, obüs topu ve ağır makinelileri olduğunu öğrenmişlerdi. Çe-teciler, fırtına nedeniyle baskına uğrayacakları olasılığını düşün-mediklerinden çevrelerinde güvenlik önlemi de almamışlardı. Av-cılar ateş menziline girdikten sonra Veli Başçavuş'un dağ topları Rum çetenin çadırlarını dövmeye başladı. Hiç beklemedikleri bir anda çadırlarına düşen top mermileriyle uyanan çetecilerden silahını alıp dışarıdaki siperlere koşmaya çalışanlara Fahrettin Başçavuş'un mermileri fırsat vermiyordu. Toparlanıp ateş menzilinın dışına kaç-maya çalışanları da Arif Binbaşı'nın avcıları yerlere seriyordu. Bir anda ormanın yamaçlarını yere serilmiş çeteci ölüleri kaplamıştı. Bir saat içinde çete tümüyle imha edilmişti. Alayın da beş şehidi, bir o kadar da yaralı vardı. Şehitleri defnedip çetenin cephane, silah ve yiyeceklerini yakalayabildikleri 100 kadar ata yükleyip Yıldızeli'ne döndüler. Geceyi alayda geçirdikten sonra sabah gün doğmadan önce Sivas'a doğru yola çıktılar.

Hasan Binbaşı'nın komuta ettiği taburla bağlantıları kesilmiş-ti. Yıldızeli'nden ayrıldıklarından beri haber alamıyorlardı. Peşle-rinden yola çıkarak akşama 10. Kolordu Karargâhı'nda buluşmayı kararlaştırmışlardı. Rum çeteye yapılacak harekâtın haberi olma-yan Hasan Binbaşı'nın gönderdiği timle Yıldızeli'ni çıkarken kar-şılaştılar ve birlikte döndüler. Hasan Binbaşı birliklerine teorik eği-tim vermiş, vaktini boşa geçirmemişti. Askerin çoğu okuryazar ol-madığı gibi koyu bir bilgisizlik içindeydi. Yol boyunca yapılan teo-rik ve uygulamalı eğitimlerle askerin günlük hayatında ve düşün-celerindeki değişimler açıkça görülüyordu. El, yüz, vücut temizli-ği, kirli giyeceklerin yıkanıp kaynatılmasının gereği, bulaşıcı hasta-lıkların ortaya çıkmasının nedenleri, tıraş olma gibi bilgi ve bece-

riler öğrenmişlerdi. Saraydüzü'ndeki ve yoldaki eğitimler, çetelere yapılan temizlik harekâtları alay için iyi bir tatbikat olmuştu. Erzurum'a neden gittiklerinin bilincindeydiler. Mümtaz Yarbay, disiplini sağlamasının yanında gönüllere seslenmesini de biliyordu.

Kasım ayının ilk haftasında Erzurum'a vardıklarında kış bastırmış, hava iyice soğumuştur, lapa lapa kar yağıyordu. Daha ayaklarının çamurunu silmeden, Ordu Komutanlığı'ndan gelen bir haberci, Hasan İzzettin Paşa'nın alay komutanını karargâhında beklediğini söyledi. Mümtaz Yarbay'la Halil Çavuş atlar yemini yiye ne kadar dinlendikten sonra Hasankale'deki ordu karargâhına git-tiler. Hasan İzzettin Paşa telaş ve endişe içindeydi. Rusların Erzurum'u ele geçireceği korku ve endişesi onda sabit fikir halini almıştı ve sürekli savunma önlemlerine kafa yoruyordu.

Kasım ayının ilk günü sınırı geçen Rus Kafkas Ordusu, Hasan İzzettin Paşa'yı atarak Köprüköy önlerinde mevzilenmiş, Doğu Ordusu da Hasankale'de tutunarak savunma hattını oluşturmuştu. İzzettin Paşa, 99. Süvari Alayı'nı ordunun ana kuvvetini teşkil eden 9. Kolordu'nun avcı alayı olarak konuşlandırıp ihtiyaçlarının ordu depolarından temin edilebileceğini söyledi. Alay'ın Erzurum'a gelmesi, yolda Ermeni ve Rum çetelerine karşı temizlik harekâtları nedeniyle 20 günü bulmuştu. Mümtaz Yarbay, Erzurum'da birkaç gün dinlenip eksiklerini tamamlamayı düşünüyordu. Askerin çoğunun çarıkları parçalanmıştı. İlaçe ve hayvanların yemleri de tümenle birlikte geleceğinden acil ihtiyaçlarını ordu depolarından temin etmeleri gerekiyordu. Ordu depolarına gittiklerinde ise ummadıkları bir durumla karşılaştılar. Silah, cephane ve yiyecek stokları yok denecek kadar azdı. Mümtaz Yarbay tedirgin olmuştu. Dövünüyordu: "Bunlar aklını oynatmış Halil! Asker, mermisiz, aç karna, şu kış kıyamet gününde cepheye sevk edilir mi? Balkan Savaşı'nı bu yüzden kaybetmiştik. Hiç mi akıllanmayacak bu Enver? Ne yapacağım ben şimdi Halil?"

"Kul sıkışmayınca Hızır yetişmezmiş. Hele çetelerden aldıklarımızı kullanalım, sonrası Allah kerim."

“Kafanda bir şeyler var herhalde.”

“Şimdilik bir şey söylemek erken olur komutanım. Kafama takılan bir durum var. Becerebilir miyiz, uygun olur mu bir deneyelim diyorum.”

“Askerliğe uyum sağladın. Pratik çareleri çabucak buluyorsun Halil. Senin gibilere askerlikte Çarıklı Erkânıharp derler. Bir de bunun okuluna gitseydin... Arada aklıma gelir, çok ısrar edip seni askeri okula yazdırsa mıydım acaba diye düşündüğüm oluyor.”

“Kader, kısmet komutanım.”

“Ne gibi çareler var aklında, bakalım aynı şeyler mi geçiyor kafamızdan?”

“Bizim oralarda olduğu gibi, Erzurum’daki Rum ve Ermenilere de dışarıdan silah geliyordu. Bunları dağıtmanın en pratik yolu da esnafın ticarethaneleri ve depolarıdır.”

“Onlar da kendilerine göre önlemini alıyordu Halil. Her gayrimüslimin peşine bir asker dikemeyiz ya. Hem bu gibi önlemler mahalli jandarma ve zabitanın işi.”

“O tür önlemlerle bir kez alırız. İhtiyacımız olan cephaneyi uzun süreli temin etmeyi düşünüyorum.”

“Buna itirazım olmaz elbette. Ama nasıl olacak bu iş?”

“Yarbayım, ben onları iyi tanırım. Ticaret, kâr her şeyden öncedir onlar için. Parasını verdin mi ihtiyacımız fazlasıyla çıkar sanıyorum.”

“Halil, alayın emini sensin. Paramız pulumuz, altınlar senin emanetinde. Bir dene bakalım olacak mı? Ağırlıklarımızı tümende bırakmakla hata ettik herhalde. Tümen ne zaman gelecek? Gelse bile bize kalacak mı? O zamana kadar nasıl idare edeceğiz? Elimizdeki para ve altınları bunun için kullanalım Halil. Sen bu konuda yetkilisin. Soruştur, araştır bakalım.”

“Ha deyince olmaz komutanım, bekleyip güven verici ilişkiler geliştirmek lazım.”

Mümtaz Bey bölgenin şartlarını, karını, soğuğunu çok iyi biliyordu. Halil de babasıyla sohbetlerinden Erzurum'u yeteri kadar tanımıştı. Geçtikleri yollarda, uğradıkları binalarda hiç yabancılık çekmiyordu. İzzettin Paşa'nın yanından Erzurum'a döndüklerinde Mümtaz Bey, "Halil, alaya dönmeden babamın mezarını ziyaret etmek istiyorum, belki bir daha fırsatımız olmaz, istersen sen de gel." dedi.

Babasının mezarını ziyaret edip ayrıldıktan sonra halk mezarlığına gidip orada da bir mezara dua ettiler. Duayı bitirdikten sonra bir kenarda bekledi. Mümtaz Bey, o mezarın başından uzun süre ayrılamamıştı. Mümtaz Bey'in Erzurum'da başka bir yakınının mezarının bulunduğunu duymamıştı Halil. Bu kadar etkilendiğine göre onun için önemli birisi olmalı diye düşündü. Alaya dönerken hâlâ ağzını bıçak açmıyordu Mümtaz Bey'in. "Burada bir başka yakınınızın mezarı olduğunu duymamıştım komutanım." dedi.

"Gençliğimin gönül yarası, Halil."

"Bu kadar uzun süre kapanmadığına göre yarası bir hayli derinde olmalı."

"Beni mezara kadar götürür bu yara Halil."

Mümtaz Bey'in bir gönül yarası olduğunu duymamıştı. Kendisi daha fazla konuşmak istemeyince Halil de başka bir şey sorup söylemedi. Babasıyla sohbetlerinde sıra Erzurum'a geldiğinde gözlerini gökyüzüne diker, bağlamanın tellerine dokunurdu Mümtaz Bey. "Erzurum dağları kar ile boran/ Yaktı yüreğimi dert ile verem/ Yok mudur sizlerde bir kurşun kalem/ Yazıp arzuhalim yâre gönderem..." türküsünü söylerken dalıp gitmesinin, şimdiye kadar evlenmemiş olmasının da gençliğinin bu gönül yarasıyla bir ilişkisi olmalıydı.

Alayın karargâh kurduğu yere vardıklarında atlı bir haberci, Hasan İzzettin Paşa'nın ordu karargâhında acil olarak Mümtaz Yarbay'ı beklediğini söyledi. Hasankale'ye vardılar. İzzettin Paşa, alaya, ertesi sabah Çermiksu Tepeleri'nin ele geçirilmesi emrini verdi. Sabah saldırıya geçebilmek için akşamdan yola çıkılması gerekiyordu. Acil ihtiyaç olan makineli şeridi ve top mermileriyle bir kısım çar-

ğı ordu depolarından topladılar. Eldeki malzeme, ihtiyaçlarını asgari düzeyde karşılayacak kadardı, tükendiğinde arkası yoktu. Mümtaz Bey: “Halil, sen boşa konuşmazsın, ilişkide olduğun bir yerler varsa üçü beşi arama. Bunlar birkaç atımlık mermiyle keklik avına çıkacağımızı mı sanıyorlar. Mutlaka mermi bulmalıyız.” dedi.

“Benimkisi bir tahmin yarbayım. Yalnız geldiğimiz gün bizim fırıncı Garbis Usta’yı bir kumaş mağazasına girip çıkarken gördüm. Orası mutlaka depo ve dağıtım merkezlerinden birisi. Gelen malzemenin kaydını tutacak değiller ya, biraz gözdağı, biraz da paranın ucunu gösterirsek bir şey çıkarırız diye düşündüm.”

“Garbis Usta’nın girdiği mağazanın silah deposu olduğunu nereden tahmin ediyorsun?”

“Garbis Usta’nın Ermenilerin silahlanmasında parmağı olduğunu hissediyorum. Anası ara sıra bizim eve gelir, anamla sohbet ederler. Toplandığımız gün lafları edilmmişti de anam söylemişti. Sohbetlerinde farkında olmadan ağzından kaçırmış. ‘Bir satır bileniyor, ama ya size dönecek ya bize.’ demiş. Bizimle kendilerini denk tuttuğuna göre Ermenilere gelen silahlar oldukça fazla demek ki.”

“Haklı olabilirsin Halil. Sen diğer işi gücü bırak, o işe bak. Yanına birisini de al. Ne olur ne olmaz.”

Halil, Kâmil’e durumu anlattı ve hemen Garbis Usta’nın girip çıktığını gördükleri kumaş mağazasına gittiler. Mağazada yaşlı bir erkek tezgâhtar, modern giyimli bir kadınla bir erkek müşteriye raflardan tezgâha indirdiği kumaşları gösteriyordu. Daha genç görünen diğeri, kasanın önündeki masada oturuyordu. Halil’lerin içeri girdiğini görünce masanın üzerindeki defteri topladı ve ayağa kalkarak güler yüzüyle ve Ermeni şivesiyle konuştu: “Hoş gelmiş sefalar getirmişsiniz paşa hazretleri. Ticarethanemiz sizlere hizmet etmekten şeref duyar. Yeni İngiliz kumaşlarımız geldi. Hatırlı müşterilerimize tavsiye ediyoruz.”

Aslında Halil’lerin oynadıkları, kazanma olasılığı çok zayıf olan bir kumardı. Halil, “Hayırlı işler bol kazançlar olsun. Buraya iyi bir alışveriş yapmaya ve bir dostumuzu görmeye geldik.” dedi.

“Alışverişi kolay ederiz. Ticarethanemizde sizin dostluğunuzu kazanma şerefine eren kimdir acaba?”

Halil, ayaküstü biraz istihbarat toplayıp gelmişti. Üç kardeşten en büyük olanı, tezgâhtaki Agopyan, Erzurum’daki mağazayı idare ediyor, onun küçüğü olan Sarkis İstanbul’la bağlantıyı yürütüyordu. Sirkeci’deki toptancı mağazasının sorumlusu Faris ise görüşme, dışarıdan mal alma işlerine bakıyordu, ayrıca hatırlı kişilere borç verip tefecilik yaptığı da söyleniyordu. Bu ağ içerisinde Ermenilere dışarıdan gelen silahların organizasyonunda bulunmamaları mümkün değildi.

“Garbis Usta ahababımdır Sarkis Efendi, bana her bakımdan kefil olabilir. Buraya özel bir alışveriş için geldim, başka bir niyetim yok. Siz malı vereceksiniz, ben parayı.”

Halil elindeki çantayı masa üzerine koyup kapağını açınca Sarkis ne yapacağını, ne söyleyeceğini şaşırdı. Gelen bir Osmanlı subayıydı. İlk kez gördüğü birisi, adıyla hitap edip üstelik Garbis Usta’yı soruyor, ahababı olduğunu söylüyordu. Bir ihbar eden mi olmuştu? Garbis Usta’yı tanıdığını mı söylese iyi olurdu, yoksa tanı mıyorum mu demeliydi? Alışveriş için gelmediği belliydi, çanta dolusu sarı liraları neden göstermişti? O altınların yarısı bile mağazayı satın almaya yeterdi. Yoksa yeni gelen partiden Osmanlının haberi olmuş, etrafları çevrilmiş, baskına mı uğramışlardı? Sarkis’in alnından boncuk boncuk terler akınaya başladı.

“Garbis Usta diye birisini tanımıyorum; ayrıca bu kadar para mağazayı satın alır, yine artar.”

“Sarkis Efendi, bu paranın devamı da var. Size açık konuştum, buraya alışverişe geldim. Bana malı vereceksiniz, parayı bırakıp gideceğim. Garbis Usta’yı tanımadığınızı söylemenize gerek yok. Bu parayla kumaş almayacağımı da biliyorsunuz. İstersem içerdeki malı ortaya çıkarır, sizi de alıp giderdim. Ben ticaretimizin sürekli olmasını istiyorum. Siz ticareti biliyorsunuz, paranızı tek kalem mala yatırmak her zaman risk taşır. Şu an Osmanlı vatandaşısınız, kurulu bir

düzeniniz ve bol kazancınız var. Bütün geleceğinizi hayali bir Ermeni davasına yatırmanız, mantıklı mı sizce? Bizimle de alışverişi sürdürürseniz, öbür tarafa yaptığınız yatırımları görmezden geliriz. Bu alışveriş sadece ikimizin arasında sır olarak kalır. Garbis Usta'ya bile söylemenize gerek yok. İşte bu para sizin, karşılığında obüs mermisi, Alman makineli şeridi ve Osmanlı süngü mermisi istiyorum. Dört saat sonra geldiğinde bana sadece deponun yerini söyleyeceksiniz.”

Kapıya çıktıklarında Kâmil, “Ortak, şu birkaç ayda sanki Harbiye'yi bitirmiş gibisin. Adamı yoğrulmuş köfteye çevirdin, gıkı çıkmadı. Yalnız yaptığın iş biraz riskli değil mi?”

“Altınlar mezardaki ölünün işine yaramaz ortak. Riske girmekten başka seçeneğimiz var mı? Boşa attım dolu çıktı gibi geliyor, Sarkis Efendi açıkça kabul etmese de ret de etmedi. Sükût ikrardan gelir, bence bir an önce gidip nakliye arabalarını hazırlayalım.”

Alaya vardıklarında karargâh toplanmıştı. Herkesin yüzünden yere düşen bin parçaydı. Halil içeri girmeyip dışarıda eğlendi. Kâmil Başçavuş içeriye girip tekmil verdi: “Yarbayım, ordu depolarında bir tane bile araba yok. Bizim acil arabaya ihtiyacımız var. Bu konuda yardımınızı istirham etmiştik.”

Mümtaz Bey burnundan soluyarak Kâmil'i tersledi: “Kâmil Başçavuş, sen bari sıkıntı yaratma! Ben can derdindeyim, sen neyin peşindesin? Yarın muharebeye gireceğim, iki atımlık mermi verdiler. Onlar bitince kartopu mu oynayacağım Ruslarla? Bu sıkıntıda senin nakliyenin de ben mi düşüneceğim?”

“Komutanım, bizim de tek başına çözeceğimiz bir iş değil. Halil bir yerlerden mermi bulmuş, getirmemiz için sizin onayınız gerekiyor.”

“Yine becerdi desene. Hiç umut etmiyordum. Nerede o Halil? Keşke annesinin sözünü dinlemeseydim!”

* * *

Ordu karargâhından gelen haberciler, Mümtaz Yarbay'ın albaylığa terfi ettiğinin haberini getirdiler. Kendisi ileri karakolların

teftişine çıkmış, henüz dönmemişti. Halil, haberi vermek için aradığında onu, tek başına bir çam ağacına yaslanmış, gökyüzündeki yıldızlara bakınırken buldu. Halil'in geldiğinin farkında değilmiş gibi gözlerini parlak yıldızdan ayıramıyordu. "Mümtaz Bey, albaylık terfiiniz geldi. Hayırlı olsun."

Terfi ile ilgilendiği yoktu Mümtaz Bey'in. Gözlerini gökyüzündeki parlak yıldızdan ayırmadan kendi kendine konuşur gibiydi: "Harbiye'ye girdiğimden beri ne zaman görsem, parlak yıldız bana acı veriyor Halil."

Bir sır çözülecekti. Mümtaz Bey konuşmak istiyordu. "Nedir konu albayım? Ben de terfinizi müjdelemeye gelmiştim?"

"Sana bahsettiğim, gençliğimin gönül yarası; Bahar. Parlak yıldız oturmış bana el sallıyor. Sevgi dolu, yeşil süzme bal gibi gözleriyle gülücükler gönderiyor..."

Mümtaz Bey kollarını uzatıp tutmak istedi. Sarılmak, kucaklamak istedi. Bahar gülücükler saçarak kollarının arasından sıyrılarak gökyüzünde kayboldu. Mümtaz Bey'in elinde barut ve is kokusunun sindiği çam dalları kalmıştı. Açık hava ayaza çevirmişti. Mümtaz Bey titriyordu: "Erzincan askeri rüştiyesini bitirmiş, Kuleli'de idadiye başlamak için gidecektim. Amasya'da son gecemizdi. Elleri elimde Pirlar Bağları'ndaki kayalıkların arasından Yeşilirmak'ın akışını seyrederken gökyüzündeki yıldızları paylaşıyorduk Bahar'la... En parlak yıldız ikimizin yıldızı olsun, nerede olursan ol, o yıldız bakarsan seni beklediğimi görürsün, demişti."

Yaz tatilinde geldiğinde yokmuş Bahar. Deli divane olmuş. Hiçbir yerde bulamamış. Babasının Erzurum Nüfus Müdürlüğüne tayin edildiğini duymasıyla soluğu Erzurum'da almış. Bahar, "Geleceğini biliyordum." demiş. Birlikte Erzurum kalesine çıkıp burçlardan gökyüzündeki parlak yıldızlara bakarak birbirlerine söz vermişler: "Eğer senden başkasına bakarsa, mil çeksinler, kör olsun gözüm. Eğer senden başkasını tutarsa elim, toprak olsun, çürüsün bedenim."

İkinci yaz doğrudan Erzurum'a gittiğinde mezarının üzerine bağ-

lanmış kanlı gelinliğini göstermişler. Bütün Erzurum insanı gözyaşı dökmüş. Türküler yakılmış sevdalarına. Kime sorsan anlatıyormuş: Bahar öbür yıl daha gelişip güzelleşmiş, Erzurum'da dillere destan olmuş. Her gün esnafı, subayı, memuru dünürcünün biri kalkmadan diğeri geliyormuş. Bahar hiçbirine çıkıp görünmüyormuş bile. Erzurum'un zengin tüccarlarından Tuzcuoğlu Arif Ağa, oğlu Erkan Bey için göndermedik dünürcü bırakmamış. Bahar onun dünürçülerinin de hiçbirine çıkıp görünmemiş. Arif Ağa, koca bir konak yaptırıp dayamış döşemiş. Ağırılığınca altın tarttırıp göndermiş. Annesi, hısım akrabası durmadan üzerine gelmişler. "Mümtaz İstanbul'un güzelleri içinde unutmuştur seni." demişler. "Boşuna gül gibi kısmetini kaçırma. Senin için konak yaptırıp dayayıp döşediler. Rahatın sarayın sultanlarında olmayacak." Bahar'sa; "Yeminim var. Mümtaz'dan başkasına yâr olmam." deyip Arif Ağa'nın gönderdiği altınlara ve konağın anahtarına elini sürmemiş.

Erzurum'un uleması, devlet erkânı babasının üzerine gelmiş: "Nikâhta keramet vardır Hulusi Efendi. Nikâhtan sonra evine de, kocasına da ısınır." diyerek babasından söz almışlar. 7 gün 7 gece Erzurum'un her yanında davullar çalınıp sofralar serilmiş. Gençler ata binip cirit atmışlar. Pehlivanlar güreş tutmuş. Hepsine de kese kese altınlar dağıtmış Arif Ağa. Kına gecesi, üzerine gelinlik giydirip ellerine kınalar yakmışlar. Yalnız kaldığı bir sırada evden kaybolmuş Bahar. Sabaha kadar aramışlar, kalenin burçlarının dibinde üzerinde gelinliğiyle cesedi bulunmuş.

Mümtaz Bey, kendisini mezara kadar götürecek olan derin gönül yarasının öyküsünü kendiliğinden anlatmıştı. Gökyüzündeki parlak yıldıza bakarak konuşmaya devam etti: "Hayatımda iki insanı sevip bağlandım. İkisini de bana çok gördüler. Derdimi kime yanayım, hesabını kimden sorayım?"

Bir sır küpüydü Mümtaz Bey. Sırlarının ortaya çıkması için sabra ve zamana ihtiyaç vardı. Çok sevdiği iki insan belli olmuştu. İlki babasıydı, Halil'in babasının kucağında can veren Kabaoğuzlu İb-

rahim. Evlenmeden hayatının sonuna kadar bağı kalacağı Bahar'sa gençliğinin gönül yarasıydı. Mümtaz Bey'in yanında sabretmeyi, acıyı, yüreğinde külletmeyi öğrenmiş olan Halil onun bu sırrını öğrenmişti işte. Nasıl bir yazgı ki, ikisi de Erzurum'da ölmüştü, ikisi de Erzurum toprağında yatıyordu!

Mümtaz Bey, gözlerini gökyüzüne dikmişti. Sanki elinde bağlaması vardı. Sanki yavaşça tellerine dokunuyordu. Sanki muhabbet meclisini toplamışlar, sırayla türkülerini, deyişlerini söylüyorlar, sanki türküsünü bitiren bağlamasını yanındakine veriyordu: "*Derdim çoktur hangisine yanayım/ Yine tazelendi yürek yarası/ Ben bu derde nerde derman bulayım/ Meğer dost elinde ola çaresi...Hangi dinden isen ona tapayım/ Yarın mahşer günü bile olsa kopayım/ Eğil bir yol ak gerdandan öpeyim/ Beri dur hey benli dilber beri dur...*"

* * *

Rus Kafkas Ordusu, Hasankale önlerine dayanıp Erzurum'u ele geçirmeyi planlarken askerin cansiperane gayretiyle Köprüköy'ün doğusuna atılmıştı. Birliklerin aşırı yorgunluğu, en önemlisi de yiyecek ve cephane yokluğu, depolarda olanların da ikmal yetersizliği nedeniyle zamanında ellerine ulaşamaması yüzünden köklü ve kesin sonuçlar alınamıyordu. Rusları Azap'a kadar kovalamış, onların kaçarken bıraktıkları yiyecek ve cephanelerin yanı sıra çizme ve kalın paltolar da ele geçirmişlerdi. Acil ihtiyaçların bir kısmı bu şekilde Ruslardan temin edilmişti. Rus ordu karargâhının Köprüköy'den atılması genelkurmayda büyük sevinç yaratmıştı. Enver Paşa'nın Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazının bir sureti de alay karargâhına gönderilmişti. Yazıda 3. Ordu başarısından dolayı tebrik ediliyor; *Kabraman Komutanının Altın Liyakat Madalyası ile taltifi Şahane Mazhariyetinin mukarrer olduğunu, 99. Kafkas Süvari Alayı'nın sancağına nişan verileceği, er ve subaylarına da Liyakat Madalyası'nın gönderileceği* söyleniyordu. Halil, Mümtaz Bey'in yazıyı okuyunca sevineceğini sanırken o, öfkelenip bağırıyordu: "İşi gücü şamata. Köprüköy'den Rusları hangi koşullarda kovaladığımızdan

haberi yok. Askerin karnını doyuramaz, topuna, tüfeğine ertesi güne kullanacak mermi veremezken burada fazla bir gücümüz olduğunu sanıyor. Köprüköy zaferi iyisinden havalandırmış hazreti. Yokluğu varlığından daha hayırlı olan ihtiyat süvari alaylarıyla Batum'u, Kafkasya'yı zaptetmeyi planlıyormuş."

"Ben geleli burada ihtiyat süvari alayı görmedim albayım. Neredeymiş bu ihtiyat süvarileri?"

"Görmediğin daha iyi Halil. Muş, Van bölgelerinde kâğıt üzerinde var olan, yerli Kürtlerden oluşan sözde alaylar. Disipline edilemeyen, eğitim görmeyen, verilen silahları da alıp kaçan, alaya geldiklerinde önlerine çıkan her şeyi yağmalayıp talan eden baş belaları!"

İzzettin Paşa, genelkurmayın Ordu Komutanlığı'na gönderdiği yazının suretiyle birlikte, 99. Kafkas Süvari Alayı'nın, Rus Kafkas Ordusu'nun mevzilendiği Azap'ın kuzeyine düşen tepeleri tutma emrini bildiren yazıyı birlikte göndermişti. Genelkurmay, Rusların bir an önce Azap'tan atılmasını istiyordu. Mümtaz Bey, İzzettin Paşa'yı fazla temkinli buluyor, bu düşüncesini Halil'le paylaşıyordu: "Genelkurmay dürtüklemese kıpırdayacağı yok adamın. İnisiyatif kullanamıyor. Komutanlık nitelikleri yok. Büyük bir fırsat kaçırdı. Rusların Azap'ta tutunmalarına fırsat vermeyecekti. Burada savunma düzenleriyle boş yere vakit öldürdük. Düşmana zaman kazandırdı. Ruslar ağırlıklarını, yaralılarını bile almadan Köprüköy'den bozgun halinde çekilirken biz peşlerine düşüp imha etseydik durum çok farklı olurdu."

"Paşa nereden bilebilirdi işin böyle gelişeceğini?"

"Halil, komutanlık rütbeyle elde edilemez. Komutan, gücünü yerinde ve zamanında kullanabilirse sonuç alabilir. Zamanın aleyhimize işlediğini bilmesi gerekirdi. Bu fırsat bir daha ele geçer mi? Bizim cepheyle demiryolu bağlantımız yok, karayolu nakliyemiz yetersiz. Ağırlıklarımız Amasya'dan bir ayda gelemedi. Ruslar bir haftada kayıplarını telafi etmişlerdir."

“Paşa niçin görmez bunları? Koskoca paşa olmuş. Cahil biri değil ki?”

“Bunlar, Abdülhamit paşası. Hepsini birden temizlemeli. Liyakatle, bilgiyle gelmediler. Sultan Hamit’in emriyle hareket etmeye alışmışlar. Saldırı kararını Enver Paşa’nın zorlamasıyla verebildi.”

Gece yola çıkarak Azap’ın kuzeyindeki tepelerde Rusların terk ettiği sığınak ve siperlere yerleştiler. Bazı siperlerde donmuş Rus askerleri gördüler. Uzun süre nöbette kalıp donmuşlardı. Sahra çadırlarını kurmaya başladılar. Sığınaklara yerleşirken bir atlı haberci, Kolordu Komutanlığı’nın, sabahın yedisinde Rus siperlerine saldırıya geçilmesi emrini getirdi.

* * *

Yola çıktıklarında akşam olmuştu. Havada tipi vardı. Donmuş yollardan, sarp kayalıklardan geçiyor, bazen vadi yamaçlarındaki patikalarda tek sıra halinde gidebiliyorlardı. Keçi yolları, patikalar buz tutmuş, üstü karla kapanmıştı. Önden giden kılavuzların ayak izlerini takip ederek yürüyebiliyorlardı. Ayağı kayan, yanlış adım atan vadinin yamaçlarından yuvarlanıp uçurumun dibini boyluyordu. Böyle düşenin kurtulma şansı yoktu. Yol, iz oluşana kadar kılavuzlardan birkaçı uçurumdan aşağı yuvarlanmıştı. Görüş mesafesi iyice kısalıyor, önlerindeki güçlkle takip edebiliyorlardı. Dağlık, kayalık, buz tutmuş patikalardan oluşan 20 kilometrelik yolu gece karanlığında kat edip sabaha doğru Çermiksu’nun batısına varabilmişlerdi.

Mevzilendikleri yere sahra çadırlarını kurarak rüzgârın savurduğu kardan ve soğuktan biraz olsun korunabiliyorlardı. Yeterli çadır olmadığından kimi takımlar kar ve çam dallarından sığınaklar yaptılar. Mümtaz Bey de iki kayanın arasını çam dalları ve kaput bezleriyle kapattırarak oluşturduğu sığınağını karargâh haline getirdikten sonra karargâhını toplantıya çağırdı. Tipi devam ediyordu. Fırtına, sığınak ve çadırlarda ıslık çalıyor gibiydi. Sığınakların, çadırların içi çamurla kaplanmıştı ve güçlkle adım atılabiliyordu. Posta eri Sa-

dık, sığınağın içinde yaktığı ateşte tenekeyle su kaynatarak isteyenlerin matarasına sıcak su, dörder tane kuşburnu ve birer kaşık pekmez koydu. Sığınağın içini sıcak bir kuşburnu kokusu kaplayıverdi. Mümtaz Bey köy muhtarlarından birer teneke pekmezle birer çuval kuşburnu istemişti. Haftalık istihkak olarak dağıtılan iki avuç dut kurusuyla iki avuç kuşburnunu herkes çantasında taşıyor, kuru peksimet çıktığında ya da uygun zaman bulduğunda matarasında su ısıtıp sıcak kuşburnu suyu içebiliyordu. İstihbarat timlerinin getirdiği keşif raporları değerlendirilerek yapılan savaş planından sonra bölük komutanları birliklerini hazırlamak için sığınaktan ayrıldılar. Mümtaz Bey sığınakta kalan Kâmil'e: "Başçavuşum, bir konu mu var?" diye sordu.

"Komutanım, bir demlik çayım kalmıştı. Halil'le birlikte içelim, biraz da eskilerden anlatırız diye izninizi isteyecektim. Arzu ederseniz siz de buyurun."

"Eksik olma, benim yapmam gereken işler var. Halil'le şu an yapacak bir işim yok. Siz çayınızı için, yalnız fazla derinlere dalmayın, yarının bizim için önemini biliyorsunuz."

"Merak etmeyin komutanım, sağ olun."

Dışarı çıktıklarında tipiden göz gözü görmüyordu.

Sabah saat yedide Veli Başçavuş'un cebelleri düşmanın mevzilendiği Çermiksu Tepeleri'ni top ateşine tutunca gökyüzüne mavi beyaz dumanlar yükselmeye başladı. Azmi Çavuş'un mitralyöz mermileri de saldırıya geçen avcılarının başının üzerlerinden Rus siperlerine yağmur gibi yağıyordu. Kısa bir şaşkınlıktan sonra Ruslar yerlerini tespit ederek karşılık vermeye başladı. Mürdümük sağanağı gibi gelen düşmanın top ve makineli mermileri saldırıya geçen avcılarını oldukları yere çivi gibi çakmıştı. Askerler kafasını kaldırıp bir adım ilerleyemiyordu. Rusların aralıksız süren bombardımanı siperleri hallaç pamuğu gibi atıp toprağın altını üstüne getiriyordu. Baskın yapalım derken baskına uğramışlardı.

Karşılarında taburdan daha büyük bir birlik vardı. Siperlerin-

den saldırıya geçen avcılar erimeye başlamıştı. Takviye için gönderilen yedekler daha yerlerine varmadan Rus mitralyözleri tarafından biçiliyordu. Posta erleri siperler ve karargâh arasında koşturup duruyorlardı. Düşman sol cenahlarına yüklenerak yarına harekâtına girişmişti. Siperdeki askerlerin canları pahasına siperlerini terk etmemesi sonucu Ruslar büyük zayıatlar bırakarak geri çekilmişti, ama sol cenahın ikinci bir saldırıya karşı koyacak gücü kalmamıştı. Acil takviye ve sıhhiye istediler. Mümtaz Bey yedekten iki bölüğü sol cenaha takviye olarak gönderdi. Sağ cenahın makineli mürettebatından ölü ve yaralıların olduğu haberi geldi. Fahrettin, makineli bölümündeki yedek mürettebatla birlikte, ağır yaralanan Aziz Çavuş'un yerine geçti. Bu sırada Arif Binbaşı'nın gönderdiği bir haberci, taburun gerilerinde bazı takımların emir almadan geri çekildiklerini, bunun önü alınmazsa paniğe dönüşeceğini bildirdi. Mümtaz Albay, karargâhta yedekte bekleyen Hasan Binbaşı'ya: "Haberciyi duydun. Kemal Yüzbaşı'nın avcı taburunu ve kendi iki bölümünü alarak derhal o taburdaki çözümlenin önüne geçeceksin. Kaçanları yakaladığın yerde kurşuna dizmekten çekinme. Cepheyi, ne pahasına olursa tutmalısınız. O cephe bozulursa biz burada çember içinde kalırız. O zaman karşıma çıkmayıp ne yapman gerektiğini biliyorsun." dedi.

"Başüstüne komutanım. Hat ne pahasına olursa olsun tutulacaktır. Tutulmazsa bir daha karşınıza çıkmayacağımdan emin olabilirsiniz."

Fahrettin Başçavuş'un sağ cenahtaki makineli yuvasının başına geçmesiyle yoğun bir mitralyöz takırtısı işitilmeye başladı. Veli Başçavuş'un cepheye hâkim bir yere yerleştirdiği iki cebel topu da hiç susmadı. Beyaz dumanların içinde havaya uçuşan Rus askerleri görülüyordu. Bazen top güllerinin isabet ettiği ağaçlar gövdesiyle birlikte yere seriliyordu. Hasan Binbaşı'nın yetişmesi, Arif Binbaşı'nın taburundaki çözümlenin önünü kesmiş, o taraftan da düzenli silah sesleri gelmeye başlamıştı. Ruslar ağır kayıplar vermesi-

ne rağmen yeni takviyelerle siperlerin üzerine geliyor, makineli yuvaları askerlere adım attırmıyordu. Ordu karargâhından gelen haberciler, saat 12'ye kadar Çermiksu Tepeleri'nin ele geçirilmesi emrini iletliyordu. Saat on olmuştu, iki saat içinde tepelerin ele geçirilmesi gerekiyordu. Makineli yuvaları mutlaka susturulmalıydı. Böyle giderse 99. Alay, daha ilk muharebesinde eriyip gidecekti. Mümtaz Albay, dürbünüyle sürekli muharebeyi izliyor, posta erleriyle bölük komutanlarına emirler gönderiyordu. Muharebeyi kaybetmek alayın da Mümtaz Bey'in de sonu olacaktı. Askerin geri kalanına çekilme emri verse bile, binbaşı için koyduğu kurala kendisi de uyar, İzzettin Paşa'nın karşısına yenilmiş bir komutan olarak çıkamazdı. "Halil, Abdülhamit'in 93 Savaşı'nı saraydan yönetmesi gibi vakit kaybediyoruz. Karargâhı siperlerin yanına taşımalıyız, haydi hemen gidiyoruz." dedi.

Karargâhta Mümtaz Albay, Halil ve posta erlerinden başka kimse yoktu. Atlarına atladıkları gibi siperlerin gerisinde uygun bir yere yerleştiler. Askerler üç saat boyunca canları pahasına ancak bulundukları siperleri tutabilmişlerdi. Bir adım ilerleyememişlerdi. Rus makineliileri ölüm kusuyordu. Mümtaz Albay, posta erine, bombacı bölüğü komutanı Kâmil Başçavuş'u çağırmasını söyledi. Kâmil biraz sonra geldiğinde de, "Üç saattir Rus mitralyözleri askerimize ölüm yağdırıyor. Neden susturamadın mitralyöz yuvalarını?" diye sordu.

"Komutanım, bölüğümün yarısını kaybettim neredeyse. Bir türlü yuvaların yanına yaklaşamıyoruz."

"Ruslar kahve yapıp seni mi çağıracak? Bir saat içinde Rus mitralyözleri susmuş olacak!"

"Başüstüne komutanım!"

El bombacıları alayın son şansıydı. Rus mitralyözleri susarsa muharebenin durumu değişebilirdi. Kâmil Başçavuş bir manga bombacıyla harekete geçmeden önce Halil'le helalleşerek vedalaştı. Kucaklaştılar. Giderken geri dönerek bağırdı: "Hoşça kal ortak, enekler sende kalsın."

Bir daha enek oynamaya gidemeyeceklerini sanki ikisi de biliyordu. Kâmil Başçavuş el bombalarını yükledi ve enek oynamaya gider gibi Rus mitralyöz yuvalarının üzerine gönül rahatlığıyla yürüdü.

El bombacıları, yerde yüzükoyun sürünerek ateş menziline girdiler. Rusların perde atışlarından fırsat buldukça el bombalarının pimini çekiyor, kafalarını yerden kaldırıp sol dirsekleri üzerine yüklenerek sağ kollarıyla el bombasını fırlatıyorlardı. Rusların makineli yuvalarının ve siperlerinin üzerini el bombalarından çıkan duman kara bir bulut gibi kaplamış, bazı yuvalar susmuştu. Kâmil ateş devam eden yuvalara yönelerek el bombasının pimini çıkarıp sol dirseği üzerine yükledi ve sağ koluyla fırlattı. Siperlere ölüm kusan mitralyöz yuvası havaya uçtu. Başını yere eğerken siperlerden atılan bir keskin nişancı mermisi, çenesinden girip ensesinden çıktı. Kâmil ölümü pahasına görevini yapmış, Rus mitralyöz yuvaları susmuştu.

Bataryaların susmasıyla siperlerden fırlayan birlikler, süngü takarak Rus siperlerine fırtına gibi daldı. Ruslar panik halinde kaçmaya başladı. Gerilerde subayların askeri kamçılıyarak durdurmaya çalışması da bir işe yaramıyordu. Rus mevzileri darmadağın olmuştu. Çermiksu Tepeleri 99. Alay'ın eline geçmişti. Rahat bir nefes alan Mümtaz Albay bekleyen posta erlerine dönerek, "Saat kaç evladım?" diye sordu.

Posta erlerinin biri kolundaki saate bakarak, "On ikiye beş var komutanım." dedi.

"Ordu karargâhına git. Gördüklerini anlat, yazılı raporu daha sonradan göndereceğim." dedi.

Ruslar, Çermiksu'dan çekilirken ölü ve yaralılarını da bırakıp kaçmışlardı. Yol kenarları, yaralı arabaları, silah, cephanesandıkları, yiyecek çuvallarıyla doluydu. Sandıklar, çuvalar atılmış, yiyecekler, mermiler etrafa saçılmıştı. Arabalara koşulu öküzler, atlar vurulmuştu. Kimisi ölmüştü, kimisi can çekişiyordu. Bazı arabalardaki

ölmüş hayvanlar önceki savaşlardan kalmıştı. Vücutları yer yer vah-şı hayvanlar tarafından parçalanmış, kalan tarafları donmuş, korkunç görüntüler meydana gelmişti.

Sıhhiyeler ölü ve yaralıları toplarken Halil, Kâmil'in vurulduğu yere koştı. Kâmil üzerindeki el bombalarının tamamını kullanmıştı. Demek ki sonuncu bombayı atmış ve geri çekilirken vurulmuştu. Kâmil'i de diğer şehitlerle birlikte Çermiksu'da defnedip yerini belirlediler.

Halil karargâha döndüğünde Mümtaz Bey, "Ne ortaklığınız vardı Kâmil'le?" diye sordu.

"Çocukluk sırlarımız..." diye güçlkle konuşmaya başladı Halil: "Kâmil'le hem mahalle, hem de ilkokul arkadaşıyız. Sırada da birlikte otururduk. Eneklerimiz, bilyelerimiz, cevizlerimiz ortaktı. Ali Hoca her sabah ellerimizi tırnaklarımızı kontrol ederdi. Enek oynayanların eli soğuktan, çamurdan yaralırdı. Yine enek oynamışsınız, çıkarın eneklerinizi, der, ceplerimizi torbalarımızı arar bulamazdı. Bulamayınca küplere biner, Kurunun yanında yaş da yanar diyerek sınıftaki herkesi sıra sopasına çekerdi. Sabah okula giderken enek torbamızı bir yere saklar, dönerken alır enek oynamaya giderdik. Eve dönüşte torbayı birimiz alır, evdekilerin de görmeyeceği bir yere saklardı. Merak etme ortak, enekleri ben saklarım, dönüşte yine enek oynamaya gideriz, derdi. İşte Komutanım, bunu söyledi Kâmil." diyen Halil, gözyaşına engel olamadı.

"Yüreğinin bir parçası da gitse, acını belli etmeyeceksin. Kâmil öleceğini bilerek gitti. Ölüme çare var mı? Önemli olan ömrün uzun ya da kısa olması değil, yaşamanın ve ölmenin bir anlamının olmasıdır."

Bir gün önce sanki bir kara kurşunun yere serip bir daha kalkamayacağını hissetmiş gibi karargâhtaki toplantıdan ayrılırken Halil'i kendi sığınağına çay içmeye çağırımış, "Halil, bir demlik çayım var. Çay içerken biraz da konuşuruz." demişti. Saldırının başlamasına dört saat vardı. Halil hemen Kâmil'in sığınağına gitmişti. Sıcak su

hazırdı. Çay içerken diğer çadırlardan türkü söyleyenlerin sesleri geliyordu. Bu sırada Yemen Türküsü herkesin dilindeydi. Yemen'e gönderip gelmeyen oğlu için kimbilir hangi yüreği yanık ana bu türküyü yakmıştı? Kâmil'le Halil de türküyeye katıldı: "*Ano Yemendir/ Gülü cemendir/ Giden gelmiyor/ Acep nedendir...*" Yüreği yanık ana, kutsal toprakları korumak için gönderilen oğlunun Arap çöllerinde bir İngiliz kurşunuyla yere yıkılıp bir daha kalkamadığını, midesindeki altını bulmak için din kardeşi Arap tarafından karnının süngüyle paramparça edilip hayvan leşi gibi çölün sıcak kumlarına atılan bedeninin kurda kuşa yem olduğunu nereden bilecekti? Anadolu'nun kimbilir hangi köyünde, kapısının eşiğine oturmuş oğlunun geri dönmelerini bekliyordu: "*Burası Huş'tur/ Yolu yokuştur/ Giden gelmiyor/ Acep ne iştir?..* Kâmil, Yemen Türküsü'nü bitirdikten sonra sanki öleceğini biliyormuş gibi, "Bizim için de Erzurum üzerine türkü yakarlar herhalde!" demiş ve *Erzurum Dağları'nı* söyledikten sonra dalmıştı. Sonra Sivas'ın *Kara Haberi'nin* sözlerini değiştirerek söylemiş ve "Bizim türkümüz bu mu acaba ortak?" demişti: "*Gümüş'ün üstünü duman bürümüş/ Erzurum'dan kara bir haber mi var?/ Seher vakti burada kimler ağlamış?/ Karların üstünde gözyaşı mı var?..*"

* * *

Çermiksu'yu terk eden Rusları Azap'a kadar kovalamışlardı. Mümtaz Bey, "Halil, muharebe raporu ve ihtiyaçlarımızı ordu kargâhına bildirmemiz lazım, en iyisi kendin gidip görüş." dedi.

Çermiksu-Hasankale yolu yaralı taşıyan arabalarla, Rusların kaçarken bıraktığı ölü ve yaralılarla doluydu. Ağır yaralılar arabalara bindirilmiş, yürüyebilecek gibi olanlar arabaların kenarına ya da birbirlerine tutunarak gidiyorlardı. Kağnıları çeken hayvanların da yaralı askerlerden farkı yoktu. İkide bir sırtlarında şaklayan kırbaçlar derin yaralar açmıştı. Bazen atların ayağına ölmüş Rus askerlerinin cesetleri takılıyordu.

Birlikler Çermiksu'ya girdiğinde korkunç katliamlarla karşılaştılar. Ruslar geri çekilirken önceki savaşta tutsak aldıkları 300 ka-

dar Türk askerini kılıçla doğrayıp ormanın içine bırakmışlardı. Yine Çermiksu'da 500 kadar Türk askeri, bir depoya kapatılarak su ek-mek verilmeden ölüme terk edilmişti. Birlikler Çermiksu'ya girip as-kerlerin hapsedildiği deponun kapısını açtıklarında korkunç bir pis-lik ve kokuyla karşılaşmışlardı. Depodaki askerlerin çoğu açlık, su-suzluk ve havasızlıktan ölmüştü. Ölenler bile alınamamıştı depodan, vücutları şişmiş kokuyorlardı. Sağ kalanların kimi aklını yitirmişti, kimisi de can çekişip inliyordu.

99. Alay'a 37. Tümen'le birlikte akşam olmadan Rusların ağır-lıklarının bulunduğu Köprükölü'ü kuzeyinden çevirip işgal etmele-ri emri geldi. Geçidi olmayan bir suya yarı bellerine kadar girerek karşıya geçmek zorunda kaldılar. Üzerlerindeki elbiseler donup kas-katı kesildi. Alay Köprükölü önlerine geldiğinde Rusların, birkaç ki-lometre doğudaki hâkim bir tepeye yerleştiklerini gördüler. Köp-rükölü'e yerleşen ordu karargâhının güvenliği için Rusların o tepeden atılmaları gerekiyordu. Akşama kadar yoğun topçu atışlarıyla mev-zileri dövdüler. Ruslar bulundukları tepeyi terk ederek daha gerideki bir tepede tutundu. Askerler yorulmuş, alayın elinde erzak ve mal-zeme kalmamıştı. Mermi ve diğer ihtiyaçlarını temin edip sabah sal-dırıya geçtiler ve akşama kadar süren çarpışmalardan sonra Rusları bulundukları tepeden sökerek Akmelek'e kadar kovaladılar.

9. Kolordu Horasan-Gerek Yaylası hattına hücum edecekti. 11. Kolordu Köprükölü-Azap hattının güneyinden, 10. Kolordu aynı hat-tın kuzeyinden ilerleyecekti. 99. Alay, 10. Kolordu'nun ileri hatla-rında düşmanın önemli gücünün bulunduğu Hoşav'daki birlikle-ri kuşatmaya katılacaktı. Ruslar geniş bir alana yayılmışlardı, da-ğınık ve zayıf durumdaydılar. İzzettin Paşa Rusların kaydırma ha-reketlerini Erzurum'u ele geçirmek için yaptıkları bir yığınak ola-rak görüyordu. Bütün birliklere gönderdiği emirde sahra hastane-sinin ve ağırlıkların Köprükölü'nün batısına taşınmasını istedi. İzzettin Paşa'nın bu panik halini anlamak mümkün değildi. Alay, Rusların kuzey kanadını çevirip imha için sabahı bekliyordu. Ruslar hiçbir

yerde doğru dürüst direniş bile gösteremiyordu. Ordu karargâhından gece gelen bir haberci, alayın Köprüköy-Hasankale hattına çekilmesi emrini getirdi. Birkaç saat sonra saldırıya geçilecekken bu acele geri dönüş kararını Mümtaz Bey'in anlaması olanaksızdı. Ruslar büyük takviyeler almış olmalıydı, tuzaktan kurtulmak için geri çağırıyorlardı, bu hava koşullarında bütün ordunun dar bir hatta toplanmasının başka bir mantığı yoktu. Havada şimşekler çakıyor, gök gürültüleri dağlardan kayaların yuvarlanması gibi sesler çıkarıyordu. Şiddetli rüzgârla birlikte yağmur yüklü kara bulutlar gökyüzünü kapattı. Zifiri karanlıktı. Yakınlarına düşen bir yıldırımdan sonra gökyüzündeki bütün yağmurlar üzerlerine dökülmeye başladı. Alay yola çıktı. Yerler çamur ve kar karışımı kaygan bir durumdaydı. Birliklerin aynı zamanda Köprüköy yönüne yönelmesi, zaten dar ve bozuk olan yolları tümüyle tıkamişti. Arabalar, hayvanlar, insanlar çaresiz bekliyor, kimileri bulduğu yoldan ilerliyordu. Birlikler birbirine karışmış, sanki ordu bozguna uğramıştı. Ruslar, bu şekilde geri çekildiğini görseler orduyu tümüyle yok edebilirdi. Plansız ve zamansız geri çekilme büyük kayıplara neden olmuş, ordunun toparlanıp düzene girmesi zaman almıştı.

* * *

Çermiksu Muharebesi'nde sol kolunu sıyıran bir mermi Mümtaz Bey'in hafif yaralanmasına neden olmuştu. Mümtaz Bey o yarayı önemsememiş, kendisi temizleyip sarmış, doktorlara göstermemişti. Doktorların haberi olursa bir çok merasime tabi tutarlar, o kardarcık işi kendim hallederim diye düşünmüş, kolunun sargısını bir daha değiştirmemişti. İki hafta sonra kolu şişip sancı yapmaya başlayınca anımsamıştı. Alayın sıhhiyeleri kolunun sargısını açtılar ve yaranın iltihaplandığını görerek acilen hastaneye gitmesini söylediler. Komutayı Arif Binbaşı'ya bırakarak Köprüköy'deki hastaneye gitmişti. On gündür ondan haber alınamıyordu. Halil, Köprüköy'e gidip iki katlı taş bir binadaki hastaneyi buldu. Dış kapısından içeri girdiğinde dayanılmaz bir koku karşıladı Halil'i. Camları kırılmış,

bazı pencereler battaniye ve kaput beziyle kapatılmıştı. Avluda ve koridorlarda, yüzleri sararmış, kolları, bacakları sargılı gezinen, duvar diplerinde oturan askerler vardı. İçerinden inilti gelen bir odaya çıkan elleri kanlı bir doktorla bir sıhhiyeye sordu: “On gün önce sol kolundaki bir yara için gelen 99. Kafkas Süvari Alayı’nın komutanı Mümtaz Albay’ı arıyorum. Kaldığı yeri biliyor musunuz?”

Doktor, canından bezmiş bıkkın ve umursamaz bir tavırla konuştu: “Öyle bir tavrın var ki çavuş, sanki Yalova Kaymakamı gelmiş gibi soruyorsun. Burada ölüm adildir, kimsenin rütbesine, makamına göre ayırım yapılmaz. Her gün yüzlerce hasta giriyor ve çoğunluğu da ölü çıkıyor. Albay da ölmüştür bu zamana kadar.”

“Doktorum, ben 99. Alay’ın Komutanı’nı arıyorum. Ölümcül bir durumu yoktu. Sol kolundaki yara iltihaplanmıştı. Bir yanlışlık olmasın. Alaya da öyle bir bilgi gelmedi.”

Doktorun yanındaki sıhhiye, “Ben hatırladım doktor bey, geldiği gün sol kolu şişmişti.” dedi.

“Tamam, hatırladım, zamanında gelse bir pansumanla bitecek, ihmali yüzünden neredeyse kolu gidecekti. Neyse ki ameliyatla kurtuldu.”

Doktor, sıhhiyeye dönüp, “Çavuşa albayın koğuşunu göster.” dedikten sonra Halil’e, “Çavuşum, hastanede fazla eğlenme. Bulaşıcı hastalık sana da geçebilir.” diye uyarıda bulundu.

Sıhhiye eri yukarı çıkan merdivenlere yöneldiğinde dış kapının yanındaki koğuşun kapısı açılarak koltuk değneğiyle tek bacağı üzerinde yürümeye çalışan bir er koridora çıktı. Koltuk değneğiyle yürüyen erin çıktığı koğuştan genzi yakan ilaç kokusuyla karışık pis bir koku her tarafa yayıldı. Koğuşun içinde duvar diplerine serilmiş şilte ve hasırların üzerinde yatan hastalar görünüyordu. Kimi ameliyattan yeni çıkmıştı, baygındı ya da inliyordu. Kimisi başındaki, vücudundaki bitleri öldürüyor, kimisi de kapıdan içeri bakan Halil’i umutsuz, donuk gözlerle izliyordu. Halil, “Hastanenin neden bu kadar bakımsız olduğunu ve pis koktuğunu” sordu. “Buraya sağlam

girenin cenazesi çıkıyor. Doktor ve hastabakıcı dayanmıyor. Bulaşıcı hatalıktan bir sürü doktor ve hastabakıcı öldü. Gelenin ya ölüsü çıkıyor ya da buradan kurtulmak için siperlere koşuyorlar. Okulunu yeni bitirmiş birkaç genç doktorla bizim deli doktor kaldı. Benimle birlikte kalan üç beş sıhhiye de ancak ameliyatlarda doktorun yanına yetişiyoruz. Ameliyat olmadığında da ancak ölenleri toplayabiliyoruz.”

İkinci kata çıktıklarında sıhhiye eri bir koğuşun kapısını araladı. Koğuş aşağıdakine göre biraz daha bakımlıydı. Hastalar demir karyolalar üzerindeki yataklarda yatıyorlardı. Mümtaz Bey’le birlikte beş altı yaralı ve hasta subay vardı koğuşta: “Komutanım geçmiş olsun. Haber alamayınca meraklanıp geldim.”

Halil’i koğuşun kapısında gören Mümtaz Bey, yataktan kalkarak tek koluyla boynuna sarıldı: “Az kalsın kolumu keseceklerdi Halil. Canımı kaybetmeden çıkayım buradan, ölürsem cephede alayımın başında öleyim.”

“Buna da şükür komutanım. İyi ki daha fazla gecikmediniz, yola dayanabilecek misiniz?”

“Merak etme, dayanırım. Burada hastalık kapıp pisi pisine ölmektense yola katlanırım. Hastanenin bana yapacağı bir şey de yok. Ara sıra pansuman yapıp sargı değiştirmeyi bizim sıhhiyeler de yapar. Alayda durum nasıl? Ben yokken yeni muharebeye girdiniz mi?”

“Sizin ayrıldığınız yerde, Azap’ın batısındaki mevzilerde bekliyoruz. Herhangi bir muharebe olmadı.”

“Sen taburcu işlemlerimi yaptırırken ben de hazırlanayım. Bir an önce gidelim buradan.”

“Nasıl uygun görürseniz komutanım.”

Halil doktorların yanına gitti. Mümtaz Bey’i taburcu ettiler ve bir ay istirahat verip emekliliğini de isteyebileceğini söylediler. Ölü ya da diri bir kişinin hastaneden ayrılması onların da işine geliyordu. Halil, ordu karargâhına giderek nakliye arabalarının birinde yatacak şekilde yer hazırlayıp hastaneye döndü. Mümtaz Bey de ha-

zırlanmış, onu bekliyordu. Halil doktorların istirahat ve emeklilikle ilgili söylediklerini aktarınca Mümtaz Bey, “İkbal hesaplarında, kendi canımın kaygısında olmadığımı bilmez misin Halil? Memleket bıçak sırtında, millet can pazarındayken ben köşeye çekilebilir miyim? Gidecek araç bulup hemen alayımın başına döneyim.”

“Dönüş aracınızı hazırladım. Emekliliği, istirahaty ya da cepheyi tercih etmek sizin kararınıza bağlıdır.”

“Geldiğimin ikinci günü, yaralılara geçmiş olsun demek için Enver Paşa uğradı. Beni burada görünce şaşırdı. ‘Niye haber etmedin Mümtaz? Ameliyatını Gümüşsuyu’nda, gerekirse Almanya’da yaptırırdık. Madem ameliyat oldun, bakımın için gönderelim.’ dedi. Duramayıp bir iki laf kondurdum.”

“Bunları duyacağımı biliyordum komutanım. Ama görevim size önerilen seçenekleri sunmaktır.”

“Keşke rahmetli anasını ikna etseydim.”

“Duyamadım komutanım bana mı söylediniz?

“Yok Halil. Kendi kendime söyleniyordum.”

Koğuştaki kalanlara şifalar dileyip hastaneden ayrıldılar. Akşam alayın mevzilendiği yere vardıklarında Sadık sığınağı ısıtmıştı, kuşburnu suyu da hazırды. Mümtaz Bey kuşburnu suyuna biraz da kara pekmez katıp yudumlarken, “Sanki evime dönmüş gibiyim.” dedi.

SARIKAMIŞ

21 Aralık 1914

"Oltu'dan çıktık Sarıkamış'a"

Orduyu Azap'tan geri çekerek yıpratan İzzettin Paşa, Rusların yeni takviyeler aldığı, yiyecek ve cephane yetersizliği, nakliye katarlarının çalışmayışı gibi gerekçelerle yeniden saldırı için isteksiz davranıyordu. Enver Paşa, İzzettin Paşa'daki sabit fikir haline gelmiş savunma önlemlerinin tam tersi bir düşüncede idi. İaşe, cephane ve silah eksikliği, yol ve nakliye imkânlarının yetersizliği, iklim ve coğrafya koşullarının olumsuzluğu, onun için önemli sorunlar değildi. Kendi kafasındaki orduların silaha, yiyeceğe, cephaneye ihtiyacı yoktu. İsteddiği an, istediği yere hiçbir müşkülata uğramadan, aş, ekmek istemeden ulaşabiliyorlardı. Enver Paşa'nın beklemeye, işi uzatmaya niyeti yoktu. Rus Kafkas Ordusu'nu Kars'ta imha edip İran, Hindistan yolunu açmak istiyordu. Enver Paşa, ordunun durumunu yerinde görüp rapor etmesi için Genelkurmay 2. Başkanı bacanağı Hafız Paşa'yı, 25 Kasım'da Erzurum'a göndermiş ve onun raporuna göre Rus Ordusu'nu kuşatma ve Sarıkamış'ta imha etme planını hazırlamıştı. Kısmi zaferlerle oylanmak yerine, geniş bir kuşatma harekâtıyla Rus Kafkas Ordusu'nu tümüyle yok edip Doğu Ordusu'nun önünü açarak Rusya'yı Kafkasya ve İran'dan kuşatıp parçalamak amacındaydı. Bunun için Yarbay Kâzım Karabekir'i Tebriz'e, amcası Halil Paşa'yı Tahran'a göndermişti. Rus ordusunun imhasında ve Kafkasya'nın ele geçirilmesinde büyük roller yüklediği Muş ve Van'daki ihtiyat süvari tümenlerinin, savaşın başında silah sesini duyar duymaz dağıldıklarından haberi yoktu.

Enver Paşa, 12 Aralık'ta Erzurum'a geldi. İzzettin Paşa, ordunun geniş bir kuşatma için yeterli olmadığını, Rusların Narman'daki güçlerine karşı yapılacak harekâtla yetinilmesini istedi. Enver Paşa, Türk Ordusu'nun Ruslardan fazla olduğunu, 40 bin top mermisinin yola çıktığını, yiyecek ihtiyacının Rus sınırları içinden temin edilebileceğini söyledi ve Rus ordusunu Sarıkamış'ta imha planına karşı çıkan İzzettin Paşa'yı görevinden aldı. 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa'yı bu konuda kendisiyle aynı düşünmediğinden 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa'yı da kurmay olmadığı için görevden aldı. Bacanağı Hafız Paşa'yı ordunun en seçkin kolordusu olan 10. Kolordu Komutanlığı'na getirdi. Ordu karargâhının bulunduğu 9. Kolordu Komutanlığı'nı da üzerine aldı ve kurmay başkanlığına Alman Generali Branzar'ı getirdi. Karargâhtaki Türk subayları zamansız ve hazırlıksız bulduklarından kuşatmaya karşıydılar. Enver Paşa harekâta 21 Aralık'ta başlamaya karar verdi. Plana göre 10. Kolordu Narman-Bardız hattından, 9. Kolordu Hizardere-Pirtanes hattından, 11. Kolordu Aras Vadisi'nden Sarıkamış'a hareket edecekti.

Ruslar ağırlıklı güçleriyle Oltu-Narman-Bardız hattını tutmuştu. Plana göre Rusların sağ kanadı yarılarak Oltu-Bardız hattından Sarıkamış'a ulaşılacaktı. Çevrilmiş olan Rus Ordusu, Kafkasya bağlantısı kesileceğinden teslim olmak zorunda kalacaktı. Çoruh'taki Teşkilatı Mahsusa birlikleri ve 10. Kolordu'nun 30 ve 32. Tümenleri Oltu yönüne sevk edildi. Kale Boğazı'nı tutan bir Rus birliği kısa bir direnmeden sonra Yeniköy'ü yakarak Oltu'ya çekildi. 31. Tümen, önüne çıkan Rus birliklerini perişan ederek Narman'ı aldı.

99. Alay Yeniköy'e girdiğinde her taraftan alevler yükseliyordu. Ortalığı et yanığı kokusu kaplamıştı. Kundaklamayı yapan artçılar kaçmaya fırsat bulamadan kısa süren bir direnmeden sonra teslim oldu. Bunlar, Rusların yanında savaşa katılan Ermenilerdi. Kundakçıları sorgulamak için bir depoya kilitleyip yangınları söndürmeye çalışırken bir meydana toplanmış insanların bir kısmının alev alev yandığını, bir kısmının da yananları hareketsiz izlediklerini gördü-

ler. Ne yanan insanlar kurtulmak, yangını söndürmek için çaba harcıyordu, ne de izleyenlerde bir kıpırdanma vardı. Köye yayılan yanık et kokusu buradan geliyordu. İnsanlar gerçekten yanıyordu. Yaklaştıklarında görülen durum sözle ifade edilemeyecek bir vahşetti. Kadınları, kızları çırılçıplak soyup tecavüz ettikten sonra öldürmüş, kaskatı dondurarak heykel gibi meydana dizmişlerdi. Bu katliamın kısa sürede yapılması mümkün değildi. Savunmasız insanları günlerce süren bir vahşetle parçalamışlardı. Ruslar çekilirken bu insanları üzerlerine gazyağı döküp yakmışlardı. Evleri dolaştıklarında gördükleri durum daha da korkunçtu. İnsanların kolunu, bacağına kesip iç organlarını parçalamışlar, kapıya pencereye asmışlardı. Narman'daki vahşetlerini acele etmeden, zevk alarak uzun süre içinde uygulamışlardı. Ermeniler, ne kötülük görmüştü bu insanlardan? Gözlerini neden kadar kan ve kin bürümüştü? Bu vahşeti hiçbir canlı diğerine yapamazdı. İnsanın insanı öldürdükten sonra parçalamasının savaşıla da ilgisi yoktu. Rus işgali Amasya'ya ulaşırsa bir tarafta Ermenilerin, diğer tarafta Rumların, çoluk çocuklarını buradaki gibi zevkle katledebileceklerini düşündüler. Ermeniler, Mümtaz Bey'in uyarılarını dikkate almamışlardı, ekmeğini yedikleri insanlara karşı düşmanın yanında yer alıp düşmanın yaptığından fazlasını yapıyorlardı.

Yangınları söndürdükten sonra Ermeni tutsakları, Türkleri dondurup yaktıkları meydana götürdüler. Ermeniler, kendilerinin savunmasız insanlara yaptıklarını Türk askerlerinin de onlara yapacağını sanıp titremeye başladılar. Halil, aralarındaki konuşmaları az çok anlayabiliyordu. Kendi aralarında kavga edip birbirlerini suçluyorlardı. Kimileri Taşnak Partisi sorumlusu olanları gösteriyordu. Mümtaz Bey, içlerinde Türkçe bilen olup olmadığını sordurdu. 20 kadarı el kaldırdı. Türkçeyi nasıl öğrendikleri sorulduğunda Adanalı, Sivaslı, Maraşlı, Amasyalı, Erzurumlu oldukları anlaşıldı. Çağırdıkları Erzurumlu Ermeni titreyerek geldi: "Adın ne?"

"Ohannes."

“Ne iş yaparsın Erzurum’da?”

“Kuyumculuk, sarraflık yaparız. Arazimiz de vardır, kendimiz ekip biçeriz.”

“Ne kötülük gördün komşun olan Türklerden? Ticaretine, ekip biçmene, ibadetine karışan oldu mu? Bu kadar vahşileşmenin, Rus ordusuna katılarak kendi devletine karşı gelmenin, savunmasız insanları barbarca katledecek kadar canavarlaşmanın nedeni nedir?”

“Taşnaklar zorladılar, Türkleri öldüren de onlardır. Biz engel olamadık.”

“Nasıl yaptılar bu canavarlığı?”

“Ruslar, Ermeni gönüllü taburlarını yanlarında getirdiler. Ele geçirdikleri yerlerdeki Türklerin öldürülmesini bizim taburlara bırakıp kendileri görmezlikten geldiler.”

“Biz Osmanlı Devleti’nin askeri olarak Rusya’yla savaş halindeyiz. Savaşı, ordular ve üniformalı askerler yapar. Üniformayı giyen asker, savaşın uluslararası kabul görmüş kurallarına uymak zorundadır. Ele geçirdikleri yerin sivil halkının, tutsak aldıkları askerin can güvenliğini sağlamak, bakımını yapıp karnını doyurmak zorundadır. Bu savunmasız insanları katledip kadınların ırzına geçmekle askerliğin şeref ve namusunu katledip kirlettiğiniz gibi Rus ve Ermeni halklarının tarihlerini lekelediniz. Gönüllü mü geldin buraya?”

Erzurumlu Ohannes, Mümtaz Bey’in sözlerini Ermenice aktardığında aralarında tekrar kargaşa ve konuşmak için el kaldıranlar oldu. Yapılan Sorgularında, “Erzurumlu Ohannes’in yalan söylediğini, Erzurum gönüllü Ermeni taburunu onun kurup teşvik ettiğini” söylediler. Hepsi birbirini ele verdi. İçlerinde katliama bulaşmamış kimse kalmadığı anlaşıldı. Mahkeme edilmek üzere Köprüköy’e gönderildiler.

Yeniköy’ü yakarak terk eden Ruslar, Oltu’nun güney ve batısında Kale Boğazı’nı tutmuştu. Ardahan yönünden gelen Fethi Bey’in birlikleri Kale Boğazı’nın gerisine, 30. Tümen Oltu’nun doğusuna, 32. Tümen batı yönüne mevzilendi. 99. Alay 31. Tümen’le birlikte

Tudem-Sımserkiz hattındaki düşmanı perişan edip Narman ve Yeniköy'ü işgal ederek Oltu yönüne hareket etti. 31. Tümen'e bağlı görünen 99. Alay, Erzurum'a tümenden önce geldiği için 9. Kolordu'nun ileri hatlarında avcı alayı olarak görevlendirildi. Nereye bağlı olduğu konusu açıklığa kavuşturulmadığı için emir komuta zincirinde karışıklığa neden oluyordu. Yoğun kar yolları kapamıştı. Nakliye katarları çalışmıyordu. Yiyecek ve mermi sıkıntısı tepe noktadaydı. Hayvanların yemi samanı kalmamıştı. Askerler karın altını kazıp ot kökleri bulmaya çalışıyordu. Kimileri köylere dağılmış, yiyecek arıyordu. Köyler boşalmıştı, canlı namına hiçbir şey kalmamıştı. İlk baskın sırasında Ermeniler köylerde insanları kesip doğramışlar, canlı kedi bile bırakmamışlardı. Kaçıp kurtulabilenler ellerindeki eşya, araba ve hayvanlarıyla Erzurum'un batısına doğru döküldükleri yollarda açlık, soğuk, hastalık ve çete baskınından ölüp gidiyorlardı.

Mümtaz Bey, bir gün Halil'e, Veli Başçavuş hakkında şikâyetler olduğunu, araştırmasını söyledi. Halil Topçu Bölüğü'nün karar-gâhına gidip sordu ve akşam nöbetinden çıkıp çadırına istirahataya gittiğini öğrendi. Çadırının ne tarafta olduğunu sorunca, "Çadırların tarafına gittiğinde yangın varmış gibi hangi çadırdan duman çıkıyorsa o çadırın içindedir. Su döküp söndürmeye de kalkma." dediler.

Dedikleri gibi Halil, çadırın yanına vardığında yangın varmış gibi duman çıkıyordu. Dışarıdan "Veli Başçavuşum, konuk alır mısın?" diye seslendi.

"İçeri gel. Kaynanan seviyormuş. Ben de sofraya hazırlığındaydım. Başım gözüm üstüne."

Halil, çadırın girişini araladı ve "İçeriye havalandırır, ben gidene kadar da tütün içmezsen içeri gelirim." dedi, "Zararı olmuyor mu sana?"

"Konuğa boynum kıldan incedir. Seni kıracağıma kafamı kırarım. Gel fakirhanemize, bir kahvemizi iç."

"Ona hayır diyemem. Biz kavrulmuş nohut içiyoruz, kahvenin tadını unuttuk bile."

Kahveyi mangaldaki közün üzerinde pişirip Halil'e verdi. "Lafının sonunu ben tamamlayım Halil. Siz kavrulmuş nohut içerken ben kahveyi nereden buluyorum? Üstelik sofram da pek fakir sofrasına benzemiyor."

"Arife tarif gerekmez. Ben de emir kuluyum."

"On beş yıldır girmedığım savaş kalmadı. Birçok eşimi dostumu kaybettim, bir nişanlım terk etmedi, bir de tek dostum tütünüm. Hem derdime ortak olup beni dinliyor, hem de yiyeceksiz, kahvesiz bırakmıyor."

"Tütün içmeni haklı gösterecek bir mazeret değil bunlar. Sen kendini avutuyorsun. Seni dinlese bile, bu kadar yiyecek, dumanının kokusuna mı koşup geliyor? Epeydir gülmemiştim, kahvenin üstüne iyi geldi. Akla uygun bir şey söyle de dinleyim başçavuşum."

"Halil, benim şaka konuşmadığımı bilmez misin? Ben anlatacayım da ister kulağına dinle, ister külahına dinle. İleri hatlardaki topçu takımını kontrole gitmiş, Rus siperlerine bakarken bir kayaya oturmuş, tütünümü içiyordum. Bizim erat beni ikaz etti. Başçavuşum Rus siperlerine çok yakındayız. Bir nişancının hedefi olursun, biraz toparlan dediler. Şurada tek keyfim tütün, onu da bozmak istemedim. Ölmüş eşek kurttan korkmaz deyip devam ederken Ruslardan biri bağırıp el kol işareti ile tütün istedi. Bu zıkkıma bir alıştın mı düşmanından bile istetir Halil Çavuş. Ben de bir torbaya kâğıdını da koyup yakınlarına götürüp bıraktım. Biraz sonra tekrar seslenip tütün bıraktığım yere bir dolu torba bıraktılar ve almamı işaret ettiler."

"Zengin sofranı ve bol şekerli kahveyi kimin temin ettiği anlaşıldı başçavuşum. Muharebe başlayınca devam edecek mi alışverişiniz?"

"Düşmanlık ayrı alışveriş ayrı. Bence bir sakıncası yok."

Geç kalmış gibi tabakasını aranıp tütünü çıkarıp sardı. Mangaldaki közle ateşledi, iki nefeste yarı beline getirdi. Halil, "Ne zaman alıştın bu tütüne?" diye sordu. "Sanki ananın emziği, hiç bıraktığın yok."

"Aş, ekmek istemem, ama tütünsüz duramam. Her zaman uğradığın mı var, otur da anlatayım..."

Veli, Halil'den yaşça büyüktü, Mümtaz Albay'ın emsaliydi. Ak-ranı olmadığından pek kimsenin yanına katılmaz, ayrı bir kenara çekilir, tütününü sarar, derin düşüncelere dalar... “İlk Adalar Savaşı'nda askere alındığımda nişanlıydım. Düğün yapacağımız sırada savaş çıktı. Askerlik bitip dönerken nişanlığa İstanbul'dan elbiselik kumaşla kına aldım. Haydarpaşa'dan trene binip Ankara üzerinden dönecektim. Gebze istasyonunda inzibatlar treni durdurup terhis olan askerleri indirdiler ve Haydarpaşa'ya geri götürdüler. Nişanlığa aldığım elbiselik kumaş postaya verirken bir paket de tütün almıştım... O zaman başladı işte tütünle dostluğumuz. Ne o beni bıraktı ne de ben onu...”

“On beş yıl nişanlı bekler mi insan? Hiç fırsatınız olmadı mı?”

“Kimi fırsat oldu ama o zaman da bizim durumumuz uygun olmadı. Nasıl olsa askerlik bitti, bir daha almazlar, acele etmeye-elim, diyorduk. Osmanlının savaşı biter mi? Harman sonunu beklerken yeniden götürüyorlardı. Oradan salsalar, ya evden ölüm çıkıyor, ya harmanı kaldıralım derken iki yakamız bir türlü yan yana gelmiyor. Sonuncuyu biliyorsun Halil. Balkan Savaşı'ndan yeni döndük. Düğününüz güzün olsun, dediler, tam davul çalacağı gün sefer emri geldi.”

“Hayırlısı olsun başçavuşum. Geç olsun da güç olmasın.”

* * *

Yeniköy'ün alınmasından sonra 99. Alay'a, Oltu yönüne hareket etme emri geldi. Ruslar, Kale Boğazı'nı tutarak Oltu'ya yerleşmişlerdi. Düşmanın karşısına siperler kazıp sığınaklar kurarak yerleştiler. Rutin işlerin dışında askerler hayvanların bakımını ve tımarını yapıyor, kimi silahını yağlayıp temizliyordu. Kimi güreş tutmuştu, etraflarına birikenler halka olup güreşi izliyorlardı. Bağlama çalıp türkü söyleyenler, ateş yakıp çamaşır kaynatanlar dışında bazı askerler bitki, ot kökleri, buğday tanelerini ateşte kavurup açlığını yatıştırmaya çalışıyordu. Kimileri de kâğıda tütün sarıp dumanını etrafa savuruyordu. 31. Tümen topçularının sabah saat 7'de Oltu önlerindeki düş-

man siperlerini dövmeye başlamasıyla, Veli Başçavuş'un sahraları da düşmanın siperleri önüne açtıkları çukurları dolduruyordu. Rus siperleri bir saat kadar topçular tarafından dövüldükten sonra saldırı bölükleri hafif makineleriyle süngü takarak saldırıya geçtiler. Rus mitralyözleri saldırıya başlayan bölükleri kurşun sağanağına tuttular. Yere düşen kalkamıyordu, boşalan mevziler yedekler tarafından dolduruluyordu. Diğer birlikler de saldırıya geçince, Oltu'da sıkışıp kalacağını anlayan Ruslar öğle sıralarında doğuya çekildiler. Top ve makinelerinin yanı sıra cephane ve gıda stoklarını da bırakıp kaçan Ruslardan bin kadar da tutsak alındı. Yaralı ve ölü sayıları daha çoktu. Rusları çekildikleri doğudaki boğaza kadar izledikten sonra hava kararınca yaralıları hastaneye götürmek, cephane eksiklerini tamamlamak için Oltu'ya geri dönmeye başladılar.

Alay, Oltu'ya geri dönerken aniden üzerlerine top mermileri yağmaya başladı. Ruslar Oltu'yu terk ederken doğu yönüne çekilmişler, gerilerinde de bir birlik bırakmamışlardı. Bir yere gizlenip akşam baskını düzenleyen bir Rus birliği olmalıydı. Siperlere çekilene kadar epey hırpalandılar. Rus topçuları atışlarını isabetli yapıyordu. Yolunu şaşırmış küçük bir birlik olmadığı belliydi. Savunma düzeni alıp karşılık verene kadar bir hayli yıpranmış, çok kayıp vermişlerdi. Bir avcı taburunu keşif ve çevirme amacıyla gönderdikten bir saat sonra diğer iki tabur ön cepheden, iki koldan süngü hücumuna başladı. Karşı taraf ateşi keserek havai fişekler atmaya başladı. Fişeklerin aydınlattığı düşman siperlerinden beyaz bayraklar sallanıyordu. Bir anlam verememekle birlikte atışları durdurdular. Büyük olasılıkla çembere alınacaklarını anlayıp ya teslim oluyorlardı ya da teslim olma tuzağı kuracaklardı. Biraz sonra çevirme taburundan biri, atıyla soluk soluğa geldi. Atını dört nala sürmüştü, hayvan çatlayacak gibiydi. El, kol hareketleriyle ateşin durdurulmasını anlatmaya çalışırken, soluğunu tutarak bağırdı: "Bizim 32. Tümen'miş, onlar da bizi baskın için geri dönen Rus birliği sanmış."

Kolordu Komutanlığı'nın koordine yetersizliği ya da ihmali yü-

zünden 99. Alay 200 ölü ve yaralı vermişti. 32. Tümen'in zayıtı da alayın zayıtından az olmasa gerekti. Kolordu karargâhının birliklerin harekâtını takip etmemesi, askeri birbirine kırdırmıştı. Mümtaz Bey hırsından yerinde duramıyor, "Bu kadar sorumsuzluk olur mu? Bir bölüğe komuta etmemiş birisine kolordu emanet edilir mi? Çocuk oyncağı mı sanıyor bunlar savaşı? Karargâhta dama oynayıp sara-ya name yazmaktan birlikleri takibe vakitleri olmuyordur" diyor, iki bacanağa veryansın ediyordu. Yaralıların hastanelere taşınıp şehitlerin defnedilmesinden sonra askere sıcak yemek hazırlatıp boş evlerde kalmaları sağlandı. Muharebe, Mümtaz Bey'in hastaneden çıkmasını beklermiş gibi ertesi gün başlamıştı. Azap'tan ayrılalı beri ne doğru dürüst uzanıp dinlenilmiş ne de bir yudum sıcak lokma yenilebilmişti, Alay epeyce yıpranıp yorulmuştu. Ordu depolarından bir türlü gelmeyen cephane, malzeme ve yiyecek ihtiyacı önemli miktarda Ruslardan ele geçirilen depolardan temin edildi.

Sabah, 10. Kolordu'ya bağlı birliklerin Penek-Arsenek üzerinden 25 Aralık günü Beyköy'de olmasını isteyen ordu emri geldi. Kosor Boğazı'nı tutmuş olan Rus birliklerinin temizlenip yolun açılması da gerekiyordu. Bu koşullarda dağlık ve sarp kayalarla dolu 30 kilometrelik yolun bir günde aşılması olanaksızdı. Yollar kapalıydı, nakliye katarları çalışmıyordu, ayrıca kar ve soğuk hiç hesaba katılmamıştı. Askerin ayağındaki çarık parçalanmıştı, yenisi verilememişti. Üstelik kimi birlikler yazlık giysilerleydi. Hafız Paşa, 32. Tümen'i Kolordu'dan ayırarak Penek-Örtülü hattına, 30. Tümen'i Penek-Arsenek hattına yönlendirip kendisi de karargâhının bulunduğu 31. Tümen'le birlikte aynı yönde hareket etti. Akşam Harap kale'ye varan 30. ve 31. Tümenlere sabahı beklemeden Kosor Boğazı'na saldırı emrini verdi. Ruslar 100 kadar tutsak, top ve makineli silahlarını bırakıp gece karanlığında kaçtılar. Hafız Paşa, yolun temizlenmesinden sonra kolordunun güzergâhını yeniden değiştirdi ve 30. ve 31. Tümenlere Kosor-Arsenek hattından Beyköy'e gitme emrini verdi. 32. Tümen'i de Kolordu'dan ayırıp ordu harekât planının tersine

başka bir güzergâha yönlendirmişti. Mümtaz Albay, ordu harekât planının tersine tümenlerin birbirinden koparılıp farklı güzergâhlara yönlendirilme nedenini sorup öğrenmesi için kolordu karargâhına gönderdiği Yüzbaşı Hasan döndüğünde görüşme raporunu verirken şaşkın ve üzüntülüydü: “Komutanım, Hafız Paşa beni düş kırıklığına uğrattı. Sokakta çocuk oyunu mu oynuyor, ordumuzun zafer kazanmasını mı istemiyor anlayamadım. Harapkale’den kaçan Ruslar Kolordu Kurmay Başkanı Nasuhi Bey’le birlikte ordunun harekât planını da ele geçirince güzergâhı değiştirmiş.”

“Nasıl? Harapkale’de yüz tutsak ve yaralıyla toplarını, maki-neli tüfeklerini bırakıp kaçan biz değildik herhalde. Ruslar perişan vaziyette kaçarken Nasuhi Bey kolordu karargâhındaydı. Nasıl olur?”

“Söylediklerinde yalan yok, ama özrü kabahatinden büyük. Aklın alacağı gibi değil. Karanlıkta kaçan Ruslar karargâha teslim olacaklarını bildiren haber göndermişler. Hafız Paşa da Karargâh Muhafız Bölüğü’yle Kurmay Başkanı’nı Rusları teslim alması için göndermiş.”

“Anladım, anladım, Rusların teslim olma oyununa gelmişler. Şu kolorduda o iki geri zekâlıdan başkası yutmazdı bu numarayı. Bölükte zayıat var mıymış?”

“Olmaz mı albayım? Törene gider gibi gitmişler. Bölüğün çoğu kırıldığı gibi Nasuhi Bey’i de kaçırmışlar. Ordunun harekât planı da yanındaymış.”

“Çıldırılmamak elde değil! Ne yapmaya çalışıyor bu geri zekâlı?”

25 Aralık’ta ordunun durumunu yerinde incelemek için Erzurum’a gelen Hafız Paşa, Sarıkamış harekâtının kendini kanıtlayıp bacanağı karşısında üstünlük sağlamak için fırsat olacağını düşünür. Bunun için kafasında bir plan oluşturur. Belki bu planı kendisine bile açıkça söylememiştir ama egosu, paşayı sürekli bu yönde yönlendirmektedir. Hazırladığı rapor, bacanağıyla birlikte yaptıkları Rus ordusunu kuşatma, Sarıkamış’ta yok etme planıdır. Kolordusunu dağıtıp

ordu merkezinin bilgisi dışında tümenlerini başka güzergâhlara sevk etmesi ise kendi kafasındaki planın gerekleridir. Saray çevresinde hanımların onu Enver Paşa'yla karşılaştırmaları, Enver Paşa'nın yıldızının sürekli parlayıp kariyerinin yükselmesi, kendisinin gölgede kalması onu içten içe rekabete sürüklemiştir. Planına göre Rus Kafkas Ordusu'nu 9. ve 11. Kolordular çevirip kovalayacaklar, Hafız Paşa 10. Kolordu'yla Kafkasya bağlantısını keserek imha edecek, böylece zaferin üstüne tek başına oturacaktır.

Hafız Paşa, ordu merkezine 25 Aralık günü Penek-Arsenek hatından Beyköy'de olacağını bildirmesine rağmen 25 Aralık akşamı ancak Arsenek'e gelebilmişti. Beyköy'le aralarında 25 kilometrelik Allahüekber Dağları vardı. Hafız Paşa'nın, 10. Kolordu'nun güzergâhını Allahüekber'e yöneltmese bile, dağlık, kayalık ve karlarla kaplı Vartanut-Beyköy arasındaki 30 kilometrelik yolu bile bir gecede geçmesi mümkün değildi. Oysa güzergâh daha da uzatılmış, bölgenin en soğuk ve karlarla kaplı dağına sapılmıştı. Üstelik öğleden sonra çıkan tipide yol yürünemez olmuştu. Arsenek'e geldiklerinde sabahın beşi olmuştu. Asker yorgunluktan yemek bile yiyemedi. Biraz dinlendikten sonra yola devam ettiler. Allahüekber'e geldiklerinde yol, iz kalmamıştı. Kar denizi içinde yol bulmaya çalışıyorlardı. Hava korkunç soğumuştur. Nefesler havada buz taneçiklerine dönüşüyor, tükürükler yere düşmeden buz tutuyordu. Sabah insanın yüzünü bıçak gibi kesen rüzgârın yanına, öğleden sonra korkunç bir tipi eklenmişti. Ağırlıklarını, sahra topraklarını yollar da bırakmalarına rağmen askerler donmaya başlamıştı. Önce ayaklarda uyuşma, karıncalaşma başlıyor, bir süre sonra soğuğu hissetmez oluyorlardı. Hissizlik ayak bileklerine geldiğinde adım atamayıp yere düşüp kalıyorlardı. Donacaklarını o zaman anlayıp ilerleyen arkadaşlarından yardım bekliyorlardı. Yüzlerine bir gülümseme, bir rahatlık çöküyor, oldukları yere kıvrılıyorlardı. Kıvrılıp yatanlar biraz sonra kaskatı buz kesiliyorlardı. Birlikler dağılmış, herkes canının derdine düşmüştü. Kolordu tam bir felaket yaşıyordu.

Donmaların yanı sıra soğuktan çıldıranlar nereye gittiğini bilmiyor, uçurumlardan yuvarlanıyorlardı. Bardız hattından gelen 9. Kolordu'da hastalık ve açlık baş göstermişti, onlar da ağırlık ve sahra topraklarını getirememişlerdi. Enver Paşa 28. Tümen'le Sarıkamış önlerine geldiğinde, Sarıkamış'a beş kilometre kala geçidin Ruslar tarafından tutulduğunu görerek gece baskınıyla Rusları geçitten atmış, saldırmaya devam edip Sarıkamış'ı ele geçirmek istemişse de, birlik komutanlarının askerin yorgunluğunu söyleyerek saldırıya yanaşmamaları büyük bir fırsatın kaçmasına neden olmuştu. O sırada Sarıkamış'ta Rusların sadece iki piyade taburu bulunuyordu. Türklerin kuvvetli birliklerle Sarıkamış'ı çevirmekte olduğunun haberini alan Rus birlik komutanının sinirleri bozulmuş, panik halinde erzak ve cephane depolarını yaktırmaya başlamıştı. Sarıkamış'ı boşaltma hazırlığındaydı. Rusların 28 Aralık'a kadar Sarıkamış'ta toplanamamaları büyük bir avantaj sağlamıştı, ama bu fırsat kaçırılmış oluyordu.

17. ve 29. Tümenlerin gelmesi gece yarısını bulmuştu. Askerler yorgun ve döküntü haldeydiler. 10. ve 11. Kolordular Sarıkamış'a otuz kilometre mesafede iken bir gün önce gelen 9. Kolordu birlikleri ve ordu karargâhı geceyi açıkta geçirmişti. Yarı aç vaziyetteydiler. 10. Kolordu Allahüekber'de tipiyle boğuşurken 11. Kolordu'nun karşısında kuvvetli düşman birlikleri toplanmıştı. Bütün umut, 9. Kolordu'nun yapacağı saldırının başarılı olmasındaydı. 17. ve 29. Tümenlere sabah saat yedide saldırı emri verilmesine rağmen birlikler yorgunluktan ilerleyememiş, birlik komutanları bir gün dinlendikten sonra saldırıya geçmek istemişlerdi. Hesapları, 10. Kolordu'nun bir gün sonra Sarıkamış'ta olacağı üzerineydi. 25 Aralık günü yaşadıkları tipi felaketinden kurtulabilen 10. Kolordu'dan sağ kalanlar hiç durmadan yola devam ederek ancak 28 Aralık'ta Beyköy'e gelebildiler. Dört günden beri Sarıkamış önlerinde kar üstünde bekleyen 9. Kolordu ve Ordu Karargâhı 10. ve 11. Kolorduların gelmemesi yüzünden çok zor durumlarda kalmış, ağır kayıplara uğ-

ramıştı. Üç beş kilometre menzilli cebel toplarıyla yaptıkları saldırılar etkili olmamıştı. Yukarı Sarıkamış'a kadar girebilen bazı birliklerse peşlerinden takviye gelmemesi üzerine içerde mahsur kalmışlardı. 9. Kolordu tek başına yaptığı saldırıların bir etkisi olması üzerine 10. Kolordu'nun gelmesini beklemeye karar verdi.

28-29 Aralık 1914

10. Kolordu'dan Divik'e ancak 3000 kişi gelebildi. 30. Tümen öğleden sonra Kakaş Köyü'ne geldi. 31. Tümen ise geride kalanları toparlayarak 28 Aralık günü Divik köyüne geldi. Kuşluk vakti Beyköy'e geldiğinde 99. Alay'da 300 kişi kalmıştı. Sonradan gelenlerle öğleden sonra mevcut ancak 500 kişiyi bulmuştu. Mümtaz Bey yine kendini yiyip bitiriyordu: "İki bacanağın hırsı yüzünden kolordu Allahüekber'e gömüldü. Geri zekâlı! Altında çift atlı yaylılarla Babîâli Yokuşu'nu mu çıktığını sanıyordun Allahüekber Dağlarına çıkarken?"

Ordu Karargâhı, 9. Kolordu'nun düşmanı gerileterek Yukarı Sarıkamış'a girdiğini ve 99. Alay'ın Sarıkamış'a saldırıya geçerek Sarıkamış'a girmiş olan 9. Kolordu birliklerine destek olmasını bildirdi. Öğleden sonra Sarıkamış yönüne hareket eden 99. Alay, Kars yönündeki Selim İstasyonundaki bir Rus taburunu ve önlerine çıkan karakol ve keşif birliklerini etkisiz hale getirerek Yağbasan Köyü'ne geldi. Hafız Paşa gönderdiği haberciyle saat on beşte başlanacak saldırıyla Sarıkamış'ın mutlaka alınacağını duyurdu. 99. Alay saat on beşte Sarıkamış yönünden silah sesleri gelince saldırıya başlayarak güney yönünden Rus siperlerine süngüyle daldı. Bir Rus taburunu dağıtarak Sarıkamış'a girmeye başladılar. Öncülerinden 30-40 kadarı dış mahallelere girdi. Sol yanlarından üzerlerine gelen yoğun makineli ve bazuka atışları ilerlemelerini engelledi. Mümtaz Albay'ın geri çekilme emri vermesiyle Yağbasan'a geri çekildiler. Sarıkamış'a giren öncüler geri dönemediler. 80 kadar kayıp verdiler. Yaralıları Divik'teki sahra hastanesine gönderdiler ve geceyi Yağbasan'da

geçirdiler. Ertesi sabah Kolordu'nun 4 taburla Sarıkamış'a yapacağı saldırıya katılma emri alan 99. Alay, Sarıkamış Deresi'ne kadar ilerlediyse de destek gelmediği için Rusların tam hedefi haline geldi ve zayıatlarla geri çekildi.

4 Ocak 1915

10. Kolordu'nun birlikleri Divik'te toplandı. 9. Kolordu, Rusların saldırılarına karşı koymaya çalışıyordu. Ruslar, Selim yönüne birlik kaydırıyordu. Hafız Paşa gönderdiği habercilerle Rusların Kars yönüne çekildiğini, yarın yapılacak saldırıyla Sarıkamış'a girileceği müjdesini verdi. 10. Kolordu karargâhındaki Enver Paşa, Narman ve Bardız'daki 11. Kolordu ve 32. Tümen'in kalan birliklerini toparlayıp Sarıkamış'a sevk etmek için Karakilise üzerinden Bardız'a hareket etti. Hafız Paşa ertesi gün yapılacak genel saldırıdan önce Pozat'ı akşamdan alması için 99. Alay'a hemen hareket emri verdi. Enver Paşa Bardız yönünden getireceği kuvvetlerle Sarıkamış'ı düşürecek, kendisi de Kars yolunu tutarak Ruslara kaçma fırsatı vermeyecekti.

Sabaha doğru Yağbasan'dan Pozat'a doğru ilerleyen 99. Alay'ın mevcudu 300 atlıdan ibaretti. Keşif kolları, önlerinde bir Rus birliğinin pusuda beklediği haberini getirdiler. Kendilerinin fark edildiğini anlayan Ruslar alayın üzerine gülleler yağdırmaya başladı. Alayın makineli silahlarının takırtısına cebellerin gürlemesi de karıştı. Rus birliğine süngüleriyle daldılar. Kısa bir boğuşmadan sonra makineli silahlarını, topunu, tüfeğini bırakıp Sarıkamış yönüne kaçan Ruslar, Ermeni diliyle küfürler savuruyordu. Yetiştiklerini süngüyle devirdiler. Tam bir boğazlaşma yaşanıyordu. Ruslar Sarıkamış yönünden sürekli takviye alıyordu. 99. Alay da bütün gücüyle savaşıyordu, herkes elinde süngüsüyle savaşın içindeydi. Bugün ya Sarıkamış'a girecek ya da yok olacaktı.

Ermeni taburunu imha etmişlerdi, ama arkalarında Rus ordusu vardı ve dalgalar halinde yeni takviyeler geliyordu. Silah ve sayı

üstünlüklerine rağmen süngü hücumları Rusları perişan ediyordu. Kolordu'dan ve Bardız yönünden hiçbir takviye gelmiyordu. Bütün Rus birliklerinin hedefi haline gelmişlerdi. Mümtaz Bey 99. Alay'a, "Geri çekilin!" emri verdi ve yaralılarıyla birlikte orman içine çekildi. Birlik komutanlarıyla yapılan durum değerlendirmesinde, ya Sarıkamış'ı ele geçirmeleri ya da düşmanı yarıp Bardız yönüne çekilmeleri gerektiğine karar verdiler. Ruslar top atışlarıyla ormanı tarayıp yerlerini tespit etmeye çalışıyorlardı. Orman içinde daha fazla bekleyemezlerdi. Rus topçusu kısa sürede yerlerini tespit etmiş ve nokta atışlara başlamıştı bile. Rus siperlerini yarıp Bardız hattına ulaşmaktan başka çareleri kalmamıştı. Top mermisi kalmamıştı, topçu bölüğündekiler de tüfeklerine süngü taktılar. Makineli şeritleri bir iki gün yetecek kadar vardı. Ormandan çıkarak mitralyözlerinin taradığı Rus siperlerine daldılar. "Allah Allah!.." sesleri Sarıkamış önlerinde yankılanıyordu. Ön siperlerde bulunanlar panikleyip geri çekilmeye başlayınca dalga genişledi ve Rus askerleri silahını atıp kaçmaya başladı. Onları kovalayarak demiryolunu geçtiler ve Sarıkamış önlerine geldiler.

Hava kararmıştı, muharebe bütün hızıyla boğaz boğaza devam ediyordu. Ortada siper, mevzi adına bir şey kalmamıştı. Makineliler, silahlar susmuştu. Kıran kırana süngü savaşı sürüyordu. Ayaklarının altı Türk ve Rus asker ölüleriyle, vurulmuş, can çekişen atlarla, atılmış, parçalanmış silah ve mermi kovanlarıyla doluydu. Bazı askerler birbirini süngüleyip üst üste yığılıp kalmıştı. Ölümle yaşam arasındaki sınır kalkmıştı. Ölümü, yaşamı düşünemiyorlardı. Önüne çıkanı deviren bir makine haline gelmişlerdi. Bir saniye önce süngüsüyle başkasının yaşamına son veren, bir saniye sonra bir başkasının süngüsüyle cansız yere seriliyordu. Halil, Mümtaz Bey'in etrafını kolluyor, yaklaşanı süngüyle deviriyordu. Bir ara Mümtaz Albay'ın atının üzerinde sendeleyerek yere yıkıldığını gördü. Herhalde bir mermi isabet etmişti. Düştüğü yerden kalkamıyordu. Ölü de olsa bırakıp gidemezdi. Terkisine alıp ateş hattının gerilerine taşımak için

atını Mümtaz Albay'ın düştüğü yere doğru sürdü. Attan inip onun yanına varacağı sırada gözlerinin önünde bir ateşin parlamasıyla göğsünde bir yanma hissederek yere düştü. Etrafında koyu bir karanlık oluşmuştu.

Annesinin sesini duyar gibi oldu: "Haydi Halil, akşam oldu. Yerler mühürlenip Şeytan'ın zaptına geçti. Herkes evine, tavuk pinine, evi olmayan da sıçan deliğine." Yine oyuna dalıp eve geç kalmış, annesi onu aramaya çıkmıştı. Mezarlıktaki toprak yığınının kale kapmaca oyunu oynuyorlardı. Annesi elini sallıyor, onu yanına çağırıyordu. Kaleyi bekleyen arkadaşlarına seslenip, "Akşam oldu, oyunu bırakalım." demek istedi. Bağırmağa çalıştı, sesi çıkmıyordu. Kalkıp annesinin peşinden eve gitmek istedi. Belini doğrultup kalkamadı.

6 Ocak 1915, Sarıkamış

"Komutanım..."

Mümtaz Bey gözlerini aralayıp Halil'e baktı. Yerinden kalkmaya çalıştı, kalkamadı. Halil sürünerek onun yanına yaklaşırken insanların seslerini duydu. Halil'in kıpırdadığını görmüşler, yanına geliyorlardı. Yaklaştıklarında konuşmalar belirginleşmişti. Konuşanların Ermeni olduğunu anladı Halil. Demek ki savaşı kaybetmişler, Sarıkamış Rusların elinde kalmıştı. Ermeniler savaş alanındaki ölü ve yaralıları toplamaya gelmiş olmalıydılar. Sesler giderek yaklaşmaya başladı. Mümtaz Albay Ermenilerin Narman'da, Yeniköy'de, Oltu'da yaptıkları vahşeti hatırladı. Ölmediğine üzüldü. "Bu caniler ölümü iple çektirirler!"

Halil, yanına geldi: "Komutanım, muharebeyi kaybetmişiz. Sarıkamış Rusların elinde kalmış. Ermeniler bizi gördüler, yanımıza geliyorlar. Onlara tutsak olmaktansa keşke vurulduğumuz gibi ölmüş olsaydık."

Mümtaz Bey'in gözlerinden birkaç damla yaş döküldü. Gözlerinde korku yerine acı ve hüznü vardı.

Ermeniler başlarına dikilmişlerdi. Birisi Halil'e bir tekme attı.

Ermenice küfürler arasında, “Ölümü daha çok arayacaksın köpek!” dedi. Bir başkası, “Dikkat et, hemen ölmesinler.” dedi.

Kollarından tutarak yerde sürüklemeye başladılar. Bunca zamandır girmeye çalıştıkları Sarıkamış’a Ermenilerin tutsağı olarak giriyorlardı. Sürükleyerek getirdiler ve bir meydana bıraktılar. Etrafına bakındığında ölüp cehenneme getirildiklerini anladı Halil.

Çevresinde inleyen, azap çeken, cehenneme odun edilmek için getirilmiş olan günahkârlar vardı. Kimilerinin kolları, bacakları, kafası kesilmiş ayrı ayrı düzgünce istif edilmişlerdi. Günahı neyle işlemişse azabı onunla çecktireceklerdi. İlahi adalet sol elin işlediği günahıtan sağ eli cezalandırmıyor, günahkârla günahsız kolu birbirinden ayırıyordu. Günahkâr kol cehennem ateşine odun edilirken günahsız kol da onun yüzünden yakılmayacaktı. Halife Sultan’ın Cihadı Mukaddes çağrısına uyup şahadete erenlerin cehenneme uğratılmadan doğrudan cennete götürüleceklerini söylememiş miydi Müftü Ali Rıza Efendi? Mümtaz Bey’le Halil’i neden cehenneme odun olacak günahkârların yanına getirmişlerdi? Cehennem zebanileri günahkârların bedenlerini parçalayıp düzgünce meydana istif ediyorlardı. Azap sırası geldiğinde buradan alınıp ateşin yakıldığı yere götürüleceklerdi. Önce iki taşıyıcı zebani günahkârı kollarından tutup sürükleyerek bir çukurun önüne konulmuş kütüğün yanına getirip başını kütüğe yerleştiriyor, kesici zebani de elindeki baltayla başını gövdesinden ayırıyor, kopan başı bir tekmeyle çukura yuvarladıktan sonra kollarını, bacaklarını gövdesinden ayırıyor, istifçi zebaniler de götürüp düzgünce istif ediyorlardı. İşlerini hiç acele etmeden, özenle yapıyorlardı.

Bu işte bir yanlışlık olmalıydı, cennete gitmeleri gerekirken Mahkemeikübra’ya bile çıkarılmadan cezaları kesilmiş, günahkârların yanına getirilmişlerdi. İtiraz etmeli, yanlışlığı düzeltilecek bir yetkiliye haber vermeliydi. Zebani meleklerle söylese ilgilenir, yanlışlığı düzeltilecek yetkililere haber ederler miydi? Yüzlerinden düşen bin parçaydı, gelip geçerken tekmeleyip küfrediyorlar, yardımcı olacağı hiç benzemiyorlardı. Yine de rica etse, diyecekleri belliydi: “Git be gü-

nahkâr adam! Cehenneme her gelen günahkâr olmadığını, buraya yanlışlıkla getirilmiş olduğunu söyler. İşlediğiniz günahlar hiç aklınıza gelmez. Günahı işlerken cehenneme odun yapılacağını düşünmezsiniz. Burada ilahi adalet vardır. Herkesin kıl kadar günahı da, sevabı da yazılıdır. Burada yanlışlık olmaz. Bizi boş yere oyalama!" derler üstelik fazladan birkaç da tekme atarlardı.

Odun yapılmak için sırada bekleyen diğer günahkârlara baktı Halil. Alaydan, tümenden, kolordudan başka tanıdık yüzler de vardı. Cehennemin bu bölümü Sarıkamış muharebesinde ölen 10. Kolordu'nun günahkârlarına ayrılmıştı. Rusların, Ermenilerin, diğer sivillerin yeri ayrı olmalıydı. Demek ki yanlışlık yapılmamıştı, bilmeden işlediği, anımsayamadığı günahları olmalıydı. Kendisi unutmuş olsa bile sol omzundaki günahlarını yazan melek unutmaz, tek tek yazardı. İşlediği günahları aklına getirmeye çalıştı. Tartıda, alışverişte hile yapmamış, kimsenin haram lokması boğazından geçmemişti. Kimseye bir kötülüğü olmamıştı. Elinde olanı eşiyle, dostuyla paylaşmıştı. Kimsenin arkasından dedikodu yapmamıştı. Çocukken yolda canı isteyip kopardığı bir iki meyvenin cezası da sevaplarını ağdıracak kadar olmamalıydı. "Halil geç onları. Elbette ki bir iki meyve çaldığın için getirilmedin cehenneme. Burada günahlarının hepsi yazılı. Asıl, bağışlanması mümkün olmayan büyük günahlarını anlat. Caminin yolunu unuttuğun hiç aklına gelmiyor. Hele içtiğin şaraplar... On kere şehit olsan onun bağışlanmasının mümkün olmadığını hiç kimse söylemedi mi sana? Ya Akdağ'daki yağmurlu gecede yaptığımı, harama el uzattığımı ne çabuk unuttun?" derlerse, ne dermeliydi? Hacı Fetullah'ın söyledikleri herhalde doğrudu. Gâvurdan bir gömlek daha aşağıda olmalıydılar. Önce gâvur sayılana kadar yanacaklar, gâvurluğa kabul edildikten sonra da ehli Müslim sayılana kadar işlediği günahlardan dolayı yakılacaklardı.

Taşıyıcı zebani melekler Halil'in kollarından tutup sürükleyerek kesici zebani meleğin bulunduğu yerdeki kütüğün üzerine başını yerleştirdiler. Zebani melekler neden tekmeleyip Ermenice küfür edi-

yorlardı? Onlar taşıyıcı da, kesici de olsalar birer melektiler. Melekler, yemez, içmezlerdi, küfür de etmemeleri gerekmez miydi? Neden sadece Ermenilerin diliyle konuşup küfrediyorlardı da kendi anladıkları dili konuşmuyorlardı?

Halil, elinde baltayla başında bekleyen kesici zebani meleğin yüzüne baktı. O da Halil'e bakıyordu. Göz göze geldiler. Bu gözler, bu bakışlar tanıdık birine benziyordu. Garbis Usta'nın gözleliydi. O da Halil'i tanımış, balta elinde havada kalakalmıştı. Burası cehennem değildi. Ermeniler, Çermiksu'da, Narman'da, Yeniköy'de yaptıklarını burada da yapıyorlardı. Savaş meydanından topladıkları yaralı Türk askerlerini ölmelerine fırsat vermeden canlıyken kesip doğruyorlardı. Meydan, kesilip doğranmış, istif edilmiş askerlerle doluydu. Bir kısmına henüz sıra gelmemişti, bakınıp duruyorlardı. Türk askerinin bu durumunu görmek bin kere ölmekten daha acı veriyordu. Nasıl olsa ikisini de doğrayacaklardı. Sabah yanına geldiklerini anlamış, tabancasını, kurşunlarını yoklamıştı. Neden sonuna kadar kullanmış, iki mermiyi ayırmamıştı? Savaşın da bir kuralı, tarafların uyması gereken yükümlülükleri olmalıydı. Bunların yaptığı tanımlanamaz bir canavarlıktı. İnsan bu kadar canavarlaşabilir miydi? Elbette insan olan bir başka insana bu vahşeti yapamazdı. El üstünde tutup eşinden dostundan ayırmadığı Garbis Usta'yı canavarlaştıracak ne yapmıştı ki Halil? Hiçbir kırgınlıkları olmamıştı. İnançları, ibadetleri, farklı dil konuşmaları, aralarında en ufak bir sürtüşmeye neden olmamıştı. Hiçbir zaman ona "gâvur" gözüyle bakmamış, lafı edildiğinde de teselli edip gönüllerini almıştı. "Garbis Usta, kem söz sahibinindir, onlar insan olmanın erdemi ne, aramızdaki dostluğun tadına hiçbir zaman varamayacaklardır, hem daha çok üzülmesi gereken biziz, siz bizden bir gömlek daha iyisiniz." demişti. Sadece insan olduğu için, sohbeti hoş olduğu için oturup dolularını içerken bir yürek oldukları Garbis Usta, eline geçen ilk fırsatta kendisini doğramak için başını bekliyordu. "Garbis Usta, birlikte kadeh kaldırıp dolu içtiğimiz ellerin şimdi beni mi doğ-

rayacak? Nasıl kıyacaksın bana? Bunun hesabını kendi vicdanına verebilecek misin?” dedi.

Garbis, baltayı elinden yere bırakıp diğerlerine döndü ve “Bu elimdeki subaydır. Ruslar numunelik birkaç subay istiyordu. Şimdiye kadar hiç ayırmadık. Bunu ayırıp Ruslara teslim edeyim.” dedi.

Diğer tarafta işine devam eden biri, “Garbis Usta, yoruldun herhalde. Kaytarmak için Rusları bahane etme, elindeki işi bitir. Sen biraz dinlen istersen. Biz devam ederiz.” diye cevap verdi.

“Sabah gelirken tembih ettiler, gazetecilere göstereceklermiş, Ruslarla aramız açılsın istemiyorum.”

“Sen bilirsin Garbis Usta. Keyfine nasıl gelirse. Bizim için hava hoş. Ha elindeki, ha sıradaki!”

Garbis, Halil'i kütüğün başından uzaklaştırıp diğerlerinden ayrı bir yere oturttu ve yavaşça konuştu: “Halil, sana elim varmadı. Senin canını kurtaracağım. Seni Ruslara teslim ederim. Onlar tedaviyi yaparlar. Yalnız, canına karşılık bir söz istiyorum. Barış olur memlekete dönersen, başta sizin devletiniz mi olur, bizim topraklarımıza mı katılır bilmiyorum, beni burada görmediğine söz vermeni istiyorum. Buraya keyfimden gelmedim. Bizi de kana bulaştırmaya zorluyorlar.”

Yaşama, evine, çocuklarına dönebilme umudu belirmişti Halil'in. “Nasip olur memlekete dönersem seni burada görmediğime canıma karşılık söz veriyorum Garbis Usta.” dedi. “Yalnız Mümtaz Bey'i de kurtarmanı istiyorum, onun adına da söz veririm.”

“Canını kurtarmana baksana. Benden çok şey istiyorsun. Diğerlerinin elinden nasıl alacağım onu?”

“Henüz almadılar. Ya onun hayatını da kurtar ya da beni tek başıma buradan çıkarma Garbis Usta.”

“Daha fazla şey isteme benden. Hatırına onu da kurtaracağım Çerezcioğlu. Hani nereden Mümtaz?”

Mümtaz Bey'in yattığı yeri başıyla işaret ederek gösterdi Halil. O da Halil'e bakıyor, neler olduğunu anlamaya çalışıyordu. Gar-

bis Usta taşıyıcılardan iki sedye istedi. Sedyecilerle birlikte Halil’le Mümtaz Bey’i insan mezbahasından çıkarıp Rusların karargâh binasına götürdü. “Bunlar subaydır, kendilerini tanırım.” diyerek Mümtaz Bey’le Halil’i Ruslara teslim etti. Rusların ellerindeki tutsaklara iyi darandıklarını duymuştu Halil. Adlarını, birliklerini yazdırıp geldikleri yöne doğru hızla uzaklaştı Garbis.

* * *

Halil titreyerek uyandı. Soğuk ve acı hissediyordu. Nerede olduğunu, neden acı hissettiğini bir süre kavrayamadı. Annesinin eve çağırdığı, kalkıp gidemediği aklına geldi. Neden kalkıp annesinin peşinden gidememişti? Yoksa hâlâ onu mu bekliyordu annesi? Gözlerini güçlükle aralayıp etrafına bakındığında birçok ölmüş askerin yerde yattığını gördüğünü anımsadı. Az ilerisinde de Mümtaz Bey kıınıldamadan yatıyordu. Ruslarla akşamki çarpışmada Mümtaz Bey’in vurulup attan düştüğünü, onun yanına koşarken yaralandığı geldi aklına. Başından yaralanmış olmalıydı, yüzüne akan kan kirpiklerinde donmuştu, gözünü bu yüzden açamamıştı. Göğsünde de yanma vardı. Göğsüne de bir kurşun isabet etmiş olmalıydı. Ya da atından düşerken kaburgaları kırılmış olmalıydı. Demek ki burada akşamdan beri baygın yatıyordu. Etrafta çarpışmanın devam ettiğine dair bir belirti duyulmuyordu. Alayı Sarıkamış’a girebilmiş, Hafız Paşa kaçan Rusların önünü kesebilmiş miydi? Sıhhiyeler ölü ve yaralıları neden kaldırmamıştı? Yoksa alayı kırılıp yok mu olmuştu? Etrafta asker ve hayvan ölülerinden başka kimse görünmüyordu. Hava ağarmaya başlamıştı. Mümtaz Bey’in kıpırdadığını gördü. Yaşiyor muydu, ölü müydü, cennette miydi, cehennemde mi? Gördükleri, yaşadıkları bir düş müydü, karabasan mıydı yoksa gerçek miydi anlayamıyordu Halil.

Garbis Usta’nın teslim ettiği yerde Ruslar Mümtaz Bey’le Halil’i sorguladı. Türkçe bilen birileri aracılığıyla yaptıkları sorgulamada yaralandıkları çarpışmanın yerini, alayın komutan ve yaveri olduklarını öğrenen Ruslarda bir telaş ve koşuşturma başladı. Herhalde

son çarpışmada verdirdikleri kayıptan dolayı Ermenilerin elinden kurtulduklarına pişman edeceklerdi. Biraz sonra bir general gelecek Rusça konuştu. Bir evirmen generalin sözlerini Türkçeye evirdi. Generalin sözlerinde ve yüzündeki ifadede Ermenilerdeki kin ve düşmanlık görölmüyordu. Adının Yudaniç olduğunu söyleyen general, kendini Rus Kafkas Ordusu Komutanı diye tanıttı ve savaş halindeki iki ordunun mensupları olarak verilen görevi yaptıklarını söyledi. Bir gün önceki çarpışmada alaylarının kendilerine büyük kayıplar verdirdiğini ve gösterdikleri kahramanlık örneğinden dolayı bir asker olarak saygı duyduğunu ekledi. Elinde süngüyle askerin önünde savaşan bir alay komutanını tanımaktan onur duyduğunu, tedavilerinin en iyi şekilde yapılması için emir verdiğini, daha fazla yormak istemediğini, acil şifalar dilediğini söyleyip ayrıldı. General Yudaniç konuşurken bayılacak duruma gelmişlerdi. Mümtaz Bey de Halil de konuşmadan generali dinlemeye çalışıyordu. Mümtaz Bey'in göz kapakları ağırlaşp kapanmaya başladı. Generalle birlikte gelen iki doktor, diğerlerine yüksek sesle bağırarak emirler veriyordu. Sıhhiye erlerinin getirdiği tekerlekli sedyelere yerleştirip ameliyat odasına aldılar. Allahüekber'deki tipinin içinde delirip bağırarak yuvarlanan askerler gibi kimi zaman Halil de yuvarlandığını hissediyordu. Dipteki kayalara çarpacağı sırada bir yerlere tutunup uçarak tekrar yukarılarda bir yere çıkıyordu. Ayaklarının uyuşup donarak öldüğünü sanıyor, uyandığında buzdan çıkmış gibi titremeye başlıyordu. Ne zaman uykuda ne zaman uyanık olduğunu kestiremiyordu. Cellatların elinde yaralı, henüz doğranmamış askerler bulunuyordu. Halil, Garbis Usta'nın geri dönüp onları kesmeye devam mı ettiğini, yoksa diğerlerine müdahale ederek onları da kurtarıp kurtarmadığını düşündü. Başp zonklayıp ii bulandı ve kendinden geçti.

Uyandığında kafasının içinde oluşan boşluk kaybolmaya, olayları ve yaşananları kavramaya, toparlamaya başladı. Sarıkamış önlerinde yaralandığını, sabahleyin Ermenilerin onları alıp askerleri hun-

harca doğradıkları, mezbaha haline getirdikleri yere götördüğünü anımsadı. Elinde baltayla başında bekleyen Garbis Usta'yı anımsayınca ateş gibi yanıp terlemeye başladı ve yine kendinden geçti.

Ne kadar uyudu, bugün hangi günde ydiler, hangi ayın kaçındaydılar, burası neresiydi bilemiyordu. Bilinci yerleşmeye, yaşadıklarını anımsamaya başlamıştı. Her uyandığında Garbis Usta gözlerinin önüne dikiliyordu. Mümtaz Bey'e baktı, o hâlâ uyuyordu... Uyandığında kendini daha iyi hissediyordu. Başındaki zonklamalar, içindeki bunaltılar azalmış, kendine gelir gibi olmuştu. Şimdi Mümtaz Bey de uyanmıştı ve etrafına bakınıp duruyordu. Halil'le göz göze gelince sordu: "Halil nasılsın? Sabahtan beri uyanmanı bekliyorum. Neler olduğunu söyleyecek birileri yok mu? Kafamı bir türlü toparlamıyorum, Ermenilerin askerimizi kestiğı yere bizi de götürmüşlerdi, sonra burada uyandım. Herhalde karabasandı gördüklerim."

Mümtaz Bey'e olanı biteni anlatmalıydı. Savaşı kaybetmiş, hastanede yaralı ve tutsak olsalar da ikisi bir birlik teşkil ediyordu ve birliğin komutanı Mümtaz Bey'di. Bundan sonraki yaşamlarının savaş meydanından pek farkı yoktu. Hatta daha tehlikeliydi. Savaşı kaybetmişlerdi, burada yaşama şansları tamamen savaştıkları insanların elindeydi. Daha da dikkatli olmalıydılar. Üzülse de komutanının içinde bulundukları koşulları bilmesinde yarar vardı: "Şu an Sarıkamış'ta, Rusların elinde hastanede yiz komutanım." dedi.

"Halil, ben o gördüğüm karabasanın dışında çarpışmada vurulup düştüğümü anımsıyorum. Diğerlerini yaşadık mı karabasan mı gördüm, pek ayıramıyorum. Burada ne arıyoruz? Nasıl geldik buraya?"

"Rus Ordu Komutanı General Yudaniç bizimle ilgilenip tedavimizi yaptıracığını söylemişti. Kendimize geldiğimize göre ameliyatımız iyi geçmiş olmalı."

"Göğsüm ve kalçalarım acıyor. Ne zaman ameliyat olduk? Kaç gün oldu biz buraya geleli?"

"İkimizin de göğsünde birer kurşun kalmış. Benim başımı da

bir kurşun sıyırmış. Yaralanıp attan düşünce omurgaların kırılmış. Kaç gündür burada olduğumuzu bilmiyorum, sanki yıllardır buradayız.”

“Sen nereden biliyorsun Halil? Seni Ermeniler kesmeye götürmüşlerdi. Gözümün önünden bir türlü gitmiyor. Neden aynı karabasani görüyorum?”

“Gördüklerin keşke karabasan olsaydı. Ne yazık ki Ermeni canavarları savaş meydanındaki yaralı askerlerimizi toplayıp ölmelelerine fırsat vermeden kesip doğruyordu. Bizi de bulup getirdiler. Tam sıra bendeydi.”

“Halil, öldük mü yoksa biz?”

“Ben de aynı şeyi düşündüm. Günahlarımız öyle çokmuş ki, şahadetimiz bile yetmemiş cehennemden kurtulmamıza diye düşünürken beni de cehenneme odun yapmak için götürdükleri kütüğün başındaki eli baltalı kesiciyle göz göze geldik. ‘Garbis Usta, birlikte dolu içtiğimiz ellerinle şimdi beni mi doğrayacaksın, bunun hesabını kendi vicdanına nasıl vereceksin?’ dedim. Baltayı indirmek üzere olan eli havada kaldı.”

“Şu senin ahababın olan Fırıncı Garbis mi?”

“Eşimden, dostumdan ayırmadığım Garbis Usta’ydı. Baltayı yere bıraktı. ‘Sana elim varmadı Halil, seni buradan kurtaracağım, yalnız memlekete döndüğünde beni burada görmediğine söz vereceksin.’ dedi.”

“Beni nasıl bıraktı o canavar?”

Halil’in, olayı yaşandığı gibi anlatmaktan başka çaresi yoktu: “İstediği sözü verdikten sonra, ‘Mümtaz Bey için de aynı sözü veririm, onu da kurtar.’ dedim. ‘Öbürlerinin elinden alamam, sen kendi canını kurtarmana baksana.’ dedi, nazlandı. Ben de, ‘Ya birlikte çıkarız buradan ya da beni de bırakma.’ dedim. Bizi mezbahadan çıkarıp Ruslara teslim etti. Kaydımızı yaparlarken son muharebe yaptığımız yeri ve alayın komutanı olduğunu söyleyince de ordu komutanları gelerek, ‘Kendilerine büyük zayıat verirse de, ülkesi için

kendini feda eden bu alayı asker olarak takdir ettiğini, komutanını tanımaktan onur duyduğunu, tedavimizle ilgileneceğini' söyledi."

Mümtaz Bey duygulanmıştı. Dudakları büküldü, hemen bir şey söylemedi. Halil'in de boğazına bir şeyler düğümlenmişti. Konuşmasını bitirmeden sustu. Konuşmak yormuştu da. İkisi de susmayı yeğlediler. Halil'in göz kapakları ağırlaşp uyuyakaldı. Uyandığında Mümtaz Bey, güçlkle konuştu: "Sana bir can borcum var. Kendi can kaygına düşüp beni bıraksaydın o canavarlar şimdiye kadar beni çoktan doğramış olurlardı."

"Kimseye bir borcun yok. Bunları sana minnet duyasın diye anlatmadım. Komutanımın hayatını kollamak da benim askerlik görevim. Sarıkanış muharebesini kaybetsek bile sen askere yeni bir ruh kazandırdın. Cepheden kaçmayan, gerektiğinde ölümün üzerine koşarak giden, düşmanın bile takdirini kazanmış bir örnek olacak alayımız. Anlattığınız 93 Savaşı'ndaki, Balkanlar'daki askerden farklıydı askerimiz."

"Keşke ısrar edip askeri rüştiyeye yazdırsaydım seni Halil. Gerçek bir kurmay subay gibi değerlendirebiliyorsun olayları."

"Bizim askerlik mi bildiğimiz vardı? Askerliğin yanı sıra, kim olduğumuzu da sen öğrettin bize. Erzurum'a niçin geldiğimizi biliyordu herkes, bu disiplini sen verdin bizlere. Burada tutsaksak her şey bitti demek değil. Bu disiplin ordumuza kazandırılırsa geri döner, başka bir mevzi açarız. Bu memleketin sana daha çok ihtiyacı olacak. Şu birkaç günde yüzlerce insan, senin bir sözünle, bile bile ölümün üzerine gitti. Giderken hepsi de, hiçbirisinin gereksiz yere tırnağının çizilmesini istemeyeceğini biliyordu."

İkisi de olağanüstü duygulu anlar yaşıyordu. Zaman zaman susup dinlenerek konuşmalarına devam ediyorlardı. Kader, babaları gibi onları da Erzurum siperlerinde yan yana getirmişti. Halil, Mümtaz Bey'in hayatını da kurtarmıştı. Halil'in, insanı insan olarak görüp sevmesi, insanlar arasında dillerinden, inançlarından dolayı ayırım yapmayarak herkese hoşgörölü yaklaşması bir canavara bile insan olduğunu hatırlatmış, ikisini de ölümün eşiğinden döndürmüştü.

Halil, ailesinin başına gelen felaketten habersizdi. Mümtaz Bey'e Amasya'dayken tümenden telgraf gelmiş ve kardeşi Kerem de ayrıntısıyla anlatmıştı ama Halil'e belli etmemişti o. Söylemesi hiçbir şeyi halletmezdi, Halil'i bunalıma sürükler, duramaz giderdi. Gitmesi tek başına neyi halledecekti? Rumlar onun başını da yerd. İşi oluru, zamana bırakmıştı. Varlarını yoklarını, bin bir emekle yaptıkları birikimlerini Rum eşkıya gasp etmiş, kalan da işlikle birlikte kundaklanmıştı. Ana baba bir hafta arayla Hakk'a yürümüştü, geline inme inmişti, evde yatıyordu. Bunlar yetmezmiş gibi Belediye Reisi Mehmet Efendi'ye kefalet nedeniyle banka tarlalarına el koymuştu. Gelinin iki çocukla başını soktuğu evdeki yiyecek ve kapacak neyi varsa belli insanlarca talan edilmişti. Gelin, iki çocuğuyla, konu komşunun getirdiği bir tas çorbaya muhtaç biçimde yaşamaya çalışıyordu. Mümtaz Bey, 'Allah Halil'e dayanma gücü ve sabır versin!' diye söylendi.

"Efendim komutanım, bana mı seslendin?"

"Uyandın mı Halil? Beş altı saattir deliksiz uyudun. Nasıl oldun?"

"Biraz daha iyiyim."

Dişaridan koşuşturma, ayak sesleri geliyordu. Koğuş kapısı açıldı. İki hekimle birlikte içeri giren Rus Ordu Komutanı General Yudanış, "Geçmiş olsun albayım, ameliyatınızın iyi geçtiğine sevindim." dedi.

Generalin konuşmasını, çevirimeni Türkçeye çeviriyordu. "Sayın General'e bize gösterdiği ilgiden dolayı öncelikle teşekkür ettiğimi söyler misiniz? Bu özel ilginin nedenini de sorar mısınız?"

"Devletimiz milletlerarası savaş kurallarına uymakta, sizlere ona göre davranılmaktadır. Hayatınız devletimizin güvencesi altındadır. Sizlerle kişisel olarak ilgilenmemin nedeni şu: Siz cepheye geldikten sonra aramızdaki denge değişerek Sarıkamış'a kadar geri çekildik. 25 Aralık'ta alayınız Enver Paşa'yla birlikte burada olsaydı, büyük olasılıkla, şimdi yerlerimiz farklı olacaktı. Yorgun, ayağı çarıksız, aç

karna ölümün üzerine koşan kahramanlara saygı duymak, sizin gibi askerlerle tanışmak benim için onurdur albayım.”

Mümtaz Bey'in, “Yudaniç Hazretleri sözlerinde samimiyse, Ermenilerin yaralı Türk askerlerine yaptıkları katliamlara neden engel olmuyorlar?” sorusuna karşılık General, “Biz böyle olayları kesinlikle onaylamayız. Resmen başvurursanız...” derken ellerinde fotoğraf makineleriyle bir gazeteci grubu içeri girdi. Gazeteciler Mümtaz Bey'le Halil'in fotoğraflarını çekerken komutan General Yudaniç yanlarına geldi ve birlikte poz verdiler. Doktorlar yaralarını muayene edip sargılarını değiştirdiler. Yudaniç gazetecilerin sorduğu sorulara karşılıklar verdikten sonra, gazeteciler hep birlikte çıkıp gittiler.

Mümtaz Bey, muayenelerini yapan doktora, yanlarında kalmış olan çevirmene dönerek, “Doktor Bey, Sarıkamış'ta tarafların durumu hakkında bir bilginiz var mı?” diye sordu.

Doktorlardan yaşlıca olanı sinirli şekilde Mümtaz Bey'e çıkıştı ve çevirmen, doktorun ancak sağlıkla ilgili soruları yanıtlayabileceğini söylediğini aktardı. Genç doktor dinlemekle yetiniyor ve işiyle ilgileniyordu.

Mümtaz Bey'in kafası muharebenin sonuçlarıyla ilgili sorularla doluydu. Hafız Hakkı Paşa, Sarıkamış'a saldırıya geçmeden önce 99. Alay'ı, Tutanak'ı işgal etmekle görevlendirmişti. Sabahtan gece yarısına kadar Sarıkamış önlerinde muharebe etmelerine rağmen 9. ve 10. Kolordu birliklerinden ortada görünen olmamıştı. Sarıkamış Ruslarda olduğuna göre Enver Paşa'nın kuşatma planı başarıya ulaşmamış olmalıydı. Kendi alayı imha olduğuna göre diğer birliklerin durumu da pek farklı olmasa gerekirdi. Askeri perişan eden düşmandan çok kar, soğuk ve tifüs olmuştu. Hiçbir birlik Sarıkamış önlerine tek bir sahra topu getirememişti. Ruslardaki uzun menzilli topların karşısında 3-5 kilometre menzilli topların hiçbir etkisi olmamıştı. Enver Paşa devleti zamansız, hesapsız savaşa sokmuştu. Almanlar verdikleri sözü unutmuşlardı. Doğru dürüst ne silah ne de para gelmişti

Almanlardan. Almanların umurunda mıydı on binlerce Türk askerinin kırılması? Kendi cephelerini rahatlatmak için Enver Paşa'nın hayallerini körükleyip Türk askerini kırdırıyorlardı. Savaş Türk topraklarında sürüyordu ve siviller askerden daha çok kırılıyorlardı. Buraların kaybı Adalar'ın, Balkanlar'ın, Trablusgarp'ın kaybına benzemezdi, Anadolu Türk'ü tarihin sayfasından silinebilirdi. Enver Paşa ortaya neyi sürdüğünün farkında değildi. Cemal ve Hafız Paşa'ların Enver'den farkı yoktu. Gözlerini tamah bürümüştü. Kendi yanlışlarının bedelini ödeyen Anadolu insanının, pek önemi yoktu onların gözlerinde. Yeni celp çıkarırlar, yeni tertipler çağırırlardı. Onlar için rakamlardan ibaretti asker. Anadolu insanı nasıl olsa boynunu büküp kınalı kuzularını gönderiyordu. Yakılan ağıtları, anaların çığlıklarını onların kulağı duymuyordu; onlar aç açıkta kalmıyordu.

Halil uyandığında koğuştaki kimse yoktu. Mümtaz Bey gözlerini tavana dikmiş kıpırdamadan bakıyordu. Devamlı odada olan hastabakıcı yemeğe gitmiş olmalıydı. Kapı açıldı ve elinde sargı bezleri, yara tozlarıyla genç doktor içeri girdi. Fırsat buldukça gelip yaralarını kontrol edip gidiyordu. Halil'in uyanık olduğunu görüp yanına geldi. Sargılarını açıp yaralarına toz ekerken fısıltıyla ve Azeri Türkçesiyle konuştu: "Adım Sultanşah, Kazan Türk'üyüm. Sizlere yardım etmek istiyorum. Hastabakıcının yanında konuşamıyorum. O muhtemelen sizi dinlemek için bekliyor, yemeğe gittiğini gözetleyip geldim."

Halil, onun diğer doktorla geldiklerinde açıkça konuşmasa da, bakışlarıyla, hareketleriyle dost olduğunu sezmişti. "Sultanşah kardeşim." dedi, "senin dost olduğunu biz de hissetmiştik. Savaşın gidişini çok merak ediyoruz. Burada başka yaralı askerimiz var mı? Ne biliyorsan anlatır mısın bize?"

"Ruslar, Kafkas Ordusu'nu batı cephesine kaydırdılar. Bu hastaneyi de kapatacaklar. Tedavisi bitmemiş olanları Tiflis hastanesine nakledecekler. Orada da sizinle ilgilenecek Türk doktorlar var. Ben haber iletirim."

“Sultanşah kardeşim, şu an canımızı düşündüğümüz yok. Savaşın sonu ne oldu? Ordumuz ne durumda? Bunlarla ilgili bilgi var mı? Önce onları anlat.”

“Rusların da kayıpları çok. Bir ara Sarıkamış’ı, Kars’ı tahliye etmeyi düşündüler ama Türklerin saldırılarının etkisiz olduğunu anlayınca vazgeçip karşı saldırıya geçtiler. Türk Ordusu çok kayıp verdi. Kurtulabilenler dağınık vaziyette Oltu’ya çekilmiş. Rusların da takip gücü kalmadığından burada savaş sona erdi. İki taraf da savaştan önceki sınırlara çekildi.”

“Biz hastaneye geleli ne kadar oldu?”

“Bir ay oldu. Yeni yılın altısında geldiğiniz gün ameliyat edildiniz. Bugün Şubat’ın dördü.”

“Bir aydır burada mı yatıyoruz? Bana iki üç gün oldu gibi geliyor.”

“İki üç gündür kendinize geldiniz. Ameliyattan sonra yirmi gün kadar komadan çıkamadınız. İkiniz de gidip gidip geri geldiniz. Bün-yeniz sağlammış, artık tehlikeyi atlattınız.”

“Başka yaralı Türk var mı hastanede?”

“Sizden başka üç subay... Erleri ya Ermenilere veriyorlar ya da bir yere kapatıp ölmelerini bekliyorlar.”

Hastabakıcı içeri girdiğinde Sultanşah konuşmasını kesip Halil’in yaralarını sarmaya başladı. Mümtaz Bey’in yaralarını da kontrol ettikten sonra hastabakıcıyla Rusça konuşup dışarı çıktı.

Halil yemeğini yerken Mümtaz Bey uyandı. O da acıkmıştı, hastabakıcının getirdiği yemeği yiyip bitirdi. Şimdiye kadar pek bitiremiyordu. Yemeğe başladığına göre iyileşme başlamıştı. Hastabakıcının görevli olduğunu düşünerek onun yanında havadan sudan şeyler konuşuyorlardı. Hastabakıcı yemek kaplarını götürünce, “Doktorla iyi muhabbet ettiniz Halil, neler konuşuyordunuz?” diye sordu.

Halil, Sultanşah’ın söylediklerini anlatınca Mümtaz Bey sevinip heyecanlandı: “Önce dinleyelim, bir tutarsızlığını görürsek uzak

dururuz Halil.” dedi. “Demek savaştan önceki sınırlarına herkes geri çekilmiş. Bunca insan Almanlar rahatlasın, bu arada iki bacanak rüş-tünü ispat edip kısa yoldan kahraman olsun diye mi öldüler? En-ver Paşa’nın yerinde Mustafa Kemal Bey olsaydı bu felaketi yaşa-mazdık.”

“Mustafa Kemal kim Mümtaz Bey?”

“Bizden iki devre sonraydı. Bir samimiyetim yoktu, ama geldiğinde herkes onu tanıdı. Amasya’ya gelirken Halil Paşa’yla vedalaşmak için gittiğimde kabul edilmeyi beklerken karşılaşmıştım. Halil Paşa bizi bekletince, bir süre sohbet edip birbirimizi daha iyi tanıdık ve görüş alışverişinde bulunduk. Harbiye’de öğrendikleriyle yetinmemiş, bilgisini artırmış, Fransızcasını klasikleri aslından okuyup çevirecek kadar geliştirmiş, birikimli biri. Osmanlı toplu-munun yapısını, dünyadaki bilimsel ve toplumsal gelişmeleri izle-yip yorumlayabiliyordu. Osmanlının ömrünü tamamladığını, ya-pılması gerekenin milli sınırlar içinde, ‘*millet egemenliğine dayanan, kayıtsız koşulsuz bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak*’ olduğunu söylüyordu.”

“Gerçekten insanı çarpan düşünceleri varmış Mustafa Kemal’in. Ama oturup etraflica düşünmek lazım, pek boş sözlere benzemiyor. Halil Paşa’ya anlatmadı mı sana söylediklerini?”

“Enver’e de Cemal’e de daha önce anlatmış. Üstelik Enver’in damarına basmış, ‘ittifak olacaksa tek taraflı olmamalı, ordunun, dev-letin yönetilmesinin mahremiyeti olmalı, Almanlar bizi genelkurmayın çay salonundan öteye geçirmiyor, bizse ordunun yönetimini onla-ra bıraktık, bunun acısını çekeriz sonra.’ demiş.”

“Hiç dinleyen olmamış mı onu?”

“Hepsi de beni dinlediği gibi kulaklarının arkasına dinlemiş ola-cak ki onu payitahttan uzaklaştırıp başlarından savmak için Geli-bolu’da kâğıt üzerindeki bir birliğin başına gönderdiler, ben de Amas-ya’ya geldim.”

Ameliyat olalı bir ay olmuştu. Artık koğuş içinde gezinip kendi ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı. Öğle yemeğinden sonra yürüyüş yaparken başhekimle Sultanşah koğuşa girdiler. Doktorlar muayenelerini yaptıktan sonra, başhekim, “Hastanemiz orduyla birlikte batı cephesine nakledileceğinden saat on dörtte Selim İstasyonu’ndan kalkacak trenle siz de gideceksiniz. Size tahsis edilen kompartımanda diğer koğuşlardaki dört Türk subayla birlikte ve muhafızların nezaretinde Tiflis hastanesine nakledileceksiniz. Üç günlük yol için tayın ve katık paranızı getirdim. Yol hazırlığına başlayın, fazla vaktiniz kalmadı.” dedi.

Başhekimin yanındaki hastane görevlisi çantasından çıkardığı paraları Mümtaz Bey’e ve Halil’e verdi. Hastaneye geldiklerinde üzerlerindeki giysi ve çarıklerini yakmışlar, ameliyattan sonra temiz iç çamaşırı ve ölen Türk askerlerinin üstünden çıkarılmış giysiler vermişlerdi. Başhekim, talimatlar verip ayrıldıktan sonra Sultanşah, “Tiflis’teki ailemi ziyaret edeceğimi bahane ederek size eşlik etme görevini üstlendim. Saat on dörtte Selim’den kalkacak trene yetişmek için fazla vaktimiz yok. Diğer koğuştaki Türk subaylar da hazırlanıyor.” dedi.

Hastabakıcı ve Sultanşah’ın yardımıyla giyinip dışarı çıktıklarında dört Türk subayıyla iki muhafızın bir atın koşulu olduğu kızağa oturmuş onları beklediğini gördüler. Savaş sırasında istasyon binası, demiryolu tahrip edilmişti. Trenler Selim İstasyonu’ndan kalkıyordu. Kızağa yerleşip yola çıkarlarken Sultanşah diğer Türk subaylarıyla onları tanıştırdı. “Herkes kendi adını söylesin.” dedi. Subaylar; 94. İhtiyat Süvari Tümeni 34. Alay Komutanı Yarbay Aydın, onun kurmay başkanı Yüzbaşı Yusuf, Binbaşı Emrah ve Üsteğmen Ethem’di.

Hava sakindi. Lapa lapa kar yağıyordu. Kaputlarını başlarına çekerek geçtikleri yerleri seyre daldılar. Yol yaralı asker, top arabaları, cephane ve yiyecek yükleri taşıyan arabalarla doluydu. Parçalanmış,

tekerleği çıkmış, yan yatmış, ters dönmüş mekkâreler, parçalanmış top arabaları yol kenarlarında, arazide, orman içinde yatıyordu. Kimlerinde ölmüş hayvanlar koşumlarıyla bağlı duruyorlardı, bazılarını vahşi hayvanlar parçalamıştı. Yaralanıp tutsak düştükleri yerlerden geçerken çevreye sinmiş olan yanık ve barut kokusu hâlâ hissediliyordu. O mahşer gününü yeniden yaşar gibi oldular. İki saat süren yolculuktan sonra geldikleri Selim’de yollar tıkanmıştı. Yükünü boşaltmış arabalar geri dönmeye çalışırken gelenler buldukları her yerden ilerlemeye çalışıyor, kazalar, kavgalar, sert tartışmalar yaşıyordu. İstasyondaki yüklenmiş katarlar kör raylara çekilmişti. Kimi katarlara çeşitli yükler yükleniyordu. Mermi sandıkları, şeker ve un çuvalları yağış almayacak kapalı yerlere yığılmıştı.

Sultanşah hastaneden verilen kâğıtlarla istasyon binasına gidip yanında bir memurla geldi. Memur, onlara ayrılan vagondan döndürülmüş, ahşaptan yapılı kompartımanın tekerlekli kapısını açtı. Basamaklara tutunarak yukarı çıktılar. Vagondaki deliklerden kar ve rüzgâr içeri dalıyordu. Üşümeye başlamışlardı. Sultanşah, “Yolda gerekecek malzemeyi buradan almalıyız. Yol üç dört gün sürer, yolda inip alma fırsatı bulamayız.” dedi.

Mümtaz Bey, “Bize verilen yol harcırahını size verelim, ne lazımsa siz alın.” dedi.

“Ben de aynı şeyi söyleyecektim. Yanlış anlaşılabilir diye kararsızlık içindeydim. Siz hem yaralı hem yabancısınız. Ben size yardımcı olmak amacıyla bu görevi aldım.”

Paralarını çıkarıp Sultanşah’a verdiler. Sultanşah paraları alıp saydıktan sonra ikiye bölüp yarısını Mümtaz Bey’e uzatarak, “Paranın yarısı sizde kalsın. Yetmezse ben tamamlarım.” dedi ve yanına muhafız askerlerden birini alarak kompartımandan çıktı.

Sırt sırta vererek ısınmaya çalışıyorlardı. Birbirlerinin adlarını öğrenmişler, başka bir şey konuşamamışlardı. Aydın Yarbay, “Arkadaşlar, hepimiz büyük acılar çekiyoruz. Hayatta olduğumuza sevinemiyoruz bile. Binlerce arkadaşımızı yanı başımızda kaybettik.

Yine binlercesini hastalıklar, soğuk, kar, açlık yok etti. Bunlardan kurtulup yaralanan ve tutsak düşen arkadaşlarımızın pek çoğunu ise Ermeniler katletti. Diğerleri yaşıyorlar mı, öldüler mi bilemiyoruz. Biz şu an yaşıyorsak bunu şansımıza borçluyuz. Hayatta kalabilmemiz pamuk ipliğine bağlı. Her an biz de hayatımızı kaybedebiliriz. Bildiğiniz şeyleri size anlatmamın nedeni, birbirimize destek olur, askeri disiplinimize devam edersek hayatta kalma şansımız artabilir. Rütbe ve kıdem olarak birliğimizin komutanı Mümtaz Albayım olsun. Onun vereceği emirlere cephedeki gibi uyalım, ne dersiniz?" dedi.

İtiraz eden olmadığı gibi Binbaşı Emrah, "Yarbayım, hepimizin duygularını ifade ettiniz. Başka şansımız var mı? Önerinizi oybirliğiyle kabul ediyoruz." dedi.

Yeni arkadaşlar birbiriyle sohbet ederken Sultanşah aldığı malzemeleri iki çuvala doldurmuş ve sırtına vurup getirmişti. Çuvalın birinde fırın ekmeği, kavurma et, peynir, kese içinde suyu süzölmüş yoğurt, kuru soğan ve karalahana vardı. Diğer çuvalda da iki battaniye, asker kaputu, çivi, bakır tencere, birkaç tahta kaşık ve battaniye parçaları getirmişti. Mümtaz Bey, "Rusların parası bu kadar değerli mi? Bu kadar malzeme almışsınız."

"İstasyonda Kerem adında gıda maddeleri ticareti yapan bir hemşerimiz var. Malzemeleri yaralı ve tutsak Türk subayları için aldığımı söyleyince para almadığı gibi yüz ruble de para gönderdi. 'Yolları düşer darda kalırlarsa ben her zaman buradayım.' dedi. Acil şifalar dileyip selam da söyledi."

Gözleri yaşararak "Bu milletteki paylaşma ve dayanışma ruhu var oldukça yedi düvele karşı koyabiliriz. Atalarımız bin yıldır yaşadıkları baskıya rağmen bu dayanışma sayesinde ayakta kalabilmişler. Bir dilim ekmeğini ihtiyacı olanla paylaşarak bugünlere gelmişler. İnşallah bizden sonrakilerde de bu ruh devam eder." diyen Mümtaz Bey, Sultanşah'a döndü: "Paralar sizde kalsın. Yolda lazım olur, harcama yaparsınız."

Sultanşah, “Sizde bulunması daha uygun olur.” dedi. “Ben yanınızdan acilen ayrılmak zorunda kalır, paraları vermeye de fırsat bulamayabilirim. Rusya’da para her kapıyı açar. Paraya sizin çok ihtiyacınız olacak.”

“Madem öyle uygun gördün, paralar Halil’de kalsın. Alışverişi, parayı kullanmasını iyi bilir.”

Sultanşah onların verdiği paranın yanına 200 ruble daha katıp Halil’e uzatınca Mümtaz Bey, “Parada fazlalık var Sultanşah kardeşim.” dedi.

“Yüz ruble de ben koydum. Ben sizi hastaneye teslim edip döneceğim. Yalnız paranıza iyi sahip olun. Askerler görmesin. Para her kapıyı açtığı gibi başınıza bela da olabilir.”

Sultanşah getirdiği battaniye ve tahta parçalarıyla kompartımanın kırık yerlerini kapatıp ortalığın tozunu toprağını da temizledikten sonra yoğurttan ayran yapıp ekmek arası kavurma hazırladı. Orta yere ayranı da koydu. Herkese birer kaşık düşmediği için bir kaşığı iki üç kişi kullanarak karınlarını doyurdular. Mümtaz Bey, Sultanşah’a dönüp, “Doktorum, Kerem kardeşimize selamlarımızı ve teşekkürümüzü iletme fırsatın olursa bu kara günlerimizde yaptığı bu fedakârlığın bizlere büyük moral kazandırdığını da söyleyin.” dedi.

“Dönüşte uğramaya çalışırım ve selamlarınızı iletirim. Kerem, ayrıca Tiflis’te Serdar adlı bir Türk tüccarını söyledi; amcasının oğluymuş. ‘Fırsat bulurlarsa mutlaka görüşsünler, ben de haber ederim, Tiflis tren garının karşısında saraciye üretimi ve ticareti yapar, her konuda güvenebilirler.’ dedi.”

Onlar yemek yerken askerler geldi ve tren hareket etti. Yabancı bir ülkenin topraklarına tutsak olarak giriyorlardı. Hayatlarında yeni bir dönem başlıyordu. Nelerle karşılaşacaklarını bilmiyorlardı. İki saat kadar yol aldıktan sonra Aydın Yarbay kendi kendine söylendi: “Kars’ı 93 Savaşı’nda Ruslara bıraktık. O zaman da yine Ruslar, Doğu ordumuzu bozup payitahtın kapısına dayanmışlardı. Savunacak hiçbir güç kalmamıştı. İngilizler, Rusya’ya Kars, Ardahan, Batum’u verdirmişler, kendileri de aracılık karşılığı Kıbrıs’ı kiralamışlardı.”

Emrah Binbaşı, “Aydın Yarbayım, İngilizler boyunlarını içeri sokmaya görsün, artık onları kimse dışarı çıkaramaz. Bunu Abdülhamit de çok iyi bilir ama serde Ulu Sultanlık var ya Kıbrıs’ı sattığını kimse anlamasın diye kiralama deyimini uydurmuşlar.” dedi.

Bu sırada tren durmuştu. Sultanşah, “İnip ben bir çevreyi dolaşayım, kapıyı kimseye açmayın.” diye tembih etti. Yarım saat kadar sonra geri döndüğünde, “Tren beş altı saat bekleyecekmiş. Buradan sonra Ermeni toprağına gireceğiz. Oradan bir şey alamayız, ihtiyacı olan söylesin.” dedi.

Kimseden bir istek gelmeyince dışarı çıkıp karanlığa karıştı. Bir iki saat sonra sırtında yine bir çuvalla geldi. Onun iki asker kaputu, kavurma tekerleğı ve ıslanmış yufkayla un helvası getirdiğini gören Mümtaz Bey biraz da endişeli sitem etti: “Üzerine düşenden çok fazlasını yapıyorsun. Başına bir iş gelmesinden korkarım.”

“Albayım, yaptığımız nedir ki, keşke daha fazlası elimizden gelse. Siz battaniye ve kaputlara sarının, istasyondan ayrılana kadar da sessiz kalın, dışarıda Ermeniler dolaşiyor.”

Sultanşah, aile efradından birisiymiş gibi canla başla hizmet ediyor, eksikleri tamamlıyor, can güvenliklerinden de endişe duyuyordu. Kompartımanın deliklerini kapatması, içeride soğığu kırmıştı. Üzerlerine uykunun rehaveti çökmüştü ve kimileri uyumaya başlamıştı. Uyandıklarında trenin tekerlek tıkırtılarından başka ses duyulmuyordu. Hepsi de derin düşüncelere dalmıştı ve kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Tutsak ve yaralı olarak yabancı bir ülkeye gitmekte olmalarının yanı sıra asıl üzüntüleri ordunun, ülkelerinin geleceğı ve geride kalanlarının can güvenliğı konusundaydı. Ordunun durumu hakkında doğru dürüst bir bilgi edinememişlerdi.

Kompartımanın sessizliğini Mümtaz Bey’in konuşması bozdu: “Aydın Yarbayım kimseyi sorgulamak niyetinde değilim. Sarıkamış Savaşı’nın muhasebesini doğru yapabilmemiz için olaya ayrı cephelerden bakmamız bize doğru bakış açısı sağlar diye düşünüyorum. Olayı sadece kendi penceremizden izlemek bütünü görmemize en-

gel olup bizleri yanılgılara götürür. Herkes kendi cephesinden gördüğünü anlatırsa ve bunları yan yana koyarsak olayı bütünıyla görebiliriz ancak. Daha net kavrayabiliriz. Enver Paşa'nın savaş planını, Rus ordusuna üç koldan saldırıp Sarıkamış'ta çember içine alarak imha edip Kafkasya'dan sonra İran'ı, Afganistan'ı ele geçirerek Hindistan'a ulaşabilmekti. Hindistan'a ulaşabilmesi bir yana ordumuz on binlerce şehit verip kalanlar da bozgun halinde geri döndü... Sizin tutsak düşmeniz nasıl oldu, anlatabilir misiniz?"

Aydın Yarbay derin bir ah çektikten sonra konuşmaya başladı: "Muş'tan gelerek Köprüköy önlerinde mevzilenmiştik. Gelmeden yolda alayımın yarısı tüfeğini alıp yok olmuştu. İhtiyat Tümenleri yerli Kürtlerden teşkil edilmişti ve savaştan önce de kolordunun başının belasıydılar. Bir türlü disipline edilmiyorlardı. Aylık alacakları günü hiç unutmuyorlar, maaşlarını alıp giderlerken kolordu karargâhında önlerine ne çıkarsa alıp ortadan kayboluyorlardı. Tümenin gıda, cephane, silah depolarının buharlaştığını görüyorduk. Tümen Komutanı Ali İhsan Paşa'nın karargâhı ve depoları bunların yağmasından korumak için Ordu Komutanlığı'ndan istediği elli askerin etrafını çevirdiği tümenin yarısı yolda kaybolmuştu. Tümenimize 190 Numaralı Tepe'yi ele geçirme emri geldiğinde hava karlı ve pusluydu, bazen de tipiye çeviriyordu. Ali İhsan Paşa da askerin önünde olduğu halde 190 Numaralı Tepe'ye elimizde süngüyle saldırıya geçtik. Tepeye yaklaştığımızda geri dönüp bakınca subaylardan ve ordu merkezinden gelen elli askerden başka kimsenin kalmadığını gördüm. Düşman siperlerinin önüne gelmiştik, geri dönmemiz mümkün değildi. Yusuf Yüzbaşı'yla Rus siperlerine daldığımızda atım vurularak yere kapaklandı. Ayağa kalkıp süngüyle Rusların içine daldım ve önüme çıkanı devirdim. Göğsüme giren bir kurşunla yere yuvarlandım. Kendimi toplayıp yakındaki bir sipere koşarken bir kurşun da omzuma değdi. Yusuf da vurulmuştu ve düştüğümüz siperde kalmıştık. Birliğimizden kurtulanların Hasankale'ye geri çekildiğini görüyorduk. Köprüköy düşmüştü. Ruslar kendi ya-

ralılarını toplarken bizi de görünce, çaresiz teslim olduk. Bugüne kadar hastanedeydik. Daha sonra sizin geldiğinizi duyduk.”

Aydın Yarbay bir of çekip susunca Mümtaz Albay, “Enver Paşa kâğıt üzerinde yaptığı hesaplarda sizin ihtiyat tümenlerinizle Rusya’yı, Hindistan’ı fethetmeye hazırlanıyordu. Hesapsız kitapsız, hayali askerlerle savaşa girmenin sonucu baştan belliydi. Olan on binlerce Türk gencinin canına oldu, Anadolu’da nice ocak söndü. Savaştan önceki her karşılaşmamızda kendisini her sağduyulu asker gibi ben de uyardım ama o kulaklarını tıkadı. Türk Ordusu’nun tek görevi Almanları rahatlatmaktan ibaretmiş gibi askeri ölümün üzerine sürdü.” dedikten sonra, Ethem Üsteğmen’e dönerek sordu: “Sen hangi çarpışmada tutsak düştün?”

“32. Tümen 41. Alay Süvari Bölüğü Komutanı’ydım. Azap Cephesi’nde ileri hatları tutmuş, saldırı için emir bekliyordum. Gündüz yaptığımız muharebe ve takiplerde Rusları Azap’a kadar kovalamıştık. Perişan durumda Azap’ta toparlanıyorlardı. Yapacağımız saldırıya karşı koyacak durumda değillerdi, işlerini rahatlıkla bitirecektik. Sabaha saldırı emrini beklerken, gece, Hasankale’ye dönüş emri geldi. Anlam veremesek de Ordu Komutanlığı’ndan gelen emre uymak zorundaydık. Geri çekilirken gece karanlığında ani bastıran yağmur, yolları kapatmış, her taraf su denizi olmuştu. Alayımı kaybetmiştim, gece karanlığında yol bulmaya çalışırken üzerimize kurşun yağmaya başladı. Gece karanlığında ters yöne gitmiş, kendimizi Rus sipperlerinin ortasında bulmuştuk. Sırtımdan aldığım bir kurşunla atımdan yuvarlandığımı anımsıyorum. Ruslar çevirdiğinde bölüğümden elli kadar asker teslim olmuştu. Bölüğümde kalanlar ne oldu, tutsak düşenleri nereye götürdüler bilmiyorum. Beni hastaneye getirip kaburgalarımın saplanan kurşunu çıkardılar ve Aydın Yarbayımın koğuşuna getirdiler.”

Sultanşah, Ethem’e dönüp üzüntülü bir şekilde, “Seni ameliyat ettiğimiz günün ertesinde Selim-Kars arasındaki bir kör raya çekilmiş olan vagondaki askerler, herhalde senin bölüğünden teslim

olan askerlerdi. Ruslar elli kadar Türk askerini kapalı bir vagona bindirip ‘Sizi Kars’a sevk edeceğiz, orada daha rahat edersiniz.’ demişler. Trenin arkasına bağladıkları vagonun başına da silahlı iki Ermeni muhafız dikmişler. Tren Kars’a doğru giderken Ermeni askerlerin kapıları kilitlediğini görenler anlatmıştı. Yolda treni durdurup vagonu kör bir raya çekirmişler ve günlerce Türk askerlerinin bağırarak ölmelerini seyretmişler. Vahşetin bu boyutunu insanın akli almıyor. Ama bunun gibi birçok katliam yapıldı. Üzülmekten başka elimizden bir şey gelmiyor.”

Halil söze girdi: “Yaşamaları bizden daha iyi. Meclisi Mebusan’da temsilcileri bilevar. Birden canavar kesildiler. Anlamıyorum. Ruslar pis işlerini onlara yaptırıyorlar. General Yudaniç’se haberi olmadığını söyledi.”

“Laf! Uçan sinekten haberi vardır o tilkinin!” diyen Mümtaz Bey, Ethem’e dönerek, “Azap’ta tutsak düştüğüne göre 32. Tümen’in bize yaptığı saldırıdan haberin yoktur.” dedi.

“Böyle bir saldırıyı ilk kez duyuyorum. Aklını mı yitirmiş bizim tümenin karargâhı?”

“Sizin tümenin kabahati değil. Hafız Paşa, Kolordu Komutanlığı’nı karargâhında dama oynamaktan ibaret sanıyor. Tümenlerin takibi onun işi değil herhalde.”

“Nasıl olur? Kaybınız olmamıştır inşallah!”

“Olmaz mı?..” diyen Mümtaz Bey’in gözleri doldu. Konuşmasına devam edemedi. Gök ekinin biçilmesi gibi sapır sapır yere dökülen, gözyaşlarının yarattığı buluta karışan askerleri geldi gözlerinin önüne.

Sultanşah’ın kurutulmuş etten hazırladığı sulu yemeği yedikten sonra uyumuş olan Halil, trenin tekerlek takırtılarıyla uyandığında hava aydınlanmak üzereydi. Etrafına bakınırken Sultanşah’ın sesiyle kendini topladı: “Sabahın iyi olsun Halil! Mümkün olduğunca sessiz olalım. Hâlâ Ermeni topraklarındayız.”

Biraz sonra tren yavaşlayarak durdu. Dışarıdan ayak sesleri ve

konuşmalar duyuluyordu. Kapı yumruklanınca hepsi uyandı. Ermeniler trende Türk subayları olduğunu anlamış, treni durdurmuş olmalıydılar. Sonlarının geldiğini düşündüler. Dışarıdaki konuşmaları anlamaya çalışan Sultanşah, “Kapıyı açmamızı istiyorlar. Başka çaremiz yok. Siz kimseye cevap vermeyin.” dedi.

Rusça konuştuğu muhafızlar tüfeklerine mermi sürüp kapıya yönelttiler. Sultanşah aşağı inip bağırarak konuşmaya başladı. Konuşmasında birkaç kez General Yudaniç’in adı geçti. Tartışma sonunda Sultanşah kapıya vurup muhafızlara kapıyı açmalarını söyledi. Çaresiz, başlarına geleceklere katlanacaklardı. Sultanşah kapıdan başını uzatıp yavaşça, “Endişelenmeyin.” dedi, “Yanımıza yaralı Alman subaylarını katmak istiyorlar.”

Hepsi de ipten dönmüş gibi rahat bir nefes aldılar. Rus askeri görevliler üç yaralı Alman subayını yukarı çıkarıp kompartımandaki muhafızlar ve doktorun yardımıyla yerleştirdiler. Sedyeye çıkardıkları birinin durumu ağır olsa gerekti. Diğerleri güçlüğü de olsa hareket edebiliyorlardı. Almanların başında gidecek olan Rus teğmen de yukarı çıkmıştı. Kompartımanı gözden geçirip sert bakışlarla süzdükten sonra muhafızlarla konuşup indi. Tren hareket edince Sultanşah, “İyi ki kompartımanı beğenmedi. Bakışları hiç hoş değildi, üstelik sarhoştur. Mutlaka bir hır çıkarırdı. Muhafızlara, ilerdeki Rus subaylarının bulunduğu kompartımanda olacağını, tutsaklara göz açtırmamalarını tembihledi.” diye açıklama yapıp Almanlara döndü ve “*Do you speak English?*” diye sordu.

Almanlardan birisi Sultanşah’a cevap verdi: “*Yes, I’m speak English.*”

Sultanşah, Alman’la bir süre İngilizce konuştuktan sonra anlattı: “Alman istihbarat subaylarıymış. Bağdat’tan alçak uçuşla Bakü’ye giderlerken Erivan yakınlarında uçakları düşürülmüş. Pilotlarına mermi isabet edip ölmüş. Ağır yaralı olan uçak teknisyeniymiş. Diğer ikisi yaralıymış, tedavi için Tiflis’e götürülüyorlarmış.”

Almanlar korku ve endişe içindeydiler. Sultanşah, sedyede yatan Alman subayının üzerini battaniyeyle örttükten sonra kendisi-

ni ve Halil'leri tanıttı. Mümtaz Bey, "Doktor Bey, Almanlara sorar mısın, karınları aç mıymış?" dedi. Sultanşah İngilizce olarak karınlarının aç olup olmadığını sordu. Onlar da aç olduklarını ve trende yemeği nasıl temin edeceklerini sordular. Doktor Sultanşah ekmek arasına kavurma koydu. Bardakları yıkadı ve ayran doldurup Almanlara verdi. Almanlar kıtlıktan çıkmış gibi saldırıp yediler. Karınları doymamış olmalıydı ki birer porsiyon daha istediler. Sedyedeki ağır yaralı olan bir iki yudum ayran içmiş, kavurma ve ekmekten de güçlkle bir iki lokma yiyebilmişti. Sultanşah diğerlerine bu kez ekmek arasına peynir koydu. Bardaklarına yeniden ayran doldurup verdi. Almanların ikinci porsiyonu bitirince para çıkarıp Sultanşah'a uzatmaları üzerine, Sultanşah'ın yemek ücretini sorduklarını söylediği Mümtaz Bey, "Konuğumuz sayılırlar. Geleneklerimizde konuklarımıza yapılan ikramdan para alınmaz." dedi.

Yemek için teşekkür eden Almanların yüzleri gülmeye başlamıştı. Mümtaz Bey, Sultanşah'a sordu: "Almanlara sorar mısın, Bakü'ye ne amaçla gidiyorlarmış? Üsleri neredeymiş?"

Sultanşah, Mümtaz Bey'in sorusunu İngilizce olarak Almanlara sordu ve onların konuşmalarından sonra açıkladı: "Üsleri Bağdat'taymış. 4. Ordu'da istihbarat görevlisiymişler. Düşmanın hareketlerini takip edip ordu merkezine bildiriyorlarmış. Süveyş Kanalı tarafında ve İran, Kafkasya üzerinde uçuyorlarmış. Konuşan, Binbaşı Helmuth, diğeri 2. pilot Yüzbaşı Wili, ağır yaralı olan da Teknisyen Başçavuş Snaker'miş."

Sultanşah onları da adları ve rütbeleriyle Almanlara tanıttı. Tiflis Hastanesi'ne nakillerinde onlara eşlik ettiğini, Doktor Asteğmen olarak Rus Kafkas Ordusu'nda görevli olduğunu söyledi.

Gece Sultanşah dışındaki herkes uyudu. İlk uyanan Halil, "İki gündür ayaktasın, sen olmasan nasıl ederdik? İstersen sen biraz uyu, iki gündür gözünü kırpmadın." dedi.

Sultanşah, "Gece nöbetlerine alışkırım." dedi. "Bir günlük yolumuz kaldı. Ermeni topraklarını kazasız, belasız atlattık ya. Bir ara

bayağı endişelendim. Bir istasyonda vagonun etrafında dolanıp durdular. Tren fazla eğlenmeden hareket etti de çok şükür tehlikeyi atlattık.”

Konuşmaları duyan uyandı. Sultanşah mükemmel bir kahvaltı hazırlamıştı. Düzenli ve iyi beslenmeleri hareketlerinde gözle görülür bir iyileşme sağlamıştı. Sağlıklarıyla birlikte moralleri de düzeliyordu. Bunları Sultanşah’a borçluydular. Savaş sırasında düşman bir ordunun subayları için kendi hayatını riske atarak hoşnutlukla onlara yardımcı oluyordu. “Tiflis’e yaklaşıyoruz, hazırlansak iyi olur.” dedikten sonra Mümtaz Bey’e döndü ve “Albayım, artan malzemeyi, kap kacağı ne yapacaksınız?” diye sordu.

“Her zaman bir Sultanşah çıkmaz karşımıza, toparlayıp yanıma alacağız.”

“Sizlerle bir daha konuşma fırsatım olmayabilir. Sözümlü ettiğim Serdar’ın işliğı, irtibat yerimiz olsun. Oraya ulaşmaya çalışalım. Ben biraz para biriktirmiştım. Onları da size bırakayım. Dikkat edin, iyi sahip olun, para her kapıyı açtığı gibi her belayı da başınıza sarar.”

Sultanşah çıkardığı parayı nöbetçilere ve Almanlara fark ettirmeden Halil’e verdi. Rahat bir yol ortamı ve iyi bir beslenme olanağı sağladığı gibi nerdeyse küçük bir de servet bırakıyordu. Belki bu parayı birkaç yılda biriktirip yan yana getirebilmişti. Üzerlerindeki elbiselerden başka, Sultanşah’ın Selim’den aldığı malzemelerden kalanlar vardı. Tren istasyonda durduğunda muhafızların ve doktorun yardımıyla kompartımandan aşağı indiler.

Tiflis istasyonu, Kars ve Selim istasyonlarına göre çok daha hareketliydi. İstasyon diğer yönlerden gelen, bekleyen, boşaltılan ve yükleme yapılan katarlarla, trenlerle doluydu. Bir süre beklediler. Almanların başındaki teğmen görünürlerde yoktu. Sultanşah, “Teğmen, Almanların belgelerini muhafızlara bırakmıştı. Ben iki kızak bulup geleyim, siz şu kenarda bekleyin.” dedi ve tam yanlarından ayrılırken bir manga asker etraflarını çevirdi. Başlarındaki sar-

hoş Rus teğmen elinde tabancasıyla bağırmaya başladı. Sultanşah, Sarıkamış Hastanesi'nin yazısını teğmene gösterdi. Teğmenle Sultanşah birlikte istasyondaki binalardan birine girdiler. Biraz sonra teğmen tek başına döndü ve hepsini biraz ilerideki kuytu bir binaya tıkıp kapıyı üzerlerine kilitledi. Kapıya kendi mangasından iki nöbetçi koyup onları getiren muhafızlarla birlikte uzaklaştı.

Kapatıldıkları yer boş bir binanın zeminiydi. Tuvalet olarak kullanılmıştı ve her yer pislik içindeydi. Birkaç saat beklediler ve gelen giden olmadı. Endişelenmeye, sıkılmaya başladılar. Yaralı Alman başçavuşun durumu iyi değildi. Sessiz biri olan Yusuf Yüzbaşı oturacakları yerleri temizlemiş ve üzerlerine battaniye sermişti. Aydın Yarbay, Binbaşı Helmuth'a, "Başçavuş'un durumu nasıl binbaşım?" diye sordu.

"İyi görünmüyor. Tanrı'dan ümit kesilmez, ama bir an önce hastaneye yetiştirsek iyi olacak."

"Doktor da gelmedi, biraz daha bekleyelim."

Emrah Binbaşı konuşmaları dinliyor, göz ucuyla Binbaşı Helmuth'a bakıyordu. Aydın Yarbay'a dönüp, "Helmuth Binbaşı gayet güzel Türkçe konuşuyor, sizin sorunuza gayriihtiyari Türkçe cevap verdi. Biz de Türkiye'de görevli bir Alman istihbaratçının Türkçe bilmediğine saf saf inandık. İyi işletti bizi doğrusu." dedi.

Helmuth Binbaşı, "Özür dilerim." dedi, "ilk anda şaşkınlık ve korku içinde düşünemedim, sonra da söyleyemedim, kötü bir niyetim yoktu."

Mümtaz Bey, "Neyse olan olmuş, bundan sonra meramımızı daha rahat anlatırız." dedi.

Helmuth, sedyede yatmakta olan Snaker'in yanına gidip ellerini tutarak konuştu. Başçavuş güçlkle boynunu iki yana çevirip gözlerini kapatarak yemek istemediğini belirtti. Helmuth, Mümtaz Bey'in yanına gelerek Snaker'in duymayacağı şekilde, "Durumu hiç iyi değil, bir an önce hastaneye ulaşmamız gerekiyor. Hâlâ bu pis yerde bizi neden bekletiyorlar?" dedi.

Kapıyı yumruklayıp bağırmaya başladılar. Nöbetçiler kapıyı açarak içeri girdiler. Hastanın durumunu gösterip bağırınca askerlerden biri koşarak dışarı çıktı. Biraz sonra bir binbaşıyla birlikte kapıya nöbetçi bırakan teğmen geldi. Binbaşı İngilizce, “Kusura bakmayın albayım.” dedi. “Bana yalan söyledi. Yarın Sibirya’ya sevk edilecek tutsaklar olduğunuzu söyledi. Amacı akşam gelip üzerinizde bulunan para, ziynet ve kıymetli eşyalarınıza el koymakmış. Bu işi fırsat bulduklarında bütün tutsaklara yapıyorlar. Size eşlik eden doktoru da tecrit edip benimle görüşmesine engel olmuş. Şimdi hemen bulup getirmesini söyledim.” dedi.

Mümtaz Bey yarı Türkçe, yarı Fransızca konuştu: “Buraya tedavi için ordu komutanınız General Yudaniç’in emriyle gönderildik. Birlikte geldiğimiz doktor bu teğmenle gidip ortadan kayboldu. Yaralı Alman subayının durumu ağır. Acilen hastaneye gitmemiz gerekirken teğmen bizi buraya kapattı. Bu yapılan hem uluslararası savaş kurallarına hem de ordu komutanınızın emrine aykırı. Bizim karşımızda Rus devletinin askeri sorumluları mı var, yoksa eşkıyalar tarafından mı tutsak olunduk?”

Binbaşının, birlikte geldiği ve sert bir şekilde konuştuğu teğmen koşarak geldikleri binaya gitti. Binbaşı, Mümtaz Bey’e Sultanşah’ın konuşmasına benzeyen bir Türkçeyle cevap verdi. Halil’lerin şaşkınlık içinde kaldığını gören binbaşı kendini tanıttı: “Ben Binbaşı Kasım, İstasyon Güvenlik Bölük Komutanı’yım.”

Biraz sonra Sultanşah koşarak yanlarına geldi ve “Teğmen beni de zeminde bir odaya tecrit etti.” dedi.

Binbaşı Kasım, “Sen miydin Sultanşah? Alçak Rus! Özümü yakacakmış benim! Nöbetçiler haber etmese beni de uyutacaktı hain. Hemen kızak bulup sizleri bir an önce hastaneye yetiştireyim.” deyip uzaklaştı. Bir süre sonra gelen iki kızağa bindiler ve Tiflis’in yolunu tuttular. Binbaşı Kasım hayatlarını kurtarmıştı. Havasız ve pislik içindeki bu yerde sabaha kadar baygınlıklar başlayacak, sabahleyin kimsede nöbetçilere bağırarak kadar bile güç kalmayacaktı. Bir iki gün sonra da üzerlerindeki paralar alınıp cesetleri çöp arabasıyla

bir çukura ya da ırmağa atılacaktı. Kimbilir bu şekilde kaç Türk tut-sağı katledilmişti.

İstasyondan, Kura Irmağı'na paralel olarak şehrin içlerine doğru uzanan geniş bir yola çıkmışlardı. Düz bir ovaya kurulmuş olan Tiflis şehri Kura Irmağı'nda son buluyor, ırmağın karşı tarafındaki yüksek kayalıklardan sonra dağlık arazi başlıyordu. Askeri hastane Kura Irmağı'nın kenarına kurulmuştu. Çevresi yüksek bir duvarla çevrilmişti. Birçok binadan oluşuyordu. Nizamiye kapısındaki subay belgelerini inceledi ve yanlarına bir sıhhiye eri katarak tutsakları hastane yönetimine gönderdi. Orada künyeleri kaydedildi, uymaları gereken kurallar söylendi ve bir koğuşa yerleştirildiler. Demir karyoladaki yataklarını düzeltirken bir doktor onları muayene etmeye geldiğini söyledi. Binbaşı Helmuth, ağır yaralı olan arkadaşlarının öncelikle muayene edilmesini isteyince, doktor, sedyede yatan Snaker'in nabzına baktı ve "Ölmüş. Farkında değil misiniz?" dedi.

"İstasyonda o kadar bekletilmeseydik belki yaşayacaktı." dedi Helmuth.

Üzülmekten başka yapabilecekleri bir iş yoktu. Kimi kime şikâyet edeceklerdi? Onun yerinde herhangi biri ya da hepsi birden olabilirdi. Ayakta kalmanın çarelerini aramalıydılar. Almanlara üzüntülerini söylerken kendi arkadaşlarından birisini kaybetmiş gibiydiler. Muharebe sırasında karşılaştıkları ölümler savaşın bir parçasıydı, bunu kabulleniyorlardı. Başçavuşun ölümü ise kurallara uygun değildi. Rus teğmenin soyacağı üç beş kapık için ölmüştü. Başçavuşun cenazesinin götürülmesinden sonra doktor onları da muayene etti. Yolculuk sırasında dikişlerde patlamalar, kanamalar olmuştu. Doktor merhem sürüp sargıları yenileyerek gitti.

* * *

Koğuş içinde, koridorlarda yürüyüşler yapmaya başlamışlardı. Binbaşı Kasım birkaç gün sonra yanında birisiyle birlikte geldi. "Sultanşah acele dönmek durumunda kaldığından Serdar kardeşimi sizlerle tanıştırma fırsatı olmamış, giderken bana söyledi. Bugün Ser-

dar'ın işliğine uğradım ve hal hatır sorup kahvesini içtim. Serdar sizinle tanışmak istediğini söyleyince, birlikte geldik. Bir problemi-
niz, sıkıntınız var mı hastanede?”

Binbaşının yanındaki 40 yaşlarında, uzun boylu birisiydi; “Sara-
raç Serdar.” diyerek tanıttı kendisini. Çerez türü yiyecekler getir-
mişti. Yabancı bir ülkenin hastanesinde tutsak ve yaralı durumdayken
iki dost insanın ziyaretlerine gelmesine çok sevinmişlerdi. Yalnız ol-
madıklarını, onları düşünen, onlarla ilgilenen insanların olduğunu
görmeleri hoş bir duygu yaratmıştı. Mümtaz Bey, “Serdar kardeş,
bizi çok sevindirdiniz. Bizi düşünmeniz güç veriyor, ama size yük
olduğumuz için mahcup oluyoruz.” dedi.

Serdar, “Sizi kendimizden farklı görmüyoruz. Zorla çizilen sı-
nırlar ayırsa da gönüllerimiz her zaman Türkiye’yle beraberdir. Şim-
dilik bu kadarı yanınızda bulunsun. Herhangi bir ihtiyacınız varsa...”
dedi.

“Bizi düşünüp buralara kadar gelmeniz sevinmeyi unuttuğu-
muz şu günlerde bizlere büyük moral verdi.” dedi Mümtaz Bey. “Se-
lim’deki Kerem kardeşimizle de görüşebilirsiniz selamlarımızı ile-
tin. İlgisi ve yardımları çok makbule geçti. Şimdilik burada bir sı-
kıntımız yok. Doktorlar tedavimizi yapıyor. Yiyeceğimiz de getiri-
liyor. Tek derdimiz, cephelerdeki durumumuzu bilmemek. Savaşın
gidiş hakkında bilgilendirirseniz çok seviniriz.”

“Teşekkürle degecek bir şey yapmadık albayım. Kerem’le
emmi uşağıyız. Sizin için hizmetimiz olursa mutlu oluruz. Siz bizim
için de savaştınız.” dedi Serdar. “Askeri konuları binbaşım daha iyi
bilir. Kendisi hem ordu mensubudur hem de istasyonda gelenden
gidenden haberi olur.”

Binbaşı Kasım konuşmaya başladı: “Doğu ordunuzun Sarıkam-
mış muharebesini kaybetmesi, sizin kadar bizleri de üzdü. Rusların
kaybı olsa da ordusu ayakta. Şu an Sarıkamış-Erzurum cephesinde
harekâtı durdurmalarının nedeni, Kafkas Ordusu’nu doğuda oya-
lamayıp asıl olarak batı cephesinden İstanbul’a yüklenip sorunu kök-

ten çözmeyi düşünmeleridir. Duyduklarımıza göre İngiliz ve Fransızlar da Çanakkale Boğazı'ndan yüklenip İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı'yı saf dışı edeceklermiş. Türkler savaştan çekilirse Almanları da kuşatıp teslim olmaya zorlayacaklarmış. Boğaz geçilemezse Çar çok zor durumda kalır sanıyorum. Çar bütün umudunu müttefiklerinden gelecek yardıma bağlamış durumda... Mümtaz Albayım siz Sarıkamış Savaşı'nı nasıl kaybettiniz? Kafkas Ordusu'ndan felaket haberleri gelmeye başlamıştı. Ruslar, Tiflis'i bile boşaltıp Kafkasya'dan tümüyle planlamışlardı. Birdenbire nasıl oldu da durum tersine döndü bir türlü anlayamadım?"

Binbaşının sorusu Sarıkamış'ı yeniden yaşamalarına neden olmuştu. Rusları Erzurum önlerinden Sarıkamış'a kadar kovalamışlardı. Son darbe vurulacakken Hafız Paşa'nın 10. Kolordu'yu Allahüekber Dağları'nda kara gömüp desteğin de vaktinde gelmemesi, savaşın kaybedilip felaketlerin başlamasına neden olmuştu. Mümtaz Bey, "Biz elimizden geleni yaptık." dedi. "Askerimiz ölümüne savaştı, ama komutanlarımız bunu değerlendiremedi. Hem bizi yenen Rus ordusu değil kar, soğuk, açlık, hastalıklar oldu. Yine de yiğidi öldür hakkını yeme demiş atalarımız. Enver Paşa'yı, genelkurmayımızın yanlışlarını ne kadar eleştirsek de fırkamız hükümeti ele aldıktan sonra, Osmanlı'nın çürüttüğü orduda, devlet yapısında ve insanımızda bir milli bilinç, yurt sevgisi, askerimizde, subayımızda eskisinden farklı bir disiplin, yeni bir ruh doğdu. 93 Savaşı'nda, Balkan Savaşı'nda bir tek mermi atılmadan orduların, kolorduların teslim olup dağıldığını düşünürsek Sarıkamış'ta askerimizin gösterdiği cesareti, iradeyi, milletimizin geleceği yönünden umut ışığı olarak görüyorum."

Ethem girdi söze: "Komutanım, Osmanlı olayına ben biraz farklı bakıyorum." dedi. "Son zamanlarda kendilerine bir kök, geçmiş arayan sultanlar, kendilerinin de Türk kökeninden geldiklerini söylemekteler. Altı yüz yıldır kendilerini taşıyıp kanını emdiklerini, Türkçe konuştuğu için yüz binlerce Türk'ün kafasını kestiklerini kendileri

unutsa bile Türklerin çocuklarına kuşaktan kuşağa anlatacaklarını hesaba katmıyorlar herhalde.”

Ethem’i dikkatle dinleyen Binbaşı Kasım şaşkınlık içinde sordu: “Başınızdaki Osmanlı, Türk değil mi? Bir şey anlayamadım.”

“İnsan kendi soyuna, kendi diline bu kadar kin duyar mı?” dedi Ethem. “Türk olsalar kendi rızalarıyla kendi dillerini unutup başka bir dil kullanırlar mı? Siz, bizim üzüntümüzü paylaşıyor, sevinçimize ortak oluyorsunuz. Gelecek için ortak hayaller kurabiliyoruz. Aşınızdan, ekmeğinizden kesip getiriyor, bize moral kazandırmak için kendi varlığını tehlikeye atıp ziyaretimize geliyorsunuz. Osmanlı altı yüz yıllık tarihinde bizimle bu değerlerin hangisini paylaştı ki Türk olsun? Altı yüz yılda Osmanlıdan zulüm dışında ne gördük? Türk’e zulmedenler Türk olabilir mi? Yanlış mı söylüyorum arkadaşlar?”

“Söylediklerin ne yazık ki tarihi gerçeklerimiz.” dedi Aydın Yarbay. “Osmanlı, meyvesini yiyip barındığı ağacı baltalayacağına biraz da kuzeyinde büyüyen canavarla uğraşsaydı, Ruslar diğer Türk devletlerini bu kadar çabuk ortadan kaldırıp topraklarını ele geçiremezdi.”

Ethem, “Aydın Yarbayım, bir toplumun kökenini belirleyen en önemli özelliği konuştuğu dilidir.” dedi. “Osmanlının dilini Türkçeye çevirmek için çevirmen gerekli. Osmanlıyı sırtında taşıyan sokaktaki insanlar Türkçe konuşur, Türkçe ibadet edip Türkçe türkü söylerken Osmanlı, Türk’ün kültürünü, dilini, tarihini, kimliğini unutmaması için her zulmü denemiş. Şimdi hangi yüzle bu kimliğe sığınmaya çalışıyorlar?”

“Demek ki Osmanlı dilini, edebiyatını bu yüzden anlayamıyoruz.” dedi Serdar.

Mümtaz Bey sordu: “Yunus Emre’nin, Pir Sultan’ın, Karacaoğlan’ın, Şah Hatayi’nin, Köroğlu’nun türkülerini anlayabiliyor musun Serdar kardeşim?”

“Sizinle konuştuğumuz gibi onları da anlıyor, türkülerini dinleyip söylemekten haz duyuyorum.”

Mümtaz Bey, “Olayı bu açıklıyor, ama şu anda Osmanlının kendini Türk sayıp saymaması pek önemli değil.” dedi. Vadesi gelmiş olan Osmanlının sancısızca Türklerin tarihinden sıyrılmasını bekliyoruz. Osmanlının içimizi karartması bu kadar yeter. Halil, Karacaoğlan’dan bir türkü söyle de yüreklerimizin pası silinsin.”

“Haklı söze ne denir? İsteğin başım üzerine albayım. Atalarımız, Osmanlının bunca baskısına rağmen dilimizi, kültürümüzü türkülerıyla bugünümüze taşımışlar. Türkülerimizi unutursak kim olduğumuzu unuturuz.” dedi Halil ve başladı Karacaoğlan’dan: “...Çağır Karac’oğlan çağır/ Taş düştüğü yerde ağır/ Yiğit sevdiğinden soğur/ Sarılmayı sarılmayı...”

Halil’in söylediği türkülere diğerleriyle birlikte Serdar ve Kasım Binbaşı da eşlik etti: “Uyur idik uyardılar/ Diriye saydılar bizi/ Koyun olduk ses anladık/ Sürüye saydılar bizi...Pir Sultan’ım geldi cuşa/ Münkirlerin aklı şaşa...”

“Halil, ağzına sağlık.” dedi Mümtaz Bey. “Pir Sultan’ın, uğruna öldüğü, bütün türkülerinde dilinden düşürmediği Şah Hatayi’dan bir türkü söyler misin? Kültürümüzü bugüne taşıyanlar arasında önemli bir yeri bulunan türkülerini, deyişlerini bugün bile zevkle dinlediğimiz Şah Hatayi’yi anmazsak türkülerimiz gücendir.”

Halil hemen başladı: “Şu dünyanın ötesine/ Vardım diyen yalan söyler/ Baştan başa safasını/ Sürdüm diyen yalan söyler... Ela gözlü Pir’im geldi/ Duyan görsün işte meydan/ Dört kapıyı kırk makam/ Bilen gelsin işte meydan...”

Binbaşı Kasım, “Şah Hatayi’nin türkülerini ben de haz duyarak söylüyorum ama kimliği ve yaşamı hakkında bir bilgim yok.” dedi.

Mümtaz Bey, “Osmanlının zulüm ve kıyımından kaçabilen, Anadolu’daki yetmiş iki Türkmen obasını temsil eden Türkmen kurultayı 1502 yılında Erzincan yaylasında toplanarak başkenti Tebriz olan Türkmen Safevi Devleti’ni kurdu. Şah Hatayi; işte bu devletin başına getirilen Uzun Hasan’ın torunu olan Şah İsmail’dir. Osmanlının can düşmanı olarak gördüğü Şah Hatayi’nin türkülerini bugün bile

Anadolu Türklerinin dilindedir. Şah Hatayi'nin bir iki türküsünü de ben söyleyeyim sizlere.” deyip başladı: “*Yürü sofî yürü de yolundan azma/ Elin gaybetine kuyular kazma/ Her yüze gülteni dostundur sanma/ Yanında müşîdin var olmayınca... Üç gün imiş şu dünyanın safası/ Safasından artık olur cefası/ Gerçek erenlerin nutku nefesi/ Biri kırktır da kırk birden sayılır...*”

“Şimdi Şah Hatayi'nin kim olduğunu anladım Mümtaz Albayım. Ağzınıza sağlık! Demek ki Yavuz Selim türküden, güzelliklerden anlasa Şah İsmail'in üzerine bu kadar kinlenip gitmezdi.” diyen Binbaşı Kasım konuşmasını sürdürdü: “Yalnız ben şunu anlayamadım. Osmanlı olarak anılıyorsunuz, Osmanlı Devleti'nin subaylarısınız, ama Osmanlıya karşı çıkıp Osmanlının Türk'e düşman olduğunu söylüyorsunuz...”

“Osmanlıların Türk devleti olarak algılanmasının nedenlerinin başında Türklerin 750 yılından beri Anadolu'ya gelip yerleşmesi ve nüfusun çoğunluğunu oluşturarak Anadolu'yu ikinci anayurt yapması geliyor.” dedi Mümtaz Bey. “Bu durum, kurucuları Türk olan Selçukluların Malazgirt zaferiyle de tescillendi. Selçuklu Devleti sona erince Anadolu'da kurulan her beylik gibi Osmanlılar da yüzyıllarca Türk olarak algılandı... Şimdiyse diğer milliyetlerin kopup kendi devletlerini kurmasıyla devşirme olanağının ortadan kalkması sonucunda Osmanlı, ordu kadrolarını dayandığı toplumdan almak zorunda kaldı. Bu da ordunun Türkleşmesine yol açtı. Osmanlı tarihinde ilk kez kendini Türk sayan bir anlayış hükümete geldi. Osmanlı hanedanının kendini Türk ilan etmesinden başka bir seçeneği kalmadı. Şu anki hesaplaşmamız, Osmanlının tarihiyledir.”

Binbaşı Kasım, “Olayı hâlâ kavramış değilim. Şimdi ordu ve devlet kendini Türk olarak hisseden bir anlayışın yönetiminde diyorsunuz. Peki, yakındığınız Osmanlıyı neden hâlâ başınızda taşıyorsunuz?” dedi.

Mümtaz Bey, “Haklısınız, geline nokta, yaşanan bin yıllık bir sürecin sonucudur. Bir anda her şeyi birden değiştirmeye toplum

hazır değildir.” dedi. “Fırkamızın geçmişinde bir devlet yönetme deneyi olmadığı gibi devlete egemen olacak yeterli kadrosu da yoktur. Bunlar için zaman gerekirken fırka kendini büyük bir savaşın içinde buldu. Şimdi Osmanlılık olayını kendi haline bırakıp kendiliğinden çözülmesini bekleyeceğiz. Bu arada hiçbir şey yapılmadı değil. Eğitim kurumlarında ciddi reformlar yapıldı. Orduya çeki düzen verilip işe yaramaz alaylı subaylara yol verildi. Okuyan, araştıran bilgili gençler yönetim kademelerine getirildi. İşte Emrah Binbaşı, Yusuf Yüzbaşı, Ethem Üsteğmen bunun örnekleri.”

“Haklısınız albayım.” dedi pek konuşkan olmayan Yusuf. “Örneğin ben Tevfik Fikret’in şiirleriyle bilendiğim için çok kıvançlıyım.”

“Biz de Tevfik Fikret’in şiirleriyle coştuk hep.” dedi Ethem. “Onun *Sis*’ini, *Ferda*’sını ezberledim ben de. Her birimiz bir şiirini ezberler, sırayla okurduk Harbiye’deyken.”

“Duyduğuma göre Namık Kemal’in Bolayır’daki mezarının projesini Tevfik Fikret yapmış.”

“Evet Yusuf Yüzbaşım. Doğru. Ben de duydum.” dedi Mümtaz Bey.

Yusuf Yüzbaşı sesini yükselterek okumaya başladı: “*Sarmış yine âfâkını bir dūd-ı muannid (Sarmış yine ufuklarını bir inatçı sis)...*”

Şiiri okumayı bitirince hepsi alkışladı. Yusuf başladı anlatmaya: “Tevfik Fikret, *Sis* şiirinde divan edebiyatı şairlerince yüzyıllardır övülen İstanbul’u yerden yere vurdu. Baskının, adaletsizliğin, eşitsizliğin, zorbalığın, yoksunluğun şehri İstanbul, ona göre, faciayı süsleyen şatafatlı sahne... şatafatın gösterişin beşiği, mezarı... Doğu’nun eski, çekici kraliçesi... göğsünde kanlı sevgileri tiksinden besleyip büyüten... köhne Bizans’tı, koca bunak büyücüydü. Dökülen tüm gözyaşlarına karşı duygusuz... bin kocadan arta kalan bakire dul, bir dünya orospusuydu. Katil kuleleri, zindanlı sarayları, kibirli sütunları, şanlı dua yapıları, doğruluğun sözlerini taşıyan minareleri, çatısı çökük medreseleriyle İstanbul, yükselme kapısına çıkan yol, ayak öp-

meydi, silahlanmış korkuydu, mahkemelerden sürekli sürülen hak'tı, vicdanlara kadar uzanan meraklı kulaktı, tiksinen, aşağılanan milli çabalardı, kılıç ve kalemli... Kısacası Tefvik Fikret'in lanetler yağdırdığı bir payitaht'tı. *Sis*'le kirli başkentin tüm erdemsizliklerine lanetler yağdıran Tefvik Fikret, aydınlanmanın değerlerini coşkuyla, öfkeyle savunan, görkemli, güven veren bir şair olduğunu dosta düşmana duyuruyordu."

Mümtaz Bey, "İstibdada karşı bir başyapıt sayılan, bir başkaldırı şiiri olan *Sis*, İkinci Meşrutiyet'in gelişip başarı kazanmasında çok etkili olmuştur. Tefvik Fikret'in şiirleri gizli bildiriler gibi elden ele dolaşan bir duygu, bir düşünce, bir başkaldırı kaynağıydı." dedi.

"*Tarih-i Kadim*" diye başladı Ethem, "Tefvik Fikret'in yaşam anlayışını, felsefesini apaçık ortaya koyan bir bildiridir. O, *Tarih-i Kadim*'de tüm bir insanlık tarihiyle ve insan aklının karanlıklarda kalması yolunda kullanılmış olan göksel, kutsal önermelerle yüreklice hesaplaşır. Barıştan yana düşüncelerini, savaşın getirdiği yıkımı ve saçmalığını anlatır."

Emrah Binbaşı katıldı söyleşiye: "1908'de Selanik'te devrim hazırlıkları hızlanmıştı ve Tefvik Fikret, İttihat ve Terakki yönetiminin isteği üzerine *Millet Şarkısı*'nı yazdı. '*Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;/ Ey hak yaşa, ey sevgili millet, yaşa... Var ol!.. Zulmün topu var, güllesi var, kalesi varsa/ hakkın da bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır;/ Göz yumma, güneşten ne kadar ışığı kararsa/ sönmez sonsuza dek, her gecenin gündüzü vardır.*' dörtlüğünün de yer aldığı bu şiir ona özgü bir başkaldırı çılgılığı da içeriyordu: '*Yeter olsun, artık bu devlete de, yasalara da;/ Artık yeter olsun bu alçak zulüm ve cehalet...*' Bu şiirindeki, '*Dünyada şereftir yaşatan milleti, ferdi;/ Silkin, şu mezellet tozu uçsun üzerinden.*' dizeleriyle milleti aydınlığı yaratmaya çağıran bir devrimciydi o."

Genç subaylar coşmuştu. Yusuf başladı yeniden: "1908 Devrimi'yle yönetime gelen İttihat ve Terakki, gerilemenin, kargaşanın, batışın asıl nedenlerinin ekonomik ve mali çöküntü olduğunu gö-

remeyip yüzeysel önlemlerle yetiniyor, halkı Düyunu Umumiye'den, kölelikten toprak ağalarının zorbalığından kurtarmak gibi devrimci hareketlere girişmiyor, saltanatı ortadan kaldırmak gibi devrimci adımlar atmıyordu. 1908 Devrimi'ni İttihat ve Terakki'nin 'Türk tarihine şerefle yazdığı bir inkılâp' olarak yorumlayan ve bu devrimden çok şeyler uman Tefvik Fikret, büyük düş kırıklığı yaşıyordu. Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik, Türkçülük gibi akımların bir-biriyle mücadeleleri içte, savaşlarla koparılan topraklarsa dışta çöküntü yaratıyordu. Tefvik Fikret muhalefete geçti ve 1912'de yazdığı 95'e Doğru şiiriyle korkusuzca çılgık attı. Despotluğa başlayan İttihat ve Terakki iktidarına ateşten eleştiri oklarını fırlattı. '*Bir uğursuz dönem yine çiğnendi yeminler,/ Çiğnendi yazık ulusun yüksek umudu,/ Kanun diye topraklara sürtüldü alınlar;/ Kanun, kaanun diye kanun tepelendi.../ Boşuna çılgıklar yine, boşuna bu inilti!.. Millet yaşamaz, hakeka özlemle solurken,/ Sussun diye vicdanına yumruklar inerse;/ Millet yaşamaz, yüce meclisi aşağılanırken,/ Aldatıp korkutmayla titrer ve sinerse;/ Millet yaşamaz, onun toplumu boğulurken!.. Düşsün sana, zorbalığa, kapılıp eğilen baş,/ Kopsun, seni bir hak diye alkışlayan eller!..*' Yolsuzluklara ve haksızlıklara karşı ünlü şiirlerinden *Han-ı Yağma*'yı yazdı, '*yiğin efendiler yiğin*' dedi."

Ethem, "Kimi zaman, '*Evet, sabah olacaktır, sabah olur/ geceler sürmez kıyamete kadar*' dediği *Sabah Olursa* şiirinde de görüldüğü gibi umut doluyken, kimi zaman da amansız bir karamsarlığın ve umutsuzluğun egemenliğine girdi." dedi. "Tarihe devrimci bir bakış açısı; ileri bir özgürlük anlayışı, kulluğa karşı kardeşlik, donmuş düşünceler yerine aklın ışığı, bilimsel düşünüş, dinsel bir dünya yerine insancı bir dünya anlayışı, ütöpik sosyalizm, materyalizm düşünüşleri de onun düşün dünyasının temellerindendir."

"Evet." dedi Emrah Binbaşı, "işte onun kararlılığı ve coşkusu: '*Yeter artık bu pislik, yeter bu karanlık/ Bu topraklar da adam olmalı, adam/ Alınlardan akıl fışkırmalı, alınlardan aydınlık/ Örümcekli kafa kalmamalı, işkence bitmeli, hak yerini bulmalı/ Ne kadar çok gülerse halkın yüzü/ O kadar çok açar insanlığın gülü*'..."

“Bir cümle de ben ekleyeyim.” dedi Mümtaz Bey, “Toplum sorunlarının tartışıldığı bir toplantıda, siz hükümlerinizde hiç de bitaraf değilsiniz, diyen birine Tevfik Fikret, doğru söylediniz, bitaraf değilim ve olamam, çünkü ben kimsesiz millet ve bağımsız vatan taraftarıyım.’ demiş.”

“Albayım.” dedi Ethem, ‘*Bize bol bol ziya kucakla getir:/ Düşmek, etrafı görmemektendir.*’ dizeleri onun ne müthiş bir aydınlanmacı olduğunun kanıtı...”

Selahattin Albay, “Onun umudunu bağladığı tek güç, fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür gençliktir. Ferda şiirinin sonunda şöyle seslenir: ‘*Yükselmeli, dokunmalı alnın semalara,/ Doymaz beşer dedikleri kuş itilâllalara,/ Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır,/ Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır*’...” dedi.

Söyleşiyi herkes dikkatle dinliyordu. Serdar, “Yine gelip sohbet etmek isterim.” dedi. “Hiç bilmediğim şeyleri öğreniyorum. Ama akşam olmak üzere, işliğe gitmek zorundayım. Şimdilik hoşça kalın.” dedi. Kasım da ayağa kalkmıştı. Tek tek tokalaşıp sohbete en kısa sürede devam etmek üzere vedalaştılar.

Birkaç gün sonra sohbet başka konularda devam ediyordu. “9. Kolordu 29. Tümen Avcı Taburu’nun komutanıydım.” diye başladı Emrah Binbaşı. “25 Aralık günü Sarıkamış’a beş kilometre yaklaşmıştık. Köprüyü tutan bir Rus birliğinin zayıf direnişini kırınca önümüze Sarıkamış yolu açılmıştı. Sarıkamış’ın doğusundaki ve güneyindeki Rus kuvvetlerinin birbiriyle bağlantısını kesmiştik. Sarıkamış’taki Rus ordu karargâhı da ele geçince birbirinden kopan ve başsız kalan Rus birliklerinin teslim olmaktan başka çareleri kalmayacaktı. Enver Paşa zamanın aleyhimize çalıştığını görüyor, bir an önce saldırıya geçilerek Sarıkamış’ın alınmasını istiyordu. Ali İhsan Paşa ve diğer komutanlar ‘askerin yorgun olduğunu’ söyleyerek saldırıya yanaşmadılar. 10. Kolordu’nun gelmesini beklemek gerektiğini düşünüyorlardı. Bu arada Ruslar toparlanıp Sarıkamış’a yığınak yapıyorlardı. Biz ise geceyi iki gündür kar üzerinde geçirmiştik.

Açlık ve hastalıklar baş göstermişti. Enver Paşa, Ali İhsan Paşa'nın daha fazla oyalamasına dayanamayarak tümenimize saldırı emri verdi. İlk harekete geçen benim taburumdu. Karşımıza çıkan Rus birliğini tepeleyerek Sarıkamış'ın dış mahallelerine girdik ve birkaç cephane deposunu ele geçirdik. Ruslarda panik başladı. Sarıkamış'ı boşaltma belirtileri görüldü. Taburumla Sarıkamış yolunu açmıştık, ama tümenden ve kolordudan bir türlü takviye gelmedi. Nedenini hâlâ anlayabilmiş değilim. Bize takviye gelmediğini gören Ruslar tahliyeden vazgeçerek üzerimize geldiler. Ele geçirdiğimiz cephane depolarına girerek Ruslara karşı koymaya çalıştık. Üzerimize yağmur gibi havan mermileri yağıyordu. Depoda kalsak keklik gibi kızartacaklardı. Dışarı çıkıp Rusları yararak kolordumuzun yanına geri dönmeye karar verdik. Depodan çıkıp saldırıya geçtik. Beş on adım koştuğumda karın boşluğumdaki bir yanmayla yere kapaklandığımı hatırlıyorum. Gözümü Rusların hastanesinde açtım. Daha sonra taburumdan hiçbir haber alamadım.”

“Korkarım benim alayımın başına gelenler senin taburun başına gelmemiştir binbaşım. Demek ki Hafız Paşa'nın plana uymayıp Allahüekber'e yönelmesi ve geç kalması her şeyi alt üst etmiş.” dedi Mümtaz Bey.

“Evet, bu kadar olumsuzlukta bile mevcut gücümüz seferber edilebilseymiş Sarıkamış ele geçecekmiş.”

“Yaaa! Bak biz neler yaşadık? Kolordu karargâhı tümenlerin yerini bildirmediğinden 32. Tümen bizi Rusların artçıları sanıp üzerimize top mermilerini yağdırdı. Aklıma geldikçe deli oluyorum.” diyen Mümtaz Bey sözünün sonunu getiremedi. Halil'e dönerek, “Olayı sen anlat Halil.” dedi.

“Anlatmak sizi üzecekse başka zaman da dinlerim.”

“Duyun, öğrenin de orduyu kimlerin yönettiğini, bu savaşı neden kaybettiğimizi anlayın.”

Halil anlatmaya başladı: “Rusları atıp doğusundaki boğaza kadar sürdükten sonra Oltu'ya geri dönüyorduk. Hava kararmış kar

başlamıştı. 32. Tümen geceyi geçirmek için Oltu'nun bizim gittiği-miz tarafına yerleşmiş. Bizi düşman birliği sanarak üzerimize top yağdırmaya başladı. Siperlere geçerek karşılık verdik.”

Aydın Yarbay şaşırmıştı, sordu: “32. Tümen’in de kaybı oldu mu?”

“Olmaz mı? Üç saat süren top atışlarıyla onların kaybı bizden daha fazla olmuş.”

Duyduklarına Binbaşı Kasım da üzölmüştü: “Aklım bir türlü almıyor.” dedi. “Ruslar iki kez Sarıkamış’ı tahliye kararı aldılar. Azap’ta dağılmışlardı, panik halindeydiler. Ricat edecek güçleri bile kalmamıştı. Hatta Tiflis’i bile tahliye edip Kafkasya’dan tümüyle çekilmeye hazırlanırken General Yudanış engel oldu. Sizin komutanlarınızsa sanki onlara yardım etti. Ruslar Osmanlı ordusunun geri çekildiğini görünce, bu Tanrı’nın bir mucizesi diyerek bayram etti. Son muharebelerde iki tabur askeriniz Sarıkamış’a girdiğinde telaşlanıp depolarını yakmaya başlamışlardı. Takviye gelmeyince gücünüzün tükendiğini anlayıp vazgeçtiler ve Sarıkamış’a giren birliklerinizi havan topuyla imha ettiler.”

“Ordunun başını Hafız yedi. Enver Paşa’ya düzmece raporlar vererek zaferden parsa toplayacağını sanıyordu. Kendi hazırladığı plana bile uymayıp hangi akılla hareket ettiyse 10. Kolordu’yu da Allahüekber’e gömdü. Emrah Binbaşım, düştüğümüz durum hakkında sen neler düşünüyorsun?”

“Son darbeyi Sarıkamış’ta vuracakken Hafız Paşa’nın zamanında gelememesi Rusların imdadına yetiştı. Hafız’ın mantığını hâlâ anlamış değilim. Allahüekber Dağı’nın yazın bile bir gecede geçilemeyeceğini bir karış çocuk bilir. Hafız ya çok aptal biriydi ya da onun çok ince hesabı vardı.”

“Siz daha değişik bir açıdan bakıyorsunuz. Sizce ne olabilir Hafız Paşa’nın hesabı?”

“Benimki sadece tahmin albayım. Enver Paşa’yla gizli bir rekabet içindeydi. Geç kalarak Enver Paşa’yı zor duruma düşürüp zaferi kendisinin kazanacağını sanıyordu.”

“9. ve 11. Kolordular Ruslarla çarpışarak yıpranacaklar, yıpranmamış 10. Kolordu da iyisinden hırpalanmış Rus ordusunu imha edecekti. Bu şekilde Hafız Paşa payitahta ‘Sarıkamış Kahramanı’ olarak dönecekti.” dedi Mümtaz Bey, “Tam da Hafız’ın zekâsına uygun bir plan.”

Ethem, “İngilizler körfeze sürekli asker yığarken bizimkiler Basra’yı boşaltıyor. Eldeki toprakları savunamazken, Enver Paşa yeni yerler fethetme hayalinde. İran’ı, Kafkasya’yı, Hindistan’ı ele geçirip de başına yeni belalar mı saracaksın? Almanlar gazı veriyor, o da gözü kapalı atlıyor.” dedi.

Emrah Binbaşı, “Basra’yı, Arabistan’ı elde tutmanın mantığını ben anlamıyorum.” diye başladı. “Mekke Şerifi Hüseyin’in hem Meclisi Mebusan’dan aylık aldığını, hem de İngilizlerden beslendiğini sağır sultan bile biliyor. Biz ise kutsal toprakların koruyucusu pozunda binlerce Türk gencini Arap çöllerine gömüyoruz. Yarın bırakın kutsal toprakları, anayurdumuzu, payitahtımızı savunacak kimse kalmayacak. Anadolu tükenmez deniz değil ki, bunlar Türk insanının geleceğini yok ediyorlar.”

Binbaşı Kasım saatine bakarak ayağa kalktı ve “İzninizle, gitmek zorundayım. Fırsat buldukça gelirim. Bir sıkıntınız olursa yerimi biliyorsunuz.” dedi.

“Ayaklarına sağlık.” dedi Mümtaz Bey, “Bizim için yaptığınızı ifade edecek söz bulamıyorum.”

Serdar, Kasım’la birlikte kalkmadı, sohbete devam etmek istiyordu ve söz alıp konuşmaya başladı: “Ben Türklerin Hazar’ın kuzeyinden gelen koluyla ilgilendim. Şimdi de güneyden gelen kol hakkında bilgi edinmiş oldum. Bizler kölelerimizin kölesi olurken siz de başınızdaki Osmanlı hanedanının kölesi olmuşsunuz. Bugün ise farklı bir durumla karşı karşıyasınız. Sizi bin yıldır üzerinde yaşadığınız topraklardan çıkarmak istiyorlar. Bizim durumumuz sizden farklı. Moskova’nın bize uyguladığı asimile etme, toprağımızdan kovma politikasına karşı bizler de kimliğimizi koruma, toprağımıza geri

dönebilmeye mücadelemizi Rusya'nın her yerinde sürdürüyoruz. Sonuca yaklaştığımız durumlarda Rusların yeni bir oyunuyla mücadelemiz sekteye uğrıtılıyor.”

“Açık olmak gerekirse sizinle tanışana kadar Kazan Türklerinin varlığından bile haberimiz yoktu bizim.” diye başladı Mümtaz Bey. “Son yıllarda bir Turan lafı ediliyor ama içi tamamen boş. Geçmiş dönemlerde elinden gelse içerdeki Türkleri bir kaşık suda boğmuş olan Osmanlı, Rusya'nın sömürgesi durumuna gelmiş Türklerin hakkını mı arayacak? Hristiyan âlemi öyle mi? Bir Ermeni'nin, bir Rum'un burnu kanasa Rusya, Avrupa anında ayağa kalkıyor. Umarız bundan sonra farklı olur durumumuz. Kazan Türklerinin mücadelesiyle ilgili bilgimiz pek olmadığından sohbetimize sizi dinleyerek katılabiliyoruz. Siz anlatın, biz zevkle dinliyoruz.”

“Ruslar, anayurdumuzda bizi azınlık durumuna düşürmek için her yola başvurdular. Zorla inancımız değiştirildi, Hristiyanlığı kabul etmeyenler dışarı sürüldüler. Camileri yıkıp yerine kiliseler yaptılar. Elimizden aldıkları topraklarımız kiliselere ve Rus soylularına verildi.”

“Toprağından sürülen Türkler gittikleri yerde geçimlerini nasıl sürdürüyorlar?”

“Rusların şimdiye kadarki politikası bizi yurdumuzda azınlık durumuna düşürmektir. Toprağını, evini terk edip sürülenler elbette ki çok zor günler yaşadılar. Dışarıda toprağa bağlanmaktan çok ticarete ve zanaata yöneldiler. Sonuçta Rusya'nın diğer Asya Müslümanlarıyla olan ticaretini ele geçirmiş durumdayız. Benim atalarım 19. yüzyılın başlarında Tiflis'e geldiklerinde hayvan ticareti ve saraciye malzemesi zanaatına yönelmişler. Ticaret hem diğer bölgelere dağılmış olan Kazan Türkleriyle ilişkimizi sürdürmemizde bize kolaylık sağlıyor hem de kazancımız çiftçilere göre çok iyi. Biz bu savaştan umutlanmıştık. Rusya'nın Kafkasya'yı terk edeceğini sanıyorduk. Taş yerinden oynayabilseydi, bir daha yerine oturamayacaktı. Ruslar, bunun peşinden Kırım, Kazan ve diğer kardeş Türk-

lerin topraklarından da çekilecekti. Türkler Rus boyunduruğundan kurtulmuş olacaktı. Sarıkamış'ta sadece bir muharebe değil Türklerin bağımsızlık düşleri de kaybedildi.”

Mümtaz Bey, kaşlarını çatarak Serdar'ın sözünü kesti: “Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz demiş atalarımız. Sizin tüm umudunuzu dışarıdan gelecek yardıma bağlamanızı doğru bulmuyorum. Biz savaşı kaybettik diye toprağınıza dönme mücadeledeniz sona mı erecek? Hesabınızı kendi gücünüze göre yapmalı, ona göre yola çıkmalısınız. Dışarının katkısı sizin mücadelenizi ancak kolaylaştırabilir. Sonucu belirleyecek olan sizin öz gücünüzdür.”

“Haklısınız, kurtuluş mücadelemizi yürütecek güç özümüzde mevcut değilse emek vermeden kazanılan para gibi çabucak kaybedilir... Hasta ziyareti için bu kadarı fazla bile. Adresimi, yerimi biliyorsunuz. Bir sıkıntınız olursa haberimiz olsun. Koşup gelmek boynumuzun borcudur. Her zaman görüşmemiz mümkün olmayabilir, size bir miktar para bırakayım, ihtiyacınız olabilir.”

Mart 1915, Tiflis

Soğuk geçen kış aylarının yerini, mart gelince ılık bir bahar havası almıştı. Serdar'ın birkaç kez gelip sohbeti uzatması, hastane yönetimine şikâyet edilmişti. Kapıya nöbetçiler konmuştu ve artık dışarıdan kimseyle görüşemiyorlardı. Yaraları iyileşmişti. Yürüyüşlerini koridorlardan hastane bahçesine uzatmışlardı. Aydın Yarbay, “Mümtaz Albayım, başhekimden rica etsek dışarı çıkmamıza izin verir mi acaba?” diye sordu.

“Güvenliğimiz başhekimi ilgilendirmez, muhafız subayından rica edersek belki izin alabiliriz.”

Halil izin isteyerek söze karıştı: “Bu tip işler yukarılardan değil alt basamaklardan daha iyi halledilir. Nöbetçi amiri de başhekim de bizi dinlemez bile.”

“Bizim çarıklı erkânıharp çalışmaya başladı yine. Başhekimin, nöbetçi amirinin çözemediği işi sen kiminle çözeceksin Halil?”

“Bizim başımızı başhekim mi bekliyor, nöbetçi amiri mi bekliyor? Kapıyı bekleyen muhafızlarla çözebiliriz bu işi. Bana işareti ni de verdiler.”

“Haydi Halil, sen kafana koyduğun işi yarım bırakmazsın. Bir dene bakalım.”

Muhafız subayı sabah gelip muhafızlara gerekli talimatı verdikten sonra ortalıkta bir daha görünmüyordu. Öğrenebildikleri Rusça sözcüklerle muhafızlara meramlarını anlatabiliyorlardı. Muhafızlar sürekli komutanlarından yakınıyor ve onlardan beklentilerini hissettiriyorlardı. Halil yanlarına gitti. Muhafızlar, Halil’in elindeki üç beş rubleye aç kurt gibi bakıyorlardı. Paraları uzattığında kapar gibi aldılar ve “Birlikte gideriz, ibadetiniz bitince birlikte döneriz. Yalnız iki kişiden fazlası dikkat çeker.” dediler.

Serdar ve Kasım’la bir süredir görüşemiyorlar, savaşın gidişatını merak ediyorlardı. Mümtaz Bey’le Aydın Yarbay bahçede yürüyüş yapıyordu. Halil, “Cuma namazı için iki kişiye camiye gitme izni aldım.” dedi.

Aydın Yarbay, “Halil, şimdi siz albayımla gidin, bir dahaki cumalara da biz gideriz.” dedi.

Mümtaz Bey’le Halil, muhafızlarla birlikte hastanenin önünde bekleyen kapalı bir yaylıya binip camiye yöneldiler. İstasyona yakın bir yere geldiklerinde muhafızlar arabayı durdurdular. “Şuradaki meyhanede bekleriz, camiden çıkınca buraya gelirsiniz, birlikte döneriz.” deyip neredeyse koşarak meyhanenin yolunu tuttular. Biraz sonra onlar da arabadan indiler. Borçlarını sorduklarında arabacı 50 kapık aldı. Demek ki muhafızlara iyi para vermişlerdi. 5’er rubleyle sabaha kadar votka içebilirlerdi.

Geldikleri yer, istasyona yakındı. Yolun karşısına geçerek Serdar’ın işyerini kolayca buldular. Kapı açıktı. İçeri girdiklerinde Serdar müşterilere tezgâhta mal gösteriyordu. Onları görünce hızlıca yanlarına geldi. “Hoş gelmişsiniz, dışarı çıkmaya nasıl izin verdiler? Yoksa firar mı ettiniz?”

“Sultanşah, Rusya’da paranın her kapıyı açabileceğini söylemişti. Muhafızlara camiye gitmek istediğimizi söylerken elimdeki iki beşliği gördüler. İyi birer Hıristiyan olarak Tanrı’ya ibadet edecek herkese memnuniyetle yardım edebileceklerini söylediler.”

“Rusya’nın düzenine siz de uyum sağladınız. Devletin hangi kurumuna gitseniz ayağınızı içeri atmadan önce yapacağınız işin çapına göre paranızı elinizde hazır etmelisiniz.”

Serdar’ın işliği, Halil’lerin çerez işliğinden biraz daha genişçeydi. Yoldan girilen kısımda işlenmiş mallar, incik, boncuk, saraciye malzemeleri raflara dizilmişti. Girişteki satış yapılan yer bir tahta perdeyle bölünmüştü. İçeriden sesler geliyordu. Serdar açıkladı: “Atalarım on sekizinci yüzyılın sonlarında birkaç hayvanla geldiklerinde buralar bataklıkmiş. Kimse yaşamazmış. Ellerindeki hayvanları çoğaltmışlar, sonra ticarete yönelmişler. Dedem saraciye işine başlamış, babam işleri bana devredince binayı gördüğünüz şekle getirerek üretimle satışı ayırdık. İşliğimiz şu gördüğünüz tahta perdenin arka tarafı. İşçilerimizin, ustalarımızın hepsi oradadır. Gelin birlikte bakalım, hem işliği görür hem de ustalarım, işçilerimle tanışmış olursunuz.”

Tahta perdedeki kapıyı aralayıp “Turan oğlum, müşterilerle ilgilenene. Konuklarım geldi.” diyen Serdar, büyük bir oda genişliğindeki işliğe girdiklerinde, “İşte benim işçi ve ustalarım.” dedi.

İşliğin bahçeye açılan bir kapısı ve demir parmaklıklı iki penceresi vardı. Duvar ve pencere önlerine sıralanmış ahşap tezgâhlarda çalışan bir kadın, bir erkek, bir de müşterilerle ilgilenmek için ayrılan Turan’dan bir iki yaş daha küçük görünen bir erkek çocuğu vardı. “Bizim üretimimiz aile emeğine dayanır. Birkaç yıl öncesine kadar işlikte babamla birlikte çalışıyorduk. Çocuklar büyüyüp elleri iş tutmaya başlayınca babamı bahçe işlerine ayırdık. Ben dışarıdaki alım satım, tahsilat işleriyle ilgilenirim. İşçiliğin ve ustalığın ağırlığı, kardeşim İsmail ve eşi Melek’in üzerindedir. Çocuklar dersleri dışındaki zamanlarını işlikte geçirirler. Sipariş fazla olursa he-

pimiz gece gündüz çalışır, malı yetiştiririz. Perakende satışımız pek olmaz. Ticaretimizi daha çok Asya'daki Müslüman Türk hanlıklarıyla yaparız. Ben arada bir dolaşır, hem sipariş alır hem de kalan alacakları toplarım. Müşterilere malı burada teslim ederiz. İçerideki üç kişi Kırım Hanlığı'ndan gelen eski müşterimiz, bizim gibi ataları Kazan'dan sürülmüş Müslüman tüccarlardır.”

İşlikten satış bölümüne geçtiler ve malların sandıklara doldurulmuş olduğunu gördüler. Hesap çıkınca Kırımlı tüccarlar ödeme-yi yaptılar ve sandıkları kapının önüne çağırdıkları yük arabasına yerleştirip vedalaşarak ayrıldılar. Serdar, “Gemileri Batum Limanı'ndan yarın sabah kalkacakmış. Ancak yetiştiriz diye yemeğe kalmadılar.” dedikten sonra oğluna seslendi: “Turan, eve bir koşu haber ediver, iki konuğumuz var.”

Mümtaz Bey, “Kazan Türklerinin belli bir yeri yok mu Serdar Bey? Geçimleri nasıldır?” diye sordu.

“Yurdumuzdan sürülüşümüzün belli bir miladi yok albayım. Toplu bir sürgün de değil bu. Kazan Hanlığı zamanında atalarımın kölesi olan Rusların şimdi kölesi durumundayız. Ruslar on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprağımızı ele geçirmeye başlamış, direnenleri öldürüp diğerlerini köle yapmışlar. Yüzyıllardır süren bu baskılar sonucunda da Kazan Türk'ü kendi yurdunda azınlık durumuna düşürülmüş.”

“Ticaret yapmanıza neden karşı çıkmamışlar?”

“Ruslar Asya'daki Türk hanlıklarını ele geçirmeden önce buralara Rus tüccarlar sokulmazmış. Bu durum Kazan Türklerinin ticari hayata yönelmeleri için fırsat olmuş. Bu durum Çarlığın da işine gelmiş. Rusların malı dışarı satılıyor, ihtiyaçları da Rusya'ya getiriliyormuş. Böylece Kazan tüccarları, Rusya içinde dolaşına, kardeş ülkelerle görüşme olanağı elde ettiği gibi para da kazanmışlar. Şu sıra Rusya'nın ticaretinde önemli bir yerimiz var. Toprak edinmemiz yasak ama para biriktirebilenlerden küçük çaplı üretim yapanlar oluyor.”

“Osmanlıda nimetlerden en iyi yararlanan, işin kaymağını yiyenler hep azınlıklar olmuş. Devletin külfetini çeken Türkler horlanıp baskı altında tutulmuş. Türkiye’de ticari hayat neredeyse azınlıkların elinde. Mal, mülk edinmelerinde de hiçbir kısıtlayıcı engel yoktur. Hatta miri toprak düzenindeyken Diyarbakir çevresinden kaçıp Akkoyunlu Türkmenlerine karşı bir tampon olarak Anadolu’nun güneydoğusuna yerleştirilen Kürtlere ferdi mülk hakkı tanınmış, yerleştirildikleri toprakların tapusu verilmiş.”

“Ruslarda insan, toplum ilişkilerinde politikalar sadece çıkar üzerine kuruludur. 19. yüzyılın sonlarına doğru Çarlık, işgalini tamamladığı Türkistan’ın doğal zenginliklerini, hammaddelerini Rusya’ya taşıma zahmetinden kurtulduğu gibi Türk tüccarlara da ihtiyaçları kalmadığından yeniden baskı ve sertlik politikasına döndü. Bu baskılar ters etki yaparak halkımızın birbirine kenetlenmesini sağladı. Zorla Hristiyan edilmiş olanlar kitleler halinde İslam’a geri döndü. Şimdilerde de komünizm eğilimi ortaya çıktı.”

“Anladığım kadarıyla komünizm işçi kitlesiyle sermaye ve mülk sahipleri arasındaki çıkar çelişkilerini işçiden yana çözüp devleti işçi sınıfı adına ele geçirmek iddiasıyla Almanya’da, İngiltere’de ortaya çıkmış bir görüş. Sizde de oralardaki gibi gelişmiş bir işçi kitesi var mı Serdar Bey?”

“Bizde Rusya’da olduğu gibi büyük toprak beyleri ve onların toprağında çalışan yarıcı ve köleler yoktur. Herkes kendisine yetecek kadar toprağında, kendisi çalışır. Kimse işçi ya da patron da değildir. Üretimimiz, sanayi denilemeyecek, el emeğine dayalı aile işletmelerinde yapılmaktadır. En büyükleri benim işliğim kadardır. Mümtaz Bey, bizim sorunumuz, yurdumuza geri dönüp topraklarımıza kavuşabilmektir.”

“Benzer yanlarımız var. Bizde de kapitülasyonlar nedeniyle Avrupa malının gümrüksüz girmesi, miri toprak düzeni nedeniyle gerekli sermayenin tarım kesiminde birikememesinden sanayi kuru lamadı, dolayısıyla da sanayide çalışan bir işçi kesimi oluşamadı. Kırsal alan da sizinki gibidir. Belli yerlerdeki istisnalar dışında herkes

kendi toprağında çalışır. Bu yüzden komünizmin bizde de taban edinebilme olanağı yok.”

“Bizi de hayali sınıflara bölerek Ruslara karşı birliğimizi bölmek istiyorlar. Bizim mücadelemiz toprağımızı işgal etmiş olan Ruslara karşıdır. Şimdi de hak, adalet gibi sloganlarla Çar’a karşı mücadelelerinde bizi yanlarına çekmeye çalışıp gücümüzden yararlanmayı düşünüyorlar. İktidarı ele geçirip ayakları yere sağlamca basınca verdikleri sözleri yerine getirmemek için bahane bulmakta sıkıntı çekmezler. Rusya’da hanedanların değişmesi bizi yanılgıya, gevşekliğe düşürürse beş yüz yıllık mücadelemiz ve birliğimizle topraklarımıza geri dönebilme düşlerimiz de sona erer.”

Turan gelip babasına, evde sofranın hazır olduğunu söyleyince Serdar, “Albayım, ailemle de tanışmış olursunuz. Evde sofra hazırılmış.” dedi.

“Evdekileri rahatsız etmeyelim, bir şeyler atıştırırsak yeter. Geç kalırsak muhafızlar sorun çıkarabilir.”

“Anam üzülür. Sizin için suböreği yapmış. Evimize konuk gelmediği gün üzülürüz. Siz konuk da değilsiniz, kendinizi evinizde gibi hissedin. Muhafızları dert etmeyin. Verdiğiniz parayla iki gün meyhaneden çıkmazlar. Binbaşı Kasım’la, yeğenim Ahmet’e de haber salarım. Ahmet, kapıda karşılar ve sorun olursa çözer.”

“Yeğeniniz ne iş yapıyor hastanede?”

“Kız kardeşimin büyük oğlu, doktordur. Ruslar Türkleri çağdırdışı molla mekteplerine yönlendirip teşvik etse de bizler çocuklarımızın modern okullarda öğretim görmesine önem veririz. Başka türlü varlığımızı koruyup mücadelemizi sürdürmemiz mümkün değildir.”

Serdar, Mümtaz Bey’in bütün kaçamak yollarını kapatmıştı. Evlerine giderek ailesiyle de tanışıp yemeği birlikte yemekten başka çare kalmamıştı. İşlikten eve gidip gelirken kullandıkları kapıdan geçtiklerinde çiçekleri açmış meyve ağaçlarıyla dolu bir bahçe çıktı karşılarına. Ağaçların altları bellenip sebze ekimi için hazırlanmıştı. Bah-

çenin bir kenarına kümes yapılmıştı. Serdar, bahçeyi belleyen sağlıklı ve dinç görünen 80 yaşlarındaki ihtiyarı onlarla tanıştırdı. “Sizi babamla tanıştırayım: Arif Bademi. Eski politikacıdır, aynı zamanda işliğimizin ustabaşı ve eski patronu. İsmail Gaspıralı’nın ölümünden sonra politikayı ve işlik işlerini de bırakıp bahçe işine yöneldi. Kendine mutlaka yapacak bir iş bulur ve bunun için hiçbir ücret talep etmez.”

Ev bahçenin diğer tarafındaydı. Binaya zamanla ekler yapılmış, duvarları kireçle badana edilmiş, ahşap kapı ve pencereleri yağlı boya ile boyanmıştı. Giriş kapısının önündeki kamelya, üzüm asmasıyla sarılmıştı. Annesi Leyla Hanım’la eşi Firdevs ve kızı Nurbatu onları güler yüzle karşılayıp tokalaştı. Nurbatu’nun Moskova’da hukuk öğrenimi gördüğünü, işlikte çalışan Hakan ve Turan’ın gimnazyum denilen ortaokulda okuduklarını söylediler. Hepsi de okulun dışındaki zamanlarında işlikte çalışıyormuş. İçerideki geniş bir odanın ortasındaki masa, yemek için hazırlanmıştı. Kardeşi İsmail’in 5, 6 yaşlarındaki çocukları Zerrin ve Kezban babaannelerinin yanında sofraya yerleştiler. Diğerleri yemeklerini işlikte yiyeceklerdi. Eğitimli ve modern bir aile oldukları anlaşılıyordu. Ev eşyaları sade ve ihtiyaçlarına göre idi. Evin iç duvarları da beyaz kireçle badana edilmişti ve her taraf tertemizdi. Mümtaz Bey hayranlığını gizlemedi: “Ben kapalı ve tutucu bir aileyle karşılaşacağımı bekliyordum.” dedi. “Ailenin bu modern görünümü ve eğitime verdiğiniz önem beni şaşırttı.”

“Yaşamımız, Ruslara karşı tavrımıza göre şekilleniyor. Kazan ya da diğer bölgelerdeki Türklerde Ruslardan gelen her yeniliğe tepkiyle bakılıyor. Bu durum aşırı şekilde İslam’a sarılma ve İslam’ın tutucu bir şekilde yorumlanıp yaşanmasına neden oldu. Buhara ve Semerkant’taki İslami kurumlar önceleri dönemlerinin en ileri eğitimlerini veriyorken biz de çocuklarımızı oralara gönderiyorduk. Her yeniliğe karşı çıkmaları, bu eğitim kurumlarını da kapalı, tutucu ve şekilci bir eğitim ve İslam anlayışına götürdü. Bu anlayış Kazan’a da baskı oluşturdu ve kadınların kara çarşafa bürünmesine neden

oldu. Açılan medreselerde Ortaçağ'dan kalma eğitim sistemlerini uygulamaları, Türk topluluklarını koyu bir karanlığa ve geriliğe sürükledi. Bu anlayış halkımızın modernleşme istekleriyle uyuşmuyordu. Özellikle dışarıda sürgünde olanlarda çağa uygun yaşam ve eğitim istekleri boy göstermeye başladı ve gördüğünüz gibi bunun ailemizdeki yansıması gözünüzden kaçmadı.”

“Diğer Müslüman Türk toplumlarında da modern yaşama tepki olarak gericilik ve tutuculuk ortaya çıktı demek ki. İslam şekilciliğe dönüşmüş durumda.” dedi Mümtaz Bey. “Ne yazık ki bizde de Osmanlı eliyle böyle bir toplum yaratıldı. Arap Müslümanlığı Osmanlıda devlet desteğiyle yerleştirildi, toplumda İslam'ın katı kuralları işletilmeye başlandı. Yecüc-Mecüc dedikleri Türklerden nefret eden Arap Müslümanlığı, Osmanlı'nın 600 yılında tüm Anadolu insanına damgasını vurdu. Osmanlı, milli bilinci Arap potasında eritti. Türklük bilinci yok edildiği için azınlıklar Osmanlıyı yiyip bitiriyor şimdi. 1908 Devriminin milli bilinç yaratmaya çabalaması bundandır. Bu çaba bundan sonra daha da yoğunlaşacak. Çünkü Milli bilinçle yetişen asker ve sivil aydınlarımızın sayısı çoğaldı. Tefrik Fikret'in şiirleri elden ele, dilden dile dolaşiyor.”

“Müslüman Türklerin hem tutsaklıktan hem de bu geri durumlarından kurtulabilmeleri için öncülük görevi ve sorumluluğu sizin üzerinizde, sizlerin yardımınızı bekliyoruz.”

“Serdar kardeşim, şu an tutsak ve yaralı durumda olduğumuzu görüyorsun. Sarıkamış'ta bir ordumuzu kaybettik. Diğer cepelerde de durumumuz pek farklı olmasa gerek. Biz burada sizlerin yardımıyla yaşamaya çalışıyoruz. Keşke yardımcı olabilsek, ama kısa sürede de böyle bir olanak göremiyorum.”

“Sizin Anadolu'da bin yıllık deneyiminiz var. Bir savaş kaybetmekle her şey bitmez. Bunlar bugünden yarına çözülecek sorunlar da değil. Belki farkında değilsiniz, Türkiye tüm Asya Türkleri için manevi liderdir. Batının bilim ve kültürüyle temastasınız. Batının eğitim ve teknolojisi sizin öncülüğünüzde gelirse, Ruslara gösterilen tep-

ki Türkiye'ye gösterilmeyecektir. Asya Türklerini geri yaşam ve tut-saklıktan kurtarabileceğiniz gibi bütün Türklerin dil ve kültür bir-liğinin oluşmasının da zeminini hazırlayabilirsiniz.”

“Doğrusu sizinle konuşana kadar düşünmemiştim. Tabii bu-nun için askeri, ekonomik güç gerekli. En önemlisi Rusya Türkle-rinin bunu istemesi. Bir de dünyanın politik dengesini de iyi he-saplamak gerekir.”

Yemekte suböğelinin yanında yoğurtlu çorba, fırında kızartılmış at eti, etli piring pilavı, lahana salatası, meyve ve üzüm karışımı ho-şaflla petek bal da vardı. Böyle bir ziyafeti aylardır görmemişlerdi. Karınları mükemmel doymuştu. Mümtaz Bey, “Hanımların eline sağ-lık, hepsi de, börek de gerçekten mükemmel olmuş...” dedikten son-ra Halil, “Petek balı çok güzelmış, nereden temin ediyorsunuz Ser-dar Bey?” diye sordu.

“Bahçede arı kovanlarımız var. Yiyeceklerimizi mümkün ol-duğunca kendimiz üretmeye çalışırız. Arılarla babam ilgileniyor. Bal, babamın emeği.”

“Emekliye ayrılınca mı başladınız arı işine Arif Bey?”

“Kovanları babam kurdu, çocukluğumdan beri bahçede var-dı, evimizin ihtiyacını karşılıyorlar.”

Firdevs Hanım'ın yaptığı kahveyi de içen Mümtaz Bey tedir-gindi: “Biz izninizi isteyelim. Geç kalmadan gidersek bir dahakine yüzümüz olur. Doktor yeğeninizi ve Binbaşı Kasım'ı bu işler için yor-mayalım.”

“Şeref verdiniz. Kapımız size her zaman açıktır. Fırsat buldukça gelmeye çalışın.”

Yemek sırasında sohbet uzamış, vaktin nasıl geçtiğinin farkında olamamışlardı. Evden ayrılırken verilen süreyi bir saat gecikirmişlerdi. Mümtaz Bey endişeliydi. Serdar'ın oğlunun yoldan çevirdiği yaylı arabaya binip muhafızları bıraktıkları meyhaneye gittiler. Onların neşeleri yerindeydi. Geciktikleri muhafızların akıllarına bile gel-memişti ve yeni bir şişe votka söyleyip onlara da ikram etmek iste-

diler. Teşekkür edip şişedeki votkayı bitirmelerini beklerken hesabı istediler. Yedikleri, içtikleri 2 ruble 40 kapık tutmuştu. Hesabı ödeyip dışarı çıktılar. İstedikleri zaman camiye gidebileceklerini de söylediler. Hastaneye geldiklerinde kapıda bekleyen biri yanlarına yaklaşıp Doktor Ahmet olduğunu söyledi. Tokalaştılar. “Bir sorun yok.” anlamında bakışıp içeri geçtiler. Koğuşa girdiklerinde, arkadaşları merak içinde onları bekliyordu. Serdar’ın hanımı arkadaşları için bir tepsi suboreğini bohçalayıp vermişti. Yiyecekleri çıkarıp olanları anlattıktan sonra Halil, “Kendimi bir ara evde sandım.” dedi. “Anam da böyle peynir, maydanoz katardı suboreğinin içine. Ne yapıyordur acaba şimdi?”

Mümtaz Bey, Halil’in sorusunu duymazlığa gelip yatağına uzandı. Aydın Yarbay konuyu değiştirmek istedi: “Liderlerin yanlış bir kararı kendileriyle birlikte başında bulundukları toplumu da felakete sürüklüyor. Enver Paşa acele etmeseydi ordumuz perişan olmayacak, bizler de burada farklı konumlarda bulunacaktık.”

Halil ne zaman evinden, ailesinden söz etse Mümtaz Bey kahroluyordu. Ailenin başına gelen felakete ve İbrahim Emmi’yi bir daha göremeyeceğine üzülüyor, yaşanan felaketi Halil’e söyleyememenin sıkıntısı da içini kemiriyordu. Memleketten Erzurum’a gelmeden önce öğrendiklerini düşünüyordu...

Hatice tüm yakınlarını kaybetmişti. Mal, mülk, evdeki eşyalar, yiyecek ne varsa talan edilmişti. İki çocukla, bir dilim ekmeğe muhtaç kalmıştı. İsyan etmemesi olanaksızdı. Boğazlarından bir lokma haram girmemişti. Ellerindeki bir dilim ekmeği herkesle paylaşabilen bu insanlar bu felaketi hak edecek ne yapmışlardı? Doğruluktan, haktan bir milim şaşmamış, kimseye bir kötülüğü olmayan, karıncayı bile incitmeyen bu insanların suçu neydi ki bu ceza reva görülmüştü onlara? O kadar canları gitmişti, tapuları komşuluk hatırına ellerinden alınmış, işlikleri, depoları kundaklanmış, bunlar yetmiyormuş gibi Hatice’nin kimsesiz kalıp yatağa düştüğünü gören önceden selam vermeyenler fırsat bilip evde ne varsa yağmalayıp götürmüşlerdi. Hati-

ce konu komşunun arada bir getirebildiği yemek artıklarıyla yaşamaya çalışıyordu. Eve girip çıkanları takip edemiyor, hayra mı, şerre mi geldiklerini bilemiyordu. Dış kapı her zaman açık kalırdı. Kimileri bahçedeki kuyudan su alıyor, kimileri hal hatır sormaya geliyor, kimileri de yemek getiriyordu. Kimileri de boş kaplarla geliyor su götürüyormuş gibi kaplarını, kazanlarını kendilerininmiş gibi götürüyordu. Çuvalar, pekmez, şarap küpleri birkaç hafta içinde buharlaşıp yok olmuştu. Yataklar, yorganlar, kilimler, giyecekleri, Halil'in kitapları bile götürülmüştü. Hatice ve çocukların üzerindkilerle yattığı yatak, göz önündeki bir iki kilim, minder ve ocaktaki çorba kazanıyla birkaç kap kacak kalmıştı evde...

Belediye Reisi Mehmet Efendi sağken evde pişenden Hatice'ye de göndermişlerdi. O hastane inşaatının sıkıntısına fazla dayanamamıştı. Onun ölümünden sonra ödenmeyen banka kredilerine karşı kefillerin ipotek edilen mallarına el konulmuştu. Seferberlik eli iş tutan, tarla sürüp ekin biçen işe yarayanları silahaltına almış, geride yaşlı, sakat, hasta, kadın ve çocuklarla bir yolunu bulup sefer emrine katılmayan düzenbazlar kalmıştı. Elde tarla sürüp harmanı dövecek hayvan kalmamıştı. Hayvanlar ya devlete verilmiş ya hastalanıp kesilmiş ya da çeteler el koymuştu. Yokluk ve açlık bütün evleri sarmış, herkes canının derdine düşmüştü ve bir lokma aş ekmek peşindeydi. Hamdi Usta, Hamza'yı işliğe çıkar almıştı. Hamza gelirken bir şeyler getirirse boğazlarına bir lokma giriyor, çoğu gece ocakta ısıttıkları suyu kaşıklayıp yatıyorlardı.

Memleketinde olanları Halil'e söylemesi bir çare mi olacaktı? Üzülecek, elinden bir şey gelmeyince kendi kendini yiyip bitirecekti. En iyisi dönene kadar kendisine bir şey söylememektir. Döndüğünde üzülse de, hiç değil yanlarında olurdu. Yaralarını kısa zamanda sarardı. Savaş ne zaman sona erer, sonu ne olur, o zamana sağ kalıp dönebilirler mi onu da kimse bilmezdi. İnsanoğlu yeryüzünde eş benzeri görülmemiş bir boğazlaşmaya girmişti. Birbirini kırıp duruyordu. İngiliz ve Fransızlar bütün güçlerini seferber etmişler, Bas-

ra ve Kanal'ın yanı sıra Çanakkale'ye de asker çıkarmışlardı. İstanbul hepsinin iştahını kabartıyor, hepsi İstanbul'u işgal etmeye hazırlanıyordu. Bunlar müttefikler ama elleri birbirinin cebinde, gözleri birbirinin lokmasındaydı. Kurt kanunu her yerde geçerli miydi? Yaşamak için en yakınındakinin düşmesini beklemek, insanlar için de geçerli miydi? İnsan olabilmenin farkı neredeydi? İbrahim Emmi, insanın akli başından giderse boş bedeni kalır, hayvani duygularla hareket eder, hayvandan farkı kalmaz, demişti. İnsanı üstün kılan demek ki aklıydı. Toplumların başında akıllı insanlar olmadıkça kurt kanunu geçerli olmaya devam edecekti. Serdar'ın söz ettiği komünizm, yeryüzünde akıl düzenini egemen kılacak, hakkı, adaleti sağlayacak, "Kâmil İnsan"ı yaratabilecek miydi?

Koğuştta sürekli sohbet ediyorlar, memleketin geleceğini konuşuyorlardı. Bir gün Mümtaz Bey, "Siz nasıl değerlendiriyorsunuz durumu Ethem Üsteğmen, Batı uygarlığının bu boğazlaşmasına ne diyorsunuz? Gençlerimizin bakışını da öğrenelim." dedi.

"Batı'daki bilimsel patlamalar, insanların Latin dilinin baskısından kurtulup kendi dilleriyle düşünmelerinden sonraya denk düşer." diye başladı Ethem. "Keza dinde yapılan reformlar da kendi dilleriyle ibadete geçmeleriyle yapıldı. Yani Rönesans ve Reform. Bu gelişmeler birbirini etkiledi, bilimin ateşli silahlarda denenmesiyle de feodal sistem yıkılarak sanayi için gerekli anapara topraktaki özel mülk sahiplerinde birikmeye başladı. Sanayide buharın kullanılmasıyla ortaya çıkan üretim patlamasında pazar kapabilmek için Batı dediğimiz sanayici ülkeler birbirlerine saldırdılar. Bunun sonucunu hep birlikte yaşıyoruz."

Mümtaz Bey sordu: "Peki, biz Batı'nın yaşadığı bilim, teknoloji ve endüstriyel gelişmelerin sonucu olan Aydınlanma Devrimi'ni yaşadık mı da batılılara benzemeye çalışıyoruz?"

Aydın Yarbey söze girdi: "Gençlerimiz hiç de boş değilmiş. Tebrik ederim üsteğmenim, kendini iyi yetiştirmişsin. Sizleri daha ilerici düşüncelere sahip, bilgili, memleket sorunlarına vakıf olarak gör-

mek bize geleceğimiz için umut veriyor. Güzel noktalara değindi-
niz. Biz eğitimi kendi dilimizle yapmıyoruz. Arapça, Farsça karış-
ımı olan uyduruk Osmanlıcayla eğitim, Arap'ın diliyle ibadet yapı-
yoruz. Anlamadan yapılan ibadet de inancı, şekilden ibaret hale ge-
tirmiş."

"Fırkamızın hükümeti alması hiç olmazsa gençlerimizin yolu-
nu açtı. Ethem bizim düşüncelerimize de tercüman oldu. Taklitçi-
likten vazgeçip bünyemize uyan çözümler bulmamız gerekiyor. Bu,
Kırım ve Kazan'daki kardeşlerimiz için de söz konusu. Ruslara uy-
gun olan çözüm yolları onlara uymayabilir. Doğru, her yerde aynı
doğru değildir, zamana, mekâna göre farklılaşır."

Hastabakıcının yemekte olması onlara rahatça konuşma fırsatı
vermişti. Kapının açılıp hastabakıcının içeri girmesi üzerine ha-
vadan sudan konuşmaya başladılar. Yemekte lahana haşlaması gö-
rünüyordu ve pirinç lapası vardı. Mümtaz Bey'le Halil'e, Serdar'ın
evindeki ziyafetten sonra hastane yemeği iştah açıcı gelmedi. Ye-
mekten sonra Mümtaz Bey, Helmuth'a sordu: "Bağdat'ta ve diğer
cephelerde durum nasıl binbaşım?"

"Ajanslardan ve ordu çevresinden duyduğumuza göre sizin cep-
henizde Üçüncü Ordu, Rus Kafkas Ordusu'nu bir hayli yıpratma-
sına rağmen henüz tam imha edememiş. Türk Ordusu'nun kaybı pek
önemli değilmiş. Enver Paşa daha fazla kalmayıp komutayı Hafız
Paşa'ya devrederek On Aralık'ta İstanbul'a dönmüş."

Mümtaz Bey acı acı güldü: "Ağlamak mı gülmek mi lazım En-
ver Paşa'nın pişkinliğine? Üçüncü Ordu'nun felaketini gizlemiş. Lafa
bak! Pek önemli kaybı yokmuş ordunun! Felakete bile başarı di-
yebiliyor! Pes doğrusu! Dördüncü Ordu'da durum nasıl? Cemal Paşa
İngilizlere karşı başarı gösterebildi mi?"

"On Dört Aralık'ta büyük bir törenle Bağdat'tan hareket edip 16
bin tüfek askerle Sina Çölü'ne girdi."

"Ne işi varmış Dördüncü Ordu'nun Sina çölünde? Biri Üçün-
cü Ordu'yu soğuğa, kara, tipiye kırdırdı, o da Dördüncü Ordu'yu
çölün sıcaklığına, kumuna gömecek herhalde?"

“Süveyş Kanalı’nın ele geçirilebilmesi için Sina Çölü’nün geliştirilmesi gerekiyordu albayım.”

Aydın Yarbay, “Bunlarda hiç mi akıl fikir kalmamış?” dedi. “Çıldır mı bizim genelkurmaydakiler? Ne işi var Dördüncü Ordu’nun Mısır’daki kanalda? Ordularımızı kırdırmak için sanki birbiriyle yarışıyorlar.”

Mümtaz Bey’in yüzü sararmıştı, sesi titriyordu. “Bunların yaptığını hiçbir Harbiyeli yapmaz.” dedikten sonra Binbaşı Helmuth’a sordu: “Binbaşım sanırım sizinkiler yönlendiriyor bizim genelkurmayı?”

“Biz ancak tavsiyelerde bulunuruz Mümtaz Albayım, karar ve icra sizinkilerin elindedir.”

Emrah Binbaşı atıldı: “Albayım, Almanlar silah zoruyla mı gönderdiler Enver Paşa’yı Sarıkamış’a, Cemal Paşa’yı Mısır’a? Bunlar iplerini Almanların eline vermişler. Alman’dan çok Almanların çıkarlarını düşünerek onlara yaranmaya çalışıyorlar. Kendine saygısı olmayana başkası saygı duyar mı? İşine geldiği gibi kullanıp atarlar. Uşaklık ederek saygınlık kazanacağını mı sanıyor bunlar?”

Komutanların yanında üst düzey komutanları eleştirmekten çekinen Ethem dayanamayıp söze karıştı: “Komutanım, izninizle görüşümü söyleyeceğim. Kulakları çınlasın, emmimin bir lafı vardır: ‘Bu millet tarihinde kimseye uşaklık etmedi, bize uşaklık edenlere uşak olmaktansa balıklara yem oluruz daha iyi.’ derdi. Albayım kusura bakmasın, bunlar özgürlük için dağa çıkmamışlar, yurt ve millet sevgisiyle hükümeti ele geçirmemişler. Kendi ikballeri, hırsları yüzünden memleketi, milleti ateşe atmaktan çekinmiyorlar!”

“Doğru söze ne denir?” dedi Mümtaz Bey. “Enver Paşa’nın hırsları için orduyu da, fırkayı da kullandığını bilemedik.”

Aydın Yarbay derinden bir “Ah! Ah!” çekti: “Kulakları çınlasın Mustafa Kemal’in. O da kahrından kendini yiyip bitiriyordur.”

Halil, Mümtaz Bey’e, “Sizin söz ettiğiniz Mustafa Kemal mi bu? Selanikli?” diye sorunca o, “Yarbayım tanışıyor musunuz Mustafa Kemal’le?” diye sordu.

“Harbiye’de sınıf arkadaşımı.”

“Ben 1902 Topçu Sınıfı’ndan mezunum.”

“Benden iki yıl gerisiniz, ben 1900’lüyüm, Harbiye’de hiç karışlaştık mı?”

“Bizim devrede Mustafa Kemal, Ali Fuat, Ispartalı Faik, Yanmalı Abdülkadir vardı. Mustafa Kemal, Ömer Naci ve birkaç arkadaş daha özgürlük düşüncesini Harbiye’de yaymak için gizli dergi çıkarmıştık. Harbiye’den sonra Mustafa Kemal’le Ali Fuat akademiye geçtiler. Harbiye’de son görüşmemizde, istibdada karşı mücadelede ordu saflarında da devam edeceğimiz demişti. Mustafa Kemal akademiği bitirip Şam’a atandığında ben henüz Basra’daydım. Beyrut’ta, İstanbul’a gittiğimde Pera’da karşılaşmış, oturup yemek yiyip sohbet etmiştik. Harbiye’deki heyecanını, hiç yitirmemişti. Ordudaki zamanını iyi değerlendirip kendini mükemmel yetiştirmişti. Türk tarihini de araştırmış, ulusal iradeye dayalı, ekonomide, siyasette tam bağımsız bir yapılanmadan söz ediyordu. Açık söylemek gerekirse ben çok radikal bulmuştum. Sarayın kulağına giderse Bekirağa Bölüğü’yle kurtulamaz, doğrudan ipe çekerlerdi. Siz nereden tanışıyorsunuz onunla?”

“Harbiye’ye geldiği yıl bütün okul tanımişti onu, ama o zaman bir yakınlığımız olmadı. Selanik’te de benim Enver’le yakınlığımdan dolayı bana soğuk dururdu. Aralarında gizli bir rekabet hissediyordum. Yıldızları barışık değildi. Asıl tanışmamız İstanbul’dan ayrılırken hem vedalaşıp hem de endişelerimi bildirmek için Dışişleri Bakanlığı’na uğradığımda olmuştu. Halil Paşa’nın bizi kabul için bekletmesi bize düşünce alışverişinde bulunma fırsatı vermişti. Önemli konularda tam mutabakata varmıştık. Özellikle Enver’in bütün yetkileri elinde toplayıp altı yüz Alman subayını ordunun yönetim kademelerine getirmesinden son derece endişeliydi. Biz hem sohbet, hem de inat etmiş ve Halil Paşa’yla görüşmeden oradan ayrılmamıştık... Halil Paşa’nın bu kaba davranışını hazmedemeyen Mustafa Kemal anında gerekli tepkisini göstermişti. Halil Paşa bizi kabul için odacısını gönderdiğinde, ‘Halil Paşa beklesin biraz,

Mümtaz Bey’le görüşmemiz bittikten sonra geleceğiz.’ diye haber göndermişti. Mustafa Kemal’le aynı endişeleri paylaşıyorduk: Balkanlar’ın, Arapların kopacağını, buralarda Anadolu Türk’ünün kanını daha fazla akıtmadan ulusal sınırlarımıza çekilmemiz gerektiğini, batının bilim ve teknolojisinden yararlanarak öz değerlerimize bağlı ulusal bir devlet yaratmamız gerektiğini anlatmıştı Mustafa Kemal. ‘Şimdilik aramızda sır olarak kalsın Mümtaz Bey, hatta Cumhuriyet idaresine geçmeliyiz.’ demişti. Bazı düşünceleri bana da o zaman ütöpik gelmişti. Eğitimsiz, bin yıldır baskı altında sindirilmiş, yoksul bir toplum ve kokuşmuş, çürümüş bir devlet yapısıyla bu söylediklerini nasıl gerçekleştirebileceğimizi sorunca, ‘başımızdakiler gölge etmesinler, bütün bunları özümüz olan, milletin azim ve kararı gerçekleştirir.’ demişti.”

“Söz Mustafa Kemal’den açılınca Helmuth Binbaşı’nın lafı yarım kaldı binbaşım. Cemal Paşa çölü geçip kanalı İngilizlerden geri alabildi mi?”

“Dördüncü Ordu Üç Şubat’ta kanala vardığında İngilizler karşı kıyıda mevzilenmişti. Cemal Paşa askeri derme çatma sallara bindirerek hücumla kalkmış. İngilizlerin açtığı makineli ateşiyle üç bin asker kanalın sularına gömülmüş. Biz bu tarafa uçtuğumuz gün Cemal Paşa Dördüncü Ordu’dan kalanlarla Bağdat’a dönüyordu.”

Mümtaz Bey’e dokunsan ağlayacaktı: “İnanılacak gibi değil! Hiçbir başarı şansı olmayan bir harekât, İngilizleri kanalda oyalayıp Almanları biraz rahatlatmak için ordunun yarısını gözden çıkarabiliyor. Anadolu’da akan gözyaşlarını, ocağı sönen on binlerce insanın çılgınlıklarını hiç mi düşünmüyor? Çıldırma işten bile değil. Hiç mi akıllı, mantıklı bir işleri olmayacak bunların?”

“Belki diğer yerlerde olumlu haberler vardır” diyen Aydın Yarbay, Alman binbaşuya dönüp sordu: “Binbaşım Basra’da durum nasıl?”

“Osmanlı Ordusu bizi şaşırtıyor. Bir bakıyorsunuz mermi kalmayınca süngü takıp saldırıya geçiyor ve düşmanı dağıtıyorlar, ama

başka bir yerde bakıyorsun bir tek mermi atmadan kolordular, tümenler teslim oluyor. Basra'daki kolordudan beş bin kişilik bir tümen bırakılıp diğerleri, İran'a, Kafkasya'ya sevk edilmiş. Basra'yı savunması için bırakılan beş bin kişi tek mermi atmadan İngilizlere teslim olmuş."

13 Mart 1915, Tiflis

Yaraları kapanmıştı. İhtiyaçlarını yardımsız görebiliyorlardı. Sabah koğuş içinde yürüyüş yaparken General Yudañıç doktorlarla birlikte içeri girdi: "Sizleri ayakta gördüğüme sevindim." dedi. "Doktorlar taburcu edileceğinizi söyleyince gelip görmek istedim. Bundan sonra devletlerimiz arasında barış anlaşması imzalanana kadar gözetim altında tutulacaksınız. Gideceğiniz yere kadar yol ve katık paralarınız ödenecek. Gideceğiniz yerde size verilecek olan aylık ödeneklerle geçiminizi sağlamak zorundasınız. Gözetim sırasında da kurallara uyacağınızı umuyorum. Umarım savaş uzun sürmez, barış anlaşması imzalanır ve siz memleketinize dönersiniz."

General Yudañıç konuşmasını bitirdikten sonra Mümtaz Bey, "Sayın General, bizlerle kişisel olarak ilgilenip tedavimizi sağladığınız için müteşekkirim. Ama sağ kalıp yaşadığınıza pek sevinemiyoruz... Sarıkamış'ta Ermenilerin katlettiği subay ve erlerimiz gözümüzün önünden bir türlü gitmiyor. Diğer taraftan bütün Rus subayları da Türk tutsaklara karşı sizin gibi iyi niyetli davranmıyor." dedi.

"Ne yazık ki savaşta her şeye muktedir olamıyoruz. Siz şansınıza dua edip memleketinize dönmek için gayret edin. Yolunuz açık, Tanrı yardımcınız olsun."

General gittikten sonra uzun süre kimse ağzını açmadı, artık gerçek tutsaklık yaşamları başlayacaktı.

Sabah kahvaltısından sonra hastabakıcı, başhekimin odasında beklediğini söyleyince Mümtaz Bey Sibiry'a yol göründüğünü söyledi. Hepsi endişeliydi. Tiflis'te Kasım'ın, Serdar'ın, Ahmet'in var-

lığı onlara manevi bir güç veriyordu. Kapılarına vardıklarında açık bulacakları, başları sıkıştığında koşup gelecek, onlar için kendi varlıklarını tehlikeye atmaktan çekinmeyen birilerinin olması kendilerini güvende hissettiriyordu. Sibiryâ hakkında bildikleri, haftalar sürecektren yolculuğu, aylar süren kış mevsimi ve Allahüekber'i aratmayacak kar ve soğuktu. Yazgılarında olanı, karşılarına ne çıkacağını yaşayıp göreceklerdi. Başhekimin odasına vardıklarında yanında bir teğmen oturuyordu. Başhekim, başıyla göstererek, bugünden itibaren taburcu edilmiş olduklarını söyledi ve onları Kurgan'a götürecektren muhafız birliğinin komutanı teğmenle tanıştırdı. Teğmen Gregor başını çevirmeden kitap okur gibi mekanik bir sesle konuştu: "Yarın akşam saat yirmide Petersburg'a gidecektren tutsak kompartımanında yerleriniz ayrıldı. Yol ve katık paralarınızı nakit olarak ödeyeceğim. Bir aylık ödeneğin dışında her gün için birer tayın verilecek. Yarın akşam hazırlanıp beklemenizi rica ederim."

Konuşmasını bitirdikten sonra, rütbeye göre 60 ile 180 ruble arasında değişen aylık ödeneklerini bir listeyle imza karşılığı verdi. "Teğmenim bize iki saat izin verebilir misiniz?"

"Muhafız eşliğinde iki kişi gidebilirsiniz. Paranızı dikkatli kullanın, bu parayla bir ay geçineceksiniz."

"Sağ olun teğmenim. Koğuşa dönüp ihtiyaçlarımızı ve çarşıya gidecektren iki kişiyi belirleyelim."

Mümtaz Bey başhekime dönerek, "Albayım, tedavimiz sırasında gösterdiğiniz ilgi için arkadaşlarım ve şahsım adına size teşekkür ederim." dedi.

Başhekim yanaklarından kan damlayan şişko bir Rus'tu. Mümtaz Bey'in teşekkürü üzerine mavi gözleri parlayıp yumuşak bir ses tonuyla konuştu: "Biz Hipokrat yemini etmiş hekimleriz. Bizler için hastanın kimliği, milliyeti önemli değildir. Kim olsa aynı şeyi yapardık. Size de geçmiş olsun. Yolunuz açık olsun."

Hastaneye dönerlerken Aydın Yarbay, "Albayım, siz malzeme almaya Halil'le birlikte gidin." dedi.

“Serdar’a gidelim, paraları ona verimiz, o yardımcı olur. Almak istediğiniz bir şey varsa söyleyin. Yolda temin etmemiz mümkün olmayabilir. Yola eksik bırakmayalım.”

Ethem çekinerek sordu: “Benim yiyecekten param artarsa, uygun olur mu acaba, biraz kişisel ihtiyaca giriyor da. Sibiryâ soğuk olur diyorlar komutanım, benim paltom yok. Harcırâhım yeter mi acaba?”

“Harcamalarımızı rütbeye göre değil, ihtiyaca göre yapacağız. Benim ödeneğim fazla diye ben fazla harcama yapacak değilim, ihtiyacım yoksa neden harcama yapayım?”

Aydın Yarbây da parçalanmış tabanını ip bağlayarak tutturmuş olduğu çizmelerini gösterdi: “Benim çizmelerimin tabanı resmen yok olmuş durumda, ip bağlayıp tutturmaya çalışıyorum.”

“Tabansız çizmeyle gidecek değilsiniz ya? İç çamaşırlarımız da tükendi. İkişer adet de don gömlek alalım, iç çamaşırı her zaman gerekir.”

“Yol için ne gerektiğini biliyorsunuz Albayım. Vakit geçirmeden siz o işe bakın.”

Mümtaz Bey’le Halil giyinip dışarı çıktılar. Kapının önünden ayrılmayan askerler bahçedeki ağaçların altında uyuyordu. Hastane kapısından dışarı çıkınca muhafızlara 5’er ruble verip yola çıktılar. Muhafızlar, sizi aynı meyhanede bekleriz, hiç acele etmeyin diyip koşarak meyhanenin yolunu tuttular. Muhafızları başlarından savdıktan sonra bir yaylı araba çevirip Serdar’ın işliğine gittiler. “Hoş geldiniz, ben de sizi bekliyordum.” dedi Serdar. “Siz gelmeseydiniz Binbaşî Kasım’ı alıp hastaneye gelecektim. Ahmet taburcu edildiğinizi duymuş.”

“Bu kötü günlerimizde size rastlamamız bizim için büyük bir talih oldu Serdar kardeşim.” dedi Mümtaz Bey. “Bize kapınızı açtınız, aile sıcaklığını aranızda yaşadık. Yaptıklarınıza karşılık teşekkür etmekten başka elimizden bir şey gelmiyor. Kurgan denilen yere tutsaklığa gönderiliyoruz. Bir aylık yol ve katık paramızı verdiler. Yolda lazım olacak yiyecek ve malzemeyi buradan temin etmeyi dü-

şündük. Gitmeden hem seninle vedalaşmayı istedik hem de malzemelerin alımında bize yardımcı olman için ricaya geldik.”

“Teşekküre degecek bir şey yapmadık albayım. Bunlar bizim boynumuzun borcu. En dar zamanınızda yanınızda olmazsak, ihtiyacınız olduğunda yaranıza merhem sürmezsek, bir dilim ekmeği birlikte yiyemezsek kardeşliğimiz nerede kalıyor? Gönlümüz daha fazlasını ister, ama elimizden bu kadarı geliyor. Doktor yeğenim haber ulaştıınca zamanınız olmayacağını düşünüp yolda lazım olacak yiyecek ve malzemeleri temin ettim ve Binbaşı Kasım’a gönderdim, o gerekeni yapar. Listeye bakın, başka ihtiyacınız varsa onları da temin edelim.”

“Yolda inip almamız zor olur. Yol ihtiyaçlarınızı buradan tamamlayalım. Halil, listeye bakıver.”

Halil listeye bakıp “Sağ olsun Serdar Bey her şeyi düşünmüş. Sabundan tuza kadar bütün ihtiyaçlarımız alınmış. Verilen para bunları zor karşılar. Ethem Üsteğmen’le Aydın Yarbay’ın kişisel ihtiyaçları kalsın bari.”

“Size verilen para yanınızda kalsın. İlerde lazım olunca kullanırsınız. Size ayrıca bir miktar da para hazırladık. Aydın Yarbay’la Ethem Üsteğmen’in ihtiyaçları neyse onları da alalım. Gideceğinizi duyunca hanım yemek hazırladı, biz yemekten biraderim İsmail onları da gidip alsın.”

Serdar işlikteki kardeşi İsmail’e çantayı alıp gelmesini söyledi. Elinde deri bir el çantasıyla gelen kardeşine, “İsmail, emaneti teslim edip bir koşu pazar yerine gidiver. Alınacak bazı ihtiyaçlar daha varmış.” dedi.

İsmail, çantadan bir tomar para çıkarıp Halil’e verdi. Halil parayı sayıp gömleğinin iç cebinden çıkardığı para kesesine yerleştirirken, Mümtaz Bey’in yanına gelip usulca, “Üç bin ruble.” dedi.

Mümtaz Bey, “Serdar kardeş mahcup oluyoruz. Üç bin ruble çok büyük para, ayrıca yol ihtiyaçlarımızı da aldınız. Savaş zamanı, işleriniz de pek hareketli değil, elinizi daraltmayın.”

“Bu yardım, Tiflis’te yaşayan diğer Kazanlı kardeşlerimizden toplandı. Gerekirse daha da toplarız. Dikkatli saklayın, muhafızlar görmesin, başınıza bela olur. Alınacakları söyleyin, İsmail bekliyor.”

“Üsteğmenin üzerinde yazlık kıyafetleri var, ona palto, yarbaya da çizme lazım.”

“İsmail o işi hallederken biz eve geçelim. Sofra hazırmış.”

Serdar’ın yemek teklifini reddedemezlerdi. Ayrıca ailesiyle de vedalaşmaları gerekiyordu. Kar ve soğuk yerini ılık bir bahara terk etmişti, hava güneşli ve açıktı. Bahçeden eve vardıklarında aile bireyleri onları kapıda karşıladı. Tokalaştılar. Mümtaz Bey, “Leyla Hanım, Serdar’ın yemek teklifini reddedemedik.” dedi.

Leyla Hanım, “Hoş gelmiş sefalar getirmişsiniz.” dedi. “Tekrar gördüğümüze sevindik ama gideceğiniz için üzülüyoruz.”

“Biz de sizlerle tanışmış olmaktan bahtiyarız. Bizler için yaptığınız zahmetlere de müteşekkirimiz.” diyen Mümtaz Bey, oturduklarında Serdar’a, “Savaş diğer cephelerde sürüyor. Ordularımızın bize mutlaka ihtiyacı var. Biz burada oturuyoruz. Türkiye’ye kaçmamız konusunda bize yardımlarınız olabilir mi?” diye sordu.

“Düşünüp hesabını iyi yapmalı Mümtaz Bey.” dedi Serdar. “Hepinize kimlik ve pasaport çıkartmak gerekir. Bu da hemen olacak iş değil. Aklımızda olsun, üzerinde düşünelim. İyice hazırlanmadan bulunacağımız bir girişim hayatınızı tehlikeye sokar, sorgusuz sualsiz infaz ederler, şu an ben buna cesaret edemem.”

“Kısmet. Bu mesele sürekli kafamızda olacak. Savaş nasıl gidiyor? Haber alabiliyor musunuz?”

“Fısıltılardan ve gazetelerin satır aralarından anlamaya çalışıyoruz. İngiliz ve Fransız donanması bütün gücüyle Çanakkale Boğazı’na yüklenmiş. Gelibolu’da kıyıya asker çıkarmışlar. Boğazı tutan Osmanlı askeri şimdiye kadar görülmemiş bir direniş göstermiş. Çok kanlı muharebeler olmuş.”

“Sonuçlanmış mı? Çanakkale geçilirse İstanbul düşer, devletimizin ve milletimizin sonu olur. Ayrıca Osmanlı devre dışı kalırsa Almanlar savaşı tek başına kazanamaz. Savaş biter.”

“Muharebeler devam ediyormuş, ama İngilizler umduklarını bulamayıp on binlerce ölü vermişler. Donanmalarının büyük bir kısmı boğazın derinliklerine gömülmüş. Kasım Binbaşı, İngilizlerin korkulu rüyası olmuş genç bir yarbaydan söz ettiklerini söyledi. İngiliz Amirali Hamilton, ‘şanssızlığımız, çıkarmayı yapığımız sırada Mustafa Kemal adlı Türk yarbayının o an orada bulunmasıydı.’ demiş.?”

“Demek ki Mustafa Kemal, Gelibolu’daki kâğıt üzerinde var olan On Dokuzuncu Tümen’i çelik gibi birliğe dönüştürmüş olmalı ki dünyanın en güçlü donanmasını Çanakkale’de bir adım ilerletmemiş.” diyen Mümtaz Bey, Çarlığın durumunu sordu.

“Rusya’nın durumu da hiç iyi değil. Müttefiklerin Çanakkale’yi geçememesi Osmanlıyı kurtardığı gibi Üçlü İttifak’ın bir ayağını çökterebilir. Çar’a savaşı sürdürmesi için silah gerekir. Binbaşı Kasım’ın söylediğine göre silah üretimi yetersizmiş, stoklar tükenmek üzereymiş. Çar, savaşın faturasını halkın sırtına yıkmış, açlık her tarafta kol geziyor, asker ve halk savaş istemiyor. Durumu iyi değerlendiren komünistler, cephelerde, silahınızı sizi açlığa ve ölüme sürükleyen subaylarınıza çevirip cepheyi terk edin diye bildiriler dağıtıyorlarmış. Çar, komünist liderleri tutuklamış, bir kısmını Sibiry’a sürmüştü. Bir kısmı ise yurtdışına kaçmış.”

“Rusya ittifaktan çekilirse İngilizlerin işi zorlaşır. Doğuda ve Karadeniz’de rahatlanır. Komünistlerin iktidarı alma şansı var mı?”

“Şu anda öyle bir güçleri ve örgütlenmeleri yok. Petersburg’daki işçi ve aydınlar arasında biraz tabanları var. Gürültü çıkarıp seslerini duyurmayı iyi beceriyorlar. Savaş karşıtı politikaları toplumun genel talebi. Halkın nabzını tutmasını biliyorlar. Toplum psikolojisi bu, bakarsın halk peşlerine takılıverir.”

“Buralarda durumları nasıl? Sizinle bir dirsek temasları var mı?”

“Hayır. Buralarda taraftarları yok, ama Kazan’daki, Ufa’daki Türk liderlerle temas kuruyor, Türk hanlıklarına bağımsızlık tanıyacıklarını söylüyorlarmış.”

“O halde, Türkmenistan’dan, Kafkasya’dan çekilmeleri gerekir.”

“Hiç inanmam. Hiçbir Rus iktidardayken sömürgelerinden gönüllü olarak çekilmez. Yanlarına çekmek için yem atıyorlar. Kazan’da yeraltında çıkarılan *Azadi* ve *Tan Yıldızı* adlı gazetelerin yayımlandığını duyduk. Rusların niyetini anlamak için aynı çadırdaki sabahlamamız gerekmez.”

Sohbet uzadıkça vaktin nasıl geçtiğinin farkında olamadılar. Hastaneye dönüp hazırlanmaları gerekiyordu. Halil, “Kalkmamız gerekli, zamanımız daralıyor.” dedi.

“Kalkma zamanı geldi. Bu zor günlerimizde yanımızda olmanız bize güç verdi. Hakkınızı helal edin.”

Mümtaz Bey duygulanmıştı. Konuşmasını daha fazla sürdüremedi. Baba Arif Bademi şimdiye kadar sohbete pek katılmamış, oğlunun görüşlerini onaylayıcı sözler söylemekle yetinmişti. Türklerin dilde birliğini sağlamak için ölümüne kadar mücadele etmiş olan İsmail Gaspıralı’nın yakın arkadaşlarından biriydi. Gaspıralı ölünce, o da aktif siyasetten çekilmişti. “Sizi tanımamız, aramızda bulunmanız bizlere şeref verdi.” dedi. “Anadolu Türk’ünün bu kara günleri de atlatacağından kuşumuz yoktur. Kafkasya’nın, Rusya Türklerinin gözünün üzerinizde olduğunu unutmayın. Yolunuz, bahtınız açık olsun.”

Serdar ve ailesinden ayrılmaları, kendi ailelerinden askere uğurlandıkları gün gibi hüznü oldu. Serdar’ın oğlu Turan’ın çağırdığı arabaya binip muhafızların oturduğu meyhaneye gittiler. Muhafızlar, onları görünce yeniden votka söylediler se de zamanları yoktu. Hesabı ödeyip hastaneye döndüler. İsmail, bir palto, bir çift çizme, bir teneke gazyağı ve bir tahta fıçı tereyağı da alıp Binbaşı Kasım’a teslim etmişti; dostlarıyla birlikte iyi bir gün geçirmişlerdi; yol ihtiyaçları tamamlanmıştı; en önemlisi Çanakkale cephesinden iyi haberler almışlardı. Mümtaz Bey’in keyfi yerindeydi. Koğuşa girerken, “Halil, Ethem’e biraz takılalım.” dedi.

Halil, koğuşa girince, “Aydın Yarbayım, yiyecekten artan paran senin siparişini almaya yetti, ama Ethem’in paltosuna yetmedi.” dedi.

Aydın Yarbay “Ethem Sibirya’da paltosuz yapamaz. Bu yiyecekler de bir iki gün içinde tükenir. Bir aylık yolculuk sırasında karını acıkan olmayacak mı Mümtaz Bey?” dedi.

“Trende herkese birer tayın verilecekmiş. İçeceğimiz suyu istasyonda fiçılara doldururuz. Ethem’in bir yıllık katık parası bile paltosuna yetmez. Bugüne kadar paltosuz yaşamaya alışmıştır, Sibirya’da da başının çaresine bakar.”

Yüzler asıldı, ortalığı buz gibi bir hava doldurdu. Hepsi Ethem Üsteğmen’e baktı. Mümtaz Bey’in gülümseyerek konuşmasıyla yeniden keyiflendiler: “Şaka yaptık ama şakamız fazla soğuk oldu herhalde. Yol ihtiyaçlarımızla birlikte yarbayımın çizmesiyle Ethem’in paltosu bize ayrılan vagona yerleştirildi.”

Ethem neşeyle gülümsedi ve buruk bir ses tonuyla, “Sizin yanlış yapmayacağınızı biliyordum ama yine de bir anlam verememiştım. Paranız yetti mi aldıklarınıza?” dedi.

“Üç bin ruble de arttı bile!”

Emrah Binbaşı, “Albayım, bugün keyfiniz yerinde. Bizim paramızın tamamı üç bin ruble değildi ki artanı üç bin ruble olsun. Belki üç ruble falan artmıştır.”

“Paralar Halil’de. İsterseniz sayın, bakın.”

Halil cebinden çıkardığı bir tomar parayı göstererek, “Fazlası var eksigi yok.” dedi. “İsterseniz sayın.”

Aydın Yarbay, “Şaşkına çevirdiniz bizi. Şu olayı anlayacağımız şekilde anlatır mısınız?” dedi.

“Bu kadar şaka yeter. İşin aslı, Serdar kardeşimiz gideceğimizi duyunca Tiflis’teki Türklere salma salmış. Zamanımız olmaz düşüncesiyle yol ihtiyaçlarımızı da temin edip Binbaşı Kasım’a göndermiş. Ethem’in paltosuyla birlikte bir iki eksik olan malzemeyi de kardeşi İsmail biz evlerinde yemek yiyip sohbet ederken alıp diğer eşyalarımızın yanına götürmüş. Getirdiğimiz yiyecekleri de Serdar’ın annesi hazırlamış.”

Aydın Yarbay, “Albayım keyiflenmekte haklı. Bu kadar rağbeti

biz evden ayrılırken kendi ailemizden görmedik. Asıl sevindiğiniz haberi sona sakladınız sanıyorum” dedi bu kez.

“Doğru tahmin ettin. Sıkı durun, size bombagibi bir haber: Tüm gücüyle Çanakkale’yi geçmeye çalışan İngiliz ve Fransızlar unutamayacakları bir tokat yiyip kışları üzerine oturmuşlar. On dokuzuncu Tümen’i çelikten bir sipere dönüştüren Mustafa Kemal, Çanakkale’nin geçilemeyeceğini İngiliz ve Fransızlara öğretmiş.”

“Bu habere göbek atılır. Askerimizde yeni bir ruh, yeni bir irade oluştuğunu Sarıkamış’ta savaşı kaybetmemize rağmen gözlemlemiştik. Bu iyi değerlendirilebilirse makûs talihimiz değişebilir. Ordularımız cephede savaşıırken bizim burada yatmamıza gönlüm razı olmuyor. Şu an On Dokuzuncu Tümen’in siperlerinde Mustafa Kemal’le birlikte olmayı isterdim. Trene binmeden önce firar edip toprağımıza dönme olanağı bulamaz mıyız?”

“Hepimizin kafasında aynı şeyler var demek ki. Biz de bugün konuyu Serdar’a açtık. Şu an için pek taraftar değil. İyi hazırlanmadan yapacağınız firar çok tehlikeli, yakalandığınız yerde kurşuna dizeleler.” dedi.

Akşam yemeğini getiren hastabakıcı, üsteğmenin yemekten sonra harekete hazır olmalarını söylediğini bildirdi. Rusça konuşmaları anlamaya başlamışlardı. Hastabakıcıya, muhafızlara, doktorlara bilmedikleri sözcüklerin anlamlarını sorup öğreniyorlardı. Öğrendikleri sözcük sayısı arttıkça cümle kurma becerileri artıyordu. Akşam yemeğini yedikten sonra eşyalarını torbalarına yerleştirip beklediler. İki muhafızla gelen Teğmen Gregor, “Hazırsanız çıkalım.” dedi. Hastanenin önünde bekleyen iki yaylıya binip istasyona gittiler. Binecekleri trene toplar, arabalar yükleniyor, askerler kompartımanlara yerleşiyor, sivil yolcu da biniyordu. Kasım Binbaşı idare binasının önündeydi. Teğmen yanına gidip selam verdi: “Teğmen Gregor. Kurgan’a gidecek tutsak Türk subaylarına eşlik edecek muhafız subayıyım. Bunlar da tutsak Türk subayları.” dedi.

Başıyla selam veren Binbaşı Kasım, onlara tanışıklık vermedi ve teğmene sordu: “Tutsaklara ihtiyaç temini için izin vermişsiniz.

Malzemelerini kompartımanlarına yükleyip gitmişlerdi. Hepsi hazır mı?”

“Hazır binbaşım, Trenin kalkmasına daha zaman var. Yol için benim de hazırlık yapmam lazım. Tutsakları muhafızlarla birlikte kompartımanlarına bindirsem, ben dönene kadar göz kulak olabilir misiniz?”

“Sen git ihtiyaçlarını tamamla. Merak etme, ben buradayım.”

Onlara ayrılan vagon, tahtalar çakılarak yapılmış baraka gibiydi. Teğmen gittikten sonra Binbaşı Kasım: “Başka bir isteğiniz var mı?” dedi. “İstasyon çok kalabalık, belki vedalaşmaya fırsat bulamayabiliriz. Yolunuz, bahtınız açık olsun. İnşallah sağlıklı gidip oradan da memleketinize dönersiniz.”

“Kasım Binbaşım, iyiliklerinizi unutmayacağız.”

“Elimizden geleni yapmak boynumuzun borcu. Bizleri iyilikle anırsanız yeter. Tren kalkana kadar bir gözüm burada olacak.”

Treni beklerken bir sürpriz yaşadılar. Yüzbaşı Cemil’i, Veli Başçavuş’u ve Fahrettin Başçavuş’u birdenbire kompartımanın kapısında görünce şaşırdılar. Ne diyeceklerini bilemeden birbirlerine bakarlarken hepsinin ağzından farklı sözler döküldü: “Siz misiniz?.. İnılacak gibi değil!.. Nasıl kurtuldunuz?.. Sizden başka kurtulan var mı?.. Neredeydiniz?.. Bizi nasıl buldunuz?..”

Soluk soluğaydılar. Onlar da şaşkın şaşkın bakınıp duruyordu. Veli Başçavuş, “Mümtaz Albayım, Halil Çavuş!.. Şaka yapmıyorsunuz değil mi?.. Gerçekten yaşıyorsunuz!..” dedi.

Herkes birbiriyle sımsıkı kucaklaştı. “Bize su verin önce, ter içindemiz.” dedi Cemil Yüzbaşı.

Halil, yeni doldurdukları su fıçısının tıpasını açıp maşrapaya su doldurdu. Su içip ellerini, yüzlerini yıkadıktan sonra Cemil, “Veli Başçavuş’un tütününü sayesinde birbirimizi bulup canımızı kurtardık.” dedi.

“Nasıl oldu? Veli Başçavuşumun tütününü nasıl kurtardı sizi?”

“Alayımız süngü takıp saldırıya geçtiğinde biz mitralyözdeki son şeridi de kullandıktan sonra yerden birer süngü alıp birer de başı-

boş kalmış at yakalayarak peşinizden Sarıkamış yönüne gittik. Hava kararmıştı. Geldiğimiz Beyköy yönüne gitmekte olan birkaç atlı görüp peşlerine takıldık. Sabaha kadar at sürdük. Alacakaranlıkta yoldan saptık ve kayalıkların arasından duman çıktığını görerek o yöne saptık. Alayımızdaki canını kurtarabilmiş olanların toplanıp ateş yakarak ısındıklarını düşündük. Dumanın yükseldiği yere gelince Veli Başçavuşum tütünün biri bitmeden diğerini ateşlediğini gördük. Her taraf karla kaplıydı. Yol iz belli değildi. Öğleye doğru Oltu'ya geldiğimizi sanıp kenar mahallelerde ilerlerken Rus askerleri çevirdi. Meğer Ardahan'a gelmişiz. Böylece Rusların eline geçmiştik. Soru sualden sonra bizi bir yere kapattılar.”

Aydın Yarbay, Cemil'in sözünü keserek sordu: “Ermeniler yok muydu Rusların arasında?”

“Gürcü askerlermiş. Bize kötü davranmadılar. İçlerinden biri daha sonra Veli Başçavuş'u tanıdı.”

“Gürcü asker nereden tanıyormuş?”

“Oltu'yu ele geçirdiğimizde gece siperlere sahraları yerleştirirken top mermilerinin açtığı çukurlar içine saklanmış bir Rus askeri bulunmuşlar. 17-18 yaşlarında daha tüyü bitmemiş çocukmuş. Korkudan titriyormuş. Veli yaralarını sardırıp karnını doyurduktan sonra salıvermiş çocuğu. Çocuk yüz buldu ya bir de tütün istemiş. O da, biraz yiyecek, bir tabaka da tütün vermiş. Ardahan'da Gürcüler bize zaten iyi davranıyorlardı. Havalandırmaya çıktığımız bir gün askerlerden biri koşarak gelip Veli'nin boynuna sarıldı. Veli, önce tanıyamadı. Asker, kepini çıkarıp başındaki yarayı ve tütünü gösterince anımsadı. Bize yiyecek ve tütün de verdiler, ama Ardahan'dan buraya kadar hiç söndürmeyip peş peşe uladığından tütünü kalmadı.”

Veli Başçavuş atıldı: “Albayım, aş ekmek istemem, bana tütün bulun. Tütünsüz duramam.”

“Binbaşı Kasım belki bulabilir. Halil, sen muhafızlardan birini yanına alıp git, o halleder.”

Binbaşı Kasım, Rusların levazım deposundan bir torba tütün

ve yeteri kadar da kâğıt ayarlayıp verirken, “Bir bölüğün bir aylık tütün istihkakı, Veli Başçavuş’a bir yıl yeter.” dedi.

Tren ancak gece yarısı hareket etti. Kompartımandaki yarık, kırık yerleri eski battaniye ve tahta parçalarıyla kapatarak içeriye rüzgâr ve soğuğun girişini önlediler. Yemek yedikten sonra sohbet sabaha kadar sürdü. Veli tütün içmeye başlayınca pencere olarak bıraktıkları kırık yerin üzerindeki tahta parçasını kaldırıp içerisini havalandırıyorlardı. O, tütünün biri bitmeden diğerini sarıp hazır edip ateşliyordu. Aydın Yarbay, “Birini söndürmeden diğerini ateşliyorsun, elinden alan mı var?” diye takılınca, “Ateşten tasarruf ediyorum.” dedi.

Ethem pencerenin örtüsünü kaldırıp dışarı baktı ve “Rusya’nın kalbi burada atıyor. Buradan Rusya’ya akan petrol bir gün kesilse Rusya’da hayat durur.” dedi. Azeri Türklerinin başkenti olan, Hazar Denizi’nin kenarına kurulmuş Bakü’deydiler. Tren istasyonu limanın yakınındaydı. Limanda ve istasyonda petrol yüklenen gemiler ve tanklar görülüyordu. Cemil yerinden kalkıp pencereden limandaki gemilere bakıp sordu: “Azeriler kendi zenginliklerine neden sahip olmuyorlar?”

Aydın Yarbay, “Rus ordusunda binlerce Kazan, Kırım, Azeri, Kırgız Türk’ü var. Birlik olmadığımızdan Ruslar bizi birbirimize kırıdıyorlar.” dedi.

“Nasıl oluyor, pek kavrayamadım olayı Aydın Yarbayım?”

“On altıncı yüzyılın başında Moskova prensliğinden ibaret olan Çarlık, Türk hanlıklarına saldırıp topraklarını ele geçirirken dört kıtaya hükmeden bir imparatorluk olan Osmanlı, Türklere saldırır, Uzun Hasan’ı, Şah İsmail’i, Mısır’daki Türk Memluk devletini ortadan kaldırır.”

Halil de, babasının Hacıköy’e yerleşme serüvenini anlattı. Aydın Yarbay, “Ruslar sizin ailenin alınyazısı herhalde Halil.” dedi. “Ruslar ele geçirdikleri topraklardan Türkleri sürerek, zorla inançlarını değiştirip mülk edinmelerini yasaklamış ve böylece karşı koya-

cak bir güç bırakmamış. Bakü, Erivan, Tiflis, Buhara, Taşkent, Semerkant, Kırım, Kazan birer Rus şehrine dönüştürülmüş.”

“Osmanlı en azından güçlü olduğu zamanlar neden müdahale etmedi Ruslara?”

“Osmanlı, her zaman büyük düşman Anadolu Türklerini ve çevresindeki Türk beylik ve devletlerini gördü. Yavuz Selim Türklerle uğraşırken Ruslar Altınordu’nun topraklarında rahatça at oynattılar.”

Trendeki tank katarlarına petrol yüklenmesi öğleden sonraya kadar sürmüştü. Trenin hareket etmesinden önce 10-12 kişilik bir deri bir kemik bir Türk tutsak grubunun başka bir kompartımana yerleştirildiğini gördüler.

* * *

Trenler bazen arızalanıp yolda kalıyor, onarılması iki üç gün sürüyordu. Bir aydır trendeydiler. Tren Tiflis’ten ayrıldıktan sonra Bakü üzerinden Rostov, Piza, şehirlerine uğrayarak Hazar’ın kuzeyinden dolaşıp Ural Dağları’nı aşmış ve Ufa şehrini geçerek Batı Sibirya yaylalarının güneyindeki Kurgan’a yaklaşmıştı.

SİBİRYA

30 Mayıs 1915, Kurgan.

“Uzaklara gittim gelirim diye...”

Yol boyunca başka bir kompartımanda kalmış olan Teğmen Gregor, Kurgan’a geldiklerini söyledi. Eşyalarını toplamış bekliyorlardı. Onları istasyonda gibi salona götüren teğmen, kendisini beklemelerini söyledi. Kapıyı üzerlerinden kilitledi ve muhafızları da kapıya yerleştirip dışarı çıktı. Yarım saat sonra döndü ve geceyi istasyonda geçirip sabah Kurgan Askerlik Şubesi’ne teslim edileceklerini, yanında gelen iki Türk subayının da onlarla birlikte kalacağını söyledi. İki subayın ayakta duracak hali yoktu, üstleri başları dökülmüştü, devamlı kaşınıyorlardı. Bir köşeye çekildiler, birbirlerine sokularak ürkek ürkek bakındılar. Mümtaz Bey yanlarına gidip konuşmak isteyince, birbirlerine iyice sokulup korkulu gözlerle baktılar. “Arkadaşlar, bizden neden korkuyorsunuz? Kimsiniz, hangi birliktensiniz?”

Cevap veren olmadı. Gözleri irileşti ve dehşet içinde baktılar. Mümtaz Bey tekrar sordu: “Arkadaşlar, bizim Türk olduğumuzu anlamadınız mı?”

Mümtaz Bey’in sorusuna yine cevap vermeyip bakınmaya devam ettiler. Aydın Yarbay yanlarına gidip konuşmayı denedi, o da cevap alamayınca, “Üzerlerine gitmeyelim, şoktalar, rahat bırakalım. Zamanla alışırs, kendilerine gelince konuşurlar.” dedi.

¶ Karınları acıkmıştı. Onlara da ekmek arası uzattılar. Subaylar, uzatılan peynir ekmeği çekinerek aldılar. Çabucak tüketip bakınmaya başlayınca tekrar peynir ekmek hazırlayıp uzatılınca hemen

kapıp yediler. Karınları doyunca oturdukları vaziyette uyuyakaldılar. Sabah kiraladıkları at arabalarıyla bir saat süren yolculuktan sonra Kurgan Askerlik Şubesi'ne gittiler. Askerlik Şube Başkanı Albay Budiyenni oldukça iri yarı, pos bıyıklı, votka içmekten göbeği yarım metre öne çıkmış, babacan bir Rus'tu. Şubedeki görevliler adlarını, künyelerini kaydettikten sonra Budiyenni, "Sizlerle ilgili elimde evrak yok... Durumunuz açığa kavuşuncaya kadar bulacağınız ev ya da otelde gözetim altında kalacaksınız. Hakkınızda bir talimat ve ödenek de olmadığından tayin ve katık parası da alamayacaksınız. Bu sürede kendi olanaklarınızla yaşayacaksınız." dedi.

Ev bulmak, malzeme temin etmek için etrafı tanıyınca kadar bir otele yerleşmeye karar verdiler. Askerlik şube başkanının otel bulmalarında yardımcı olması için görevlendirdiği Rus memur yolda giderken pazarlığa başladı: "Bu tür özel hizmetler ücrete tabidir. Sonunda itiraz istemem."

Aydın Yarbay, "Sizi albay görevlendirdi. Siz maaşınızı devletten almıyor musunuz?"

Karşısındakilerin kolay lokma olmadığını anlayınca memur, "Devletin verdiğiyle ev geçinir mi? Biz de çoluk çocuk bakıyoruz. Almanlar olsa bir kapık inmezdim ama size indirimli tarife uygulayacağım. Bir yevmiye ve otele ödenecek paranın yüzde onunu isterim." dedi.

Memur onları üç otele götürdükten sonra sıkı pazarlıkla dördüncü otelle anlaşarak bahşişi hak etmişti. Gecelik yatak ücreti adam başına 50 kapıktı, yemek, çay, kahve içmek, hamamda yıkanmak ayrı ücrete tabi olacaktı. Memura 2 ruble uzatıp başlarından savdıktan sonra birbirine açılan iki odaya yerleştiler. Bakü'de trene binen subaylar konuşmasalar da onların peşinden ayrılmıyorlardı. Eşyalarını, odaya bırakarak doğruca hamama gittiler. Giysilerinin işe yarar olanlarını ayırıp diğerlerini hamamın ocağına attılar. Soyununca vücutlarının kir ve kaşınmaktan oluşmuş yaralardan ikinci bir kabuk bağladığını gördüler. Saçlarını makasla kesip giysileriyle birlikte ha-

mamın ocağına attılar. Yeni elbiselerini giydikten sonra yatakları-
na uzanıp uyuyakaldılar.

Tiflis'te Serdar'ın verdiği para olmasaydı otele yerleşip yıkan-
maları mümkün olmayacaktı. Rusların verdiği yol ve katık parala-
rı karınlarını doyurmaya bile yetmeyecekti. İyi bir uykudan sonra,
artan malzemelerle yemek hazırlarken aralarındaki konuşmaları uzak-
tan dinleyen iki subaydan yaşlıca olanı aniden konuştu: "Aranızda
9. Kolordu'dan olanınız var mı?"

Mümtaz Bey yanlarına gidip konuştu: "Arkadaşlar, bizler de
sizin gibi Sarıkamış muharebesinde tutsak düşmüş Türk subayla-
rız. Bizden neden korkup çekiniyorsunuz? Sofraya yanaşın, yeme-
ğimizi birlikte yiyelim."

Biri yattığı yerden bir türkü mırıldanıyordu. Diğeri yanlarına
geldi. Yemeklerini yedikten sonra, "Ben Dokuzuncu Kolordu ka-
rargâh subaylarından Albay Selahattin, arkadaşım da emir erim Mah-
mut." dedi.

"Merhaba albayım. 1900, Burdurlu Selahattin değil mi?"

"Siz kimsiniz? Beni nereden tanıyorsunuz?"

"Ben Mümtaz, Amasyalı. Anımsamadınız mı?.. Neler yaşadığınızı anlatmak ister misiniz?"

"Mümtaz Beyim, şu an her şey öyle karmakarışık ki, olayları,
insanları, yaşadıklarımızı birbirinden ayırmakta zorlanıyorum. Şu
an neredeyiz? Savaşta mıyız, cehennem azabı mı çekiyoruz onu da
bilemiyorum."

"Sizi Bakü'de trene bindirirlerken görmüştük, on-on iki kişi ka-
dardınız. Diğerleri neredeler?"

"Çok eziyet ettiler. Arkadaşlarımız gözlerimizin önünde kat-
ledildi. Günlerce aç susuz bırakıldık. Sürekli kötü muameleye tabi
tutulmamız kimi görsek bize kötülük yapacağı korkusu verdi. İki gün-
dür düzenli yemek yiyince, yıkanıp bittin arınınca kendimize gel-
dik. Siz yaşadıklarınızı anlatır mısınız?"

“5 Ocak günü Sarıkamış önlerinde yaptığımız muharebede ya-

ralanıp tutsak düştük. şans eseri kurtularak Sarıkamış'taki hastanede ameliyat edildikten sonra Tiflis Hastanesi'ne nakledildik. Oradan taburcu edilip tutsaklığımızı geçireceğımız Kurgan'a gelirken Bakü'de 10-12 kişiyi bir başka kompartımana bindirirlerken gördük. Diğer arkadaşlarınız nerede? Hele dinlenip toparlanın, nasıl olsa bol bol vaktimiz olacak.”

Mahmut sürekli aynı türküyü tekrar ediyordu. Önceleri ne söylediği anlaşılmıyordu. “Leyla Leyla...” deyip duruyordu. O da kendine gelmişti ve türküsünün sözleri anlaşılmaya başlamıştı. Emrah Binbaşı'nın, “Mahmut, neden aynı türküyü tekrar edip duruyorsun? Başka türkü bilmez misin?” sorusuna Selahattin Albay cevap verdi: “Mahmut başka türkü söylemez. Karargâhtayken de, tutsaklık sırasında da hep aynı türküyü söyledi.”

“Çok yanık söylüyor türküyü. Hikâyesi acı olsa gerek.”

“Aslında okullu subaydır Mahmut, binbaşısıdır. Benim emir erim olması başka hikâye... Köyünde Leyla adında bir yavuklusu varmış. Rüştiyede okurken âşık olup sözleşmişler. İdadiyi bitirip Harbiye'ye girmiş. Subay çıkınca evleneceklermiş. Harbiye'yi bitirdiği yıl bir grup yurtsever subayın yanına katılıp gönüllü olarak Mısır üzerinden Trablusgarp'ın savunulmasına katılmış.”

Selahattin Albay gözlerini uzaklara dikerek, bir şeyler anımsamaya çalışır gibi konuştu: “Mustafa Kemal Bey düzenlemişti... Ben o zaman Basra'daydım. Basra'daki birliğimin cephane ve ihtiyaç ödenekleri için Savunma Bakanlığı'yla görüşmüştüm, üzerimde emanetler vardı. Akşam kalkacak vapura da malzemeyi yükledim, Beyoğlu'nda yürürken Mustafa Kemal'e rastladım. Trablusgarp'a gidecek gönüllü arıyordu. Ben durumumu anlatıp birer duble rakı içmeye çağırdım. ‘şimdi olmaz, senden bir duble rakı alacağım olsun.’ dedi ve vedalaştık. Sonra Basra'da bir avuç gönüllüyle İtalyanlara kök söktürdüğünü duydum.”

“Demek Mahmut Binbaşı da Mustafa Kemal'le birlikte Trablusgarp'ın savunulmasına katılmış. Sonra ne olmuş? Sözlüsü beklememiş mi onu?”

“Mahmut, Trablusgarp’tan dönünce Balkan Savaşı’na katılmış. Kırkkilise bozgunu sırasında başını bir mermi sıyırış. Öldüğünü sanıp yolda bırakmışlar. Erzurum’daki askerlik şubesine de öldüğü bildirilmiş. Birliği uzaklaştıktan sonra bir göçmen kafilesi onu alıp tedavisini yapmış. Birliğine katılmak isteyen Mahmut’un künyesi-ni araştırmışlar ve ‘Sen ölmüşsün, zaten birliğin de dağılmış, en iyi-si kendine bir mezar bulup içine gir.’ demişler. Köyüne dönmüş ve yavuklusunu bir başkasıyla evli bulmuş. Harbiye’de öğrenciyken ta-nımıştım. Seferberlik ilan edildiği gün askerlik şubesinin önünde rast-layınca emir erim olarak yanıma aldım.”

Kurgan’da kalıp kalmayacakları konusu açıklığa kavuşmamış-tı. Katık parası alamıyorlardı. Serdar’ın aldığı malzemeler tükenmişti. Gelirken trenin durduğu istasyonlara doluşan satıcılardan da uygun olanları alarak takviye yapmışlardı. Otelde yemeklerini odalarında yapıp yiyorlardı. Otelci odada yemek hazırlamalarına karşı çıkarak her şeyi kendilerinin temin edeceklerini söyledi. Para ve malzeme-yi mümkün olduğunca idareli kullanmasalar, ellerindeki para kısa sürede tükenecekti. Yemek yapma ve bulaşık yıkama işini Üsteğmen Ethem’le Binbaşı Emrah üstlenmişti. Sabaha çorba, akşama da bir kap sıcak yemek yapıyorlardı. Otelcinin müdahale ettiği üçüncü gün kuru fasulye ve pilavın yanı sıra üzüm hoşafı da yapmışlardı ve hep-sinin yüzü gülmüştü. Aydın Yarbay, yemeklerin güzel olduğunu, bu marifeti nasıl edindiğini sorunca Ethem, “Evde de yemeği ben ya-pardım. Halil Çavuş ödenek ayırırsa hamsi tatlısı bile yaparım.” dedi.

“Çoluk çocuk var mı?”

“Ellerinizden öperler, iki kızım var yarbayım.”

“Allah kaderlerini iyi etsin. Nerede kalıyor çocukların?”

“Giresun’da babamın yanındalar.”

Sohbetlere katılmayıp ikide bir “Of! Of!” çeken Fahrettin, Et-hem Üsteğmen Giresun’dan söz edince heyecanla sordu: “Osman Ağa’yı tanır mısın? Giresun Gönüllü Alayı’nın komutanıydı.”

“Emmi uşağım olur. Sen nereden tanırsın Osman Ağamı?”

“Çatalca savunmasında onun alayındaydım.” diye başlayan Fahrettin, Galata rıhtımından başlayarak Samsun’a kadarki serüveni anlattı. “İngiliz ve Fransız zırhlılarını Dolmabahçe önlerinde görünce, ‘Sözde, payitahtı Bulgar’ın işgalinden korumak için gelmişler, aslında kendileri işgal denemesi yapıyorlar. Hevesiniz kursağınızda kalacak, sizin topunuza Giresun’un uşağı bile yeter!’ demişti. Nerededir şimdi Osman Ağa?”

“Gönüllü alayıyla tüm Karadeniz kıyısında Rum çetelerine kök söktürmüş. Biz Erzurum’a hareket etmeden önce Batum taraflarında alayıyla Ruslara baskınlar düzenlediğini duymuştum.”

* * *

“Bugün iyi şeyler yaşadık, soframız da mükemmeldi. Madem Mahmut da türküyü seviyor, Halil türkü söyle de dinleyelim.”

Fahrettin Başçavuş yine bir of çektikten sonra, “Allı Turnam’ı söyle Halil.” deyince Halil başladı: *“Allı turnam bizim ele varırsan/ Şeker söyle, kaymak söyle, bal söyle/ Eğer bizi sual eden olursa/ Boynu bükük, benzi soluk yâr söyle/ Ah gülüm gülüm/ Kırıldı kolum/ Tutmuyor elim/ Turnalar eyy...”*

Hepsi katıldı türküyü. Halil türküyü bitirince Mümtaz Bey’e, “Sıra sende komutanım.” dedi. O da, “Ben Halil kadar beceremem ama Karacaoğlan’dan bir türkü söyleyeyim.” dedi ve türküsüne başladı: *“Nazlı yârdan bana bir haber geldi/ Eğer doğru ise büktü belimi/ Yâr elinden dolu badeler içtim/ Dediler ki yârin yad eller aldı... Karac’oğlan der ki konmadan göçtüm/ Kötüler zanneder ben yârdan geçtim/ Kadir Mevlam nasip eyle ölümü/ Ölmeyince çeker miyim elimi?..”*

“Çok güzel söyledin.” dedi Aydın Yarbay. “Halil’den geri kalan bir yanın da yok. İkkinizin de ağzına sağlık. Şu kara günlerimizde bir nebze olsun yüreğimizin pasını sildiniz.”

“Dilimiz, kültürümüz bugünlere türkülerimizle taşındı Aydın Yarbayım. Türkülerimizi sevip söylersek milli varlığımızı ve birliğimizi de pekiştirmiş oluruz.”

“Şiiri de unutmayalım ama.” dedi Selahattin Albay, “Özgürlük şairi Namık Kemal’i de konuk edelim soframıza. Bir şiirini okuyayım mı size?”

Aydın Yarbay, “Aman ne güzel olur, epeydir şiir dinlememiştik.” dedi.

“Çağın yasalarının doğruluk ve güvenlikten sapmış olduğunu görüp/ Devlet kapısından çekildik şeref ve mutlulukla... Kendisini insan bilenler halka hizmetten usanmaz/ İnsan olan vazgeçmez zulüm görene yardım etmekten.../ Dünyada zalimin yardımcısı alçaklardır/ Köpektir insafsız avcıya hizmetten zevk alan...”

Selahattin Albay şiiri bitirince, Aydın Yarbay, “*Vatan Kasidesi.*” dedi.

Mümtaz Bey ekledi: “Bize Namık Kemal’in verdiği özgürlük aşkı yeter.”

“Ben de birçok şiirini ezberledim.” dedi Aydın Yarbay. “Bizim devrelerde elden ele dolaşırdı şiirleri.”

Emrah Binbaşı, “Namık Kemal’in, ‘*Doymadı gözlerimiz kan ile dolsun/ Babalar ağlayadursun analar saç yolsun/ Yüzümüz yerde sürünsün başımız taş olsun/ Vatanın bağına düşman dayadı hançerini/ Yoğ imiş kurtaracak bahtı kara maderini...*’ çılgılığını duyacak biri çıkacak mı acaba?” sorusunu yöneltince, Selahattin Albay derin bir iç çekip konuşmaya başladı:

“Size Namık Kemal’i anlatayım. O, bizim kuşağın özgürlük bayrağıydı. 1865’te, Mutlakiyetin sınırlandırılması ve yabancı baskısına karşı mücadele etmek amacıyla ilk gizli Türk derneği Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulduğunda 25 yaşındaymış. Onun da katıldığı ve aralarında Ebuzziya Tevfik, Ziya Paşa, Ömer Lütfi Paşa, Ayetullah Bey, Nuri Bey, Harbiye Askeri Mektebinin müdürü Süleyman Paşa ve daha sonraki yıllarda Paris Komünü’nde devrimci saflarda mücadele eden Mehmet, Nuri ve Kayazade Reşat adlı üç gencin de bulunduğu ilk toplantıyı Belgrad Ormanı’nda yapmışlar. Baskılar artınca Namık Kemal, ‘*Refah-ı millet için terki rahat eyleyelim/ Va-*

tan yolunda yürü gurbet ellere gidelim.’ diyerek Avrupa’ya gitmiş, orada *Hürriyet* gazetesini çıkarmış. Bıçak gibi gitmiş ustrura gibi dönmüş Avrupa’dan. 1872’de *İbret* gazetesini çıkarmaya başlamış ama hükümet onu da kapatmış. O, yılmamış, özgürlük aşkını sürdürmüştü. *‘Ne sihirlymişsin ey özgürlüğün güzel yüzü/ Esaretten kurtulduk ama aşkının esiri olduk.’* demiş bir şiirinde...”

“Ya, *Vatan yahut Silistre*?” diye sordu Ethem Üsteğmen.

“Silistre savunması görülmemiş bir direnişin adımıydı. Savaş tarihinde buna benzer kahramanca bir direnme örneğinin gerçekten bulunabileceğini sanmıyorum diye yazmış Engels adlı biri...” deyip düşünceye dalan Selahattin Albay devam etti sözlerine: “*Vatan yahut Silistre*, İslam Bey, Zekiye, Abdullah Çavuş ve Kale Komutanı Sıtkı Bey’in kimliğinde antiemperyalist bildirgeydi. 8 Nisan 1873’te Gedikpaşa Tiyatrosu’nda ilk kez oynayan oyun olay oldu. Afişlerde oyunun yazarının adı olarak *‘Fedai Kemal’* yazıyordu. ‘Çok yaşa Kemal!.. Yaşasın Hürriyet!’ sözleriyle inledi İstanbul. Büyük gösteriler yapıldı. Ertesi gece oyunu izlemeye gelen daha yoğun bir kalabalık vardı. Sanki yer sarsıntısı olmuş, İstanbul coşmuştu. 11 Nisan gecesi üçüncü kez oynanacağı gece Namık Kemal tiyatrodan tutuklanıp Magosa’ya, zindana gönderildi. O günden sonra da ülkeye gericiliğin koyu karanlığı egemen oldu. Ölmeden mezara konuldu Namık Kemal, diri diri gömüldü ama o teslim olmadı. *‘Zalim ne kadar korkusuz da olsa/, Zulmün temelini biz yine de yıkarız/ Dünyanın dibine atsalar da bizi/ Yerküreyi patlatır çıkarız.’* dedi. *‘Kurban edip bedenimi millet yoluna/ Terk ettim hayatımı yurtseverlik uğruna/ Vücudum yok olsa da kanım boğar seni/ Fırsat vermem sana halka hıyanet için.’* diyerek direndi. Şiirlerinin el yazması kopyaları elden ele dolaştı. İlk hapishanesi olan Magosa zindanında 38 ay kaldı. Orada *Akif Bey, Gülnihal, Zavallı Çocuk, Kara Bela* oyunlarını ve makalelerini yazdı.”

“Sultanlar niye böylesine düşman oldular Namık Kemal’e?” diye sordu Emrah Binbaşı.

“... ‘Onurlu bir kişinin çabası dünyayı döndürmeye yeter/ Dayananların direnciyle dünya titrer.’ diyordu o.” dedi Selahattin Albay. “Düşünceleri sultanlar için tehlikeliydi. O, ‘Biz ziraatta olduğu gibi, sanayide de kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı karşılayacak tezgâhlarımız vardı. 20-30 senede onların hemen cümlesi mahvoldu. Bunun sebebi de hiç şüphe yok ki, mahut antlaşma (16 Ağustos 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Antlaşması) ile Avrupalılara verilen ticaret hürriyetidir.” yazmıştı. Direniyordu: ‘Israrlıyım kararlıyım can verinceye kadar halka hizmette/ Fedakârın kalır anıları daima milletin kalbinde/ Vatan sevgisinin çoğaldığı bir gün gelir de denir/ Kemal’in mezar taşı kalmadıysa adı kalmıştır... Ey gelecek umudu sen ne sevgili imişsin/ Dünyayı tüm üzüntü ve zorluklardan kurtaran senmişsin.’ Zulme ve keyfi yönetime karşı yığıtçe başkaldıran bir aydıdı o, yurtseverliğin ve özgürlüğün efsaneleşmiş öncüsüydü.”

Ethem Üsteğmen mırıldanmaya başladı: “Uyan ey yaralı kükremiş aslan bu gaflet uykusundan.”

“Evet.” dedi Mümtaz Bey, “Ne demişti Namık Kemal: ‘Hepimizin anasıdır vatan/ Herkesi iyiliğiyle besleyen/ Bastı düşman göğsüne biz sağ iken/ Arş yığıtler vatan imdadına’...”

Yemeklerin yenilip türkülerin söylenmesi, Selahattin Albay’ın da sohbete katılması Mahmut’a güven kazandırmıştı. O da yanlarına gelerek, “Ben de türkü söyleyeceğim.” dedi.

“Memnun oluruz, zevkle dinleriz Mahmut.” dedi Mümtaz Bey.

“Yazımı kışa çevirdin/ Aşkınla yaktın sinemi/ Bak gözüm yaşına Leylam/ Aldın gittin benden beni/ Mevlam ayrılık vermesin/ Viran eyledin hanemi/ Gökte uçan kuşa Leylam/ Verdin derdi bana Leylam...”

Mahmut yanık sesiyle söylediği türküsünü bitirince Selahattin Albay konuşmaya başladı: “Beş Ocak günü Enver Paşa Dokuzuncu Kolordu’nun komutasını da Hafız Paşa’ya devrederek bizim kolordunun mevzilendiği Hedik’e geldiğinde karargâhımız, Sarıkamış’a en yakın mesafedeydi. Dört beş bin kişilik bir kuvvetle Rusların saldırısına kar-

şı koymaya çalışıyorduk. Rus birliklerinde kaydırma hareketleri görülünce Hafız Paşa, 'Ruslar geri çekilmeye başladı, kaçmalarına fırsat vermeden çevirelim.' dedi. Oysa Rusların harekâtı geri çekilme değil bizim ricat yollarımızı kesmeye yönelikti. Onuncu Kolordu'yu da çevirerek Allahüekber yolunu kapatmışlardı ve Hafız Paşa hâlâ rüyadan uyanmamış, kuşatıldığımızı son ana kadar görememişti. Öğleye doğru bizim karargâha geldiğinde ağır saldırı altındaydık. İş işten geçmişti. Yedek bölükleri Ruslara karşı sevk ederek her iki kolorduya çekilme emri verdi. Yedeklerimiz de dağılmış, karargâhımız hedef haline gelmişti. Hafız Paşa, ateş yağmuru altında kolorduya doğru atını sürdürdü. Biz gerimizde bekleyen 28. Tümen'e doğru ricata başladık ki oradan da üstümüze ateş yağmaya başladı. Ruslar çevirme harekâtı sırasında bizim 28. Tümen'i de tutsak almıştı ve bundan haberimiz olmamıştı. İki ateş arasında kalınca karargâhımızdaki yüz kadar subay ve bir o kadar erle teslim olmak zorunda kaldık. Dokuzuncu Kolordu karargâhından emir erim Mahmut'la benden başka kimse kalmadı. Karargâhımızdaki teslim olanların çoğu yollarda, kapatılıp bekletildiğimiz yerlerde açlıktan, hastalıktan, kötü muameleden öldüler. Trene binerken on iki kişi kalmıştık. Birer tayan ekmekle birer matara su verip kompartımana kapattılar. Aptese çıkarmıyorlardı, kompartımana yapıyorduk. Açlıktan, susuzluktan inleyerek ölen arkadaşlarımızı trenden aşağı attılar. Birkaç arkadaşımızı da henüz ölmemişken, 'Bunlar için bir daha gelmeyelim, nasıl olsa ölecekler, gelmişken onlar da cennete gönderelim.' diyerek trenden aşağı attılar..."

Daha fazla konuşmadı, dudaklarını kemirip titremeye başladı ve bayılıp kendinden geçti.

* * *

Otelde kaldıkları üç günlük sürede yıkanıp temizlenmiş, dinlenip yol yorgunluğunu da atmışlardı. Tabii ki bunun da bir bedeli vardı. Ne kadar kalacakları belli değildi. Yatak ücretinin yanı sıra yemeği de dışarıda yerlerse paraları kısa sürede tükenebilirdi. Ha-

lil durumu Mümtaz Bey'e söyleyince o, "Herkesi bir araya toplayıp onlara da anlat." dedi. "Hep birlikte ne yapacağımıza karar vereyim."

Herkes toplanınca Halil konuştu: "Burada ne kadar kalacağımız belli değil. Otelci yemek yapmamıza karşı çıkıyor. Bu durumda bir eve taşınmalıyız. Herkes düşüncesini söylesin. Ona göre bir karara varalım."

Aydın Yarbay, "Durum gayet açık. Tartışacak bir durum yok." dedi. "Otelde kalıp elimizdeki parayı tüketince ne yapacağız? Bize kim bir tayın ekmek verecek o zaman? Mümtaz Albay'la Halil, şubeye gidip Budiyenni'yle bir görüşün, bakalım ne diyecek?"

Kimse itiraz etmediği gibi başka söz alan da çıkmadı. Sabah askerlik şubesine gideceklerini kapıda bekleyen muhafızlara söylediklerinde muhafızlar, kimin onlarla birlikte gideceği konusunda birbiriyle tartışmaya başladı. Muhafız subayı çoğu zaman hiç gelmiyor, bazen sabahları görünüp meyhanenin yolunu tutuyordu. Askerler kimin gideceği konusunda anlaşılmayınca Mümtaz Bey'in, "Bizimle gelecek olana bir şişe votka alacağım." demesi üzerine, bu kez de gitmek için tartışmaya başladılar. Mümtaz Bey'le Halil şubeye gittiklerinde, Budiyenni, asker ve sivil personeli sıraya sokmuş teftiş ediyordu. Onları görünce teftişe son verip odasına aldı. "Azizim, bu ayak takımıyla uğraşmak bende sinir bırakmadı. Sodayı eksik etmeye gelmiyor. Amele takımı, ayakta durup kendilerini idare etmekten acizler, bir de devleti yönetmeye kalkışıyorlar. Olacak iş mi? Ayak başa geçer mi? Başlarında her zaman güçlü bir çar bulunmalı. Üzerinize alınmayın, sizler tutsak statüsünde bulunsanız bile soyluluğu ve rütbesi olan kişilersiniz. Altın yere düşmeyle pul olmaz. Bu ayak takımını görmektense sizinle sohbet etmeyi yeğlerim. Ne dersiniz biraz sohbet edelim mi?"

"Tabii ki albayım, mutlu oluruz." dedi Mümtaz Bey.

"Osmanlı'yla yüzlerce yıldır neden dalaşıp dururuz ki? İki komşu gibi kavgasız yaşayamaz mıyız? Neyse bunlar politikacıların işi.

Benim dünyam av ve edebiyat. Türk edebiyatını hep merak ederim, gelmeniz isabet oldu. Bizdeki Çehov, Gogol, Dostoyevski, Tolstoy, Gorki sizde neden yetişmemiş? Realist anlayışlarını benimsemesem de yazılarındaki ifade ve kişilerin betimlenmesi mükemmel. Okumaya başlayınca kendinizi o dünyanın içinde hissediyor, romanın kahramanıyla kendinizi özdeşleştiriyorsunuz. *Savaş ve Barış*'ı okumuşsunuzdur mutlaka. Yayımlandığında yüzlerce kişi Prens Andrey'in kendisi olduğunu iddia etmiş. Tolstoy'a Prens Andrey'in gerçek kimliğini açıklamasını isteyen yüzlerce mektup gelmiş. Gerçekte ise bir onbaşıdan esinlenerek Prens Andrey'i yaratmış Lev Tolstoy. Bu harikulade bir sanat azizim. Tarihiniz bizden çok eski olmasına rağmen edebi alanda bir varlık gösterememenizin nedenini anlayamıyorum albayım.”

Halil içinden, kasap mal derdinde, keçi can derdinde, yemek içmekten dört köşe olmuş, derdi yok, çene yapacak adam arıyor. Tutsak olduğumuzun farkında bile değil, sanki karşısında Osmanlı elçisi var, diye geçirdi.

“Albayım, insanlar önce yaşama mücadelesi verir, sonra aç olduğunu hatırlar. Karnını doyurup kendini de güvende hissediyorsa sıra estetiğe gelir. Sizin gündeminizde estetik değerlerin bulunması gayet doğal, ama biz şu an tutsaklık altında yaşama ve aç kalmama mücadelesi veriyoruz. İnşallah sizinle Türk ve Rus edebiyatı üzerinde sohbet edeceğimiz günleri de görürüz.”

“Askerlik kafamda olmadığından sizin durumunuzu düşümedim. Size nasıl yardımcı olabilirim?”

“Elimizde az bir para var, siz de tayın ve katık parası ödemiyorsunuz. Otel masrafını uzun süre karşılayacak durumda değiliz. İzninizle ev bulup kiralamak istiyoruz.”

“Ev arama ve tutabilmeniz için gerekli belgeyi hazırlatayım. Ev sizin için daha uygun olur. Ev ararken ve evde kalırken uymanız gereken kuralları ihlal etmeyecek sorumluluğa sahip olduğunuzu umuyorum.” diyen Budiyenni dışarıya seslendi ve gelen emir erine ev kiralamayla ilgili belge hazırlamalarını söyledi.

“Teşekkür ederiz albayım. Elbette kurallara uyarız. Sizinle Türk edebiyatı üzerine sohbet etmeyi gerçekten çok isterim. Şu kadarını söylememe izin vererseniz, sizin edebiyatınızın kökleri Türkistan’ın doğal kaynaklarına, Petersburg ve Moskova varoşlarında yaşayan işçilerin alın terine ve sırtlarında kırbaçların şakladığı kölelerin kan ve gözyaşları üzerine kurulmuştur. Toplumlarımızın insan ilişkileri, sahip oldukları değer yargıları çok farklıdır. Türk toplumunun yaşam felsefesinde bırakın insanın insanı köle olarak çalıştırmasını, elindeki bir dilim ekmeği ihtiyacı olanla paylaşabilme, dil, din, renk ayrımı yapmadan insana saygı ve sevgi egemendir. Savaş sırasında elimize geçen, teslim olan her tutsağa bu felsefeyle yaklaştık. Birlikte olduğumuz Selahattin Albay’lar 5 Ocak günü birliklerinize teslim olduklarında iki yüz kişilermiş. Mayısın ilk günleri Bakü’de geldiğimiz trene bindiklerinde on iki kişiydiler. Kurgan’da trenden sadece iki kişi indi. Sizin edebiyatınız toplumunuza bazı değerleri hiç kazandırmamış. İnsana yabancı olan sanatı ben anlayamıyorum.”

“Siz her şeyi birbirine karıştırıyorsunuz. Felsefe, siyaset, sanat birbirinden farklı kavramlardır. Sanatı başka konularla karıştırmayalım lütfen. Önemli olan, sanatçının ortaya çıkardığı estetik, yaratıcılığıdır. İnsanlar yeryüzünden diğer canlılar gibi gelir geçerler. Arkalarında bir yapıt bırakmışlarsa yapıtıyla birlikte anılırlar. Bir Tolstoy adı kendisiyle birlikte yok olur gider, ama yarattığı yapıt dünya durdukça var olacaktır. Bunları sonra yine konuşacağız... Köle çalıştırmıyorsanız arazilerinizi nasıl işletiyorsunuz albayım?”

“Arazim olmadığı için ekip biçme derdim yok. Maaşımdan başka bir mülküm ve gelirim de yoktur.”

Budiyenni şaşırmıştı: “İnanamıyorum! Sizi anlamak mümkün değil. Araziniz, eviniz yoksa ne için savaşıyorsunuz albayım? Benim yirmi bin dönüm arazimde bin kadar mujik çalışır. Diğerlerinin yanında kendimi yoksul hissedirim. Kışın av için gittiğimde sadece kâhyalarla muhatap olurum. Onlar da sadece ürünü satıp parasını getirdiklerinde karşıma çıkabilirler.”

Genç bir teğmen, hazırlanan ev arama ve kiralama belgesini getirdi. “İzin belgeniz hazır. Muhafızlarınız nezaretinde ev arayabilirsiniz. Yerleşip adresinizi getirdiğinizde sohbetimize devam ederiz.”

İzin belgesini alıp muhafızla birlikte Kurgan sokaklarında ev aramaya başladılar. Mahalle aralarını dolaşırken bir camiye rastladılar. Muhafız, “Size iki saat izin, iki saat sonra gelirim.” diyerek koşar adım meyhanenin yolunu tuttu. Cami avlusunda imamla birlikte birkaç ihtiyar sohbet ediyorlardı. Konuşmalardaki çoğu sözcükleri anlayabiliyorlardı. Selam verip yaklaştılar: “Bizler Osmanlı askeriyiz. Sarıkamış’ta tutsak düştük. Savaş bitene kadar burada kalacağımızdan, kiralık bir ev arıyoruz. Bize yardımcı olabilir misiniz?”

Sırtında cüppe ve başında sarık olan biri, “Adım Sadettin.” dedi. “Caminin imamı ve Kurgan Müslüman cemaatinin temsilcisiyim. Sizlere yardımcı olmak görevimizdir. Adınızı bağışlar nırsınız subay efendi?”

“Ben Albay Ahmet Mümtaz’ım, arkadaşım da yaverim Başçavuş Halil.” deyince birbirlerinin gözlerine baktılar. İmam Sadettin Efendi saygılı bir şekilde konuştu: “Ahmet Mümtaz Efendi Hazretleri, Ruslarda gizli Müslüman çok fazla. Cami yıkmaları eskidenmiş. Dinimize, ibadetimize engel olmadıkları gibi Müslüman cemaatine dinimizi öğretmeleri için Buhara medreselerinde Müslüman din adamı yetişmesini de teşvik ediyorlar. Dinimizin düşmanı bizim içimizdeki yenilikçilerdir.”

Ruslar, bir zamanlar müspet bilimlere ev sahipliği yapmış olan Buhara Medreseleri aracılığıyla dinde hoşgörü adına kendilerine bağlı cabil ve tutucu bir molla sınıfı yetiştiriyorlardı. Rus işgaline karşı çıkan Türk aydın ve yurtseverlerini Yenilikçi ilan ettirip bu cabil din adamlarına katlettiriyorlardı. Kazan’da, Kırım’da, Buhara’da çağdaş eğitim kurumu açmayan Çarlık, ilkel insan yetiştiren bu örümcek yuvalarına destek oluyor, bunu da inançlara hoşgörü adına yapıyor görünüyordu.

Sadettin Hoca, “Evimize buyurun Ahmet Mümtaz Efendi Hazretleri, önce bir acı kahvemizi içelim.” diyerek Mümtaz Bey’le Halil’i evine davet etti. Camiye bitişik olan evin kapısını tıklatınca kapı açılarak yüzü ve gözleri dahil vücudunun her yeri kara çarşafı ör-tünmüş olan bir kadın kapıda göründü ve onları görünce kapının arkasına gizlendi. Sadettin Hoca, “Konuklarımız var, kahve içece-ğiz.” dedi.

Serdar’ın ailesiyle İmam Sadettin’in ailesi arasındaki fark, Türk toplumunun uygarlıkla geri kalmışlık arasındaki mücadelesinin birer örneğiydi. Oturma odasına geçtiklerinde dört erkek çocuğu rah-le üzerindeki *Kuran*’ı sırayla okuyup ezberlemeye çalışıyorlardı. Hocaları herhalde imamın karısıydı. Biraz sonra kapı tıklatılınca Sadettin Hoca kapıyı araladı. Karısının bir tepsiyle uzattığı kahve fincanla-rını alıp yanlarına getirdi. Kahveleri içerken sordu: “Enver Paşa *Yenilikçi* midir? Sultan Hamit Han Halife Hazretleri’ni zorbalıkla tah-tından indirip onun bedduasını almıştır. Enver Paşa hâlâ Osman-lı Ordusu’nun başında mıdır?”

“Bizler Devleti Ali Osman’ın askeriyiz. Ümmeti Muham-med’in topraklarını keferenin istilasından korumak için savaş eder-ken on binlerce askerimiz şahadete erdi. Ne mutlu o askerlerimi-ze. Yine on binlerce insanımızı da cephe gerisinde Ermeniler kat-letti. Enver Paşa şu an Halife Sultan’ın damadı ve Osmanlı ordu-larının da başkomutan vekilidir. Biz savaşta yaralanıp Ruslara tut-sak düştük. Savaş bitene kadar tutsaklığımızı burada geçireceğiz. Ki-ralık ev arıyoruz. Bize yardımlarınız olur mu? Bunun için ricaya gel-dik.”

“Buradan ayrılan tüccarların çoğu anahtarını bana emanet eder, beğendiğiniz birine yerleşirsiniz.”

“Size zahmet olacak, görebilir miyiz bahsettiğiniz evleri?”

“Öğle vakti yakındır, namazdan sonra bakarız.”

“Biz hem seferi durumdayız, hem de tutsaklık altında namaz kılmamız caiz değildir.”

“Cemaat toplandı, siz de dua edersiniz.”

Sadettin Hoca cami avlusunun bir köşesinde minareye benzer yükseltinin üzerine çıkarak ezan okuduktan sonra camidekiler saf tutarak namaza durdular. Namaz bitince, Sadettin Hoca, evine geçip elinde renkli iplerle bağlanmış bir tomar anahtarla geri döndü: “Bakacağımız evler ayrı muhitlerde. En yakın olanından başlayalım. İçlerinde en uygunu da odur.”

“Zahmet olacak Hoca Efendi.”

“Zahmetin lafı mı olur? Bizim için vazifedir Ahmet Mümtaz Efendi Hazretleri.”

Sadettin Hoca’nın davranışları ve sözleri olağanüstü saygılıydı. Birkaç sokak yürüdükten sonra etrafı yüksek duvarlarla çevrili bahçe içindeki iki katlı evi göstererek, “Bahsettiğim ev burası.” dedi.

Sadettin Hoca anahtarların içinden yeşil renkli bir ipe bağlanmış olanını ayırıp kapının kilidini açtı. İçeri girdiklerinde terk edilmiş, yıllardır kapısının açılmamış olduğu belli olan bir konakla karşılaştılar. Dış kapıyla ev arasındaki yola döşenmiş kaldırım taşlarının arasından otlar fışkırmış, bahçe yabani otların istilasına uğramıştı. Meyve ağaçlarının ve bahçe duvarlarına sarılmış üzüm asmalarının kimisi kurumuştur, kimilerinde ise yeni çıkmış meyve dalları görülüyordu. Evin duvarıyla bahçe duvarı arasındaki kuruluğun bahçe tarafındaki direk yıkılmış, o kısmın çatısı çökmüştü. Kuruluğunki yaylı arabanın ön tekerleklerinden birisi çıkmış, araba o tarafa yan yatmıştı. Diğer yandaki kapıyı rüzgâr sallayıp duruyordu. Kuruluğun arka kısmında saman ve ot balyaları, kırılmış ve istif edilmiş odunlar vardı. Duvara balta, kazma, kürek gibi aletler asılmıştı. Pencerelelerdeki ahşap panjurların kimisi çürüyüp yere düşmüştü, kimisini tek bir menteşe tutuyordu. Panjurları sökülmüş olan pencerelerin çerçeveleri çürümüş, bazılarında hiç cam kalmamıştı. Çatının eteklerini çeviren yağmur olukları ara ara sökülmüş, buralardan duvara geçen yağmur suları duvarın sıvasını kabartıp sökmüştü.

Sadettin Hoca dış kapı anahtarına bağlı başka bir anahtarla evin giriş kapısını açtı. İçeri girdiklerinde geniş bir hole açılan kapılar ve

yukarı kata çıkan bir merdiven vardı. Yerler halı kaplıydı. Hole açılan kapıları aralayıp tek tek içerisine baktılar. Mutfak olarak kullanılan kısımda fırınlı demir sobanın üzerinde tencere ve kazanlar, büyük bir masanın üzerinde de tabak, çanak, tava ve tencereler yığılmıştı. Duvara açılmış bacalı ocakta yarı yanmış odunlar duruyordu. Ağaç fıçılar içinde yemeklik yağ, makarna, pirinç ve şeker vardı. Yiyeceklerin kimileri küflenmişti. Yandaki kapıyı açtılar. Hamamlık olduğu anlaşılan kısımdaki sobalı su ısıtma kazanının boruları çürümüşü. Merdivenden yukarı çıkarken halının altındaki basamakların bazılarının çürümüş olduğunu fark ettiler. Yukarıda hole açılan odaların birinde, bir masanın etrafında sandalyeler dizilmişti. Duvardaki rafta çoğunlukla Rusça kitaplar ve duvara asılmış gaz lambası duruyordu. Diğer odalarda, dolaplar içinde yataklar, yorganlar, elbiseler, gömlekler ve iç çamaşırları konulduğu gibi duruyordu. Evde yaşayan insanların aniden evi terk etikleri anlaşıyordu. Mümtaz Bey, “Biraz bakım onarım gerek, kirası ne kadar?” diye sordu.

“İhtiyacınızı karşılayacaksa onarım için gerekli malzemeyi de ev sahibinin yakınlarından sağlarız. Kirası için vermiyorum. Kira istemiyorum. Sizler de badanasını, bakımını yapar, istediğiniz kadar kalırsınız. Kilerdeki malzemelerin bozulmamış olanlarını gözden geçirip işinize yarayanları kullanabilirsiniz. Bizi hoşnutlukla anar, hayır duanızı esirgemezseniz bizleri bahtiyar edersiniz.”

“Sonradan gelen olur, kaldıramayacağımız kira isterlerse mahcup olmayalım?”

“Endişeniz olmasın, ata yadigârını sizin gibi muhterem bir zat şenlendirdiği için Şeyh Hazretleri memnun olacaklardır. Beğendiyseniz güle güle oturun. Anahtarları teslim edeyim, istediğiniz zaman taşınırsınız. Yarın öğle namazından sonra ev sahibinin vekiliyle tanıştırır, onarım için gerekli malzemeyi de buluruz.”

Kapıyı kilitleyip otele döndüklerinde arkadaşları merakla sordular: “Şube başkanı ev aramanıza izin vermedi mi?.. Ev kiralari ne kadar, karşılayabilecek miyiz?”

Mümtaz Bey neşe içinde konuştu: “Halil, anahtarları gösterebilirseniz. Bahçe içinde dayalı döşeli evi de bulduk. Yalnız biraz bakım onarım yapılması lazım. Kira da istemiyorlar.”

“Astarı yüzünü geçmesin? Malzemeyi karşılar mı elimizdeki para?”

“Malzemeyi ev sahibinin yakını olan şahıs temin edecekmiş, bize sadece el emeği işçilik kalıyor.”

“Mümtaz Bey, şaka yapmıyorsunuz değil mi?”

“Rusların bizi bu kadar sevdiklerini bilmiyordum.”

“Kiler yağ, pirinç ve makarna fıçılarıyla dolu, istediğimiz kadarını kullanabileceğiz.”

“Albayım siz iyi misiniz? Yolda yanlış bir yere basmış olma-
yasınız?”

“Merak etmeyin aklım başımda. Ev Rusların değil. Sokak aralarında ev ararken bir camiye rastladık. Caminin hocasına derdimizi anlatıp yardımcı olmalarını rica ettik. Önce Enver Paşa’nın, Hali-
fe Hazretlerinin bedduasını almış olduğunu; Rusların içinde dini-
mize destek olan gizli Müslümanların bulunduğunu söyledi. Son-
ra tavırları değişti. Olağanüstü saygılı davranıp bizi evine kahve iç-
meye götürdü. Hocada bir sürü evin anahtarı var. Önce Kurgan’dan
ayrılan tüccarın evi olduğunu söyledi, sonra da, ‘Şeyh Hazretleri ata
yadigârını şenlendireceğiniz için memnun olur.’ dedi. Aslını sora-
cak olursanız ben de olayı kavramış değilim. Karşılığında bir hayır
duamızın onlar için yeteceğini söyledi. Şimdi bir karara varalım. Evi
onardıktan sonra mı taşınalım, taşınıp bir yandan da onaralım mı,
ne dersiniz?”

Aydın Yarbay, “Otele bir gün ücreti az ödemiş oluruz. Madem
anahtarı da aldınız, hemen taşınalım. Temizliğini, onarımını için-
deyken bir yandan yaparız.” dedi.

Önerinin herkesçe uygun görülmesi üzerine eşyalarını torba-
larına yerleştirip otelden ayrıldılar ve muhafızların nezaretinde eve
gittiler. Hep birlikte evin her tarafını gözden geçirdikten sonra, Em-

rah Binbaşı, “Biraz onarırsak rahat ederiz.” dedi. “Halil Çavuş’tan da uzun süre yiyecek istemeyiz.”

Ertesi gün öğle namazından sonra ev sahibinin vekili olan İnan Veyisov adındaki nalburun yanına gittiler. Sadettin Hoca, “Ben aradan çekiliyorum.” dedi. “Ev sahibi olan kişi Şeyh Hazretleri’nin oğludur.”

İnan Veyisov, “Albayım, baba ocağımızı onarıp şenlendirmeniz beni de büyük bir sıkıntıdan kurtardı. Kendi eviniz gibi dilediğiniz kadar kalabilirsiniz. Sizlerle sohbet de etmek isterim.” dedi.

Eve taşındıktan sonra aralarında işbölümü yaptılar. Çatının onarılıp aktarılması, kırılan dökülen kapı ve pencerelerin onarılması, badana, boya ve temizlik işleri, bahçenin temizlenip düzenlenmesi iki aylarını almıştı. Bu süre içinde İnan Veyisov’la ilişkileri epeyce artmıştı.

Ev sahibi olan Şeyh Hazretleri ve oğlu hakkında pek bir şey bilmiyorlardı. Malzeme alımı için gelip gitmeleri sırasında konuşup tanıştıkça durumu kavramaya başladılar. Ev, İnan Veyisov’un babası Şeyh Babattin Veyisov’undu.

Bir zamanlar İslam Rönesans’ını yaşamış Semerkant, Merv gibi bilim yuvalarının koyu bir Ortaçağ bağnazlığına gömüldüğünü, Kazanlıların Çar’a, büyük Rus tüccarlarına ve Türkistan’daki hanlara karşı muhalefetlerini dinsel görünüm altında tarikat kanalıyla sürdürdüklerini, Babattin Veyisov’un Nakşibendi tarikatının Kazan’daki lideri olduğunu, küçük esnaf ve tüccarlar arasında yaygın bir tabanının bulunduğunu, bir çeşit İslam komünizmine benzeyen görüşlerinin Kazan’da ve Rusya’daki büyük tüccarlarla ters düştüğünü öğrendiler. Babattin, binlerce okumuş aydın gibi, ailesiyle birlikte, üç yıl önce Buhara’da Emir Âlim Han tarafından Yenilikçi olarak suçlanıp Çar’ın emriyle öldürülmüştü. Sağ kalan oğlu İnan Veyisov babasının yerine tarikatın başına geçmişti.

Mümtaz Bey’in gerek İnan Veyisov’la gerek cuma sohbetlerin-

de Halil'in babası ve abhaplarıyla sohbetleri sırasında öğrendiği insanın kötülüklerden arınmasıyla ilgili konuşmaları, ona karşı büyük bir saygı oluşturdu. Büyük, küçük insanlar ziyaretine gelip elini öpüyor, saygı gösteriyorlardı. Elinin değdiği her şey adeta kutsallaşıyordu. Bardağındaki artan su, yediği meyvenin soyulan kabukları ziyaretçiler tarafından itinayla alınıp götürülüyordu. Hastalarını getirip elini öptürüyorlardı. Birçok hastanın dönüşte ayağa kalkıp yürüyerek gittiği söyleniyordu. Ziyaretlerin dışında evde kuyruklar oluşturmaması muhafız subayı tarafından şube başkanına bildirilince eve yabancıların girmesi yasaklandı.

Bu durumun oluşmasında kimsenin, özellikle Mümtaz Bey'in en ufak bir etkisi olmamıştı. Rusya sınırları içindeki Müslüman Türkler koyu bir bilgisizlik içindeydiler. Rusların önceki dönemlerde İslam'ı yasaklamış olması ters tepki yaratmış, zorla Hristiyan edilenler kitleler halinde geri döndükleri İslam'a daha çok sarılmışlardı. 500 yıldır Kazan'ı, 100 yıla yakın bir zamandır da Türkistan'ın diğer bölgelerini sömürgeleştiren Ruslar bu kez taktik değiştirmişti. Müspet eğitim, bilim ve düşünce yerine İslam'ı koyu bir bağnazlıkla yorumlayıp her yeniliğe karşı ve Çarlığa bağlı olan mollaların tüm Türk topraklarında egemen olmalarını teşvik ederek Türklerin bilgisizlik içinde kalmalarını sağlamışlardı. Dünyayı ve olayları bilimsel düşünceyle açıklayamadıkları için yaşadıkları ve gördükleri her şeyi ruhani güçlerin varlığıyla yorumluyorlardı. İçinde bulundukları kişisel ve toplumsal sorunlarını çözememiş olmaları toplumda, "Bir kurtarıcının geleceği" beklentisini yaratmıştı. Mümtaz Bey'in ön adının Ahmet olması, Türklerdeki yaygın olan, "Ahmet adlı kurtarıcının en dar zamanlarında imdatlarına yetişeceği" inancıyla ansızın ortaya çıkması zamanlama olarak çakışmıştı. Ahmet Hoca Hazretleri'ne Çar askerinin kurşununun işlemediği, top mermilerini eliyle tutup geri gönderdiği, yanına yatalak halinde gelen hastaların artan lokmasını yiyip sırtını sıvazlatınca yerinden kalkıp yürüyerek geri döndüğü rivayetleriyle Mümtaz Bey'in ünü ve ziyaretçilerinin sayısı artıyordu.

Cuma günleri İnan Veyisov'la görüşmeye, cephelerden haber almaya gidiyorlardı. Kaçma düşüncesi sürekli kafalarındaydı ama bu konuda yardım edebilecek birisi henüz karşılarına çıkmamıştı. Mümtaz Bey'i ziyarete gelenler yanlarında yiyecek, para ve altın getiriyorlardı. Mümtaz Bey'in bunları kabul etmemesine üzülüyor ya Sadettin Hoca'ya ya da İnan Veyisov'a bırakıyorlardı. Yiyecek ihtiyaçları için masraf yapmadıkları gibi gelen paralar neredeyse küçük bir servet oluşturmuştu.

Muhafız subayı, Albay Budiyenni'nin Mümtaz Bey'le görüşmek istediğini söyleyince endişelendiler. Mümtaz Bey, Aydın Yarbay ve Halil'le birlikte tedirgin bir şekilde şubeye gittiklerinde Budiyenni onları kapıda karşıladı: "Mümtaz Albayım, bana bir sözünüz vardı, hâlâ yerine getirmediniz."

"Hayırdır albayım, bizi buradan gönderiyor musunuz?"

"Sizlerden bir şikâyet eden yok, yerleşip Kurgan'a uyum da sağladınız. Şikâyetçi olan birisi varsa o da benim. Bana verdiğiniz sözü hâlâ yerine getirmediniz."

Çağırma nedeninin Kurgan'dan gönderilmeleriyle ilgisinin olmadığını anlayınca rahatladılar. Mümtaz Bey nasıl bir söz verdiğini anımsayamayınca Budiyenni, "Türk edebiyatı üzerine sohbet sözünüz vardı. Artık yerleştiniz. Tutsaklığınızı burada geçirmeniz için yazı da geldi. Savaş bitip barış yapılanaya kadar buradasınız artık. Tayın ve katık paralarınız için de ödenek ayrılacak. Türk edebiyatı için sohbetimize başlayabiliriz artık."

Yer değiştirme sırasında karşılaşabilecekleri meçhuller gözlemleri korkutuyordu. Her yeni yer değişimi yeni tehlikelerin yaşanması demekti. Rus muhafızların Türk tutsaklara davranışları farklıydı. Kiminin gözünde hemen imhası gereken vahşi yaratıklardı, kimine göre de yok edilmeleri için Müslüman olmaları yeterli nedendi. Ermenilerin eline düşenlerin ise sağ kalma şansları asla yoktu. Mümtaz Bey, "Haberinize çok sevindik Tutsaklara herkes sizin gibi iyi davranmıyor. Yanınızda neredeyse tutsak olduğumuzu bile unutuyo-

ruz. Bize karşı gösterdiğiniz iyi niyetten dolayı size müteşekkirim.” dedi.

“Fazladan bir muamele yapmadım.” dedi Budiyenni. “Kanunların ve milletlerarası kuralların gerektirdiğini uyguluyorum. Akıldayken söyleyeyim: Galiçya Cephesi’nden yeni Alman tutsaklar geldi, aralarında Türkler de varmış. Almanlar onlara kötü muamele ediyorlarmış. İlgilenirseniz, görüşmenize izin vereyim. Size çay ikram edeyim ve edebiyata gelelim... Söyleyin bakalım, sizin niçin Gogol, Tolstoy, Gorki gibi büyük yazarlarınız yok?”

Albay çingırağını çalarak içeri giren emir erine çay servisini yapmasını söyledi. Biraz sonra elinde porselen çaydanlık ve fincanlarla birlikte içeri giren emir eri çayları koyup dağıttı. “Çayı çok severim. Çin’den özel olarak getirtirim... Çayımızı içerken sohbetimize devam edebiliriz. Sizde neden bir Tolstoy, bir Dostoveyski, bir Gorki yetişmediğini konuşuyorduk. Osmanlı neden bir gelişme gösterememiş, söyler misiniz albayım?”

“Saptamanız doğru albayım. Yazılı edebiyatımızda ünü sınırlarımızı aşan bir yazarımız yoktur. Yazılı edebiyatımızın gelişmemesi, Arap-Fars kültürünün zorla kabul ettirilmesindendir. Osmanlı Divan edebiyatına örnek verilebilecek Baki, Nabi gibi şairlerin eserlerinin de Türk edebiyatıyla ilgisi-yoktur.”

“Araplar ve Acemler kendi kültür ve yaşam biçimlerini Türklerle nasıl zorla kabul ettirebilirler? Arabistan yüzyıllardır Osmanlı’nın sömürgesi değil mi? Söz ettiğiniz Osmanlı edebiyatına damgasını vurmuş şairlerin Türk edebiyatıyla ilgileri neden olmasın? Sözleriniz anlaşılır gibi değil.”

“Olay çok eskilere dayanıyor. Türk, Selçuklu ve Osmanlı tarihini incelememiz; hatta İslam’ın ilk yıllarına, Türklerin anayurtlarında İslam’la karşılaştıkları zamana inmemiz gerekiyor... Ayrıca dünyada yaşanan bütün olayların birbiriyle ilgisi vardır sayın Budiyenni. Yazılı edebiyatın yanı sıra resim, heykel gibi sanatın diğer alanlarında da bir varlık gösteremeyip adımızın duyulmamasının so-

rumlusu, *Kuran*'dan başka kitap okumayı yasaklayan, yazılı eser namına ne varsa yakan düzenlerdir.”

“Osmanlı edebiyatını konuşmak istiyorum, siz Türk ve İslam tarihine dönüyorsunuz. Ne ilgisi var İslam tarihiyle Osmanlı edebiyatının?”

“Bu konuya girersek bugün zamanımızı tamamen ona ayırsak yine de bitiremeyiz. Biz yine Türk edebiyatından dışarı çıkmayalım. Türklerin İslam'ı kabulünden sonra kurdukları Selçuklu Devleti'nin yazı dili Farsçaydı, ibadetlerini Arap diliyle yapıyorlardı. Sokaktaki halk ise Türkçe konuşuyordu. Selçuklunun yerini alan Osmanlıda da bu böyle sürüp gitti. İnsanların Arapça ve Farsça ad almaları, yazılarını da aynı dillerle yazmaları da birçok Türk bilim adamı ve edebiyatçının yapıtlarıyla birlikte Arapların ve Acemlerin hanesine yazılmasına neden oldu. Yalnızca Yunus Emre gibi halk ozanlarımızın yarattığı bir Türkçe edebiyat yaşadı. Son yıllarda aydın ve yazarlarımızda Türkçeye yönelme başlamışsa da henüz adlarını dışarıya duyurabilen olmadı.”

“Edebiyatta bir varlık gösterememenizin nedenini Arapların ve Acemlerin üzerine atıp kurtuldunuz. İleri olduğunuz başka bir alan var mı?”

“Acem, Arap ve Osmanlı dil ve kültürünün bin yılı aşkın sürede Türk dili üzerine yaptığı baskı, öğretimin, resmi dilin ve ibadetin yabancı dillerle yapılması edebiyatımızı geliştirmedeği gibi İslam'ın şekilci algılanması diğer İslam toplumları gibi Osmanlı Türkiye'sinin de tutuculaşıp gerilemesine neden olmuştur.”

“Size hak veriyorum. Batı'da da Hristiyanlığın Ortaçağında insanlar en karanlık dönemlerinden birini yaşarken ibadetin, eğitimin Latineden kurtulup ana dillerle yapılmasıyla reform ve Rönesans başlamıştı. Böylece, bilimde, teknolojiye sanat ve edebiyatta patlamalar oldu. Sonuçta Batı'nın Hristiyan toplumları ilerlerken Osmanlı ve diğer İslam toplumları geriledi. On beşinci yüzyılda Osmanlı bir dünya imparatorluğuyken Rusya, Moskova şehriden iba-

ret küçük bir prenslikti. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde bir vilayetin ordusuna yenilen Osmanlı, Çar'ın koruması altına girmek, ona sığınmak zorunda kaldı. Çar İkinci Nikola'nın Hasta Adam ilan ettiğinden beri de borçla yaşıyorsunuz. Üstelik kendi içinizdeki azınlıklara da borçlusunuz.”

“Doğru. Çünkü onlar payitahtın ticaretini ellerine geçirmişler. Para onlarda var.”

“Ermeni ve Rumlar azınlık değil mi, ticareti nasıl ele geçirebilirler? Baskı ve zulüm gördüklerini söylüyorlar oysa...”

Budiyenni'ye Aydın Yarbay cevap verdi: “Bizde azınlıklara baskı söz konusu değildir. Çoğunluğun tüm haklarından onlar da yararlanır. Ticaret ellerinde olduğu gibi zanaat erbabının çoğunluğu yine onlardandır. Önemli devlet memuriyetleri, elçiler ve memurların çoğunluğu yine Ermeni ve Rum vatandaşlarımızdır. Refah içinde yaşarlar. Osmanlıda zulüm gören, yoksulluk çeken birileri varsa, onlar çoğunlukta olan Türklerdir.”

“Sohbetinizden keyif alıyorum. Ancak, devletin yönetimi, ordunuz, zaptiyeniz elinizdeyken azınlıkların baskısı altında olduğunuzu söylemeniz akla mantığa uygun değil.”

Mümtaz Bey çay fincanını önündeki sehpanın üzerine koydu: “Yarbayım gözü kapalı söylemedi o sözleri. Osmanlı devlet yönetimi, azınlıkların ve devşirmelerin elindeydi. Padişah öldüğünde ya da çeşitli entrikalarla tahttan indirildiğinde, istedikleri şehzadeyi tahta çıkarıyorlardı. Öteki şehzadeler, boğdurulup denizin dibine atılıyordu. Tahta çıkarılanların çoğu da hep katledilme korkusuyla yaşadığı için yarı delirmiş durumda oluyordu. Osmanlı, kendisi de Acem kökenli azınlık olduğundan, devletin tabanını oluşturan Türklere hep çekinmiş, azınlıkları el üstünde tutarken çoğunluk olan Türklere sürekli baskı ve zulüm yapmıştır.”

“Bugün beni çok şaşırttınız. Türkiye denilen yerde Türk olmayan bir hanedan, Türklere düşman bir devlet yönetimi! Öyleyse neden Türkiye deniliyor yaşadığınız yerlere? Anladığım kadarıyla kendi-

nizi Türk olarak ifade ediyorsunuz. Üst rütbeli Osmanlı subayları-sınız, sözlerinizde yine bir çelişki yok mu?”

“Osmanlı devletinin kurulup tabanını oluşturduğu topraklar-da Türkler bin yıldır çoğunluk olarak yaşadıklarından yabancılar bu-ralara Türkiye demişler. Osmanlı seferdeyken asker gücünü ve dev-letin gelirinin önemli kısmını buradan elde eder, Osmanlıyı sırtın-da taşıyan, onun külfetini çeken Türklerdir. Nimetinden ise azın-lıklar yararlanır. Arabistan’dan vergi alınmadığı gibi Arap şeyhleri altın ve hediyelerle beslenir. Ermeni ve Rumlar askere alınmadık-ları gibi ticaret ve devlet yönetiminde ağırlıklı olarak bulunurlar. Kürt-ler de Bizans’ın Ermenileri Türklere karşı kalkan olarak kullandı-ğı gibi İkinci Mehmet tarafından Acem dağlarından getirilerek Türk-men katliamlarında kullanan Osmanlının hazır askerleridir. Os-manlı’yla birlikte topraklarımızı savunmak Anadolu’da olduğu gibi orduda da çoğunluk ve egemen duruma gelmiş olan biz Türklere düşmektedir.”

“İlk anda mantıksız gibi gelmişti bana ama şimdi durumu kav-ramaya başladım. Ancak Ermeniler Anadolu’nun doğusunun ken-di toprakları olduğunu, bu haklarından vazgeçmeyeceklerini söy-lüyorlar.”

“Sayın Budiyenni, Ermenilerle bir toprak problemimiz yok. Hak iddia ettikleri topraklarda hiç egemenlik kurmamışlar, hiç çoğun-luk olmamışlardır. Amaçları kara ülkesi olan Ermenistan’a deniz bağ-lantısı sağlayacak limanlara ulaşabilmektir. Bunun için yumuşak lok-ma olarak Türkiye’yi görüyorlar. Ermenilerin bu idealleri başka ül-keler tarafından da kullanılıyor. Bugün el üstünde tutuldukları va-tandaşı oldukları devletlerine karşı Rus ve Fransız ordularının ya-nında savaşıyor, girdikleri her yerde tarihte görülmemiş bir barbarlıkla çoluk çocuk, asker ayrımı yapmadan Türkleri katlediyorlar. Yap-tıkları katliamlarla kendi tarihlerini lekeledikleri gibi lekeyi size de bulaştırıyorlar. Bin yıldır burunlarını dahi kanatmadan el üstünde tutmamızın bedeli bu mudur?”

“Geçenlerde Kafkas ordusunda görevli dostum Yarbay Gri-asnov, ziyaretime geldiğinde gördüklerini anlatmış, söylediklerini-zi o da doğrulamıştı. Köprüköy Savaşı’ndan sonra işgal ettikleri Er-zurum’un Ilıca köyünde kadın ve kızların ırzına geçtikten sonra köy-lülerin tümünü camiye doldurup ateşe vermişler. Bu durumu gö-ren Yarbay Griasnov, başlarındaki akli başında olması gereken su-baylarına, ‘Bu vahşetlerinin kendi tarihlerini lekeleyeceğini.’ söyle-miş. Ermeni subaylar, ‘Siz Rus’sunuz, Ermeni milletinidealleri-ni anlayamazsınız.’ demişler. Ermeniler rüzgâr ekiyor, fırtınaya da-vetiye çıkarıyorlar... Politika bana göre değil. Gençliğimde heves edip askerliğe geçtiğime de pişmanım. Yakında emekliye ayrılıp çiftliğime çekileceğim. Benim dünyam edebiyat ve av partileri. Savaşın bile ede-bi yönü ilgilendirir beni. Bu yüzden Tolstoy’a hayranım. Döner dö-ner *Savaş ve Barış*’ı okurum. Savaştan sonra sizleri çiftliğimde ağır-layıp sohbetlerimize orada devam etmek isterim.”

“Her şeyin gönlünüze göre gelişmesini dilerim. Yalnız bu sa-vaş yeryüzündeki birçok taşı yerinden oynatacak gibi geliyor bana. Deminki sözlerim sizin için de geçerli. Ermeniler sizden de toprak talebinde bulunur, onları sömürmeniz olan diğerleri de izlerse Rus-ya beş yüz yıl önceki sınırlarına geri çekilmez mi?”

“Hastalıklar insanın bünyesinin zayıfladığında ortaya çıkarlar. Osmanlıdan diğerlerinin kopma nedeni güçsüz olmasından ileri ge-liyor. Gücü kuvveti yerinde olsaydı hiçbir kufasını kaldıramazdı. Biz Ermenileri adam hesabına almıyoruz, bize karşı kedi gibi uysallar. Siz başınızda taşıyorsunuz, onlar sırtınızdan bıçaklıyor. Bizim için öyle bir tehlike söz konusu değildir.”

“Komünistler, iktidar olunca Çarlığın sömürgeleştirdiği top-raklardan çekilip her milliyetin kendi kaderlerini kendilerinin be-lirlemesine razı olacaklarını söylüyormuş. Komünistler iktidarı alırsa haliniz ne olur?”

“Kulak asma. Rejimler değişse bile devletlerin dış politikası ko-lay kolay değişmez. Bekâra karı boşamak kolaydır derler. İktidar ol-

duklarında Rusya'nın çıkarlarını korumazlarsa değirmeni nasıl döndürecekler? Bunlar taraftar kazanabilmek için söylenmiş boş sözlerdir. Hem bizde iktidara gelmeleri için yeterli örgütlenme ve onlara destek olacak işçi kitlesi de yoktur. Almanlar, İngilizler düşünsün onu. Bizdeki işsiz güçsüz birkaç aydının gevezeliği. Savaş başlayınca bir kısmı tutuklandı, kalanlar çareyi tabana kuvvet dışarı kaçmakta buldular. Bizim bünyemiz o tür ufak tefek arızalardan pek etkilenmez, bizi Osmanlı gibi ölüm döşegine yatırmaz...”

“Umarım dediğiniz gibi olur, ama tehlikeye en yakın olanlar da tehlikenin farkında olmayanlardır.”

“Bizim için endişelenmeyin. Savaş bitene kadar sağ ve sağlıklı kalmanın yollarına bakın. Sohbetinizden hoşlandığım için siyasi konuları sizinle konuştum. Umarım konuşmalarımız bu odanın içinde kalır...”

“Sizin farklı yaklaşımınızın farkındayız albayım. Bize karşı gösterdiğiniz güveni ve iyi niyeti kötüye kullanmayacağımızdan emin olabilirsiniz. Sohbetimizin bu odanın dışına çıkması halinde gelişebilecek durumların da bilincindeyiz. Sizinle sohbet etmek çok keyifli oldu. Ayrıca bizler ve ülkemiz hakkındaki değerli düşünceleriniz de bizim için çok önemlidir. Çay ve bize gösterdiğiniz yakınlık için teşekkür ederiz. Söz ettiğiniz Alman tutsakların yanındaki Türk tutsaklarla görüşmemiz için muhafızlara talimat verirseniz çok sevineceğiz.”

Budiyenni, Türk tutsaklarla görüşebilmeleri için gerekli belgeyi hazırlattı. Yanlarına bir üsteğmen katıp Türk tutsakları kendisinin de görerek raporunu getirmesini istedi. Üsteğmenle birlikte Almanların kaldığı binaya gittiler. İki taraflı kapısında muhafızların beklediği bina eski bir hastane ya da okul olsa gerekti. Pencerelerden bakılan Alman tutsakların sayısı epeyce fazla olmalıydı. Üsteğmen, muhafız komutanı yüzbaşıya içerideki Türk tutsakları görmek için Albay Budiyenni'den izin getirdiğini söyledi. Muhafız subayı, içeride sadece Alman tutsaklar bulunduğunu, Türk tutsakların Müs-

luman mahallesindeki bir evde kaldıklarını, Türk tutsaklarla görüşmeleri gerekiyorsa oraya gitmelerini söyledi. Yüzbaşının görüş-türmemek için başından savmak istediği anlaşılıyordu. Üsteğmen, yüzbaşının niyetini anlamıştı ve albayın verdiği görevi yapmadan dönmenin kendisini güç durumda bırakacağını bildiği için Türk tutsakları görmeden gitmemeye kararlıydı. “Yüzbaşım, içeride Türk tutsakların olduğunu biliyoruz.” dedi. “İşte Albay Budiyenni’nin talimatı. Onları görmeden gitmeyeceğiz.”

Üsteğmenin sert çıkması üzerine yüzbaşı yumuşadı: “Mahzende iki vahşi saklanıyor. Belki aradıklarınız onlardır. Tutabilerseniz görüşebilirsiniz.” dedi.

Bodruma indiler. Gözleri karanlığa alışınca, çıplak iki kişinin birbirlerine sokulmuş, ellerindeki kuru tayını kemirmeye çalıştıklarını gördüler. Yaklaştıklarında ikisi de karanlık, kuytu yerlere kaçıp saklandı. Muhafız yüzbaşı, Alman tutsakların kırbaçla döverek ellerinden tayın ve katık paralarını alıp buraya kovalamış olduklarını söyledi. Almanların kamp sorumlusu olan albay da suçu Rusların üzerine attı. Trenle gelirken Rus muhafızların Türk tutsakların ellerindeki para ve değerli eşyalarını, elbiselerini aldığını söyledi. Cinayeti kim işlerse işlesin tutsakların can güvenliğinden Rus muhafız subayı sorumluydu. Sorumluluğunu yerine getirmedeği gibi yalan söylemiş, önce varlıklarını inkâr etmiş, sonra suçu Almanların üzerine atmıştı. Yüzbaşmayı binadan ayrılırken yakaladıklarında Mümtaz Bey kendini tutamayıp bağırmaya başladı: “Tutsakların canından siz sorumlusunuz. Madem bunu sağlamaktan acizsiniz, iki tutsağı biz yanımıza alalım, hiç olmazsa onlar kurtulsun.”

Muhafız yüzbaşı tabancasını çıkarıp Mümtaz Bey’in üzerine yürüyerek, “Vahşinin söylediği laflara bak! Tutsak olduğunu unuttun herhalde? Seni de vahşilerin cennetine göndereyim, orada aklın başına gelir.” dedi.

Durumun ciddiyetini gören üsteğmen, yüzbaşının önüne geçti: “Yüzbaşım, durumu albayıma rapor etmek zorundayım, olayı büyütmeden iki tutsağı verin gidelim.”

Yüzbaşının gözünde iki tutsağın gitmesi her gün gelen iki tayının kesilmesi demektir. İki tayınla da meyhanede yarım şişe votka alabilirdi, bir Türk tutsağın bir bardak votka kadar değeri yoktu. Bir bardak votka için rahatlıkla insan öldürebilecek birisiydi yüzbaşı. Üsteğmenin araya girip albaya durumu rapor edeceğini bildirmesi üzerine yelkenleri inmişti. “Albay Budiyenni’den yazılı emir getirip vahşileri alın.” dedi.

Üsteğmenin askerlik şubesine dönerek durumu anlatması üzerine Albay Budiyenni yanlarına geldi: “Mümtaz Albayım, olay hakkında soruşturma yaptırıp suçlular hakkında gerekli cezaları uygulatacağım.” dedi. “Türk tutsakların yanınıza nakli için gerekli emri hazırladım, gidip alabilirsiniz.”

Ayakkabı ve elbise alarak geri döndüklerinde yüzbaşı ayrılmıştı. Yazıyı nöbetçi muhafızlara verip mahzene indiklerinde Türk tutsaklar kaçıp saklandı. Türk olduklarını, kendilerini sadece Türklerin kaldığı eve götürmek için geldiklerini, yanlarında onlara kimsenin eziyet edemeyeceğini defalarca söyledikleri halde ortaya çıkmadılar. Mahzenin kuytu bir yerinde birini yakalayıp üzerini giydirirken, adlarını, birliklerini, kendilerini yanlarına alacaklarını, diğer arkadaşını bulmaları için yardımcı olmasını söyleyip diğerini aramaya başladılar. Diğerini de merdiven altında bulup geldiklerinde ilki yine yok olmuştu. Yeni buldukları tutsağı giydirirken anlattıklarına ikna olmuş gibi görünüyordu. Bulunduğu yerden ayrılmadan beklemesini söylediler ve diğerini bulup geldiler. Bu kez ikna olmuş gibi görünen yok olmuştu. Söylenenlere inanmadıkları anlaşılıyordu.

Şimdiye kadar hep kendileri konuşmuştu. Halil, “Mümtaz Bey, onları konuşturmayı deneyelim. Biz konuştuk onlar sustu. Konuşurlarsa belki aramızda bir diyalog başlar.” dedi.

“Denemekte fayda vardır Halil.” diyen Mümtaz Bey yanlarındakine dönüp konuşmaya başladı: “Adım Mümtaz, Otuz Birinci Tümen, Doksan Dokuzuncu Kafkas Süvari Alayı komutanıyım. Sarıkamış muharebesinde yaralanıp Ruslara tutsak düştüm. Senin adın ne? Nerelisin?”

“Adım Battal, Manisa Kasaba’danım.” diyen bir ses duyuldu.

“Ahmetli köyü yakın mı size?”

“Sen nereden bilirsin Ahmetli’yi?”

“Çobanoğulları’ndan Mehmet Çavuş’u tanır mısın?”

“Tanırım, akrabamız olur. Sen nereden tanırsın Mehmet Çavuş’u?”

“Balkan Savaşı’nda Edirne’de benim taburumdaydı. Tabur bozulup dağılınca bir daha göremedim. Senin haberin var mı Mehmet Çavuş’tan?”

“Manisa istasyonunda gören olmuş. İnzibatlar trenden inenleri yakalayıp İstanbul’a geri gönderiyorlarmış. Edirne’nin geri alınmasından önce şehit düştüğü haberi gelmişti.”

“Nereden akrabanız olurdu Mehmet Çavuş?”

“Kırcaali’den akrabamız olduğunu söyledirdi anam.”

“Kırcaali’den mi geldiniz?”

“Kırcaali’de obamız birmiş. Onlar önce gelip Ahmetli’ye yerleşmişler. Geldiğimizde çocuktum ama aklım erer. Geri kalanımızla Konya’ya dönerken Ahmetli’ye uğrayıp Mehmet Çavuş’ların yanında kaldığımızı biliyorum. Büyükler, ‘kalın, yerleşin Ahmetli’ye.’ dediler. Birkaç ay kaldık. Ovalık, sulak yerdir Ahmetli. Sıtmadan, sivrisinekten gözümüzü açamadık. Konya’ya gitmeye de büyüklerimizin gözü almadı. Ahmetli’ye yakın olan Horzum Yaylası denilen yere yerleşmeye karar verdiler.”

“Obanız Kırcaali’den Konya’ya neden dönüyormuş?”

“Konya, atalarımızın Kırcaali’den önceki yaşadıkları yermiş. Babadan oğula anlatılanlardan öğrendiğimize göre, Osmanlı atalarımızın boynuna zincir vurup zorla Konya’dan sürmüş.”

“Suçları çok mu büyükmüş atalarının? Neden zincire vurup sürmüş Osmanlı?”

“Bilemem. Osmanlının işine akıl sır ermez. Büyüklerimizden duyardık. Osmanlı, Beyliğimize saldırıp taş üstünde taş bırakmamış. Beylerimizi kılıçtan geçirip kalanları da zincirleyip Kırcaali’ye sürmüş. Dedelerimizden biri dayanamayıp Osmanlı Ordusu’nun ba-

şındaki kimi diyor Zağanos Paşa, kimi diyor Mahmut Paşa, her neyse ona, ‘Nedir bu yaptığınız zulüm? Müslüman Müslüman’a bu eziyeti yapar mı? Ne yaptık biz Osmanlıya?’ diye feryat edince, ‘Bizans’ta akan kanlarımızın intikamını alıyoruz Türklerden.’ demiş.”

“Battal bu nasıl iş? İstanbul’u Rumlardan alan da, Konya’ya saldırıp taş üstünde taş bırakmayan da Osmanlı. Hem İstanbul’u fethediyor, hem de akan Rum kanlarının intikamını Konya’daki Türklerden alıyor. Bilmece gibi karışık. Üzerinde biraz düşünmek gerekir.”

“O kadar derinine benim aklım ermez. Ben büyüklerimizin anlattıklarını söyledim sana. Büyüklerimiz anlatırlarken Osmanlı ordusunun başındaki paşanın adının geçtiği her yerde lanet okurlardı.”

“Bizden de lanet olsun Osmanlı’nın Karaman Beyliği’ni yok eden, Sırp ve Rum artıklardan kurduğu, ordusunun başındaki iblise! Battal, bizim Türk olduğumuza, sana bir kötülüğümüzün dokunmayacağına inandın mı? Sizi burada bırakıp gitmeye gönlümüz razı değil. Bizi daha fazla yormayın, hadi bizim eve gidelim.”

Battal’la uzun uzadıya konuştuklarını gören diğerinin de yanlarına kadar geldiğini fark ettiler. İkisi de ikna olmuşa benziyordu. Arkalarına takılıp eve geldiler. Evde etrafları çevrilip yeni sorular başlayınca bu kez yine tedirgin olup kapıya yöneldiler. Mümtaz Bey önlerine geçti: “Battal, arkadaşlarımızın kötü bir niyetleri yok. Hele bir yıkanıp temizlenin, yaralarınıza bakalım. Karnınızı doyurun. Burada nasıl yaşadığımızı görün, isterseniz o zaman Almanların yanına dönersiniz.”

Ethem, “Arkadaşlar, istediğiniz kadar yiyebilirsiniz. Unumuz da çok. Başka istediğiniz bir şey varsa söyleyin, onu da yapayım.” dedi.

Battal, “Helva yapar mısın?” diye sorunca, “Bana yardımcı olursan helva da yaparım.” dedi

“Unun, yağın, pekmezin var mı?”

Ethem’le Battal mutfığa giderken adı Nedim olan diğeri de kal-

kıp peşlerine takıldı. Battal'ı bir adım yalnız bırakmıyor, nereye gitse peşine takılıyordu. Şimdiye kadar hiç konuşmamıştı. Battal'la Ethem helva yapıp geldiklerinde sanki kırk yıllık dost gibi konuşuyorlardı. Birkaç gün içinde hareketleri normale dönmüştü.

1917, *Kurgan*

Cuma sohbetleri ve ev sahibiyle ilişkileri sayesinde cepheledeki gelişmelerden haberdar olabiliyorlardı. 1916 yılında onları sevindiren en önemli olay İngiliz ve Fransız donanmasının büyük kayıplar vererek Çanakkale'den geri çekilmesi olmuştu. Son kara muharebelerinde Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal'in üstün komutanlık yetenekleri sayesinde İstanbul işgal edilmekten kurtulmuş, düşman da Çanakkale'yi geçme umudunu yitirerek geri çekilip gitmişti. Bu sevinçleri fazla sürmemişti. Rusların Erzurum'u ele geçirdiği haberi duyulunca kaldıkları evi bir yas havası kaplamıştı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Mümtaz Bey tutsak düştükleri günlerdeki gibi üzüntülüydü. Herkesten uzaklaşmıştı. Geceleri bahçeye çıkıp saatlerce gökyüzüne bakıp kendi kendine konuşuyordu. Mümtaz Bey'in Erzurum'la ilgisini bilmeyen arkadaşları endişelenmişti. Aydın Yarbay yanına gidip konuşmaya çalışmışsa da o hiç konuşmamıştı. "Halil, Mümtaz Albayımdaki garip davranışların nedeni nedir? Bilmeden yanlış bir hareketimiz mi oldu? Sana bir şey söyledi mi?"

"Erzurum'un, Rusların eline geçmesine çok üzüldü. Erzurum onun için çok önemliydi. En sevdiği iki insan orada ölmüş, orada gömülmüş. Arkadaşlarımızla bir ilgisi yok. Kendi haline bırakmamız doğrudur."

Petrograt, Moskova gibi Rusya'nın büyük şehirlerinde kargaşa başladığı, askerlerin, işçilerin gösteriler yaptığı, aç kalan binlerce insanın çardan ekmek istemek için saraya ilerlerken Kazak muhafız alayları tarafından kılıçla kesilerek öldürüldüğü kulaktan kulağa duyuluyordu. Tayın ve katık paraları çoğu zaman geç veriliyordu ya da hiç alamıyorlardı. Yerli Müslümanların yardımları ve hediyeleri

azalmıştı. Ellerindeki para ve yiyecekleri temkinli kullanıyorlardı. Nöbetçi subay birkaç haftadır cuma izinleri kaldırıldı bahanesiyle camiye gitmelerine izin vermiyordu. Mümtaz Bey, “Halil, ne yapacağız, dışarıyla görüşmelerimiz kesildi, dışarı nasıl çıkacağız? Muhafız subayı Nuh diyor peygamber demiyor.” dedi.

Halil’in aklına Sultanşah’ın sözleri geldi: “Sultanşah, Rusya’da para her kapıyı açar, demişti. Muhafızın rüşvetinden kesinti yaptık. Bence izni bu yüzden kendisi kaldırdı. Biz kesintiyi kaldırırsak izinler yeniden çıkar.”

“Dene bakalım Halil, parayı alınca ne yapacaklar?”

Muhafız askerin birine, “Bir aydır ibadetimizden geri kaldık. Siz bir şeyler içerken biz de cumaya gidelim. Gelirken de komutana da bir şeyler alırsınız.” diyerek 5 ruble muhafızlar, 5 ruble de muhafız subayı için verdiğinde asker koşarak subayın yanına gitti. Döndüğünde, “Cuma izinlerinin yeniden başlamış olduğunu.” söyledi. Nöbetçi erlerin biriyle birlikte dışarıya çıktılar. Sokağın başını döner dönmez muhafız, sizi meyhanede beklerim, ibadetinizde hiç acele etmeyin, bizim için de dua edin, diyerek yanlarından uzaklaştı.

Veyisov’a, okuduğu ya da eline geçen gazete, dergi gibi yayınları kendileri için saklamasını rica etmişlerdi. Veyisov Türkiye’yle ilgili olanları okuyup onlara da çeviriyordu. Veyisov’un ticarethanesinde, birkaç müridinin yanında, giyimi Ruslara benzeyen 35–40 yaşlarında birisi vardı. Onunla Rusça tartışıyorlardı. Onlar girdiğinde tartışmayı bıraktılar. Veyisov tanıstırdı: “Molla Nur Vahidov, Kazan’da yollar idaresinde çalışmakta olup Çar’ın muhaliflerindendir.”

Vahidov, İnan Veyisov’u darıltmak istemez gibi gülümseyerek ve Mümtaz Bey’e bakarak konuştu: “Ahmet Mümtaz Albay’ın adını Türk tutsaklar ve Kurgan Müslümanlarından sıkça duymaya başladım. Kurgan’da ve Rusya’da Osmanlı tutsakları bir hayli çoğaldı. Ne yapacaklarını bilemiyorlar. Şaşkın, perişan ve dağınık durumdalar. Size bu konuda sorumluluk ve görev düşüyor. Öne geçer, toparlayıcı olursanız hem tutsaklıklarında kolaylık sağlamış hem de ülkelerimizin sosyal kurtuluşlarına da yardım etmiş olursunuz.”

“Hoş gelmiş, şeref vermişsiniz.” dedi Mümtaz Bey. “Söylediklerinize katılıyorum. Cephede tutsak olup bugün burada sağ salim ayakta kalabilenler buz dağının üstündekilerdir. Yaralı, hasta, olanların, açlıktan, kasıtlı olarak öldürülmekten kurtulabilenlerin çoğu yollarda can veriyor. Ruslar göz yumduğu için binlerce askerimiz Ermenilerce katledildi. Bütün bunları aşıp gelebilenler buralarda ölüyor. Tutsak olan askerimize yardımcı olmak isterim, ama kendimiz yardıma muhtacız. Ülkelerimizin sosyal kurtuluşlarının nasıl olacağını da anlayamadım?”

“Rusya Türklerinin sadece Çarlığın sömürgesi olmaktan kurtulmaları yetmiyor, başlarında bulunan feodal ağalardan ve insanımızı Ortaçağ karanlığında tutan İslami gerilikten de kurtulmaları gerekiyor. Sosyal kurtuluş düşüncesini tüm Müslüman ve Türk ülkelerine yaymalıyız. Bunun için Müslüman Sosyalist Komitesi adıyla kurduğum örgütü yaygınlaştırmaya çalışıyoruz.”

Mümtaz Bey, “Rus Komünist Partisi’yle bir ilişkiniz var mı?” diye sordu.

Vahidov, “Organik bir bağımız yok. Komitemizde çok değişik siyasi çevrelerden insanlar var. Ruslardan bağımsızlığımızı kazanıp kendi ülkemizde sosyalizmi kurma düşüncesindeyiz.” dedi.

“Kimler var örgütlenmenizde, neler yapmayı düşünüyorsunuz?”

“İşçi, köylü ve askerler Çar’ı devirince kiliselerin ve beylerin elindeki toprakları alarak toprağı olmayan köylülere dağıtmayı düşünüyoruz. Çar’ın imzaladığı tüm anlaşmaları reddedip bütün komşularımızla hemen barış yapılmasını istiyoruz... Şu an devam etmekte olan savaş, her tarafta binlerce işçi ve köylünün ölümüne neden oluyor, her iki tarafın kapitalistlerine çıkar sağlıyor. Bütün bunları başarsak bile yeterli olmaz. Türk toplumunun bilgisizlikten kurtulabilmesi için medrese ve camilerde mollaların sürdürdüğü gerici eğitime son verip halkımızı modern eğitim kurumlarında eğitmek gerekir.”

“Bunları gerçekleştirecek gücünüz var mı?”

“Amacımız, Kazan’ı Rus işgalinden kurtarıp sürgündeki Türk-

lerin anavatanlarına dönmelerini sağlamaktır. Bunun için öncelikle Çarlık despotizminden kurtulmamız gerekiyor. Çar'a karşı mücadele eden güçlerle mücadelemizi birleştirmemiz, kurtuluşumuzu çabuklaştıracaktır. Rus komünistleri, her ulusun kendi kaderini belirleme hakkını Çar'ın boyunduruğu altındaki Türklere tanıyacaklarını söylüyorlar. Çar'ı yıktıktan sonra Ruslarla beraber yaşayıp yaşamayacağımıza kendimiz karar vereceğiz."

"Ruslardan kurtulmayı ve onlarla birlikte sosyal kurtuluş mücadelesini hedefliyorsunuz. Kazan'dan kovulmuş Türklerin topraklarına sahip çıkmalarına Rus komünistleri razı olacaklar mı? Bu konuları etraflıca düşünmek gerekir. Sizi tanıdığımı sevindim. Görüşmelerimizin devam etmesinin yararlı olacağını sanıyorum."

Mümtaz Bey'e göre Vahidov'un düşünceleri, ütöpik yanı ağır basan bir görüştü. Budiyenni'nin Rus komünistleri hakkındaki düşünceleri daha gerçekçi görünüyordu. Budiyenni, 'Rejimler değişse bile ulusal çıkarlar değişmez, her Rus ulusal çıkarlarımızı ve sınırlarımızı koruyacaktır, değirmeni nasıl döndürebilirler?' demişti. Rus değirmeni Bakü'deki petrolle, Kazak madenleriyle, Türkmenistan pamuğuyla ve bu pazarlardan gelen paralarla dönüyordu. Hangi Rus yönetimi bu suyun akışının durmasına razı olur, gönül rızasıyla sömürgelerini terk ederdi?

Eve döndüklerinde Selahattin Albay ateşler içindeydi. Askerlik şubesinden belge alarak hastaneye götürüp muayene ettirdiler. Doktorlar 'tifüs bulaşmış,' deyip albayı hastaneye yatırdılar. Yatağına yatırıp hastanenin çıkış kapısına geldiklerinde doktorlardan birisi yanlarına yaklaştı: "Ben, Doktor Mehmet Ali, Dokuzuncu Kolordu Sıhhiye Bölüğü'ndenim."

"Burada ne arıyorsunuz? Bizi nereden tanıyorsunuz doktor bey?"

"Karargâhtaki yaralıları ihtiyat tümenimizin olduğu yöne taşıyorken Yirmi Sekizinci Tümen'le birlikte biz de teslim olduk. Burada bizim bölükten Doktor Asım'la iki sıhhiye erimiz var. Selahattin

Albayımı kolordudan tanırım. Muayene olurken yakından görüp emin olunca kendisiyle konuştum. Adınızı o söyledi.”

İyi bir sürprizdi. Mümtaz Bey, “Siz gerekli ilgiyi gösterirsiniz, bizim de gözümüz arkada kalmaz.” dedi.

“Merak etmeyin, biz hastanede yatıyoruz. Bir gözümüz albayımın koğuşunda olur. Durumu iyi görünmüyor. Tifüs bulaşıcıdır, sizlere de bulaşmış olabilir. Belirtiler baş gösterirse vakit geçirmeden gelin.”

“Tedavisi için ne tavsiye ediyorsunuz doktorum?”

“İyi beslenip dinlenirken bol alkollü içki iyi gelir.”

Eve dönerken muhafızların gittiği meyhaneye uğrayıp bir galon votka aldılar. Eve ilk kez içki alarak dönmeleri arkadaşlarını endişelendirdi ve meraklandırdı. Albaya eşlik edecek olan doktorların alkollü içki tavsiyesi nedeniyle votka aldıklarını, ilaç niyetiyle içeceklerini söyleyip yemekten sonra birer kupa votka aldılar. Mahmut içkisini çabucak bitirip, “Bu ilaç bana iyi geldi, bir kupa daha içeceğim.” dedi. İkinci kupayı da devirdikten sonra konuşmaları düzgünleşmeye başladı.

Mahmut normale dönmüş, türküsü anlaşılır hale gelmiş, başka türküler de söylemeye başlamıştı. Hamamlığın sobasını yaktılar ve yıkanıp temizlendiler. Battal’ın sırtındaki yaralar açılmıştı ve kanıyordu, Nedim’in bazı kırbaç yerleri irin bağlamıştı. Mümtaz Bey, “Halil, ben ufak bir ihmalden az kalsın kolumu kaybediyordum, bunların yarası daha ağır, hemen merhem sürmemiz lazım. Dışarıda eczane vardır, sen bulursun, vakit kaybetmeden al, gel.” dedi.

Muhafızlara iki ruble vererek dışarı çıkma izni alan Halil, bir eczane bularak yara merhemi istedi. Eczacı, ‘Sen bekle, ben hazırlayayım.’ deyip Halil’i bir odaya kapattı. Biraz sonra iki zaptiye gelerek Halil’i yaka paça zaptiye karakoluna götürdü. İfadesini alıp üzerine aradıklarında merhem için yanına aldığı parayı buldular. Halil dışarı çıkarken ilaç alacak kadar bir parayı yanına alıp kalanını hesap tuttuğu ve yazı yazdığı defter kalem gibi eşyalarını koymak

için tahtadan yaptığı kilitli çantaya koymuştu. “Sorup araştıracağız, bakalım doğru mu söylüyorsun?” deyip bir nezarethaneye tıktılar.

İçerisi nefes almakta güçlük çekecek kadar havasızdı. Yalnızca kapıdaki insan başı sığacak kadar bir delikten hava giriyordu. Dayanılması çok zor pis ve ağır bir koku vardı. İçeride bulunanlardan birisi elinden tutup kapıya en uzakta bulunan birinden sonra gelen yeri göstererek, “Senin yerin burası, paran varsa kapının önündeki yerimi sana devredebeyim.” dedi. Halil, “Parasını zaptiyelerin aldığı, suçlu olmadığını, soruşturma sonucu bırakılacağını.” söyledi. Adam, “Buraya gelip aylardır soruşturma sonucunu beklerken ömrü yetmeyen bir sürü insan çuval içinde çıkar gider, sen daha çok beklersin.” dedi ve kapının önünde oturan iriyarı birisine seslendi: “Reis, parasını zaptiye almış, soruşturma yapıp salacaklarmış!”

Reis, “Müşteri gelene kadar otursun, sonra ambara götürürsün... Son iyiliği de bizden görsün.” dedi.

Halil’in gözü içerinin karanlığına alışınca insanların kapıdan itibaren sırayla sırtlarını duvara dayayıp yere serilmiş şilte üzerine yana dizilip oturduklarını gördü. Kimi ayaklarını uzatmış oturuyor, kimi horlayarak uyuyordu. Nezarethaneye hırsız, yankesici, katil her türden adam doldurulmuştu. Bir ara dalmış olan Halil, kapı gürültüsüyle açılınca uyandı. İki zaptiyenin sürükleyerek getirdiği 20 yaşlarındaki bir genci içeri atıp gittiler. Gencin yüzü gözü kan içindeydi, haşadı çıkmış, baygın vaziyetteydi. Reis, “Serdümen” dediği teşrifatçıya, “Siyasinin parası vardır, güverteye yerleştirebiliriz.” dedi.

Teşrifatçı, Reis’in “Siyasi” dediği baygın gencin iki kolundan tutup sürükleyerek Halil’in yanına getirdi. Halil’e, “Yerin satıldı, seni parasız yere, ambara alalım. Ambar, duvarın arkasındaki merdivenle inilen yer.” dedi. “Çağrılmayınca merdivenden yukarı adımını atmayacaksın.”

“Aptes ihtiyacım var. Nereye gitmem lazım?”

“Günde bir sefer çıkarırlar. Yarın öğleye kadar tutman lazım, küçüğünü ambarda halledersin.”

Halil, aptes ihtiyacını gidermek için koğuşun arkasındaki merdivenlere vardığında bir şok daha yaşadı. Ambar dedikleri yer beş altı basamakla inilen oda genişliğinde bir hücreydi. Basamakların her birinde ikişer kişi ayakta duruyordu. Ancak bir kişinin aşağı ineceği kadar boşluk bırakılmıştı. En son gelen en aşağıdaki boş olan basamağa yerleşiyordu. Küçük aptesi olanlar yine en son basamaktan aşağı aptesini yapıyordu. Fırsatını bulanlar ya da tutamayanlar büyük apteslerini de yapmışlardı, aşağısı fosseptik çukuru gibiydi. Uyuduğunu, uyandığını anımsamadan sonunun geldiğini düşünürken zaman kavramı kafasından silinmişti. Sanki aylardır oradaydı. Adının söylenmesiyle kendine geldi. “Zaptiye seni çağırıyor. Çar’la akrabalığın mı var?”

Zaptiye amirinin odasına gidince askerlik şubesindeki üsteğmenle iki muhafız ve Mümtaz Bey’in beklediğini gördü. Zaptiye amirinin hazırladığı tutanağı üsteğmenle birlikte Halil’e de imzalattılar. Dışarı çıktıklarında üsteğmen, “Albayıma dua et. İlgilenmese cesedini bile bulamazdık. Bir daha yanına muhafız almadan kapıdan dışarı adım atmayın. Neyse ki yeterli mazeretin var.” dedi.

Halil bir şey konuşacak durumda değildi. Mümtaz Bey, ilgileri için üsteğmene teşekkür etti ve Albay Budiyenni’ye selam ve saygılarını söyledi. Eve geldiklerinde Mümtaz Bey, “Arkadaşlar, Halil şoku henüz atlatamadı, bir şey sormayın. Kendine gelince anlatır.” dedi.

Ethem, “Halil’in gelişini kutlayalım. Nohutlu pilavın yanına üzüm hoşafı da yaptım. Sofra hazır.” dedi.

Halil yemek yiyemedi. Yıkayıp uyuduktan sonra kendine gelmişti. Olanları ayrıntısıyla anlattıktan sonra, “Beni nasıl buldunuz?” diye sordu.

“Gelmiş geçmiş olsun Halil. Bundan sonra kılı kırk yarıp düşünmeden dışarı adım atmayalım. Gelmen gecikince muhafızlara söyledim. Birlikte Kurgan’daki tek ilaç merhemi hazırlayan eczaneye gittik. Önce inkâr etti. Muhafız, yalan söylediğinden emin olduğu-

nu, merhemin şube başkanının bilgisiyle alındığını, ifadesini almak için kendisini inzibat karakoluna götürmek zorunda bırakmamasını söyleyince eczacı, Halil'i yaralı çetecilerden sandığı için zaptiye-ye ihbar ettiğini, zaptiyelerin de alıp karakola götürdüklerini söyledi. Muhafız, 'Biz gelmişken lazım olan ilaçları alalım' dedi. Eczacı ilaç ve merhemi hazırladı. Para da almayıp 'Bela bana bulaşmadan şu işten sıyrılmam için başım gözüm sadakası, hayrın olsun!' dedi."

"Eczacı hayrına kimsenin parmağına bile işeyecek adama benzemiyordu. Merhemi nasıl parasız verdi?"

"Aynı soruyu ben de muhafıza sordum. 'İnzibat karakoluna gidinece başına ne geleceğini biliyordu, karakoldan içeri adımını atanı asker elbisesi giydirip batı cephesine gönderiyorlar.' dedi. Bu arada akşam olmuştu. Muhafız, 'zaptiye karakoluna gitmemiz bir işe yaramaz, oradan ancak şube başkanı çıkarabilir, sabahı beklemek zorundayız.' dedi. Hiç olmazsa sağ olduğunu, bulunduğun yeri biliyordum. Mecburen eve dönüp Battal'la Nedim'in yaralarına merhem sürüp ilaçlarını içirdik."

"Alıştıları mı bize?"

"Tam alıştıları sayılmaz. Arada bir korkuları bastırıyor. Biraz zaman istiyor. Neyse aklımız sendeydi. Sabahleyin muhafızla şubeye gidip albaya durumu anlatınca, 'Onların elinden adam almak aslanın ağzındaki avını almaya benzer, benim bir tutsakla ilgilenmem de dikkati çeker, ama sizinle oturup sohbet ettik, tanıştık, kanım kaynadı, bir arkadaşınızın göz göre göre yok edilmesi beni de üzer, siz dışarıda bekleyin, bir telefon edeyim.' dedi. Bir süre sonra çağırdı, yanına gittiğimizde bir hayli gergindi. 'Halil Çavuş'un üzerinde para bulmuşlar, sizde para olduğunu sanıyorlar. Sorumluluğum dahilinde olduğunu söylememe rağmen kiliseye bağış yaparlarsa hatırıma bırakacaklarını söylediler. Halil Çavuş'un işi zor, oraya giren sağlam çıkmaz. Hele de tutsaksa keyif için öldürürler. Paranız var mı? Yoksa Müslüman cemaatinden temin etmeye bakın, para bulamazsanız, arkadaşınızı bir daha göremezsiniz.' dedi. Albaya paramız olduğu-

nu söyleyemedim. ‘Zaptiyenin ne kadar yardım istediğini, belki cumaya gittiğimiz caminin cemaatinden beş, on ruble toplayabileceğimi’ söylemem üzerine güldü. ‘Zaptiye amirliği beş, on ruble için bu işi yapar mı? Zaptiye amirliğinden adam almanın taban fiyatı bin rubleden başlar. Bulabilecekseniz telefon edip bağışla birlikte gelebileceğinizi söyleyeyim. Bulamayacaksanız şimdiden duanızı yapın. Bir iki ay sizi oyalarlar, sonra da kayıtlarımızda böyle bir isme rastlanmadı derler. Şimdi Müslümanların yanına gidip para bulmaya çalışın, fazla da gecikmeden gelip bana sonucu bildirin.’ dedi. İyi ki paraları üzerine almamışsın. Üsteğmen ve muhafızımızla birlikte zaptiye karakoluna gittik. Üsteğmen, ‘Kiliseye yardım etmek isteyen Türk tutsak için geldiğini’ söyledi, fazla bekletmeden seni çağırdılar.”

Ethem, “Halil, iki gündür pişirdiklerim duruyor, sen yemeyince kimsenin boğazından geçmedi. Neyse kazasız, belasız atlattık ya, bu kadarına şükrederim. Haydi karnımızı doyuralım, ziyafette kara turp da var.” dedi.

Selahattin Albay’ın hastanede yattığı bir aylık sürede cuma günleri muhafızları meyhaneye bırakıp hemen hastaneye gittiler ve Doktor Asım’ı ya da Mehmet Ali’yi onun koğuşunda buldular. Dördüncü hafta gittiklerinde yatağında başkası yatıyordu. Doktorlar, “Zayıf bünyesi daha fazla dayanamadı, iki gün önce Müslüman mezarlığına defnettik. Başınız sağ olsun.” dediler.

Eve gidip olanları anlattıklarında Mahmut dövünmeye başlayıp ‘albayımı camdan atıp öldürdüler.’ dedi, yatağına uzandı ve üç gün boyunca hiç yerinden kıpırdamadan yattı.

Albayın ölümünden sonra günlük yaşamları olağan şekilde birkaç ay devam etti.

* * *

Halil, “Elbiselerinizi neden çıkardınız, sırtınızdaki yaralar nasıl oldu Battal?” diye sordu.

“Bitlenmiş, kaşınıp duruyorduk. Başımızdaki muhafız subayı, ‘Üzerinizdeki elbiseler bit kaynıyor, hepsini çıkarın, yoksa elbisele-

rinizle birlikte trenden atarım!’ diye bağırdı. Anadan üryan soyunduk, ceplerimizi boşalttılar, işlerine yarayacak para, yüzük, saat gibi beğendiklerini alıp elbiselerimizi trenden aşağı attılar. Bir istasyonda başka trene aktarma beklerken bizi gören bir Rus subayı, neden çıplak olduğumuzu sorunca, biz de olanı anlattık. Rütbesi, muhafız yüzbaşidan daha büyük olacak ki, muhafız yüzbaşıya bağırip çağırıldı. Yüzbaşı ona bir şey diyemedi, acısını bizden çıkardı. Trene bindiğimizde, ‘Şikâyet etmeyi ben size gösteririm!’ dedi. Telden kırbaç yaparak aklına estiğinde bizi dövüyordu. Beş arkadaşımız sopaya dayanamayarak öldü, üç arkadaşımız da tren hareket halindeyken kendilerini aşağı attı. Buraya geldiğimizde Nedim’le ikimiz kalmıştık. Yüzbaşı, başımıza çuval geçirip kimseye göstermeden bizi mahzene attı. Burada verilen tayın ve katık paralarımıza da Almanlar el koydu. Arada sırada küflenmiş ekmekle bir bakraç su veriyorlardı.”

“Arkadaşın hâlâ hiçbir şey konuşmadı, dilsiz mi?”

“Önceden az da olsa konuşuyordu, gelirken yaşadıklarımız sırasında dili tutuldu, bir daha da hiç konuşmaz oldu. Acı bir öyküsü var. Dinleyince insanın gözü yaşıyor. Önceleri içine kapanıktı, ağzından lafı zor alırdık, şimdi zavallının ağzı tamamen kapandı.”

“Derdi neymiş? Dünyaya bu kadar kahredecek neyi varmış?”

Battal, derin bir iç geçirip Nedim’in öyküsünü anlatmaya başladı: “Çorum taraflarında bir köy adı söylemişti, ama aklımda tutamadım, Elvan Çelebi miydi neydi? Neyse, Yunan savaşı çıktığında yeni evliymiş. Memleketinde kimi kimsesi yokmuş, mahallede bir göz oda yapmış, orada kalıyormuş. Düğününün ertesinde askere almışlar, eğitim görmeden cepheye sürmüşler. Silah kullanmayı bilmez, bilse de mermisiz tüfikle ne yapsın Nedim? Yunan’a tutsak düşmüş. Korfu Adası’ndaki tutsak kampına götürmüşler. Bir yolunu bularak kaçıp memleketine gidince oğlunu komşularda bulmuş, karısının da mezarını göstermişler.”

“Neden ölmüş Nedim’in karısı?”

“Çocuğuna bir yaşına kadar bakmış, büyüttmüş. Çocuğu evde

birakıp yevmiye işine gidip ekmeğini çıkarıyormuş. Memlekette çiğ süt emmiş insan yok mu? Yunan'a, Rus'a kızıyoruz, bizde kötü insan yok mu? Komşu bir köyden iki sütü bozuk evine girip zorla tescavüz etmiş, o da kendini tavana asmış. İp kopup yere düşünce çocuk ne bilsin anasının öldüğünü, acıkınca sütünü emmiş. Komşular iki gün sonra anasının memesini emerken bulmuşlar. Nedim memlekette duramamış, çocuğu da alıp giderken komşuları önüne geçmiş. 'Bir karış yavruyla nereye gideceksin? Biz burada bakar büyütür, evine de mukayyet oluruz, sen biraz dolaş gel, demişler. Nedim'in dışarıda, askerlik yaptığı yerden başka bildiği yer yokmuş. Balkan Savaşı'na gönüllü katılıp, savaş bittiğinde dönerken bölük komutanı, 'Nedim memleketine gidip de ne yapacaksın? Tezkere bırakıp orduda kal, yeniden ev kurar, oğlunu da yanına alırsın.' demiş. Ben alaya katıldığımda Nedim, bölüğün uzatmalı çavuşuydu."

* * *

Bir cuma günü Vahidov'u yanında kendi yaşlarında birisiyle ve Sadettin Hoca'yla sohbet ederken buldular. Onu "Sultan Galiyev, gazeteci ve öğretmen." diye tanıştırdılar. Selamlaştıktan sonra Vahidov, "Albayım bir karara varabildiniz mi?" diye sorunca Mümtaz Bey hemen cevap vermedi, caminin şadırvanındaki çeşmeden elini yüzünü yıkayıp kurulandıktan ve Vahidov'la Sadettin Hoca ve Galiyev'in oturduğu toprak ve taştan örülmüş sekinin ucuna oturduktan sonra konuştu: "Düşüncelerinizi ve kararınızı doğrudan etkilemek istemem. Yüzyıllardır Rusların tutsaklığı altında yaşayan sizlersiniz. Buraya ilk geldiğimiz günlerde Askerlik Şube Başkanı Albay Budiyenni ile Türk edebiyatı üzerine yaptığımız sohbet sırasında politikayla pek ilgilenmediğini söylemesine karşın onun politik konulardaki saptamaları, gerçeğe sizlerinkinden daha uygun geldi bana. 'Osmanlıdan diğer azınlıklar da koparsa Türklere yaşayacak toprak kalmayacak.' dediğinde ben de ona, 'Siz bizi düşünmeyin, Rum ve Ermenilerin şamatalarına da kulak asmayın, Türkler yüzyıllardır Anadolu'da kıyas edilmeyecek bir çoğunluğa sahiptir. Şu ya da bu şekilde

başımızın çaresine bakarız. Asıl siz derdinize çare arayın. Komünistler iktidar olduklarında egemenliğiniz altındaki Türklere bağımsızlık tanıyacaktırlar. Osmanlıdan beter olur, Moskova Prensiği dönemindeki sınırlarınıza çekilmek zorunda kalırsınız.’ dedim.”

Galiyev gülümseyerek Mümtaz Bey’e döndü ve “Budiyenni’nin tepkisi ne oldu sizin sözlerinize?” dedi.

“Budiyenni tepki göstermedi. Önemsiz bir olaydan söz eder gibi, ‘Rusya’nın bu tür hastalıklarla yatağa düşmeyecek kadar bünyesinin sağlam olduğunu, komünistlerin taraftar kazanmak için boş keseden dağıttıkları sözlerin bir anlamı olmadığını, Rusya’da komünistlerin iktidar olabilmelerinin de hiçbir zaman mümkün olamayacağını’ söyledi. Ben ‘olacaklarını varsayalım.’ dedim. Albay yine önemsiz bir olaydan söz eder gibi, ‘her Rus’un iktidar olduğunda Rusya’nın çıkarlarını kollamak zorunda bulunduğunu, rejim değişse bile ulusal çıkarların değişmeyeceğini, aksi takdirde değirmenin dönmeyeceğini her Rus bilir.’ dedi.”

Mümtaz Bey’e Vahidov cevap verdi: “Görüşleriniz, saptamalarınız doğrudur Mümtaz Albayım. Rusya Müslümanları yüzyıllardır Rus emperyalizminin boyunduruğu altında. Ruslar Müslüman Türklerin topraklarını işgal ederek Türkleri asimile etmeye çalışmış, çoğunu da dışarı sürmüştür. Türk hanlıklarını da kendine bağımlı duruma getirmiş. Bizim asıl amacımız, toprağından sürülmüş olan Türklerin anayurtlarına geri dönmelerini ve Rus işgalinden kurtulabilmelerini sağlamaktır. Sorun, bunu nasıl başaracağımızdır. Bunun için de eşyanın tabiatını anlamalı, gücümüzü bilmeliyiz. Çar yönetimi iktidarda kaldığı sürece bizim amacımıza ulaşmamız daha zor olacaktır. Rusya’daki Marksistler hem Çar despotizmine hem de kapitalist ve emperyalist sisteme karşılar. Ortak düşmanımıza karşı güçlerimizi birleştirmeyip Rus Marksistleriyle işbirliğinden kaçınırsak Rusya’nın boyunduruğından kurtulma şansımızı kaybederiz. Rus emperyalizmine karşı öldürücü darbeyi Rus işçi sınıfı ve mazlum Müslüman halkların birlikte mücadelesi vuracaktır. Biz bu tarihsel fırsatı yakaladığımızı inanıyoruz.”

“Bu konuda güvenceniz nedir? Nasıl bu kadar emin olabiliyorsunuz?”

“Rus Marksistleri, ulusların kendi kaderini belirleme ilkesine bağlı kalacaklarına dair söz verdiler.”

“Önemli olan, söz değil, uygulamadır. Rusların, verdikleri sözleri tutacaklarından emin misiniz?”

“Elbette ki bunun yüzde yüz garantisi yoktur, yaşayıp göreceğiz. Bu bir ortaklık konusu. Bütün umudumuzu Ruslara bağlayıp bizi kurtarmalarını da beklemiyoruz. Madalyonun öbür yüzünü de düşünerek ayrı örgütümüzü oluşturmak zorunda olduğumuzun bilincindeyiz.”

“Siz yüzyıllardır Ruslarla iç içesiniz. Ama yaşam biçiminiz, insan ilişkileriniz onlardan çok farklı. Sonra siz Müslüman bir toplumsunuz, Marksizm’le İslam’ı nasıl bağdaştıracaksınız?”

Sultan Galiyev: “İzninizle sorunuzu ben cevaplandırayım.” dedi. “Toplumlarımızın farklı değerlere sahip olduğunun farkındayız. Türk toplumu Kazan’da da Rusya ve Avrupa ülkelerinde olduğu gibi düşman sınıflara bölünmemiş. Dolayısıyla Kazan’da ve diğer Türk toplumlarında toplumun baş çelişkisi sınıflararası kavga değil. Bizim asıl kavgamız, topraklarımızı işgal altında bulunduran Rus emperyalizmiyle Türk halkı arasındadır. İslam’la Marksizm arasında ortak yönler olsa da sosyalizm öncelikli hedefimiz değil. Anadolu’yu Kazan’ı, Hindistan’ı sömüren emperyalizm bu sömürüden kendi işçi sınıfına da pay aktarıyor. Bir Alman köylüsü, Anadolu’daki toprak ağasından daha iyi yaşam koşullarına sahip. İngiliz ve Fransız işçileriyle Afgan, Hindistan işçileri arasındaki fark da açıkça ortada. Batı emperyalizmi kendi işçi sınıfına pay verirken sömürgelerindeki işçi ve köylüler çifte baskı ve sömürü altındalar. Şunu ifade etmek isterim, emperyalist ülkelerin işçi sınıfları devrimci özünü yitirerek tutuculaşmışlardır.”

“Sultan kardeşim, işçi sınıfının siyasi mücadelesi, sömürge halkların kurtuluş mücadeleleri gibi konularla, açık söylemek gerekirse, tutsak düşene kadar ilgilenmemiştik. İlk Tiflis’te kulağımıza gel-

meye başlamıştı. Son aylarda ise her yerde duymaya başladık. Bizi ilgilendirmedigi için pek kafamızı yormamıştık. Yeterince bilgi sahibi olmadığımızdan ancak mantık ve aklımızla sohbete katılabiliyoruz. Sözleriniz pek yabana atılacak gibi değil. Avrupa sattığı mallarla, verdiği borç paralarla bizi ilğimize kadar sömürüyor. Avrupa işçisinin de bu sömürüye pek itirazı olduğunu sanmıyorum.”

“Ortak yönlerimiz çok fazla. Aynı kökenden gelmiş olmamızın yanı sıra, dilimizde, inancımızda, yaşam biçimimizde de benzer yanlarımız ağır basıyor. Biz Rusya’nın fiili işgali altındayız, halkımızın çoğunluğu anayurdundan sürülmüş durumda. Emperyalizm aynı amaçla sizin topraklarınızı da ele geçirmek istiyor.”

“Aramızda benzer yönlerin bulunması gayet doğaldır. Gelecek için de ortak idealleri, tasaları paylaşabiliyoruz. Aramızdaki kardeşliğe dayanarak sizi eleştirmemden rahatsız olmazsınız umarım.”

Vahidov, “Altın yere düşmeyle pul olmaz, demiş atalarımız. Rusya’daki her Türk, Osmanlı Türk’üne ağabey, baba gözüyle bakar. Sizin yol göstericiliğiniz, eleştiri değildir, başımız, gözümüz üzerinedir.”

“Sultan kardeşim, ‘Sömürgelerin kurtuluşu sağlanmadan Batı işçi sınıfı devrim yapamaz.’ demişti. Bu doğruysa Rus Marksistlerinin sizin Rusya’dan kurtulmanıza destek olmalarını beklemeniz çelişki değil mi?”

“Çarlık despotizminden kurtuluş için Çar’a muhalif Ruslarla birlik olmamızdan başka çaremizin olmadığına inanıyoruz. Bu arada sizin kişisel durumunuzu da değerlendirelim isterseniz. Tutsaklıktan kurtulmanız için savaşın bitmesini beklemenizi uygun görmüyoruz. Size kimlik ayarlarız.”

“Burada kader birliği yaptığımız arkadaşlarımızla birlikte yaşıyoruz. Bir an önce tutsaklıktan kurtulup ülkemize ulaşmak istiyoruz. Arkadaşlarımdan ayrı kurtuluş çareleri düşünmem mümkün değildir. Bizim kafamız, yüreğimiz Anadolu’da. Serdar’la Tiflis’te bu konuyu konuşmuştuk, çok riskli olabileceğini söylemişti.”

“Arifzade Serdar mı? Arif Bademi’nin büyük oğlu. Kazan Türk’ünün kurtuluş mücadelesine gönül vermiş, inançlı ve fedakâr bir arkadaşımızdır. Bize karşı biraz soğuk durur. Babası, İsmail Gaspıralı’nın ekibinde Türklerin birliği için uzun yıllar emek verdi. Rusya Müslümanlarının bir araya gelmesi için Kafkasya’daki Kazan Türklerinin temsilciliğini uzun yıllar yürüttü. İsmail Gaspıralı’nın ölümünden sonra o da evine çekildi, zaten hayli yaşlanmıştı. Şimdi o görevi Serdar yürütüyor. Aslında hepimizin ideali aynı. Bazı görüş ayrılıklarımızı ön plana çıkarmayıp ortak ideallerimiz etrafında güçlerimizi birleştirmemiz gerekiyor.”

“Serdar Ruslara güvenmiyor. ‘Komünizm, mücadelemizi sekteye uğratmak için Rusların oyunu.’ diyor.”

Vahidov “Onlarla nihai hedefimiz aynı olmasına rağmen gidiş yollarımız farklı.” dedi. “Biz de Gaspıralı’nın görüşlerini ve çalışmalarını saygıyla anıyoruz. Görüşünün ve çalışmalarının temelini Türklerin düşüncede ve dilde birliği oluşturuyordu. Bu düşüncelerini Kırım’da yayımladığı *Tercüman* adlı gazetesinde ölümüne kadar sayıyordu. Ama ayakları yere basmıyor. İçinde bulunduğumuz koşulları doğru saptamadan atacağımız adımlar bizi düş kırıklığına götürür. Bugün Rusya’yı yok sayarak başarıya ulaşmamız olanaksızdır.”

Ethem, Mümtaz Albay’ın verdiği görevle, olan biten hakkında şu raporu hazırladı:

Müslüman Komünist Komite milliyetçi görüşlerinden ödün vermiyor ve bir yandan da Bolşeviklerle görüşmelere devam ediyor. Bolşeviklerin ayaklanmasına olanca güçleriyle hazırlandılar. 24 Ekim’de Kazan Garnizonu’ndaki Vahidov ve Yakupov’un alayları Bolşeviklerin yanında yerlerini aldı. Kazan barut fabrikasında çalışan Müslüman işçilerden oluşturulan Müslüman Kızıl Muhafızlarla Veyisov’un müritlerinden oluşturduğu alay da Bolşeviklerin yanındaydı. Türklerin çoğunluğu, yaşananları Rusların kendi içindeki hesaplaşmaları olarak görüyor, olaylardan uzak duruyordu. 25 Ekim sabahı Kazan’ın

tüm kent ve kırsalındaki kilit noktaları Bolşeviklere bağlı güçler tarafından işgal edildi. Petersburg'un kilit noktaları da Bolşevik güçlerce ele geçirildi ve Geçici Hükümet üyelerinden yakalananlar tutuklandı. Bolşevik Partisi lideri Lenin öğleden sonra Petersburg Sovyeti'nde "İşçi ve köylü devriminin zaferi"ni ilan etti. Aynı gün akşamı Tüm Rusya Sovyetleri kongresinde Rusya'daki bütün iktidarı işçi, köylü ve asker Sovyetlerinin devraldığı duyuruldu. Ertesi gün işçi köylü hükümeti görevine başlayarak bir dizi kararlar aldı. Böylece Bolşevikler, Sovyetler yoluyla kan dökmeden tüm Rusya'da iktidarı ele geçirmişti. Sovyet Halk Komiserleri Konseyi 24 Kasım'da Müslüman Türklere yaptığı çağrıda, geniş anlamda dinsel özgürlük sözü verip milli varlıklarını hiçbir engelle uğramadan düzenleyebileceklerini açıkladı.

Kasım 1917, Kurgan

Ekim Devrimi'nden sonra Mümtaz Albay'ı görüşmeye çağıran Budiyenni, "Artık serbest olduklarını" söyledi: "Haklıymışsınız, derya içinde deryadan habersiz yaşıyormuşuz, ama siz de benim sözlerimi unutmayın. Artık özgürsünüz, kapınızda muhafız olmayacak, dışarı çıkmak için kimseden izin almayacaksınız. Katık, tayın parası da yok. Başınızın çaresine kendiniz bakacaksınız. İster burada kalın, isterseniz memleketinize dönün. Bence ortalık durulana kadar bekleyin. Araç bulamayacağınız gibi yollar eşkıya, başıbozuk, asker kaçaklarıyla dolu. Devlet düzeni kalmadı... Sizin memleketinize dönme umudunuz var. Ben ne olacağım, ne yapacağım?"

Kurgan'da Bolşevik devrim şiddete ve yağmaya dönüşmüştü. Kurgan İşçi, Köylü ve Asker Sovyeti'ni kendilerini yeni rejimin temsilcisi sayan mahpustan salıverilmiş serseriler, asker kaçakları ve başıbozuklar ele geçirmişti. Başlarındaki, Halil'in zaptiye nezaretinde gördüğü, Reis denilen serseri, işçi sınıfı adına kendi diktatörlüğünü kurmuş, Kurgan'ı yağmalyordu. İnsanların evlerinde bulunan, üzerlerinde taşıdıkları para ve ziynet eşyasına "*Devrim adına*" el konulduğu duyurulmuştu. Komiteye teslim etmeyenler "*Sovyet Dev-*

rimi'nin düşmanı" ilan ediliyor ve yine kendilerinin kurduğu mahkemelerin kararıyla kurşuna diziliyordu. Devlet memurları bir anda Bolşevik olmuştu. Hırsızlıklarını "*Sovyet iktidarının yüce çıkarları*" adına yapıyorlardı.

Aslında ortada ne devlet ne de Bolşevik Partisi vardı. Eskiden düzeni sağlayan devlet otoritesi gitmiş, yerine bir disiplin konulamamıştı. Tam bir kaos yaşıyordu. Sovyet iktidarı adına yapılanların dışında hırsızlık, yağma ve cinayetler her yanı kaplamıştı. Rüşvete alışkın olan memurların çekindikleri, korktukları kimse kalmamıştı, şimdi rüşveti açıkça pazarlık yaparak alıyorlardı. Bolşevik Partisi ve Sovyet yöneticileriyle devlet memurları Rus kökenlilerdi. Türkler ise olanları sadece izliyordu. Çar'ın devrilmesinden sonra Vahidov'un önerisi ve desteğiyle kurulan Kurgan Tutsak Türkler Örgütü'nün Genel Sekreterliğini Mümtaz Bey yürütüyordu. Zaman zaman Müslüman Komünist Komitesi Merkezi'nin bulunduğu Kazan'a gidiyorlar ve orada komitenin binasındaki misafirhanede kalıyorlardı.

Mart 1918, Kurgan

Tutsaklıkları sona ermişti ve Türkiye'ye dönebilme çarelerini arıyorlardı. Kazan Merkez Müslüman Komitesi'nde Vahidov'la sohbet ettikleri bir sırada, 35 yaşlarında, saçları dökülmüş, gözlüklü birisi içeri girdi. Vahidov'la tanışık oldukları belli oluyordu. Vahidov geleni tanıştırdı: "Mustafa Suphi Yoldaş'ı sizlere tanıştırayım. Komünist Partisi Moskova yöneticilerindendir, aynı zamanda Merkez Müslüman Komite'nin dış propaganda Türkçe bölümünün sorumlusu ve Türkçe yayın yapan *Yeni Dünya* gazetesinin de baş redaktörüdür."

Suphi'nin Bolşevik iktidarında önemli bir kişi olduğu belli oluyordu. Ellerini sıktı ve "Yoldaşlar, Sovyet Cumhuriyeti toprakları üzerinde emperyalist savaştan kalma çok sayıda Türk tutsağı var. İşçi köylü devrimimizi Anadolu'ya yaymamız için bu yoldaşlardan yararlanabiliriz. Devrimimizi kavramış olanları propaganda ve örgütlenme

için İstanbul'a gönderiyoruz. Partimiz, Türkiye'de de devrimin gerçekleştirilmesine büyük önem veriyor. Proletarya iktidarını kendi ül-kemizde de kurmamız için sizi de aramızda görmek isteriz."

Mümtaz Bey, "Bizim bir an önce memleketimize dönmemize yardımcı olursanız seviniriz." dedi.

Suphi, "Osmanlının feodal gericiiliğinden ve sırmalı paşaların şerrinden kaçarak Rusya'ya iltica etmiştim. Proleter devrimcinin yur-du, işçi sınıfının iktidarda olduğu yerdir. Yoldaşlar, şu sıra çok yo-ğun örgütlenme ve yayın çalışmaları içindeyim. Komünizmin ana-yurdunu emperyalist ve gerici saldırılardan korumak, yapılacak iş-leri saptamak amacıyla acilen Moskova'ya gitmem gerekiyor. Sizlerle ileride tekrar görüşüp memlekete dönmeniz için yardımcı olacağım." diyerek ayrıldı.

Galiyev ve Vahidov, kendileri Komünist Partisi'ne üye olsalar da başkalarını üye olmaları için teşvik etmiyor, insanları Rusların bu-lunmadığı ya da Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde örgütlendirip bir araya getirmeye çalışıyorlardı. Moskova'da toplanacak Müslü-man Emekçiler Konferansı'na Mümtaz Bey'le Ethem ve Halil, Kur-gan delegesi olarak gidecekti. Yetki belgeleriyle birlikte üç kişilik tren biletini de göndermişti Vahidov.

Biletleri, konferansın başlamasından bir hafta öncesineydi. Yo-lun normalde beş gün sürdüğünü, arıza, olağanüstü durumlar or-taya çıktığında bir hafta, on günü bulabildiğini söylediler. Hazırlanıp istasyona vardıklarında çalışır durumda bir yolcu treninin beklediğini gördüler. Mümtaz Bey, "Arkadaşlar, talihimiz iyi gitmeye başladı, trenimiz erken gelmiş, hareket saatini bekliyor, hemen yerimize ge-çelim." dedi.

"Herkesin lafına kulak asmamalı, nasıl olsa geç geliyor diye dav-ransaydık treni kaçıracaktıydık." diyen Ethem, onlar binerken tren hareket edince, "Bizi bekliyorlarmış herhalde!" diye bitirdi cümlesini.

Mümtaz Bey keyifle gülerek, "Artık protokolden sayılırız, Sov-yetler Kurgan delegasyonunu yolda bırakacak değil ya!" dedi.

Trenin kompartımanları, koridorları değişik milliyetlerdeki tür-

l  çeşit kıyafetler giymiş insanlarla doluydu. Onlar gibi yeni binip de yerlerini arayanlar, kompartımanları sürekli dolaşan satıcılar vardı. Trenin takırtısı yanında insanların bağırarak konuşmaları, satıcıların  ı ırtkanlıkları, koridorlara, kompartımanlara ba lanmış koyun, keçi, domuz, tavuk, hindi, köpek gibi  rken hayvanların ba ırtıları korkunç bir gürültü oluşturuyordu. Biletlerinde yazılı olan numaralı yerlerini güçlükle buldular. Ama birkaç Çinli onların yerlerine oturmuştu. Mümtaz Bey, cebinden biletleri çıkarıp oturanlara gösterdi ve kalkmalarını söyledi. Adamların hiç istifini bozmamaları  zerine Ethem, bağırarak birinin kolundan tutup kaldırmaya çalıştı. Bunun  zerine yanındaki arkadaşı koynundan  ıkaradı ı iki ucu da keskinle tirilmi  palayı onlara doğru savurmaya başladı. Eliyle sakın olmalarını işaret eden Mümtaz Bey kompartımandan koridora çıkınca, “Arkadaşlar kavgaya gerek yok, görevlilere söyleyelim, onlar kaldırırlar.” dedi.

Biraz sonra bilet kontrolü yapan kondüktör gelince, numaralı yerlerini kapıların kalkmadıklarını, üstelik kılıçla üzerlerine saldırdı ını söylediler. Kondüktör kapıdan içeri baktıktan sonra onlara dönüp onların biletlerinde yanlışlık olmadığını, trene on beş gün önce binen Çinliler olduğunu söyledi. Mümtaz Bey biletlerini gösterdi. Kondüktör, bindikleri trenin    gün r tarla geldiğini, onların treninin bir gün sonra burada olacağını, trene biletsiz bindikleri için onar ruble ceza ödemeleri gerektiğini söyledi. Ortada ceza gerektirecek bir durum bulunmadığını söylediklerinde kondüktör trene kaçak bindikleri için tren zaptiyesine söylerse tutuklanacakları korkusunu veriyor ve bir yandan da pazarlık kapısını açık bırakıyordu. “Trene kaçak bindi iniz için ceza uygulamak zorundayım. Kasıtlı bir durum olmadığı için cezanızı yarı yarıya kesece im, bana daha fazla zorluk çıkarmayın.” dedi. Niyetinin onların durumundan yararlanıp para koparmak olduğunu anladılar. Moskova’da Müslüman Emekçiler Konferansı’na katılacak Kurgan delegasyonu olduklarını, gecikmeleri halinde bunun sorumlusu olacağını söyle-

yince ne koparırsa kârdır mantığında olan kondüktör, Halil'in elindeki üç rubleyi kapıp "Ceza makbuzları yanımda değil. Ben sonra keserim." diyerek diğer yolcuların biletlerini kontrole başladı.

Tren, Kurgan'dan sonraki Sadring İstasyonu'nda durduğunda akşam olmak üzereydi. Kendilerini bu hengâme içinden dışarı atarak derin bir soluk aldılar. İlerideki bir çeşmenin önünde kuyruğa girmiş insanlar su içip ellerindeki boş kapları dolduruyordu. Onlar da sıraya girdiler. Üzerinde resmi kıyafeti olan birisi, elindeki bir makbuz koçanıya gelerek çeşmeden su içenlerden para istedi. Bir süre tartıştıktan sonra herkes su parasını ödemek zorunda kaldı. İstasyon görevlisi de durumdan yararlanmak istiyordu. Demek yolsuzluk Rusya'nın her yanını kaplamıştı, herkes tuttuğundan bir şeyler kapmaya çalışıyordu. 20'şer kapık verdikten sonra boş kaplarını doldurup ellerini yüzlerini yıkadıktan sonra bir ağacın gölgesine oturup karınlarını doyurdular. Ethem yolda yemek için ekmek arasına kumanya hazırlamıştı. Yiyeceklerini kendilerinin temin etmeleri gerekiyordu. Kasadaki paraları azalmıştı ve üzerine de koyamıyorlardı. Mümkün olduğunca masraf etmeden gidip gelmeliydiler. Yemekten sonra etraflarına bakınırken Türkçe konuşan insanların gelip geçtiğini gördüler. Burası bir Tatar köyüydü. Bir grubun yanına yaklaştılar ve selam verip kendilerini tanıttılar. Onların da Moskova'ya gidecek Sadring delegasyonu ve uğurlamaya gelen yakınları olduğunu, trenin gecikeceğini anlayınca evlerine döndüklerini öğrendiler. Onların, "Trenin gelmesine bir gün var, bir günü burada geçiremezsiniz, eve gidelim konuğumuz olun." önerisini sevinerek kabul ettiler.

Evler Kurgan'daki gibi şehrin dışına kurulmuş derme çatma barakalardan oluşmuştu. Yoksulluk her yönden kendini gösteriyordu. Keçi ve koyunlarla birlikte bir kapıdan içeri girdiler. Koyunların kaldığı yerden çitlerle ayrılan, ocakta yanan odunun aydınlattığı geniş bir odada buldular kendilerini. Ocağın önüne serilen kilimlerin birinde yaşlı bir kadın oturmuştu ve elindeki maşayla yanan odunları

karıştırıyordu. Onun yanında, kilimin üzerinde kıvrılmış yatan 4-5 çocuk kafası görölüyordu. Genç bir kadın odanın bir bölümüne kurulmuş olan tezgâhta kilim dokuyordu. Ailenin yiyeceği un, buğday, hayvanların yemi çuvalanıp bir duvar dibine yığılmıştı. Oyma ağaçlardan yapılmış bir ambarın üzerine yatak yorgan serilmişti. Ambarın kenarlarına toprak küpler ve ağaç fiçılar dizilmişti. Ocağın duvarına açılan bir kertmeye birkaç cam şişeyle toprak tencereler dizilmişti. Onları evine konuk olarak alan Musa, içeridekilere “Destur, konuklarınız vardır.” diye seslendi. Tezgâhtaki genç kadın, ocağın yanındaki kilimin üzerinde uyuyan çocukları kaldırıp ambarın üzerindeki yatağa taşıdı. İçine ot doldurulmuş iki yastığı duvara dayayıp kilimlerin üzerine de iki minder serdi. Evin başköşesi konuklar için hazır edilmişti. Kadın, “Hoş gelmişsiniz, başımız, gözümüz üzerine.” dedi.

Musa evdekileri tanıttı. ”Bu anam olur, ben bildim bileli bu ocağı karıştırır durur, ömrü nerdeyse bu odanın içinde geçmiştir. Diğeri de gelinim olur, çocukların anası.”

Ocaktaki közleri karıştırmaya devam eden yaşlı kadın sordu: “Nereden gelip nereye gidersiniz?”

“Kurgan’dan gelip Moskova’ya gideriz ana.”

“Erzurum yakın mıdır size? Çar alıp Erzurum’a, Osmanlıyla savaşa götürdü Selahattin’imi, aha şu çocukların babasını gördünüz mü oralarda? Savaş bitmedi mi daha?”

“Savaş bitti ana, Selahattin yoldadır şimdi. O da yakında gelir.”

Kadınların ve çocukların gözünde bir umut ışığı parıldadığını gördü Halil. Çocukların gözlerine tekrar baktı. Köprüköy’den Hasankale’ye giderken atının ayağına takılan ağzı ve gözü açık kalmış ölü Rus askerinin gözlerini gördü. Adı belki İvan, belki Rostov, belki de Selahattin’di. Halil, ocağın karşısında oturduğu yerde kıvranıp durdu, sabaha doğru dalmıştı.

Sabahleyin Mümtaz Bey’in sesiyle uyandılar ve gecikmeden is-

tasyonun yolunu tuttular. Öğleye doğru kapısı, penceresi salkım saçak insanlarla dolu bir tren, istasyona girdi. Trene binip yerlerini bulduklarında yine başka insanlar oturmuştu. Bu tren de Rusya'nın Çin sınırından kalkıp Moskova'ya gidiyordu. Yolcuların arasında Asya'nın ortasında ve doğusunda yaşayan halkların her birinden insanları bir arada görmek mümkündü.

Çoğunluğu Moskova'daki konferansa katılacak olan Türk ve Müslüman şehirlerinden gelen Kırgız, Yakut, Kalmuk, Çuvaş, Türkmen, Tatar delegelerdi. Birbirlerine, kendi lehçeleriyle, konferansla ilgili bir şeyler anlatıyorlardı. Giyimleri, özellikle başlıkları birbirinden çok farklıydı. Kimilerinin başında takke, sarık, kavuk, kimilerinde kalpak vardı. Kimileri sınırda trene binmişlerdi, bir aydır yoldaydılar. Ara yerlerden gelenlerin çoğunun biletleri numarasızdı. Ayakta yolculuk ediyorlar, boşalan yerleri kapıp sahibi gelene kadar uyuyorlardı. Onların yerinde oturanlar da bir Türkmen delege grubundandı. Halil'lerin ellerinde biletle kompartımana girdiklerini görenler, birbirini dürtükleyip uyandırdılar ve kalkıp kompartımandan çıktılar.

Beş gün süren yolculuk sırasında tren her durduğunda kompartımana doluşan satıcılar ve dilencilerin bağırış ve yakarmaları yüzünden gözlerini kapatamıyorlardı. Yolcuların hepsi de su ve yiyeceklerini yanlarında getirmişti. Bir şey almasalar da satıcıların biri çıkmadan diğeri giriyor, ısrarla bir şeyler satmaya çalışıyordu. Yolculuğun çoğu zamanını yanlarındaki Türkmen ve Kırgızlarla tanışıp sohbet ederek geçirdiler. Türkiyeli olduklarını öğrenince daha çok itibar ettiler.

Moskova'ya vardıklarında trenden inen delegeleri Vahidov karşıladı. Rusça, Türkçe karışımı bir dille bağırarak delegeleri toplamaya çalışıyordu. Topluca, akşam kalacakları ve konferansın toplanacağı Moskova Irmağı'nın kenarında bulunan binaya gittiler. Bir okulun dershaneleri, ranzalar yerleştirilerek yatakhaneye, zemin katı da yemekhaneye dönüştürülmüştü. İsteyenler yemek zamanı burada

kuyruğa girip yemeklerini yiyebilecekti. Konferans ertesi gün başlayacaktı. Ethem, “Bu kadar yolu kuyruğa girip iki kap yemek yemek için gelmedik herhalde, hiç olmazsa etrafı dolaşıp gezelim.” dedi.

İnsanların gezip toplandıkları, kalacakları yerin yakınında bulunan ve artık *Kızıl Meydan* denilen geniş bir alana çıktıklarında dünyanın dört bir yanından gelmiş insanların kıyafet ve renk cümbüşüyle karşılaştılar. Çinliler, Fransızlar, Almanlar, Araplar ve Türklerin değişik lehçeleriyle konuşanlar gruplar halinde toplanmışlar, hararetli tartışmalar yapıyorlardı. Kırgız heyeti kendi aralarında neredeyse kavgaya varacak şekilde tartışıyordu. Birisi İslam’la sosyalizm arasında benzer yanlar bulmaya çalışıyor, İslam’ın altın çağı olan Hazreti Muhammet dönemiyle bugünkü Bolşevik iktidarı arasında benzerlikler göstermeye çalışıyordu. Hazreti Muhammet’in yoksullardan yana olduğunu, kölelere iyi davranılması gerektiğini söylediğini, savaşlarda şehit olanların kadınlarının ortada kalıp zinaya sürüklenmelerini önlemek için birçok kadını korumasına aldığını anlatıyor, Hazreti Vladimir Lenin’in de toplumun daha güzel yaşaması yönünde düşüncelerinin olduğunu anlatıyordu.

Trende tanıştıkları, başlarında kavuk bulunan Türkmen temsil heyetiyle kalpaklı bir Kırım Tatar grubunun yanlarına varıp selam verince tartışmalarına ara verip hepsi selama karşılık verdiler. Adını Hüsrev Bay olarak tanıtan Tatar grubunun lideri, tokalaştıktan sonra, “İyi adam lafının üzerine gelirmiş, biz de Osmanlıyı tartıştık, daha fazla tartışmaya gerek kalmadı, en doğru bilgiyi siz verirsiniz.” dedi.

Kimi zaman Tatarca, kimi zaman Rusça, kimi zaman Türkçe bazen de el kol işaretleriyle konuşarak anlaşabiliyorlardı. Osmanlının son durumu hakkında çelişkili haberler geliyordu. Kimi, Osmanlı ordularının dağıldığını, İstanbul’da toplanan asker kaçaklarının kurduğu asker Sovyet’inin idareyi ele geçirdiğini, sultanın ve hükümet üyelerinin akıbetlerinin meçhul olduğunu; kimi de Enver Paşa’nın yeniden örgütlediği Osmanlı ordularının İngiliz ve Fran-

sız ordularını dağıttığını, İngiliz ve Fransızların tek yönlü ateşkes ilan edip Enver Paşa'dan mütareke istediklerini söylüyordu. Tatarlara kesin bir bilgi veremediler. Onlardan bir farkları olmadığını, Kurgan Müslüman emekçilerini temsilen konferansa katılacaklarını söylediler. Hüsrev Bay, giydiklerinin Osmanlı Türklerine benzediğini, arkadaşlarının has Karadenizli olduğunu söyledi. Kurgan'da kurdukları Tutsak Türkler Örgütü'nün bürosundan dışarı görüşmelere gittiklerinde üzerlerinde Osmanlı askeri kıyafetinin bulunmasına özen gösteriyorlardı. İş Mümtaz Bey'le Halil'in üzerinde kaldığı için kimisinden keş, kimisinden başa ve omuzlara takılan armalar, kimisinden pantolon toplayarak iki takım kıyafet oluşturmışlardı. Ethem, Karadeniz usulü kıyafet toplamıştı, devamlı onu giyiyordu. Siyah pantolon altına Aydın Yarbay'ın çizmelerini giymişti. Üzerine siyah bir cepken altında beyazla karışık çizgili bir gömlek giymiş ve başına da siyah bir poşu takmıştı. Durumlarını açıkladıklarında daha bir candan ilgi gösterip sorular sormaya devam ettiler. Kırımli grup, Osmanlı ordusunun başında ve hükümette Enver Paşa Hazretlerinin bulunduğunu söyledi. Adının Keşşaf Muhtarov olduğunu söyleyen Merv temsilcisi, kavuklu, kara sakallı Türkmen ise Osmanlı işçi, asker ve yoksul köylülerinin Osmanlı saltanatına son vererek Osmanlı toprağında devrim yaptığını, İstanbul asker ve işçi Sovyet'inin Mustafa Suphi Yoldaş'ın başkanlığında kurulan Şuralar Hükümeti'nin, devleti yönettiğini iddia etti. Türkmen temsilcinin iddiaları karşısında Halil'ler şaşırılmıştı. Ethem, "Albayım hadi ben mutfaktan dışarı çıkmıyorum, siz hiç duymadınız mı? Türkiye altüst olmuş, bizim haberimiz yok." dedi.

Mümtaz Bey, "Ortada fol yok, yumurta yokken nereden çıktı bu Türkiye'de devrim olduğu hikâyesi? Uçan kuştan esen yelden haber almaya çalışıyoruz, öyle bir şey olsa kulağımıza gelirdi." dedi ve Muhtarov'a döndü: "Nereden duydun Türkiye'de devrim olduğunu? Bu kadar ısrarlı olduğuna göre sağlam bilgin olmalı."

Muhtarov, kendinden emin bir şekilde, Türkmenistan'da dev-

rim yapmaya gelen Bolşevik Partililerin başında bulunan Suphi Yol-
daş'tan duyduğunu söyledi. Osmanlı heyetinin geldiği haberi yayılmış,
çevreleri Azeri, Kırgız, Yakut temsilcilerle dolmuştu. Herkes ken-
di lehçesiyle bir şeyler anlatıp sorular soruyordu. Onlarda ise ayak-
ta duracak hal kalmamıştı, gözlerinden uyku akıyordu. Sohbeta ak-
şam yatakhane devam etmeyi kararlaştırarak kalacakları yere doğ-
ru yürüdüler.

5 Kasım 1918, Moskova

Merkez Müslüman Komünistler Kongresi'ne Kurgan Müslü-
man Tutsakları delegasyonu olarak bu tür toplantıların yapıldığı
Kremlin Sarayı'ndaki tiyatro salonuna giderken sarayın giriş kapı-
sının bulunduğu Moskova İrmağı'nın üzerindeki köprüye yöneldiler.
Suphi, gelen delege ve konuklarla tek tek ilgilenip adlarını defteri-
ne yazıyordu. Yanına vardıklarında onları coşkuyla karşılayıp ya-
nındaki arkadaşlarıyla tanıştırdı: "Yoldaşlar sizi bekliyordum. Ak-
şama konuğumsunuz. Galiyev Yoldaş'ı da çağırdım. Adresimi ya-
zın. Belki bir daha görüşemeyiz. Benim hemen ayrılmam gerek." dedi
ve aceleyle Kremlin'e girdi.

Yatacakları yeri öğrendikten sonra tiyatro salonunda Ekim Dev-
rimi'ni konu alan bir tiyatro izlediler. Akşam, Suphi'nin evinin bu-
lunduğu Puşkin Caddesi'nde yürürken Galiyev'le karşılaştılar ve bir-
likte gittiler. Kapıyı açan Suphi onları hemen hazır olan sofraya da-
vet etti. Tabaklarına balık ve salata koyduktan sonra konuşmaya baş-
ladı: "Sizden ayrıldığımda parti merkez komitesinin toplantısına ka-
tılıp Merkez Müslüman Komünistleri'nin konferansı ile ilgili görüş
alışverişinde bulunduk. Parti genel merkezi Müslüman dünyasının
devrimine büyük önem veriyor. Galiyev Yoldaş'la da bu konuda aynı
şeyleri düşündüğümüz halde ifade ediş biçimlerimizin farklı olma-
sı nedeniyle birbirimizi yanlış anlayabiliriz endişesindeyim. Yanlışlıkla
atılacak bir adım bizleri geri dönmeyecek yerlere götürür. İşçi sı-
nının enternasyonal dayanışmasıyla burjuva milliyetçi düşünceler

birbiriyle asla bağdaşmaz. Bunlara göz yumulursa tavizin sonu gelmez. Proleter devrimci önderlikten yoksun bir milliyetçi hareket, sonunda kapitalistlerin inisiyatifine girer.”

Suphi, “Bolşevik Partisi genel merkezinin Tatarların bağımsızlık taleplerine karşı olduğunu” söylüyordu. Bolşevikler, “Çarlığın sömürgeleştirdiği Türk topraklarının isim değiştirerek yoluna devam etmesini” istiyordu.

Galiyev, “Yeryüzündeki toplumların gelişimleri birbirinden farklıdır. Doğu toplumlarındaki üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak değer yargıları Batı’dakinden farklıdır. Birinde toplum derin sınıf kavgalarıyla bölünmüşken diğeri varlığını toplumsal dayanışmayla sürdürmektedir. Kapitalist ilişkilerin yaşanmadığı Doğu toplumlarında sınıflar, sınıflararası kavga ve toplumu sosyalist düzene götürecektir öncü bir işçi sınıfı yoktur. Olmayan sınıflara hayali roller biçip polis ve asker gücüyle sosyalist toplum düzenini kurmaya çalışmak, bizi ileride içinden çıkılmayacak sorunlarla karşı karşıya getirir. Sovyet devrimini genel kural haline getirip her topluma uygulamak yerine, var olan duruma uyan çözümler bulmalıyız. Açık söylemek gerekirse Müslüman toplumların milli kurtuluş mücadelelerine destek olursak işçi sınıfı iktidarlarına daha sıcak bakmaları sağlanabilir. Bu şekilde onların toplumsal kurtuluş ve kalkınmalarına öncülük edebiliriz.”

“Galiyev Yoldaş, devrimi aşamalara ayırmak yalnızca toplumlara zaman kaybettirir.”

“Kapitalist ilişkilerin yaşanmadığı, sömürge olan toplumları sosyalizme nasıl ulaştıracaksınız?”

“Proleter devrimci ruha sahip olan Rus işçi sınıfı sosyalizme erişmeleri için o toplumlara önderlik yapacaktır. Buralarda sosyalizmin geleceğini küçük burjuva aydınlara teslim edemeyiz. Çarlığın sömürge toplumları, kendilerine öncülük edecek Rus işçi sınıfıyla bütünleşmezlerse özgürlüklerine asla kavuşamazlar.”

“Bolşevikler, Rus Komünist Partisi denetiminde olmayan hiç-

bir harekete güven duymuyorlar. Sömürgelerindeki kurtuluş hareketlerinin Türklerin birliğini sağlayacağından korkuyorlar. Açıkçası sömürgelerin ellerinden çıkacağını bildiklerinden ulusal kurtuluş hareketlerini milliyetçilikle, Sovyet devrimine düşmanlıkla suçluyorlar. Bu onları Büyük Rus şovenizmine götürmez mi?”

“Galiyev Yoldaş, insanlık tarihinin en büyük devrimini başarmış olan Rus işçi sınıfı, ezilen doğu haklarının kurtuluşlarının sağlanmasında da öncülük ederken kazandıracağı devrim ruhu, ulusların kendi kaderini tayin hakkının milliyetçi bir şovenizme dönüşmesinin önlemini almak zorundadır. Bu sorunu doğru tahlil edip tavır almazsak ayrılıkçı burjuva eğilimlerine fırsat vermiş oluruz.”

Suphi'nin Türklerin bağımsızlık ve topraklarına geri dönüş gibi en doğal isteklerini Rus devrimini yıkmaya yönelik emperyalist saldırılar olarak değerlendirmesi, Bolşeviklerin devrim öncesinde verdikleri sözleri unutarak ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını da rafa kaldıracaklarını, çarlığın sömürgeleştirdiği toprakları terk etmeye niyetlerinin olmadığını işaret ediyordu. Galiyev izin istedi: “Suphi Yoldaş, izninizle biz kalkalım. Vakit hayli ilerledi. Konferansa zamanında yetişmek gerekir. Yemek ve sohbet için sağ olun.”

Mümtaz Bey ayrılırken “Suphi Yoldaş, yemek ve sohbet için teşekkür ederiz. Sizden çok şeyler öğrendik. Biz bir an önce Türkiye'ye dönmek istiyoruz. Bize bu konuda yardım sözünüz vardı.” dedi.

“Gördüğünüz gibi çok yoğun çalışmalar içindeyim. Yayın faaliyetlerimi yakında Kırım'a nakledeceğim. Kırım'da sosyalizmin inşası için Tatar yoldaşların yardıma ihtiyaçları var. Ayrıca Kırım'dan Türkiye irtibatı daha kolay oluyor. Kırım'a gidecek ekip içinde sizin yerinizi de ayırtacağım.”

Dışarı çıktıklarında gece yarısını geçmişti. Gün boyunca yağan kar Moskova'yı beyaz bir örtüyle kapatmıştı. Kalacakları yer pek uzak olmadığından yürüyerek gittiler. Çarların kışlık sarayı Kremlin'e Bolşevik yöneticiler yerleşmişti ve saray sessizlik içindeydi. Kremlin'i

ve Kızıl Meydan'ı aydınlatan elektrik lambaları sönmüş, her tarafı zifiri bir karanlık kaplamıştı.

Mümtaz Bey, "İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale'de sulara gömülmesinden beri Türkiye'den doğru dürüst haber alamadık. Sizin yeni duyumlarınız oldu mu?" diye sordu Galiyev'e.

"Olumlu haber sadece Kafkas Cephesi'nden. Rus Ordusu devrimden sonra çekilince kadın ve çocuklarla, silahsız yaralılar karşısında aslan kesilen Ermenileri Türkler Bakü'ye kadar kovaladı. Orada Türklerin karşısına Almanlarla İngilizler dikilmiş. Almanlar, Ermenileri silahlandırıp uçağına kadar donatmış."

"Doğru mu söylüyorsunuz? Olacak iş mi bu, bu nasıl müttefiklik böyle?"

"Doğrudur binbaşım. Biz Osmanlı Kafkasya'yı ele geçirdi diye sevinirken, bu sevincimiz fazla uzun sürmedi. Ne olduysa, Türk Ordusu savaşımadan Kafkasya'yı Ermeni ve İngilizlere terk edip geri çekildi. Kafkasya, Enver Bey'in düş dünyasının giriş kapısıydı. Burada Rusya'yı parçalayıp Afganistan üstünden Hindistan'ı alarak 20. yüzyılın 'Büyük Enver'i olmak istiyordu? Ele geçirmişken neden Kafkasya'yı terk etti?"

"Kulakları çınlasın! Almanlar, Osmanlı savaşa girdikten sonra, para ve silah göndermedikleri gibi kapitülasyonların kaldırılmasına da karşı çıkmışlar. Almanların ipiyle kuyuya inilmeyeceğı baştan belliydi, ama Enver bunu göremedi. Diğer cephelerde durum nasılmış haberiniz var mı Galiyev Yoldaş?"

"Cephe falan kalmamış. Osmanlı-Alman ittifakı son uzatmaları oynuyor. Aslında sonuç belli. Avusturya savaştan çekilmiş, 31 Ekim'de Osmanlı Mondros Mütarekesi'ni imzalamış. Kasımın ilk günü İttihat Terakki fırkası toplanarak kendini tasfiye etmiş. İttihatçı liderler ülkelerinde kendilerini güvende hissetmediklerinden bir hafta sonra bir Alman denizaltısına binerek yurt dışına kaçmışlar."

"Çok önemli gelişmeler olmuş, bizim bir şeyden haberimiz yok. Ordunun genel durumu nasıl acaba?"

“Eylül ayında Türk Ordusu Şam’ı terk edince, ekimin ilk günü İngilizler Beyrut’a girmiş. Mustafa Kemal, Arabistan’da kalanların bir kısmını Bitlis’e çekmiş. Anayurdu savunmak durumunda kalırsanız asker ve silah gerekir. Kim bu Mustafa Kemal, daha önce adını duymuştum?”

“Gerçek bir asker ve yurtseverdir. Savaş başlamadan önce kendisiyle bir sohbetimizde, ‘Orduyu yıpratmadan Anadolu’ya çekmeli, gerekirse yeniden ulusal bir devlet kurmalıyız.’ demişti. Aydın Yarbay’ın da sınıf arkadaşımı. İstanbul’da ona ‘saltanatı ilga etmeyi kafasından geçirdiğini’ söylemiş. Çanakkale’nin savunulmasında da önemli kahramanlıklar yapmış, yine adını duyurmuştu.”

“İngiliz ve Fransız donanmasını sulara gömüp kalan döküntülerini de geri kaçırtan komutan mı? Ruslar Çar’ı devirip Bolşeviklerin iktidara gelmelerini bir bakıma Mustafa Kemal’e borçlular. Müttefik donanma Çanakkale’yi geçip ihtiyacı olan silahları getirebilseydi Çar bu kadar kolay devrilmezdi.”

“Bu kadar kötü haber içinde Mustafa Kemal’in hayatta olduğunu duymak bile sevindirici bir olay. Osmanlı kabinesi nasıl bir mütareke imzalamış, haberin var mı Galiyev Yoldaş?”

“Kayıtsız şartsız teslim olan bir devletin pazarlık gücü mü olur? İstediklerini dikte ettirmişlerdir. Müttefik donanma saraya toplarını çevirip Boğaz’a demir atmış. Osmanlı Ordusu terhis edilip ağır silahlarına el konulmuş. İşin en kötüsü de güvenlik gerekçesiyle istedikleri yere asker çıkarıp işgal edebileceklermiş.”

“Batı, bin yıldır sürdürdüğü Haçlı seferlerini zaferle sonuçlandıracak demek ki?”

“Bizim beş yüz yıldır yaşadığımızı sizler yeni yaşayacaksınız. İngiliz Başbakanı Churchill, ‘Türkleri geldiklere yere geri göndereceğiz.’ diye gazetecilere demiş vermiş.”

“Bin yıl önce geldiğimiz yere dönmenin olanağı mı var? Ermeni ve Rumları boşuna mı silahlandırıp kışkırtıyorlar? Anadolu’da canlı Türk bırakmayıp dünya kamuoyuna da, ‘Türkler geldikleri yere

geri gittiler.' diyecekler. Biz bir an önce Anadolu'ya geçmeliyiz. İngiliz keferesi Çanakkale'yi çok çabuk unutmuş."

Mümtaz Bey dalmıştı...

Suphi ilgileneneğini söylemişti ama o da kendi projesine hizmet edecek asker arıyordu. Galiyev gözlerinin önünde canlı örnekti. Dar zamanlarında çeşitli sözlerle oyalamışlar, ayakları birazcık yere basmaya başlayınca verdikleri sözleri unutup Galiyev'e ölümlerden ölüm beğenmesinden başka seçenek bırakmamışlardı. Elin ipiyle kuyuya inen, kuyunun dibinde kalabileceğinin de hesabını yapabilmeli. Bir çare olmalıydı... Bu kötü günlerde kim kendini ateşe atar milletin önüne düşerdi?.. Enver'e tekrar fırsat verilse milletin derdine çare olur, kurtuluş yolunu gösterebilir miydi? "Milleti ancak ben kurtarabilirim" der, milyonlarca askeri kırdırıldığını unuttur, 7'den 70'e herkesi cepheye sürer, kalanı da orada kırdırıp bu milletin kökünü kuruturdu... Halife Sultan ve saray mı çıkış yolunu gösterecekti? Onlar değil mi bu milleti koyun sürüsü yerine koyup karanlık ve yoksulluk içinde bırakan? Kendi saltanat ve safahatlarından başka neye kafa yormuşlardı ki?..

Onlar, "Gölge etmesinler yeter, bu milleti yine milletin kendi azim ve kararı kurtaracaktır." Evet, milletin azim ve kararı... Kurtuluş yolu buydu... Kim söylemişti bunu, nereden duymuştu?.. Milleti kurtaracak olan, yine milletin azim ve kararı... Enver Bey'den duymuş olamazdı, onun edeceği laf değildi. İnsanlara tepeden bakar, kerametinin kendinde olduğuna inanır, eline bir fırsat daha geçse Türkleri tarih sahnesinden silerdi. Selahattin Albay mı, Aydın Yarbay mı söylemişti? Aydın Yarbay'la bir ilişkisi olmalıydı... Aydın Yarbayım sen kaçlısın?.. Bizim devrede Ali Fuat, Ömer Naci, Mustafa Kemal, Ispartalı Faik vardı. Mustafa Kemal'le birlikte özgürlük düşüncesini yaymak için... Millet egemenliğine dayalı... Gölge etmesinler başka ihsan istemez... Bu milleti kurtaracak olan, yine milletin azim ve kararı... Bu sözleri ancak "o" söyleyebilirdi. Bu sözler, ancak milletine ve kendine güvenen bir liderin söyleyebileceği sözlerdi...

Mustafa Kemal'in sözleri kendiliğinden dökülüyordu ağzından:

“Milletin kurtuluşunu yine milletin kendi azim ve kararı sağlayacaktır.”

“Efendim, bana mı bir şey söyledin Mümtaz Bey?”

“Sultan Kardeşim, bu çıkmazdan kurtuluş çareleri düşünürken bir dostum aklıma geldi de onun söylediği sözler dökülüverdi ağzımdan. Yüreğim serinledi, rahatlayıverdim birden.”

“Bunca sıkıntı arasında sizi rahatlatan söz nedir? Kim söylemiş? Belki bizim de yüreğimizi serinletir.”

“Az önce Suriye ve Irak’ta kalan son askeri de Anadolu’ya çekmekle iyi bir iş yapmış dediğiniz Mustafa Kemal. O, olayların peşinden sürüklenmez, gündemi kendi yaratır. Askeri Anadolu’ya çektiğine göre mutlaka kafasında planladığı bir iş vardır. Demin onun bir sözüydü beni rahatlatıp yüreğimi serinleten. ‘Milleti kurtaracak olan yine milletin azim ve kararıdır.’ demişti. O sözleri takıldı kafama, onu tekrarlayıp duruyordum.”

“Mustafa Kemal’in bu sözleri bizim de kulağımıza küpe olsun. Sizler halkınıza güveniyor, halkınız için yaşıyorsunuz. Suphi de sizin gibi Anadolu kökenli bir Türk aydını, ama sizlerden tümüyle farklı değerlere sahip, onu anlamakta güçlük çekiyorum. Sizde komünist olmanın ön şartı başkalarının çıkarlarını savunmaktan mı geçer? Bir İngiliz, Fransız ya da Alman komünistinin ülke çıkarları söz konusu olduğunda bir milliyetçiden farkı olmaz. Sözde emperyalizme karşı olan Rus komünistlerinin hangisi bizim mücadelemize destek oluyor? Çin’in, Hindistan’ın sömürülmesine hangi İngiliz komünisti karşı çıkıyor? Siz ne düşünüyorsunuz Mümtaz Bey?”

“Osmanlıyı ve Türkiye Türklerini birlikte ele alırsak işin içinden çıkamayız. Rus devletiyle sizin ilişkiniz neyse Osmanlıyla Türklerin durumu da aynıdır. Batılıların bu topraklara Türkiye demelerine neden olan Türklerle devletin başında bulunan Osmanlılar ateş ve su gibi birbirinden ayırırlar. Osmanlıda Türk olmak İngiltere’de İngiliz, Rusya’da Rus olmak gibi değildir. Yiğidi öldür hakkını yeme demişler, Osmanlı ele geçirdiği topraklara İngiliz, Fransız sömürgecilerinin gözüyle bakmamış, insanları ne toprağından sür-

müş, ne de onlara dinlerini değiştirmek için baskı yapmıştır. Aksine Arabistan'ı ele geçirmekle sırtlarına büyük bir kamburu sarmışlardır. Osmanlı, Hilafeti devralırken İslam'ın koruyuculuğunu üstlendikten başka, İslam'ı Araplardan daha fazla benimsemiştir. Kutsal Topraklar denilen Arabistan'dan vergi almadığı gibi Arap emirlerini sandıklar dolusu değerli hediyelerle elde tutmaya çalışmıştır. Bu durum emperyalizm teorisiyle açıklanamaz. Osmanlıda azınlık olmak, Rusya'da Türk olmak gibi değildir, hatta tersini daha doğrudur.”

“Anladım... Yarın ne yapmayı düşünüyorsunuz Mümtaz Bey?”

“Bolşeviklerin izni olmadan Anadolu'ya geçmemiz mümkün görünmüyor. Konferanstan sonra Suphi bir olanak yaratır da Kırım'a kadar gidebilirsek, oradan Anadolu'ya geçmemiz daha kolay olur.”

Ayrıldıklarında Mümtaz Bey, içinden Mustafa Kemal'in sözlerini tekrar edip duruyordu: “Milletin kurtuluşunu yine milletin azim ve kararı sağlayacaktır.”

* * *

Galiyev ve Vahidov, Türkleri ayrı örgütleme çalışmalarına hız vererek bir kurultay topladılar. Türk şehirlerinden seçilen delegelerle Moskova'da toplanan kurultaya Mümtaz Bey, Fahrettin Başçavuş ve Halil de katıldı. Kurultaya Rus Komünist Partisi'nden kimse katılmamıştı. Rusya Müslümanları Komünist Partisi adıyla yeni bir parti kurulması önerisi oybirliği ve alkışlarla kabul edilerek partinin merkez komitesi de genel kurulca belirlendi. Müslüman Komünist Komitesi'nin yerel örgütleri de partinin yerel şubeleri olarak faaliyete başlayacaktı. Kurultay bitiminde yemek kuyruğundayken Galiyev elinde tepsiyile Mümtaz Bey'lerin arkalarından kuyruğa girdi: “Merhaba albayım.” dedi. “Ruslardan ayrılmamız için hiçbir engelimiz kalmadı.”

Mümtaz Bey kaygılıydı, “Ruslar, kararları nasıl karşılayacak?” diye sordu.

“Ruslar açıkça bir şey demiyorlar. Ayrılma hakkımızın her zaman için saklı olduğunu söylüyorlardı. Biz ayrılma niyetimizi söy-

lemesek de işin oraya varacağını onlar da biliyor. Şimdi partiyi yönetecek kadroları yetiştirmeliyiz. Önümüzdeki günlerde Müslüman Öğretmenler Konferansı'nı toplamak için hazırlıklarımıza başladık. Askeri gücümüzü oluşturacak Müslüman Kızılordu birliklerini eğitecek askeri kadroları da bu konferansta saptayacağız. Devletimizin kurulacağı topraklar için Bolşeviklerden söz aldık. Özerk idare için gerekli altyapımızı tamamladık. Şu an Ruslar çok zayıf, taleplerimizi geri çevirecek durumları yok. Yakında yetkili kurullarından onay çıkınca devletimiz resmen kurulmuş olacak.”

“Kararlar hep sizin kurullarınızdan çıkıyor. Ruslar bir türlü kıpırdamıyor.” dedi Mümtaz Bey.

Amiral Kolçak önderliğinde isyan eden Beyazların ordularının yenilmesinde Galiyev ve Vahidov'un kurup eğittiği Müslüman Kızılordu birliklerinin önemli katkıları oldu. Almanlar Kiev üzerine yürüyordu, İngilizler Bakü'yü işgal etmişti, Türk Ordusu Kafkasya'da ilerliyordu. Müslüman Komünistler Tatar-Başkır Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Kesin sınırların belirleneceği kongre Moskova'da toplandı. Kongrede sınırlar, Türklerin azınlıkta kalacağı şekilde yeniden çizildi, özerk devletin yetkileri alabildiğince daraltıldı. Böylece topraklarından sürülmüş Kazan Türklerinin yurtlarına dönme umudu ve bağımsızlık düşleri bir kez daha engellenmiş oluyordu. Rusya'daki iç savaş, kurulacak Tatar-Başkır devletini içine alarak Orta Volga bölgesine de sıçradı. Vahidov, Moskova'da kurduğu bir Müslüman Kızıl Alayı'nın başında savaşırken Çek lejyonerlerinin eline düştü ve öldürüldü. Vahidov'un ölmesi, Tatarları Ruslara karşı mücadelesinde öndersiz bıraktı. İç savaşın Kızılların lehine gelişmesi üzerine Beyazlar bir tehlike olmaktan çıkmış, Bolşeviklerin de Tatarlara ihtiyacı kalmamıştı. Parti politikasında da değişim başladı. Vahidov ve Galiyev'in geliştirdiği “sömürgelerde devrim” teorilerinin tersi bir görüş benimsendi ve dünya devriminden vazgeçildi. Tek ülkede sosyalizmin başarısı parti görüşü haline getirilerek politikanın eksenini Rusya'nın çıkarları oluşturmaya başladı.

1918 yılı bitmiş ve Suphi'den dönüş için bir haber gelmemişti. Bolşevik Partisi'nden nüfuzlu birisi araya girmeden Rusya'da iş görmek mümkün değildi. İç savaş, yerleşim yerlerini olduğu gibi demiryollarını ve trenlerin önemli bir bölümünü de tahrip etmişti. Elde kalanlar da askeri amaçlar için kullanılıyordu. Arabayla kızakla ya da yaya gitmekse olanaksızdı. Her taraf asker kaçaklarının, Beyaz çetelerin yanı sıra son zamanlarda Urallar ve Kafkasya yörelerinde ortaya çıkmış Yeşil Ordu denilen çapulcularla, Basmacılarla doluydu, bunların aşılması olanaksızdı. Yiyecek bulunmuyordu, bulunanlarsa ateş pahasıydı.

Mümtaz Bey'lerin Veyisov'dan kalma yiyecekleri tükenmişti. Arada ziyaretlerine gelen Tatarlar eli boş ve aç geldikleri için onların karınlarını da doyurmak zorunda kalıyorlardı. Zamanlarını evle Tut-sak Türkler Örgütü'nün bürosu arasında geçiriyorlardı. Vahidov'un yardımıyla Türk mahallelerindeki bir evin odasını büro haline getirmiş, bulabildikleri eşyalarla donatarak oturulur hale getirmişlerdi. Onlardan başka ilgilenen olmadığından her gün ikişer, üçer kişi gelerek büroyu açık tutuyorlardı. 25 Şubat günü Veli'yle Halil bürodayken Suphi'nin beş gün önce Petersburg'dan çektiği telgraf geldi. Veli telgrafı okuyunca heyecanlanarak, "Halil, bundan daha iyi haber olamaz, arkadaşlara müjde verelim, bir an önce gidelim buradan." dedi.

"Etrafı temizleyip düzenleyelim, burasını bu şekilde bırakamayız."

"Sen düzenle, bu haber burada beklemez, ben gidiyorum."

Veli'nin telgrafı alıp gitmesinden sonra ortalığı temizleyip düzenleyen Halil, kapıyı kilitleyip Moskova'ya bilet sormak için istasyona gitti. Suphi telgrafında 3 Mart günü Moskova'da bulunmalarını istiyordu. Kurgan-Moskova arası trenle 4-5 gün sürdüğüne göre bir gün içinde tren bileti bulup Kurgan'dan ayrılmaları gerekiyordu. İstasyondaki memurdan 26 Şubat için Moskova'ya 11 kişilik bilet is-

teyince memur, bir Türk'ün Moskova'ya toplu halde bilet istemesinden kuşkulunmuş, "Trenin askeri amaçlar dışında kullanılması'nın parti onayına tabi olduğunu" söyleyerek Halil'i parti sekreterine havale etmişti. Reis denilen serseri, partiye üye olmuş, yönetimi ele geçirerek işçi sınıfı diktatörlüğü adına Kurgan'da kendi diktatörlüğünü kurmuştu. Halil, onun yanına gitse rüşvetle yetinmez, bilet parasına el koymak için bir bahane bulur, kendisini de ortadan kaldırmakta zorlanmazdı. Endişeyle eve geldiğinde herkes dönüş havasına girmişti. Tam bir bayram yaşıyorlardı. Halil'in bir karış suratla içeri girmesi herkesin dikkatini çekti. Evin neşesi kayboldu. Aydın Yarbay, Halil'in surat asmasını Kurgan'dan ayrılmak istemediğine yormuştu: "Karadeniz'de gemilerin batmış gibi bir karış suratla geliyor. Kurgan'dan ayrılacağımıza sevinmemişe benziyorsun. Yoksa bırakıp gidemeyeceğin birileri mi var?"

Fahrettin biraz kırgın ve üzüntülü Halil'in yanına geldi: "Komşum biz dönünce çocuklarına ne diyeceğim ben, iyi düşünün mü?"

Canı burnunda gitme çareleri ararken arkadaşlarının dedikodu üretmeleri Halil'in tepesini attırdı. "Benim gitmeyeceğimi nereden çıkardınız? Bir an önce gidebilmek için vakit geçirmeden bilet almaya istasyona gittim. Rus memur bilet vermedi, parti sekreterinden onay istiyor."

Mümtaz Bey, "Halil, şimdiye kadar böyle bir şey söylenmemişti. Neden partiden onay isteniyor? Suphi'nin telgrafını gösterseydin, memur sana kahve söyler, selama dururdu."

"Olmayan telgrafı nasıl göstereydim albayım? Veli Başçavuş kap-tığı gibi kaçtı."

Veli Başçavuş: "Halil haklı." dedi. "Teşekkür edeceğimize kalbini kırdık."

Mümtaz Bey, "Halil, biz şimdi telgrafı yanımıza alıp istasyona gidelim, bilet alabilirsek askerlik şube başkanına da uğrayıp veda-laşalım." dedi. Diğerlerine dönerek, "Biz dışarıdaki işlerle uğraşır-

ken siz de evdeki hazırlıkları tamamlarsanız vakit kazanınız. Gideceğimizin garantisi yok, geri dönersek yüzümüz olur.”

Halil, “Anahtarları kime teslim edeceğiz? Vahidov da, İnan Ve-yisov da sizlere ömür.”

“Sadettin Hoca’ya bırakırız, hem onunla da helalleşmeden ayrılmamız uygun olmaz. İyiliğini gördük.”

Pek lafa söze karışmayan Battal, “Ethem Üsteğmenim, neredeyse açlığa alıştırdın bizi. Bu akşam olsun karavanayı biraz bol kepçe hazırla.” dedi.

“Battal’ım, malzeme olursa hamsi tatlısı bile yaparım. Halil mutfağa ödeneği dirhem dirhem veriyor. Ne kadar para o kadar köfte. Sen derdini ağamıza anlat.”

Herkesin bakışının üzerinde toplanması üzerine Halil, “Arkadaşlar mutfağa ödenek ayırırsam yolda kalırız, olanla idare etmek zorundayız. Tencere az çok kaynıyor, yine de kararı siz verin, paralar burada işte.”

Aydın Yarbay biraz utanmış şekilde Halil’in yanına gelip, “Bir düşüncesizlik ettik. Bazen büyükler de kusur işler. Dersimizi fazlasıyla aldık. Nasıl uygun görürsen öyle hareket et Halil.” dedi.

Halil, “Eğer bir hata varsa benimdir. Bu duruma düşmemizin sorumlusu benim. Demek ki harcamalara yeterince dikkat etmemişim.” dedi.

Ortalık yumuşadı. Herkes bir işin ucundan tutmaya başladı. Mümtaz Bey, Aydın Yarbay ve Halil, Suphi’nin telgrafını alıp istasyona gittiler. Komintern toplantısına katılacaklarını söyleyip telgrafı burnuna dayayınca heyecanlanan memur yakın gözlüğünü takıp tekrar okudu. “Yoldaşlar, baştan niye söylemediniz? İsterseniz kompartımanı size tahsis edeyim.” dedi.

Halil, bilet parasını ödeyip artan parayı memura bahşış olarak bırakıp giderken memur kolundan tutup kaldığı barakadan içeri soktu: “Yoldaş, bir bardak votkamı içmeden gidersen hatırım kalır.” dedi.

Rus memurun hatırını kırmayan Halil, trenleri seyretmekte olan Mümtaz Bey’le Aydın Yarbay’ın yanlarına gelince, “Bilet işi tamam Mümtaz Bey. Memur selama durup bir bardak votka içmeden de salmadı.”

“Sen yine de kontrol et Halil, günü geçmiş ya da eksik bilet verebilir.”

Halil biletleri çıkarıp inceledi: “Yirmi altı Şubat, saat on iki, Kurgan-Moskova treni için on bir kişilik bilet Mümtaz Bey. İsterseniz siz de bir bakın.”

Mümtaz Bey, endişeyle Halil’e baktı: “Halil sen gerçekten gitmeyecek misin? İyi düşündün mü? Evinde çoluk çocuğun seni beklemes mi?”

“Bugün sizlere neler oluyor? Gitmeyeceğimi nerden çıkardınız yine? Benim öyle bir niyetim yok.”

“Kendine neden bilet almadın öyleyse? Kimseye bahane bulma Halil, demek ki söylenenler doğruymuş! Madem gitmeyeceksin, açık açık söyler insan. Biz on iki kişi değil miyiz?”

Halil şaşırdı, “Kafa kalmamış. Şaşkınlıktan kendimi saymayı akıl edemedim, bir bilet daha alayım.”

“Akılsız başın cezasını ayak çekermiş. Budiyenni’yle Sadettin Hoca’ya uğrayacağız, koştur Halil.”

“Budiyenni’ye uğrayıp boşa vakit harcamasak.” dedi Aydın Yarbay. “Neredeyse bir yıl oluyor, bir arayıp sormadık. O zaman terdirdi, ya Beyazların yanına kaçmıştır ya da Kızılar işini bitirmiştir.”

“Buraya çok yakın, yolumuzun üzerinde. Geçerken sorarız.”

Halil bir kişilik bilet daha alıp ikinci bardak votkayı içtikten sonra yanlarına geldi.

Askerlik şubesine geldiklerinde binanın duvarlarına Lenin’in Kızılordu’yla ilgili sözlerinin bez afişlere yazılıp asılmış olduğunu gördüler. Aydın Yarbay, “Boşa vakit kaybediyoruz herhalde Mümtaz Albayım, Budiyenni’nin olmadığı belli oluyor.” dedi.

Kapıdaki askere, Albay Budiyenni’yle görüşmek istediklerini

söylediklerinde o, “General Yoldaş’a geldiğinizi bildireyim.” diyerek uzaklaştı ve biraz sonra geri dönerek, “General Yoldaş sizi bekliyor.” dedi.

Binanın içindeki koridorun duvarlarına da Lenin ve diğer Bolşevik liderlerin resimleri asılmıştı. Budiyenni’nin oda kapısındaki posta eri kapıyı tıklayıp içeri aldı. Budiyenni coşkuyla ellerini sıkıp tokalaştı: “Hoş geldiniz yoldaşlar, ben de sizi merak ediyordum, epeydir uğramayınca gittiğinizi sanmıştım.”

Budiyenni’nin üzerindeki tedirginlik gitmişti. Hareketlerinde kendine güven ve rahatlık görünüyordu. Üzerinde bol madalyalı üniformasının omuzlarına ve yakalarına generallik sembolü olan kırmızı şerit ve yıldız takmış, masasındaki ahşap isimliğe adını ve rütbesini yazdırmıştı. “Generalim, önce tebrik eder, rütbenizin hayırlı olmasını dileriz. Biz de Kurgan’dan ayrılıyorruz, sizinle vedalaşmaya geldik.” dedi Mümtaz Bey.

“Yoldaşlar aceleniz ne? Artık özgürsünüz. İsterseniz Rus uyruğuna bile geçersiniz. Kızılıordu’ya geçmenizi ve rütbelerinizle atanmanızı sağlarım.”

Onların meraklı bakışlarını fark edip bir şey sormalarına gerek kalmadan bu garip durumu kendisi açıkladı: “Yoldaşlar, Bolşevik Partisi’ne üye oldum. Program ve icraatlarının Rusya için daha hayırlı olacağına kanaat getirdim. Bolşevikler köhnemiş Çarlığa son verip Rusya’nın parçalanmasını önledikleri gibi devlet yönetimine ve insanlara yeni bir dinamizm getirdi. Partimizin sizin gibi değerli subaylara ihtiyacı var. Burada kalın, sosyalist devrimimizi birlikte inşa edelim.”

“Generalim, kararınıza saygı duyar, sizin ve ülkeniz için hayırlı olmasını temenni ederiz. Ayrıca bize güvenmeniz bizi onurlandırdı. Ama bize de ülkemizin ihtiyacı var. Yarın trenle Kurgan’dan ayrılıyorruz.”

“Haklısınız yoldaşlar, sizin de memleketinizde bekleyenleriniz vardır. Bülbülü altın kafese koymuşlar da illa ki vatanım demiş. Ama

siz nasıl gideceksiniz? Güney’de Beyazlar ayaklandılar, sivillere trenlerde pek yer bulunmuyormuş. Yayan gidemeyeceğinize göre önerimi iyi düşünün.”

“Moskova trenine biletimizi aldık. Oradan ötesine de Komintern Türkiye delegesi Mustafa Suphi yardımcı olacak. Üç Mart’ta toplanacak Komintern’in İkinci Konferansı’nda hazır olmamızı telgrafla bildirdi.”

Budiyenni’nin gözleri, Mümtaz Bey’in elindeki telgrafı alıp okuduktan sonra faltaşı gibi açıldı. Bir yakınından bahseder gibi konuştu: “Suphi Yoldaş’ı tanırım. Kendini Sovyet devrimine adanmış mükemmel bir komünisttir. Merkez Komitesi’nde de hatırı sayılan bir yoldaşımızdır. Söz verdiyse kendinizi Türkiye’de sayabilirsiniz.” Kolundaki saate baktı. “Yoldaşlar, sohbete daldık, yemek zamanı gelmiş. Öğle yemeğinde konuğum olun, ben de yemek için eve gidecektim. Sohbetimize evimde devam ederiz.”

Suphi’nin adı bile bütün kapıları açıyordu. Bu zamana kadar fazladan bir tayın bile vermeyen Budiyenni, Suphi Yoldaş’ın onlarla ilgilendiğini duyunca evine yemeğe çağırıyordu.

“Yemek önerinize teşekkür ederiz. Zamanımız sınırlı. Yarınki treni kaçırırsak Suphi Yoldaş’ı bulmamız zor olur. Biliyorsunuz, devrimin amaçlarını anlatıp ikna etmek için Türk bölgelerini dolaşıyor.”

“Yoldaşlar, sizi bir daha nerede bulacağım? Gerekirse treni bekletir, yemek yemeden göndermem. Ben de Türkiye’ye ataşelik görevi düşünüyorum. Geldiğimde konuğunuz olmaya benim de yüzüm olsun.”

“Sizi Türkiye’de konuk etmek bize onur ve zevk olur generelim. Bu kadar iyiliğinizi gördük, bize tutsak gibi davranmadınız. Herkes sizin gibi olsaydı aramızda hiç kavga olmaz, dostluk ve barış içinde yaşardık.”

“Yemek zamanını kaçırmayalım. Sohbate evimde devam ederiz. Ben arabamı hazırlatayım.” diyen Budiyenni, kapıdaki posta erine seyisin arabayı hazırlamasını söyledi.

“Generalim politikayla ilgilenmenize şaşırdım doğrusu. Sizin yerinizin karşı tarafta olmanız gerekmiyor muydu? Neden Kızılların tarafını seçtiniz?”

Budiyenni koltuğuna yaslanarak gevrek sesiyle güldü: “Dostlarım, politika askerliğin bir başka şeklidir. Her ikisinde de taraflar çıkarları için savaşırlar. Savaşta realiteyi göz ardı ederseniz ve onun yerini duygularınız alırsa Enver Paşa gibi yenilmeye mahkûmsunuz demektir. Gücünüzü iyi hesap etmeli, taşları yerinde ve zamanında oynamalısınız. Bolşevikleri karşıma alıp yenilenlerin yanında yer almamın benim için hiçbir geçerli mantığı yoktu. Gördüğünüz gibi şimdi terfi edip yerimi daha da sağlamlaştırdım. Çiftlik başımın belasıydı zaten. Kazandığım önemli bir şey yoktu. Partiye üye olurken büyük bir şamatayla topraklarımı içinde çalışanlara devrettiğimi duyurmam Bolşeviklerin ilgisini çekti. Ben vermesem nasıl olsa alacaklardı. İşe yaramaz bir çiftliği başımdan atarak hem geleceğimi kurtardım hem de konumumu daha da güçlendirdim.”

Posta eri arabanın hazır olduğunu söyledi. Merdivenlerin önüne çekilmiş çift atlı kapalı yaylı arabaya yerleştiler. Rus soylularının ve üst düzey devlet bürokrasisiyle askeri kışlanın ve diğer devlet kurumlarının bulunduğu Kurgan’ın merkezindeki etrafı taş duvarlarla örülü bahçe içindeki bir saray yavrusunun önüne geldiklerinde araba durdu ve arabacı kapıyı açtı. General, “Buyurun dostlarım fakirhaneme geldik.” dedi.

Aydın Yarbay şaşkınlığını gizlemedi: “Generalim, eviniz sizin kadar mütevazı görünmüyor. Yaşamınız eski ihtişamıyla devam ediyor anlaşılır. Bu durum Bolşeviklerin gözüne batmıyor mu?”

“Dostum.” dedi Budiyenni, “Çar Nikola’nın, hanedanlığın gitmesi neyi değiştirdi ki? Nikola gitti yeni çarlarımız geldi, hanedanlığın yerini Bolşevik Partisi aldı. İşçi sınıfı iktidarı, işin cilası. Şu evimdeki uşaklar devlet yönetebilirler mi? Kuşaklar boyu uşaklık yapmış, yönetilmiş bu insanların uşaklık damarlarına işlemiş. Hepsini kovsam kapının önünden on adım öteye gidemezler. Çarlık düzeni kokuş-

muştı. Çarlığın devam etmesi durumunda Rusya'nın parçalanıp küçülmesi kaçınılmazdı. Bolşevikler bunu önledi. 'Rusya'da iktidar kim olursa olsun büyük Rusya'nın çıkarlarını ve sınırlarını korumak zorundadır.' demiştim. 'Sömürgelere bağımsızlık lafının da taraftar kazanmak için söylenip unutulup gideceğini'. söylemiştim. Artık eskisinden daha güçlü bir Rusya var."

Bahçe kapısını açarak arabanın yanına koşan bir uşağa Budi-yenni, "Piyer, aşçıya haber ver, yemekte üç konuğumuz olacak." dedi. Dış kapıdan içeri girdiklerinde bahçedeki ağaçları sulayan bir uşak, generali selamlayarak işine devam etti. Evin giriş kapısının açıldığı holden geniş bir salona geçiliyordu. Yerler ipek Acem halılarıyla kaplanmıştı. Duvarlardaki yağlıboya tablolar arasında Budi-yenni'nin general üniformalı resmiyle yine gençlik yıllarından subay üniformalı bir resmi asılıydı. Girişin karşısındaki duvara Vladimir İliç Lenin'le Lev Troçki'nin fotoğrafları yan yana asılmıştı. Geniş salona açılan kapılardan birinden piyano sesi duyuluyordu. General kapıyı araladı ve içeri girdiler. Ortada bir çalışma masası ve pencere tarafında ahşap, içi cilt cilt kitaplarla dolu bir kütüphane vardı. Yirmi yaşlarında iki genç kız, önlerindeki deftere bakarak karşı köşeye yerleştirilmiş olan piyanoyu çalışıyorlardı. Kapı ve pencerelerle, masa ve mobilyalar aynı cins ahşaptan yapılmıştı. Yine yeşil kadife örtülerle perdelerin rengi uyumluydu.

Budi-yenni, "Dostlarım, sofraya hazır olana kadar sohbetimize burada devam edebiliriz. Lütfen kendi evinizdeymiş gibi rahat olun." dedi. Piyanonun başındaki kızlara dönerek, "Sizleri, kızlarım Tanya ve Dunyaşa'yla tanıştırayım." diye ekledi. Kızların birisinin mavi, diğerinin açık yeşil ipek üzerine işlemeli etekleri topuklarına kadar uzanıyordu. Uzun saçları örülmüştü ve başlarına beyaz kurdeleler takılıydı. İkisi de konuklarını güler yüzle selamladı. "Güzel kızlarım müzik çalışmalarınız nasıl gidiyor? Sizleri Türk ordusunun değerli subaylarıyla tanıştırayım. Öğle yemeğinde konuğumuz olacaklar." dedi.

Açık yeşil elbise giyinmiş olan Tanya, “Nasılsınız? Hoş geldiniz.” dedi. Pişano çalmakta olan Dünyaşı da, “Türkiye’yi ve Konstantinapolis’i çok merak ediyorum, görmek isterdim.” diyerek gülümsedi.

Aydın Yarbav, “Güzel prensesleri Türkiye’de görmek bizim için şeref olur.” dedi.

Üzerinde kızlarınıninki gibi yeşil üzerine işlemeli bir etek ve siyah kadifeden bir ceket bulunan bir kadın içeri girince Budiyenni hızla kadının yanına koşup elinden tuttu: “Benim güzeller güzeli eşim kontes Zemhira!”

Budiyenni ve kızlarının tersine, eşi soğuktu. Konukları küçümseyen bir bakışla belli belirsiz selamladıktan sonra kapıyı açıp gitti. Kızlar pişano çalmaya devam ediyordu. Aydın Yarbav, generali sıkıntıdan kurtarmak ister gibi konuştu: “Generalim, kızlarınız hem güzel hem de sizin gibi cana yakınlar. Piyanoyu da çok güzel çalıyorlar. Herhalde bu konuda eğitimliler.”

“Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi’nde müzik eğitimi alıyorlar. Ortalık sakinleşene kadar çalışmalarını evde sürdürecekler. Klasik müziği ben de severim.” Dünyaşı’ya seslendi: “Kızım, klasik bir parça çalar mısın?”

Dunyaşı piyanonun tuşlarına bir iki dokundurur dokundurmaz Budiyenni, “Saraydan Kız Kaçırma, Mozart’ın en sevdiğim eserlerinden birisidir.” dedi.

Uşağın kapıyı vurup sofranın hazır olduğunu söylemesine kadar kızlar klasik müzik çaldılar. Yemek salonu üst kattaydı. Salondaki ahşap, halılar ve perdeler gülkurusu rengindeydi. Geniş ve uzun yemek masasının iki ucuna servis hazırlanmıştı. Budiyenni girişin karşısını konuklarına gösterdi. Mümtaz Bey’in iki yanına Aydın Yarbav’la Halil oturdu. Masanın diğer ucuna Budiyenni oturdu, kızları da iki yanına yerleşti. “Kontes biraz rahatsız olduğu için aramıza katılamayacak, özür diledi. Boris servise başlayabilirsin.”

Sebzeli çorbanın ardından imambayıldıya benzer patlıcanla kuş-

başı etli, fırında pişirilmiş yemek geldi. İsteyen imambayıldından sonra fırında kuzu aldı. Baklava ve muhallebiye benzer tatlı türleri geldikten sonra Budiyenni: “Şarap içmeyeceğinizi düşünerek servis yaptırmadım. İçki olarak meyve suyu kadehlerimizi kaldıracamız.” dedi. “Kadehimi Türk ve Rus halkının dostluğuna, değerli konuklarımızın sağlığına kaldırıyorum.”

Meyve sularını içtikten sonra Mümtaz Bey, “Ben de kadehimi Rus ve Türk halkı arasında kurulacak dostluğa ve Budiyenni ailesinin şahsımıza gösterdiği nezakete, sizlerin sağlığına ve şerefine kaldırıırken içki içmeyeceğimize ilişkin bir düşüncenin nasıl oluştuğunu öğrenmek isterim.” dedi.

“İçkinin İslami inançta günah olduğunu sanıyorum. O yüzden şarap servisi yaptırmadım.”

“Bu konudaki bilgi eksikliğinizi anımsatmak isterim. Anadolu Türk’ünün İslam anlayışı ve günlük yaşamı Araplardan farklıdır. Üzümlü de, şarabı da, ekmeği de Tanrı’nın insanlara verdiği bir nimeti olduğunu düşünürüz. Tanrı’nın insanlar için yarattığı nimeti haram sayıp reddetmeyi asıl günah sayarız. Bunun için şaraplarınızın tadına bakmamızın bizce bir sakıncası yoktur.”

“Siz de beni şaşırttınız. Osmanlı’nın dinde reform yaptığını duymamıştım. Size koleksiyonumdan ikram etme fırsatı ortaya çıktığına göre kadehlerimize şarap koyabiliriz... Bordeaux’lardan getir Boris.” dediği aşçı birkaç dakika sonra bir sepet içinde getirdiği şişelerden birini açarak kadehlerine paylaştırdı. Mümtaz Bey tadına baktıktan sonra, “Generalim, biz şarabı sohbetlerimizde içeriz. Kalitesinden de anlarım. Şarabınız rahmetli İbrahim Emmimin şarabının kalitesinde.” dedi.

Budiyenni, şarabının beğenilmesinden hoşlanmıştı. “Bordeaux bir sekiz yüz bir, Napolyon’un Rusya seferinde bıraktığı koleksiyonundan. Mahzendeki en kaliteli şaraplarımdandır, büyük dedem Prens Andrey’in Napolyon’dan ele geçirdiği savaş ganimetleri arasında bulunanlardan. Sizin bahsettiğiniz İbrahim Emmi şarapları da ünlü bir marka mıdır?”

Mümtaz Bey'in İbrahim Emmi'nin adını "rahmetle" anması, Halil'in dikkatini çekmişti. Kadehi elinde Mümtaz Bey'in bir açıklama yapmasını bekliyordu. Mümtaz Bey de yaptığı gafın farkına varmıştı. Babasının ölümünü şimdiye kadar Halil'den gizlemesini nasıl açıklayacağını düşünmeye başladı. Kadehini masaya bıraktı. Gözlerini bardaktaki şaraba dikti, sanki İbrahim Emmi karşısındaydı. Budi-yenni, sorusuna cevap verilmeyip susulmasını kendi üzerine alınmıştı. "Biraz görgüsüz davrandım herhalde. Ona mı mı alındınız?"

Mümtaz Bey gözlerini kadehindeki şaraptan ayırmadan düşün-de konuşur gibiydi: "Generalim, İbrahim Eminimin şarabının tadını anlamanız için, Anadolu insanının çektiği acıları paylaşarak nasıl insan hümanizmasına dönüştürdüğünü yaşayıp solumanız gerekir. İbrahim Emmi, insanın ulaşabileceği en son arılığa ermiş bir kâmil insandı. Şarabın en kalitelisini yapardı. Onun elinin değdiği her şey bal olur, dilinden, elinden dökülürdü. İçtiği bir yudum şarabı, yediği bir lokma ekmeği insanlarla paylaşmadan boğazından geçirmezdi. Onun şarabından bir yudum içip, sohbetinden nasip alabilmek, türkülerini dinleyebilmek için binlerce kilometre yolu geçer, en ufak bir yorgunluk hissetmezdim."

"Hayırdır Mümtaz Bey, babama bir şey mi oldu?"

"İbrahim Emmim, Halil'in babası, benim de babam kadar sevip saydığım, bugünlere gelmemde babamdan çok emeği geçmiş, yolumun ışığıydı. Memleketten ayrıldığımızın haftasında İbrahim Eminimin Hakk'a yürüdüğünü Halil'e söyleyemedim. Öğrenir, cep-hedeki günleri de tutsaklık yaşamı da karabasan olur, elimizden bir şey gelmez, kendini yer bitirirdi. Az önce dalgınlıkla adını rahmetle anınam Halil'in de öğrenmesine vesile oldu. Halil kardeşim, başın sağ olsun, beni anlayacağını umuyorum."

Halil, "Sizler sağ olun, vatan sağ olsun." diyebilirdi.

Mümtaz Bey kadehini kaldırıp şarabı sonuna kadar içti. Halil başka bir şey sormadı. Gerekirse Mümtaz Bey anlatır diye düşündü. Birlikte geçen günler bir damla yaş olup gözlerinden döküldü.

Yemekten sonra izin isteyip ayrılırlarken Budiyenni duygulanmıştı. “Sizler sayesinde insanlar arasındaki dostluğu, insan sıcaklığını, paylaşmayı ben de yaşadım. Bundan sonra Anadolu Türk’ünün bir dostu olarak yaşayıp ilk fırsatta memleketinize gelerek İbrahim Emmi şarabının tadına bakmak istiyorum.”

Kapının önüne geldiler. “Yoldaşlar gidene kadar bir sorunuz olursa haberim olsun.” dedi.

“Sağ olun generalim, Kurgan sokaklarını son kez yürüyerek geçmek istiyoruz.” diyerek ayrıldılar.

Geride savaştıkları bir düşman subayı değil, bir dost yüreği bırakmışlardı. Kurgan’ın merkezindeki devlet kurumlarının, askeri kışlaların yanında soyluların ve zenginlerin evleri toplanmıştı. Merkezin dışına Rus mahalleleri dizilmiş, en dış kısımlarında da Türklerin oturduğu mahalleler kurulmuştu. Türklere, yumuşama dönemlerinde kenar mahallelerdeki derme çatma barakalarda oturmalarına izin verilmişti.

Sadettin Hoca’yla da vedalaşıp anahtarları teslim etmek için camiye doğru yürüdüler. Rus mahallelerini geçip camiye yaklaştıklarında olağanüstü bir durumun olduğunu gördüler. Dış kapıda nakliye arabalarının yanında Rus subay ve askerlerini görerek telaşa kapıldılar. Müslümanlara yönelik bir arama ve tutuklama mı yapılıyordu, çatışma mı çıkmıştı, yoksa onların peşine mi düşmüşlerdi? Akıllarına birçok soru geliyordu. Basmacılar, Kurgan’a baskın yapıp camiye saklanmış da olabilirdi. Rus askerleri camiye çevirmişti. Aydın Yarbay, “Camide olağanüstü bir durum var. Giderayak bir şeye karışmayalım, uğramadan geçelim.” dedi.

Mümtaz Bey, Aydın Yarbay’ı yatıştırmaya çalıştı: “Aydın Yarbayım, bizi arıyorlarsa nereye kaçsak bulurlar. En iyisi işi olurluna bırakıp camiye girelim.”

Rus askerlerin arasından cami avlusuna geçerken on kadar tabutun dizilmiş olduğunu, cemaatin cenaze namazı kılmaya hazırlandığını gördüler. Sadettin Hoca cenazelerin başında ağlayıp ağıt

yakanlarla birlikteydi. Yanlarına gidip selam verdiler: “Hayrola Hocam, cenazeler neyin nesi? Kapıda da Rus askerler bekliyor?”

Sadettin Hoca üzüntülüydü. “Hoş geldiniz Efendi Hazretleri. İsyancı kâfirler şeyhimizin alayına saldırarak on iki evladımızı şehit ettiler. Kapıdaki Bolşevik askerlerden çekinmenize gerek yoktur. Onlar şehitlerimizin gaza arkadaşlarıdır. Allah hepsinden razı olsun, evlatlarımızın cenazesini ortada bırakmayıp buraya kadar getirdiler. Bu Müslümanlar da şehitlerimizin yakınları. Ne mutlu onlara ki evlatları ebedi dünyaları olan cennet mekânlarında, yanı başlarında aile efradının da dayalı döşeli köşklerini hazır edeceklerdir.”

“Başınız sağ olsun, yakınlarına Allah sabır versin.”

“Efendi Hazretleri, Allah sizden de razı olsun, dualarınız şehitlerimizin ruhunu şad edecektir. Cenabıallah bütün Müslüman kullarına şahadet mertebesine erme nasip etsin.”

Ortada garip bir şehitlik vardı. Veyisov’un babası olan Şeyh Bahattin Veyisov’u Ruslar bir Türk olan Buhara Emiri Âlim Han’a öldürmüştü. Bolşevikler de Rusya’dan kurtulup bağımsız yaşamak isteyen Volga Türklerinin kurduğu devleti, Veyisov’a bağlı Türklerden oluşan alayıyla ortadan kaldırmıştı. Volga Tatarları da fırsatını bulup İnan Veyisov’u linç etmişti. Ölen bu on iki askerin bu garip şahadet olayına pek akılları erme de cenazelerinin başında Sadettin Hoca’nın dualarına amin demekten başka bir şey yapamadılar.

“Sizlerle ayrılma vakti geldi. Emaneti teslim edip helalleşelim. Bizlere dar zamanımızda yakınlık gösterip muhabbetinizi esirgemediniz. Sayenizde tutsaklığımızı sağ salim geçirip memleketimize dönüyoruz.”

“Yardımin lafı edilmez Efendi Hazretleri, faydalı olabilmişsek ne mutlu bizlere. Bizi hayır dualarınızla anmanız en makbul olanıdır. Allah gideceğiniz yere selametle erme nasip etsin.” dedi.

Cenazeleri Müslüman mezarlığına defnedip eve dönmeleri epeyce vakit aldı. Ethem sofrayı hazırlamıştı. Endişeyle onları bekliyorlardı. Evin kırk dökük yerleri tamir edilmişti. Kimsenin üzerindeki

fazla bir giyeceği yoktu. Onlar da yıkanıp onarılmıştı. Harcamaları asgari düzeyde yapmalarına karşın paraları her geçen gün biraz daha azalmıştı. Yılın kurak gitmesi, iç savaşın yanı sıra işgaller ve Rus baskısı Türkleri daha perişan etmişti, yoksulluk ve açlık son sınırındaydı. Elleri olana dönüş için kullanmak zorundaydılar. Kasadaki kâğıt para, birkaç da Osmanlı ve Rus altını ancak tren paralarını karşılayacak kadardı. Yine de hepsi sevinçliydi. Mümtaz Bey'in hamsi tatlın hazır mı diye sorduğu Ethem, "Hamsi tatlısını memlekette yiyeceğiz albayım. Bulgur pilavının yanına üzüm hoşafı ve un helvası yaptım." dedi.

"Desene bayram ziyafeti var. Bundan iyisi can sağlığı. Eline sağlık üsteğmenim. Bugüne kadar bizi aç koymadın, bulup buluşturup önümüze sofrı çıkardın. Fedakârlığını unutmayacağız."

"Herkes elinden geleni esirgemedi albayım, ben farklı davranmadım."

Kurgan'da son akşam yemekleriydi. Herkes bir şeyler anlatıp ortamı neşelendirmeye çalışırken Halil bir iki lokma alıp kenara çekilmişti. Kafası, babası ve evdekilerdeydi. Mümtaz Bey fazladan bir şey söylemediğine göre onun da bildiği fazla bir şey olmasa gerekti. Babasının ölümü ayrıldıkları hafta olduğuna göre aradan geçen beş yılda kimbilir neler yaşanmıştı? Tek tesellisi Ali'nin işe güce sahip çıkıp başlarında bulunmasıydı.

"Yemeği beğenmedin herhalde Halil, elini bile sürmedin."

"Eline sağlık üsteğmenim, yemek ayırmadığımı bilirsin. Son günlerde biraz kırgınlık var üzerimde."

"Havalar serin gidiyor, üşüttün herhalde. Sana bir ıhlamur kaynatayım, içip yatarsan sabah bir şeyin kalmaz. Para durumu nasıl Halil? Moskova'dan sonrasına ödenek var mı?"

"İdareli kullanmaya çalışıyorum, yeter herhalde."

Mümtaz Bey, "Arkadaşlar herkes gitmeye hazır mı? Eksiği, gediği olan var mı?" diye sordu.

Veli Başçavuş, "Komutanım, emirleriniz yerine getirildi, bina

onarılıp temizlendi, üst baş yıkandı. Kurgan birliği on iki kişiyle Türkiye'ye dönmeye hazırdır." dedi.

Gece yataklara uzandıklarında kimseyi uyku tutmamıştı. Hepsi de memlekete dönme düşleri kuruyordu. Sabah erkenden uyanıp hazırlandılar. Veli Başçavuş yerinde duramıyordu. Mümtaz Bey'in başına dikilip uyandırdı: "Komutanım, her zaman geç gelen tren, bu sefer işgüzarlığı tutar, erken gelir."

"Doğrusun, ne olur ne olmaz biz işimizi sağlama alalım, erken gidip sıramızı kapalım."

Kimsenin üzerindikilerden başka elbise ve eşyası yoktu. Yol-da işlerine yarayabilecek kap, kacak, battaniye ve kalan yiyecekleri paylaşıp vaktinden önce istasyona gittiler. Tren 24 saat gecikmeyle geldi.

* * *

Moskova'da Mustafa Suphi'yle yemektedirler. Aydın Yarbay, "Emperyalizm ülkemizi fiilen işgale başladı. Yapılması gereken en akıllı iş emperyalist işgale karşı tüm yurtseverlerin birliğinin sağlanması değil midir? Türkiye'de kapitalistlere karşı savaş açmanız ulusal güçlerimizi bölmez mi?" diye sordu Suphi'ye.

Suphi, "Türkiye proletaryası sınıfsal bilinç ve örgütlenmeden yoksundur. Rus proletaryasının sosyal devriminin bir görevi de Türkiye'de devrimin gerçekleştirilmesi için acil önlemler almaktır." dedi.

Aydın Yarbay, "Anlayamadım." dedi. "Rus Bolşevik Partisi Türkiye'de nasıl devrim yapacak?"

"Türkiye proletaryası zamanında sosyalist bilinç almazsa emperyalizm Türkiye'yi Sovyet devrimine karşı kullanacaktır. Türk yoldaşların yapması gereken acil görevi budur."

"Türk yoldaşların yapması gereken acil görevlerini pek anlayamadım, biraz daha açar mısınız?"

"Türkiye'nin devrimci unsurlarını Rusya'nın devrim merkezlerinde toplayıp onların komünist bilinçlenmelerini sağlayacağız. Özel yöntemlerimle Türkleri emperyalizmin boyunduruğundan kurtar-

racacağım. Türkiye’den gelen delegelerle bir konferans düzenleyip işçi sınıfı partisini yeniden oluşturarak faaliyetlerimi Türkiye’de sürdüreceğim. İsterseniz beni beklemeyin, sizi ilk gidecek yoldaşlarla birlikte göndereyim.”

“Biz beş yıldır memleketimizden ayrıyız. Bu sürede ülkemiz savaş kaybetmiş, emperyalizmin fiili işgali tehlikesiyle karşı karşıyadır. Biz bir an önce Türkiye’ye dönmek istiyoruz.”

Suphi, “Yoldaşlar, ben ayrılmak zorundayım. Parti merkezinde önemli bir toplantıda bulunmam gerekiyor. Yarın görüştüğümüzde daha ayrıntılı konuşuruz.” diyerek ayrıldı.

Mümtaz Bey, “Suphi’nin bizi kısa sürede göndermeye niyeti yok.” dedi. “Yeri gelince biz yalnızca kendi gücümüze güvenmeliyiz demiyor muyuz? Buraya ilk geldiğimiz gibi tutsak da değiliz. Yol için yetecek paramız da var, istasyona gidip neden bilet sormuyoruz?” dedi.

Halil, “Paramız Tiflis’e kadar bilet almaya yeter sanıyorum.” dedi. “Orada da Serdar’ı buluruz.”

Aydın Yarbay, Halil’i onayladı: “Evet, Kırım’a asker ve cephane sevk ediyorlar. Tiflis’e daha rahat bilet bulabiliriz. İstasyonun yolunu da biliyoruz. Neden şimdiye kadar bekledik? Henüz vakit geçmiş değil... Ben Moskova’yı biraz dolaşmak istiyorum, yanıma bilen biri katılsın.”

Mümtaz Bey gülerek, “Moskova’yı en iyi Halil bilir. Bütün toplantılara o geldi. Hem ağamız da o.”

Halil isteksizdi: “Yarbayım elimizdeki para kıt kanaat Tiflis’e götürür. Fuzuli harcayacak on paramız yok. Hem ben kendimi iyi hissetmiyorum, bir başkası gitsin. İstasyonun yolunu herkes bilir.”

“Her laftan alınırsın oldun. Kırk yılda bir ricamız oldu, nazlanıyorsun. Dışarının havası iyi gelir, açılırsın.”

Veli, “Sizinki can da benimki patlıcan mı? Ben de geliyorum.” dedi.

Aydın Yarbay, “Kambersiz düğün olmaz Veli. Tütününü de yanına al, belki bir işimize yarar.”

Dışarı çıktıklarında Kremlin'in ışıkları yanmıştı. Aydın Yarbay, "Halil, geçtiğimiz, gördüğümüz yerlerin adını söyle de Moskova'ya geldiğimiz belli olsun. Şu ışıkların yandığı yer neresi? Önemli bir yer olsa gerek."

"Bulunduğumuz yer, Kızıl Meydan denilen yer."

"Neden Kızıl Meydan demişler buraya. Kızılar mı koymuş buranın adını?"

"Kızılarla, Bolşeviklerle ilgisi yokmuş Aydın Yarbayım. Aslında Güzel Meydan'mış adı. Savaş sırasında açlıktan kıran halk, Çar Baba'sına yalvarıp ekmek istemeye gelmiş. Çar'ın Kazak Muhafız Alayı da önüne geleni palalarla doğramış, Toplam beş bin kişi ölmüş. Ölen zavallıların kanı, koca alanı kan gölüne çevirmiş. Bu yüzden Kızıl Meydan denilmiş buraya. Işıklandırılmış bina, Kremlin Sarayı. Çarlar kışın kalırlarmış burada. Şimdi Bolşevik Partisi ve hükümet Rusya'yı buradan yönetiyor. Yanında akan Moskova Irmağı'ndan köprüyle geçiliyor. Yarınki Komintern toplantısı Kremlin'de yapılacak. İçerisi ayrı bir şehir gibi. Kremlin'in yanında kıvrılan kulelerin olduğu bina Moskova'nın en büyük kilisesidir."

"Bu kadar öğrenmem yeterli Halil. Kremlin'e açılan köprünün başında bekleyen insanlar arasında Galiyev Yoldaş da var. Gidip bir selam verelim."

Aydın Yarbay'la Halil ve Veli'nin kendilerinden yana geldiğini gören Galiyev, "Merhaba, nasılsınız? Hayırdır, akşam vakti buralarda ne arıyorsunuz?"

Aydın Yarbay, "Bizim kafamız, yüreğimiz Türkiye'de. Bir yıldır dönüş olanağı arıyoruz. Bilet almaya giderken size rastladık. Suphi, 'Komintern toplantısını bekleyin.' dedi, ama bir şey çıkacağını sanmıyorum."

Galiyev üzüntülüydü. "Ben de sizin yanınızda olmak isterdim. Geçen yıl burada yapılan Müslüman Emekçiler toplantısında siz yoktunuz, Mümtaz Bey'le Halil Çavuş vardı. Uzun süre sohbet edip sizin kulağınızı da çınlatmıştık. Sınıf arkadaşınız olan bir askerin söz-

lerinden, sizin konuşmalarınızdan aktarmalar yapmıştı. Saltanatın ilga edilip ekonomide, siyasette tam bağımsız bir Türk devletinin yapılandırılmasını düşünüyormuş.”

Aydın Yarbay, “Mustafa Kemal’den söz etmiştir Mümtaz Bey.” dedi. “En son komuta ettiği Suriye cephesindeki birlikleri Anadolu’ya çekmeyi başarmış, mutlaka kafasında olan bir şeyler vardır.”

“Bir sözünü söylemişti. Aklımdan çıkmıyor. Milletine, kendine güvenen bir liderin söyleyeceği sözlerdi. Haklısınız, siz bir an önce dönün. Ulaştırma Komiserliği’nde tanıdıklarım var, bilet bulmanıza yardımcı olayım.”

Misafirhaneye döndüklerinde Mümtaz Bey takılmadan edemedi. “Aydın Yarbayım biraz dolaşayım diye çıktınız, Halil’in de hiç canı istemiyordu, ama Moskova’nın gece yaşamından hoşlandığınız belli oluyor, baksanıza gözünüzün içi gülüyor. Veli Başçavuş’un neşesi yok. O, kafasına göre bulamadı herhalde?”

Veli sitem etti: “Kuru kuruya dolaştık. Halil, Moskova’yı iyi tanımır denilince, ben de umutlanmıştım.”

Halil, 3 Mart 1919 tarihine Tiflis’e kesilmiş 12 kişilik tren biletini elinde salladı: “Pek de boşa çıkmış sayılmayız. Acele etmezsek Tiflis trenini kaçıracağız.” dedi.

“Nasıl başardınız bu işi, benim hiç umudum yoktu.”

Halil, Sultan Galiyev’in bir sözünü yineledi: “Dünya devriminin merkezini, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeler oluşturacaktır.”

3 Mart 1919, Moskova

Trenin hareket saatinden önce Moskova İstasyonu’na geldiler. İstasyonda olağanüstü bir hareketlilik vardı. İstasyon güvenlik askerleri biletlerini ve kimliklerini kontrol ettiler. İstasyon, Komintern toplantısına gelmiş her ulustan insanla doluydu. Bazı trenlere tam teçhizatlı askerler bindiriliyordu. Tiflis’e gidecek olan treni ararken yanında bir manga asker olan bir binbaşı, kimliklerini sordu. Askerlik

şubesiinden verilmiş mühürlü belgeleri yanlarındaydı. İstasyon güvenlik amiri olduğunu söyleyen binbaşı, “Kimlik belgelerinin inceleneneğini, kendisini takip etmelerini” söyledi. Girdikleri binanın salonunda, elinde onların belgeleriyle bir odaya giren binbaşayı bir süre ayakta beklediler. Binbaşı girdiği odadan çıkıp “Rutin kontroldür, benimle gelin.” dedi. Yandaki güvenlik binasından içeri girdiler. “Haklarında ihbar olduğu” söylenerek üzerleri ve torbaları arandı. “Soruşturma bitene kadar değerli eşya ve paralarının emanette kalacağını, onları da gözetim altında tutacaklarını” söylediler ve Halil’in üzerinde, ellerinde kalan son iki Osmanlı altınıyla yüz ruble kadar kâğıt parayı, kol saatlerini bir torbaya doldurdular. Binanın zeminindeki bir odaya tıktıktan sonra kapıyı üzerlerinden kilitlediler. İçerisi havasızdı ve pis kokuyordu. Gözleri karanlığa alışınca tabanın insan pislikleriyle dolu olduğunu ve türlü çeşitli böceklerin koşuşturduğunu gördüler. Olayın ciddiyetini beş on dakika geçince anlamaya başladılar. Burada bir gece kalmaları havasızlıktan ölmelerine yeterdi. Gözaltında ne kadar kalacakları belli değildi. Tren kalktıktan sonra serbest bırakılsalar bile ikinci bir bilet almaya paraları yoktu ve artık Suphi’nin yanına da dönemezlerdi. Serbest bırakılacakları da belli değildi. Yaşamları tehlikedeydi. Saatler geçmesine rağmen kimse gelmemişti. Tam tutsaklıktan kurtulup eve dönmek üzereyken pisipisine bir ölümle sonları mı gelecekti?

Aydın Yarbay acı acı gülererek, “Görüyor musunuz kör talihi? O kadar ateşin, savaşın, hastalığın, tutsaklığın içinden sağ salim çık, tam memlekete varacakken bok kuyusunda sonun gelsin! Olacak iş mi?”

Mümtaz Bey, “Arkadaşlar.” dedi, “ölene kadar ölümü kabullenmeyeceğiz. Çıkmayan canda umut vardır, yaşadığımıza göre bizim için de mutlaka bir çıkış yolu bulunur. Sorun, o yolu görebilmektir.”

Emrah Binbaşı, “Komintern toplantısı başlamıştır, Neler oluyor acaba?” dedi.

Mümtaz Bey, “Ne olacak ki? Nutuklar atılacak. Halkların kardeşliği, işçi sınıfının öncülüğü... Çok dinledik. Rus binbaşı üç kurş paramızın üzerine konmak için burada bizi fosseptik çukuru-na kapatıp ölmemizi beklerken kardeşlik nutukları iyi gider!”

Halil buruk buruk gülümseyerek toplantılarda duya duya öğrendiği *Enternasyonal*’i söylemeye başladı: “*Uyan artık uykudan uyan/ Uyan tutsaklar dünyası/ Zulme karşı hincımız volkan/ Kavgamız ölüm dirim kavgası... Bu kavg a en sonuncu kavgamızdır artık/ Enternasyonal kurtulur insanlık...*”

Marşa Ethem de katıldı. Biraz sonra merdivenlerden koşuşturma ve ayak sesleri duyuldu. Kapı dışarıdan açıldı. Onları gözaltına alan binbaşıyla genç bir yüzbaşı kapıyı açıp çıkmalarını beklediler. Binbaşı suçlu kedi gibi pısmıştı: “Yoldaşlar, neden önceden söylemediniz? Demek ki hakkınızda yanlış ihbar geldi. Sizin haydut Basmacılardan olduğunuzu söylemişlerdi. Kusura bakmayın.”

Mümtaz Bey, “Biz Komünist Partisi Moskova yönetiminden Mustafa Suphi Yoldaş’ın Türkiye’ye gönderdiği Türk subaylarıyız. Gitmediğimiz ortaya çıkınca ilk sorgulanacak olan siz olursunuz. Bu durumdan hoşlanacağınızı hiç sanmıyorum.” deyince, binbaşı özür diledi, kötü niyetinin olmadığını söyledi ve binecekleri trene kadar götürüp başka ihtiyaçlarının olup olmadığını sordu. Yolda içmek için su fıçılarını dolduramadıklarını, ekmek almaya da fırsatlarının olmadığını söyleyince binbaşı, “Ben hallederim.” diyerek iki er çağırdı ve “Yoldaşların fıçılarını su doldurup getirin, bir torba da ekmek alıp gelin.” dedi.

Vagonlarının peşine bağlanmış katarlara top, katır ve at yükleniyordu. Yükleme tamamlandıktan sonra hareket edince rahat bir soluk aldılar. Tren Volga yöresine geldiğinde Moskova’ya gelirken gördükleri manzaranın aynısını gördüler. Beş yıl önce gelirken gördükleri istasyon binaları, köyler, şehirler yanmış yıkılmış, harabe haline gelmişti. Köylerin, kasabaların çevresinde araziler ekilmemiş, mera haline gelmişti. Yollarda sevk edilen asker ve oradan oraya göç

eden yaya, atlı, arabalı kabileler görölüyordu. İç savaş Rusya'yı bir harabeye çevirmiş, şehirlerle, köylerle birlikte insanları da kırıp birtirmiştir. Tren, beklediği her yerde yine dilenci ve satıcılar tarafından kuşatılıyordu. Savaşla birlikte satıcı ve dilenciler ordusunun sayısı da satılan yiyecek maddelerinin fiyatları da artmıştı. Moskova'dan yiyecek almaya fırsatları olmamıştı. Kurgan'dan artanlarla binbaşının aldırıldığı bir torba ekmek birkaç gün içinde tükenmişti. Yiyeceklerini trene gelen satıcılardan günlük olarak alıyorlardı. Sıkı pazarlık yapmalarına rağmen fiyatlar her gün biraz daha yükseliyordu. Elleriindeki parayla Tiflis'e kadar gidebilirlerse sorun kalmazdı, orada Serdar vardı.

Harkov İstasyonu'na geldiklerinde yolcu vagonlarını trenden ayırıp istasyondaki kör raylara çektiler ve bir gün bekleneceğini söylediler. Askerler ve cephane katarlarıyla beklemeden hareket eden trenin Kırım'a gönderildiği söyleniyordu. İç savaş ve emperyalist kuşatma, demiryollarını da çalışamaz duruma getirmişti. Yollarda arızalanan trenlerin yedek parçalarının bulunup çalıştırılması bazen günlerce sürebiliyordu. Yolcu vagonlarının beklemeye alınmasından sonra Halil'in ortalıkta görülmemesi üzerine telaşlandılar. Mümtaz Bey, "Bana söylemeden bir yere gitmez. Keyifsizim diyordu, bir yerde uyuyup kalmıştır, etrafa bir göz atalım." dedi.

İstasyonda ve çevresinde aramadık yer bırakmamalarına rağmen izine rastlayamadan kaldıkları kompartımana dönerlerken yakınlarındaki bir vagondan türkü sesi duydular. Vagona yaklaşıncaya Halil'in sesini tanıdılar. "*Trene bindim de tren salladı, / Zalım doktor ciğerimi elledi / İy'olursun diye geri yolladı / Söyleyin anama anam ağlasın / Anamdan başkası yalan ağlasın...*"

"Ağzına sağlık Halil, epeydir türkülerini dinlememiştik. Neden bu تنها yeri seçtiğini anlayamadım. Arkadaşlardan biri bilmeden hatırını mı kırdı? Yoksa bizden sakladığın bir derdin mi var? Neden bize söylemiyorsun? Elimizden gelecek bir konuysa her arkadaşın senin için yapmayacağı yoktur."

Veli, “Nazımız geçtiği için arada takıldığımız oluyor, onlara mı içerledin yoksa Halil?” dedi.

Halil’in gözleri buğulanmıştı, sesi titreyerek çıkıyordu. “Sağ olun, eksik olmayın. Kendi sorunlarım yüzünden sizleri üzmem istemedim. Hem kimsenin yapabileceği bir şey de yok. Yolum sonu göründü gibi geliyor Mümtaz Albayım. Yollarda kalacağım endişesi başladı son günlerde.”

“Halil, Kurgan’ın havasına bünyemiz alışmıştı. Hava değişimi seni etkiledi demek ki. Bunda büyütülecek bir durum yok. Moralinizi sağlam tut, şurada Tiflis’e ne kaldı ki? Oradan sonrası evimiz sayılır.”

7 Mayıs 1919, Tiflis

Tiflis’te Albay Kasım ve Serdar’la sohbet ediyorlardı. “İnsanlar tarihten ders almayı bilmezlerse tarih kafalarına vura vura öğretir.” dedi Serdar. “Beş yıl önce burada yaptığımız son konuşmada, ‘Ruslarda oyun çoktur.’ demiştim. Ruslara güvenip Bolşeviklerle işbirliği yaparak toprağımıza ve bağımsızlığımıza kavuşacağımıza inananlar, güçlerimizi böldükleri gibi yeni bir diktatörlüğün başımıza çöreklenmesine de yardımcı oldular. Ruslar, Türkistan’da halka önderlik edebilecek aydın bırakmadı. Aynı katliamı atalarımız beş yüz yıl önce de Arap istilacıların okuryazar olan herkesi kesip bütün kitapları yakmasıyla yaşamıştı.”

“Söylediklerinin hepsine tanık olduk. Türklerin elinde fırsat varken oyaladılar. Şimdi de emperyalizmin istilasından korumak ve devrimi aşamalara ayırmadan bir an önce komünist topluma eriştirmek söylemleriyle Türklerin topraklarını yeniden istila ettiler. Görüşmeyeli sizler nasılsınız? Türkiye’den haberler aldınız mı?”

“Biz topraklarımıza geri dönebilme umudumuzu hiçbir zaman yitirmedik. Rusların bu oyununu da boşa çıkarma yollarını mutlaka bulacağız. Türkiye’ye gelince, ne yazık ki sizlere sevineceğiniz ha-

berler veremeyeceğim. Osmanlı yine bizi düş kırıklığına uğrattı. Askeri durumları Albay Kasım söylesin.”

Albay Kasım, “Anlatmak hiç hoşuma gitmese de bilmeniz gerektiğinden söylemek zorundayım.” diye başladı. “Ortada ne Osmanlı ne de Türkiye kaldı. Başkentiniz işgal altında. İşgalciler İstanbul’la yetinmeyip önemli gördükleri her yere asker çıkarma niyetindeler. Yunan Ordusu’nun da İzmir’e asker çıkardığı söyleniyor.”

“İstanbul nasıl işgal edilmiş? İzmir’de Yunan’ın işi ne? Ordu işgalcilere karşı koymamış mı?”

“Sizin gerçekten hiçbir şeyden haberiniz yok. Olayları baştan anlatmam gerekiyor sanıyorum. Savaşın İtilaf Devletleri’nin lehine sonuçlanacağı belli olmaya başlayınca Almanlar ve Bulgarlar teslim olup mütareke istediler. Talat Paşa hükümeti istifa edince yerine kurulan hükümet, Mondros Mütarekesi’ni imzaladı. İttihatçı liderlerin fırkayı feshedip can derdine düşerek bir Alman denizaltısına binerek kaçtıklarını gazeteler yazmıştı.”

“Enver Bey’in canı tatlı. Almanlara yaranmak için ölüme gönderdiği tümenlerdeki Türk askerinin canı can değil miydi? Yeni hükümet nasıl bir mütareke imzaladı acaba?”

“Batılı emperyalist devletlerin derdi Türklerle. Savaşı başlatan Almanya da Bulgaristan da işgal edilmedi. İstanbul Boğazı’na demirlemiş İtilaf Devletleri’nin topları saraya çevriliyken hükümetin pazarlık gücü mü olur? Vahdettin Malta’ya giden heyete, hazırlanmış anlaşmanın itiraz edilmeden kabul edilmesi talimatını vermiş. Mütareke koşullarına göre ordunuz dağıtılmış, İtilaf Devletleri istedikleri yere girip işgal edebileceklermiş. Anlaşma mı denir buna Mümtaz Albayım? Osmanlı kayıtsız şartsız teslim olmuş.”

“Başta devlet varken Rum ve Ermenilere güç yetmiyordu. Şimdi iyice azmışlardır. Biz bir an önce dönmeliyiz. İşin kötüsü cebimizde beş paramız kalmadı.”

“Gelir gelmez, ayağının tozuyla gitmeyi düşünüyorsun. Burası yabancı yer mi? Dinlenin, soluklanın biraz. Düşündüğün şeye bak. Biz parayı ne için kazanıyoruz? Batum bizim dış kapımız oldu, gelip gidenimiz eksik olmuyor. Her şeyin bir çaresi bulunur, yeter ki aklımız başımızda, canımız sağ olsun.”

“HİÇBİR ŞEY GİDERMEZ İÇ SIKINTIMI”

22 Mayıs 1919, Batum

“Fahrettin Çavuşum, Fahrettin Çavuşum!”

Fahrettin, adının seslenildiğini duyup etrafına bakındı. Tanıdık kimseyi göremeyince, bir başka Fahrettin olmalı diye düşünerek limanda aşağı yukarı gezinmeye devam etti. Biraz sonra iki el omuzlarından tuttu ve biraz önce adını çağıran ses kulağının dibinde tekrar çınladı: “Fahrettin Çavuşum!”

Geri dönüp baktığında yüzü pek yabancı gelmeyen birisi Karadeniz şivesiyle, “Fahrettin Çavuşum, durmadan seslenip duruyorum, beni duymuyor musun?” dedi.

“Duydum da... Sen ne arıyorsun burada Hasan?”

“Ağam güvertede dolaşırken seni görüp seslendi, sana duyumayınca beni gönderdi. Yine şaşkın şaşkın geziniyor, yol parası da yoktur. Hasan çabuk, Fahrettin Çavuş'u kap getir dedi. Takada seni bekliyor ağam.”

“Takayla nereye gidiyorsunuz Hasan?”

“Osmanlı Ağama idam fermanı çıkarınca dağa çıktık. Karadeniz kıyılarında dolanıp dururuz. Artvin, Batum taraflarında iken Samsun'dan bir haber geldi. Bir Osmanlı paşası ağamla görüşmek istemiş. O da babasından Batum Limanı'na bir taka göndermesini istedi. Takaya binip limandan ayrılacakken ağam senin limanda dolaştığını gördü.”

“Osman Ağa ipi boynuna kendi elleriyle mi geçirmek ister, neden gidiyor Osmanlı paşasının yanına?”

“Biz orasını bilmeyiz. Osman Ağamın da bir bildiği vardır herhalde.”

Fahrettin’le Hasan kıyıya yanaşan bir filikaya binip limanın biraz açığında motorları çalışır durumda bekleyen takaya yanaştılar. Osman Ağa göğsünde çapraz fişekliği, filintası omuzlarında sefer kıyafetiyleydi. Küpeşteye tutunup Fahrettin’in elinden tutarak yukarı çıktı. Sarılıp kucaklaştılar. “Fahrettin Çavuşum, şaşkın şaşkın ne gezersin buralarda? Nereye gitsem karşıma çıkıyorsun. Paran yoksa almam takaya!..”

Fahrettin bu kez pişkin pişkin güldü: “Osman Ağam, cebimde beş param olmadığı gibi arkadaşlarımın da parası yoktur. Üstelik tutsaklıktan geliyoruz, boz duracak madalyamız da yoktur. Samsun’a bizi hayrına götürecek bir gemi bakınıyordum, yine sen çıktın karşıma. Limanda kimseyi göremeyince kaldığımız eve dönerken peşimden Hasan yetişti.”

“Hadi, yine iyiliğim üstümde bugün. Hadi, arkadaşlarını da al, çabuk dön. Onlardan da yol parası almayacağım. Çıkmışken anana, yavukluna da bir şeyler alırsın. Hasan çabuk alay emini çağır bana.”

“Osman Ağam, yol parası almaman yeterli, masrafa gerek yoktur.”

Osman Ağa sinirlenmiş gibi görünerek bağırdı: “Ne zamandan beri alayımda emrime karşı gelinir oldu? Alay emini gelene kadar anlat bakalım. Şimdiye kadar başından neler geçti, neler yaşadın?”

“Memlekete döndüğümde nişanlım bekliyormuş. Anam iyi baktı, ayda toparlandım. Düğünümüzden birkaç ay sonra sefer emri geldi. Kazamızda kurulan alayla Sarıkamış Savaşı’nda birkaç arkadaşla Ruslara tutsak düştük. Bolşevikler iktidar olunca serbest bıraktılar ama iç savaş nedeniyle bu zamana kadar geledik.”

“Uşağım, yüzünden kan damlıyor. Ruslar iyi baktılar herhalde sana.”

“Aşçımız Ethem Üsteğmenimizdi. Hamsi tatlısı bile yapacaktı, ama Sibirya’da hamsi bulamadı.”

“Karadeniz uşığı mıydı senin Ethem Üsteğmen dediğin?”

“Karadenizliydi, konuşması, giyimi sizlere benzer.”

“Otuz İkinci Tümen Süvari Bölüğü’nden miymiş Ethem Üsteğmen dediğin?”

“Evet, bölüğün komutanıymış. Azap bozgununda tutsak düşmüş.”

“Giresunlu muymuş? Çoluk çocuğu var mıymış?”

“Karısıyla iki kızı Giresun’da, babasının yanındaymış.”

“Emmi uşığından hiç bahsetmedi mi Ethem Üsteğmen dediğin?”

“Çok konuştuk, lafını çok ettik ağam.”

“Osman Ağan şimdi sana ne yapsın? Seni döveyim mi, seveyim mi, denize mi atayım? Şaka yapmıyorsun değil mi? Kayıp haberi gelmişti emmi uşığımin, demek yaşıyormuş. Adam bunu şimdi mi söyler? Ağzından zorla almaya çalışıyorum.”

“Şaşkınlıktan söylemeyi unuttum Osman Ağam. Ethem Üsteğmenim de burada. Toplam on iki kişiyiz.”

“Neyse. Emmi uşığımin haberini vermen dünyalara değdi. Çarşıyı, alışverişi boş verin. Samsun’dan lazım olanı alırsın. Hasan, tez gidip Temel Yüzbaşı’yı çağır. Bölüğünü de hazırlasın. Yolda Rum, Ermeni çetelerine rastlarsınız, o canilerin gücü silahsız insanlarla kadın ve çocuklara yeter. Emmi uşığıma kavuşmadan kaybetmeyeyim. Demek beş yıldır beraberdiniz. Temel Yüzbaşı bölüğünü hazırlayana kadar en ince ayrıntısına kadar anlat bakalım. Yoksa kayığıma bindirmem seni.”

* * *

Fahrettin’in bir bölük silahlı askerle kapının önüne gelmesi evdekileri telaşlandırmıştı. Herkes bir şeyler söylüyordu. “Savunma tertibatı alalım... Teslim olmaktansa vurularak ölelim.” diyenlere karşı Mümtaz Bey soğukkanlıydı. “Gelenler pek düşman birliğine benzemiyor. Biraz bekleyelim bakalım niyetleri belli olsun.”

Birliğin başında bulunan otuz yaşlarında gösteren birisi, “Ben

Giresun Alayı'ndan Bölük Komutanı Temel Yüzbaşı. Osman Ağam güvenliğiniz için bölüğünü gönderdi, acele etseniz iyi olur." dedi.

Hazırlanıp limana gelmeleri yarım saati bulmamıştı. İskeleye yanaşan iki filikayla gemiye yanaşıp güverteye çıktılar. Güvertede esmer, karayağız, 30-35 yaşlarında görünen biri duruyordu.

Mümtaz Bey kendini tanıttı: "Ben Albay Ahmet Mümtaz'ım. Osman Ağa yok mudur burada?"

"Osman Ağa benim. Albayım, parası olmayan binmesin kayığıma."

Mümtaz Bey çaresiz Halil'e baktı ve "Halil, kasada ne kadar para var?" diye sordu.

Ethem'le Fahrettin bıyık altından gülüyorlardı.

Halil, "Kasadaki para Tiflis'e gelmeden bitmişti albayım. Para bitti, herkes başının çaresine baksın."

Mümtaz Bey hiç beklemediği bu durum karşısında afallamıştı, etrafından yardım bekliyordu. İnmeleri mi pazarlık yapmaları mı gerekir, karar veremiyordu. Halil, "Ağam bizim karnımız aç, üstümüz başımız da dökülüyor. Birer takım kıyafet alalım. Hesabı Fahrettin'e yazıver. Madalyasını satınca hesabımızı öder." dedi.

"Ulen uşağım, senin kafan çalışıyor, hamsi yediğin belli oluyor. Nerelisin sen?"

"Fahrettin Başçavuş'la komşuyuz."

"Bazen benim de kafam çalışmıyor. Benimki de soru mu? Senin gibi akıllı adam başka nereden çıkar ki? Yiğidin harman olduğu yerden geldiğini bilmem lazımdı. Uşağım, hamsi çorbası her zaman bulunur, ama bu sefer bizim kıyafetlerimiz de dökülüyor. Sen titriyorsun, hasta mısın? Hasan tez ol, sıhhiye çağır, tımar etsinler uşağımı." Mümtaz Bey'e döndü: "Albayım, yol parasını becerleymedin herhalde, neyse bu seferlik senden de yol parası almayayım. Bir daha Sibirya'ya giderseniz sen de emmi uşağımı çizmesiz göndermezsin."

Bilet paralarının sırrı ortaya çıkmıştı. Mümtaz Bey rahat bir so-

luk aldı. “Hele hoş geldiniz. Vay benim emmi uşağıma! Albayım darılmadın umarım, çizme hikâyesi duydum da, ben de biraz latife yapayım istedim. Bilet parasının lafı mı olur? Takanın tümü kurban olsun tırnağınızın ucuna. Daha seninle yapacak işimiz çok. Hele bir yol alalım, oturup konuşacağız.” Kaptan köşküne seslendi: “Halatlar vira, motorlar tam yol, rota Samsun’a. Mustafa Kemal Paşa’yı bekletmek olmaz!..”

24 Mayıs 1919, Samsun

Alay sıhhiyelerinin, iyi beslenip istirahat etmesini ve kaldıracabileceği kadar alkollü içki içmesini ilaç olarak tavsiye etmeleri üzerine tayfalardan buldukları yarım okkalık bir şişe rakıyı içip ambarda hazırladıkları yatağa giren Halil, uyandığında kendini iyi hissedererek güverteye çıktı. Tan ağarmaya başlamıştı. Tayfalar, ilerde görünen ışıkların Samsun olduğunu söylediler. Osman Ağa’nın posta eri Hasan, Halil’in yanına gelerek, “Ne çabuk ayaklandın? Seni ambarda bulamayınca güverteye çıktığını söylediler. İki gündür deliksiz uydun. Osman Ağa’yla Mümtaz Albayım seni yemekhanede bekliyorlar.” dedi.

Alay sabah talimini bitirmiş çorbasını içiyordu. Osman Ağa, alayının disiplinini talimini eksiksiz sürdürüyordu. Mümtaz Bey’le Aydın Yarbay’ı karşısına, Ethem’le Fahrettin’i de birer yanına almıştı. Bir yandan sohbet ederken bir yandan da neşe içinde çorbalarını içiyorlardı. Halil’in yemekhaneye girdiğini görünce, Osman Ağa aşçıya seslendi: “Uşağıma hamsi çorbası verin. Halil Çavuşum, dinlenince kendine gelmişsin. Hele bir çorbanı da iç, bir şeyciğin kalmaz. Sen çorbanı içerken ben lafımı bitireyim. Albayıma Fahrettin Başçavuşum’un bilet hikâyesini anlatıyordum. Haa, o zaman çavuştu, şimdi başçavuş olmuş... Efendime söyleyeyim, baktım Galata rıhtımında şaşkın şaşkın dolanır durur, seslendim, arkaya bakmayı akıl edemez. Takayı durdurup Hasan’ı peşinden koşturdum, kaptı geldi Hasan. Alayımın çoğu şehit olmuş, taka boş döner. ‘Bizimle gel.’

dedim. İsteksiz, cevap vermez. Beğenmedi sandım, meğer Gülce-mal'e parası yetmemiş, bana, 'Ağam, üzerine madalyamı da katsam Samsun'a kadar beni de alır mısın.' demez mi? Elim ayağıma do-laştı, ne yapacağımı şaşırdım. Aydın Yarbayım, ne olur ne olmaz, Mümtaz Albayımdan da bilet parasını peşin istedim, ama onun ne madalyası ne de cebinde beş parası var. Ne yapayım ben şimdi?"

Osman Ağa, sert görünümünün tersine neşeli biriydi. Savaşta ölümlerin her türlüünü görmüştü. Babasının mal varlığı sülalesi-ne yetecek durumdayken rahat hayatı bırakarak memleketin kur-tuluşu için kelle koltukta bile acıyı bala çevirebiliyordu. Tutsaklık-tan dönenlerin ağlanacak hallerine bile gülecek bir yan buluyordu. Boynunda Osmanlının idam fermanı, Giresun'da Rum ve Ermeni çetelerine karşı 100 gönüllüyle savaşmıştı. Trabzon cezaevinden bas-kınla çıkardığı 150 kişiyi çetesine katmış, gönüllü sayısı gün geçtikçe 800'e ulaşmıştı. Doğu Karadeniz kıyılarında en güçlü, en etkili di-reniş örgütlenmesinin temelini atmıştı. Yanındakilerden Temoğlu İsmail Ağa'yı, Dalgaroğlu Bilal'i, Çavraklı Kara Ahmet'i "En gü-vendiğim uşaklar." diye tanıştırdı.

Fahrettin çorbasını bitirince aşçıya boş kâseyi uzatıp, "Ustam, bana bir tas hamsi çorbası daha ver. Hesabı veresiye defterine yaz." dedi ve Osman Ağa'ya dönüp "Ağam defterimiz hayli kabardı. Ne zaman göreceğiz hesabı?" diye sordu.

Osman Ağa'nın yüzü gerginleşti, o şaka yapan, etrafına neşe sa-çan adam gitmiş, yerine gözlerinden öfke saçan birisi gelmişti: "Fah-rettin, Dolmabahçe önlerine geldiğimizde neler söylemiştik, anım-sa bakalım."

"Hiç unuttur muyum ağam? Galata rıhtımında gemiye bindi-ğimde yine hesap istediğimde, 'Hesabını ödemeye tek madalyan yet-mez, borcunu ikinci madalyayla ancak ödeyebilirsin, zamanı gelin-ce ben sana haber ederim.' demiştin. Samsun'da gemiden inerken de, 'sorun sadece kendini korumak değil kadınları, çocukları, top-rağı kim koruyacak? Osmanlının durumu hiç iyi değil, yine iş bize düşecek.' demiştin."

“Hamsi çorbası kafanı çalıştırmaya başlamış başçavuşum. Osmanlı bitmiş, iş bize düşüyor yine. Bu sefer ya hesabı tam ödeyip defteri kapatacağız ya da kendimizi denize atıp hamsilere yem olacağız.”

Çorbasından iki yudum alıp geri çekilen ve sessizce oturan Halil’e, “Çorbanı bitirmedin mi daha?” dedi.

* * *

Gemi Samsun’a demirlerken Mümtaz Bey, “Halil, Mustafa Kemal Paşa Havza’daymış. Senin dinlenip toparlanman lazım. İster gemide kal, istersen gelmişken evine git. Mustafa Kemal Paşa’yla görüştükten sonra, ben de Hacıköy’e geçeceğim. Orada görüşürüz.” dedi.

Halil herkesle vedalaştı. Mümtaz Bey’le diğerleri Osman Ağa’nın muhafız bölüğüyle birlikte takadan inip Havza’ya doğru yol alırlarken Halil de torbasını sırtlayıp Mecidiye’deki arabacılar hanına doğru yürümeye başladı. Her geldiğinde limanı yoklayan Arabacı Mehmet Ali, yolcusunu almış, yükünü sarmış, yola çıkmıştı. Halil’i görünce arabayı durdurdu. Koşarak boynuna sarıldı: “Kâmil’im geleceğini biliyordum, şükürler olsun kavuşturana. Hoş geldin oğlum!”

Mehmet Ali ihtiyarlamıştı, gözleri iyi seçemiyordu. Halil’i oğlu sanmıştı. “Mehmet Ali Emmi, ben Çerezcioğlu Halil’im.”

İhtiyarın gözleri buğulanmıştı, ağlamaklı bir sesle: “Sen de bir evladımsın Halil oğlum. Sen de hoş geldin. Kâmil’im dönmedi mi? Neden beraber gelmediniz?”

Halil, Kâmil’in Köprüköy’de makineli yuvalarını susturmak için oyun oynamaya gider gibi Rus siperlerine saldırıya geçtiğinde boyundan giren bir kurşunla şehit olduğunu, görevini yapmanın huzuruyla, deste ödülünü aldığındaki gibi, gözlerinin içinin güldüğünü, babasına söyleyemedi, tutsaklığı boyunca gözü gibi koruduğu ve yanında getirdiği emanetlerini, cüzdanını ve künyesini çıkarıp veremedi.

“Tutsaklıkta ayrı düştük Mehmet Ali Emmi. Ruslar tutsakla-

rı serbest bıraktılar, ama kendi içlerinde kavgaya tutuştular. Araç bulmak çok zor, ortalık durulunca o da gelir.”

Oğlunun yaşıyor olma olasılığı yüreğine su sermişti Mehmet Ali'nin. Kara haberi gelmemiştir ya, bir yerlerde bekliyordur. Halil beş yıl sonra çıkıp geldiğine göre, nasıl olsa Kâmil de bir yolunu bulup gelirdi. “İnşallah oğlum, canı sağ olsun da geç gelsin. Haydi gidelim yolumuza.”

Arabanın önündeki kendi oturduğu yerin yanına atların yem torbalarını yerleştirip Halil'e oturacak yer hazırladı ve yola devam ettiler. Yolcuların çoğu tanıdıklarıydı Halil'in. Dülger İsmet, kılığını kıyafetini düzeltmişti, yüzünden kan damlıyordu. Samsun'a alet, edevat, çivi almaya gelmiş olmalıydı. Halil'in arabaya bindiğini görmezden geldi. Binbaşı üniformasının yakasına takılı iki madalya sallandıkça arada birbirine değip ses çıkaran Hüsnü, hararetle bir şeyler anlatıyordu. Konuyu değiştirip madalyaların hikâyesini anlatmaya başladı: “Balkan bozgununda kolordum bozulup ricat başlayınca makineliyi bırakmaya gönlüm elvermedi. Herkes silahını atıp canını kurtarmaya çalışırken ben makineliyi atımın arkasına bağlayıp Çatalca'ya getirdim.”

Hüsnü'nün anlattıklarını daha önce de duymuştu Halil. Kimden duymuş olabileceğini çıkaramadı. Hüsnü madalyaların hikâyesini bitirmişti, lafı kimseye kaptırmadan konuşmasına devam etti: “İnsan istedikten sonra vatanına hizmeti her yerde yapar. Emekliye ayrıldıktan sonra köşeme çekilip oturamadım. Belediye yeni kurulmuştu, yol yordam bilmiyorlardı. Girip çekidüzen verdim. Boş oturacak zamanım yok, şimdi de Samsun Belediye teşkilatını incelemekten dönüyorum.” dedi. Kendisini dinleyen olmadığını anladı ve yeni fark ediyormuş gibi, “Hoş geldin Halil, geçmiş olsun.” dedi.

“Sağol Hüsnü Çavuş, hoş bulduk.” Peşinden ekledi, “Hayırlı olsun, binbaşı olmuşsun.”

Hüsnü aniden parladı: “Halil, biz bu terfileri merasim bölümünde mızıka çalarak kazanmadık.” dedi. “Kimilerinin yaptığı gibi sava-

şı samanlıkta saklanarak geçirip ortalık durulunca ortaya çıkıp da etrafa fiyaka yapmadık. Karımız, canımız pahasına verildi bu madalyalar.” Cebinden mühürlü bir kâğıt çıkarıp gösterdi: “İşte genelkurmay başkanının şahsıma hitaben gönderdiği yazı. Sen borcunu hazırladın mı? Bunca zaman bekledim, bu kadar iyiliği baba oğluna yapmaz. Hadi şimdi burada bunaltmayayım, yarın hazırla borcunu.” dedi.

Halil, ne olduğunu anlamaya çalıştı. Hüsnü savaşa mı katılmıştı da madalya ve terfi verilmişti? Hüsnü’ye ne borcu olduğunu da bir türlü anımsayıp cevap veremedi. Hüsnü, hırsını arabacıdan alır gibi ona döndü: “Mehmet Ali, biraz kamçılı atları. Yunan’ın İzmir’e asker çıkarmasından sonra Rumlar iyice kudurdular. Ne olur ne olmaz, karanlığa kalmayalım.”

Mehmet Ali, “Merak etme Hüsnü, yedekte atlarımız da var, akşama kalmayız.” dedi. Halil’in duyacağı şekilde de “Askerin yüz karası, artık yalanlarını çocuklar bile dinlemiyor.” diye ekledi.

Dülger İsmet, sinirli bir ses tonuyla Hüsnü’ye çıkıştı: “Hüsnü Efendi! Sen okumuş, tahsil, terbiye görmüş, Halife Hazretleri’nin ordusunda İslam’a hizmet etmiş şerefli bir subayımızsın. Bugünlere Sultan Han hazretlerinin ekmeğini yiyerek geldin. Onun düşmanlarının ağzıyla konuşmak sana hiç yakışmıyor!”

Hüsnü, Dülger İsmet’in sert tepki göstermesinin nedenini anlayamamıştı. “Yanlış anladınız İsmet Efendi, ben öyle bir şey söylemedim.” dedi.

Dülger İsmet’in Hüsnü’ye sert tepki göstermesinin nedenini Halil de anlayamamıştı. Beş yıl içinde onlar gibi insanların toplum içindeki mevkileri ve itibarları da değişmiş olmalıydı. İsmet, Sarkis Usta’nın yanında ayak işlerine bakarken onun yol vermesiyle bir testereyle keser edinip adını Dülger’e çıkartsa da bir iş tutturamamış, son zamanlar, Hacı Fetullah’la düşüp kalkar olmuştu. Kılık kıyafetini düzeltmişti, Hüsnü’ye tepeden inme bağırabildiğine göre cebinde parası da olmalıydı. Dülger İsmet, zaferinin sonucunu almak iste-

yen bir komutan gibi Hüsni'nün üzerine gitti: "Hüsni Binbaşı'm, Yunanlı dostlarımızın, Sultan Hazretleri'nin rızasıyla ehli Müslim'in canını, malını ve ırzını korumak amacıyla geldiklerini bilmez misin? Müslüman, konuklarına yardımcı olup başarıları için dua etmelidir."

Hüsni, başını öne eğip sustu. Mehmet Ali atların gemini Halil'in eline vererek arkasına döndü ve bağırırmaya başladı: "İsmet, İsmet! Daha dün keserin elinde sürtüp duruyordun. Eline üç kuruş para geçince adam olduğunu sanıp ahkâm kesiyorsun. Hristiyan âlemi kökümüze kibrit suyu ekmek için Çanakkale'yi zorladı, başaramadı. Şimdi Sultan'ın rızasıyla toprağımıza girip kökümüzü kurutmaya çalışacaklar. Bekle bakalım, dün bir bugün iki, daha neler göreceğiz? Balkanlar'da, Trakya'da girdikleri yerlerdeki Müslüman'ın canını, malını, ırzını korumuşlar mı? Aşçı Cavit'in lafına hiç mi kulak vermedin? Düşmana köle olmanın, hizmet etmenin Müslüman'a caiz olduğu hangi kitapta yazıyor? Kendin gibilerin peşine düşüp fetva vererek yüce dinimizin de adını kirletiyorsun. Edebinle otur oturduğun yerde, yoksa malını da seni de atarım aşağıya!"

Mehmet Ali'nin beklenmeyen bu tepkisi karşısında meydanın o kadar da boş olmadığını anlayan Dülger İsmet pısıp kaldı. Halil'in kafası evde, babasında, annesinde, Hatice'de, çocuklarındaydı. Eve yaklaştıkça içindeki sıkıntı daha da büyüyor, dayanılmaz bir hal alıyordu. Beş yıldır sabırla bekleyip buraya kadar gelmişti. Şurada birkaç saatlik yolu kalmışken onlara kavuşamayacağı düşüncesi beynini kemiriyordu. Mümtaz Bey, Budiyenni'nin evinde söylediklerinin dışında bir daha konuyu açmamış, Halil de sormamıştı. Hareket ettikten sonra, arabacıya bir iki sormak istemiş, o da duymazlıktan gelmiş ya da yuvarlak bir iki sözcükle geçiştirmişti.

Kavak'tan sonra gözlerini açık tutamayan Halil, Mehmet Ali'nin dürtmesiyle uyandı: "Halil, iyi uyudun. Üçgöz Değirmeni'ne geldik. Diğer yolcular ihtiyaç görmek ve karınlarını doyurmak için indiler. Ben atları değişeceğim. Gidene kadar da bir daha durmayız. İstersen, sen de inip karnını doyur."

Halil'in açlıktan karnı guruldarken tandırın kokusu arabaya kadar geliyordu. Arabadan inip hana doğru yürürken parasının olmadığı aklına geldi. Belki ceplerinde, cüzdanında kalmıştır diyerek cebindeki karnı çıkardı, mendilinin aralarına baktı; yoktu. Hana girip rezil olmaktansa en iyisi arabaya çıkıp uyumaktı. Değirmenin oluğunda elini yüzünü yıkayıp kurulandı. İki su bir ekmek eder, belki de açlığını bastırır deyip avuçlarına aldığı suyu içmeye çalıştı. Aç karna su boğazından geçmedi. Ağzını çalkalayıp tükürdü ve arabaya çıkıp yem torbalarını başının altına koyarak uyumaya çalıştı. Mehmet Ali, onun ceplerini karıştırıp hana girmediğini görmüş, parası olmadığını anlamıştı. İki ekmek arası tandır yaptırıp arabanın yanına döndü. Halil'i dürtükleyip uyandırdı: "Halil daha epey yolumuz var, yol insanı acıktırır. Hadi birlikte birer lokma atıştıralım." dedi.

"Karnım aç değil Mehmet Ali Emmi. Sana afiyet olsun, yemişle beraberim."

Mehmet Ali öfkelenmişti, "Tek başıma boğazımdan geçmez. Bir iki lokma al, bana arkadaşlık et." dedi.

"Sofranın hatırı kalmasın, bir iki lokma alayım."

İkisi de bir iki lokma aldıktan sonra atların huysuzlanmasını bahane eden Mehmet Ali, arabadan inerken, "Sen devam edekoy, ben bir atları dolaşayım." dedi.

Yedekteki huysuzlanan atların yanına giderek onları okşayıp konuştuktan sonra çeşmeden helkeye su doldurup getirdi. Halil'in tandırı bitirmesini bekliyordu. Halil, "Memleket havası iştahımı açmış olmalı, nazlanarak oturdum, ama sofrayı silip süpürdüm. Halbuki limanda karnımı doyurup öyle çıkmıştım." dedi.

Marınca Düzlüğü'ne geldiklerinde öğle sonu olmuştu. Ekilmemiş araziden, bozulmuş bağlardan çalı çırpı, madımak, üzüm yaprağı toplayıp sırtlarına yüklenmiş birkaç kadın ve çocuk önleri sıra bir süre yürüdükten sonra köy yoluna saptılar. Arabacıdan zılgıtı yiyeli sesleri çıkmayan Hüsnü'yle Dülger İsmet'in aralarında birlik oluşmuştu, kendi aralarında konuşuyorlardı. Marıncalı kadınlar, onların soh-

betini yeniden koyulaştırdı, belden aşağı şakalarla gölüşüp durdular. Merzifon altından Samadolu'ya gelince, Mehmet Ali arabayı yol üzerindeki çeşmenin önüne çekip durdurdu. Atlar dinlenirken terlerini sildi ve fazla eğlenmeden yola devam etti. Sarıköy'ü geçerlerken Urgancı Mevlüt, "Mehmet Ali, yine akşamı ettin, atlara biraz dokunsana, neredeyse onları da oturtup arabaya kendini koşacakşın, hayvan milleti ancak kamçının dilinden anlar." dedi.

"Onlar benim çocuklarım, kıyamam onlara Mevlüt Ağa! O kadar yükün altında koşturup da çatlatayım mı? Onlar kamçıyla değil, sevgiyle yürürler." Marınca'dan beri muhabbeti koyulaştırmış olan Hüsnü'yle Dülger İsmet'e bakarak, "Çoğu iki ayaklılardan daha akıllıdırlar." dedi. Peşinden ekledi: "Hem acelen ne? Geç olsun da güç olmasın, tabakhaneye mal mı yetiştiriyorsun?"

Yılanoğulları Kışlası yönünden silah sesleri duyulunca laflar ortada kaldı. Herkes kışla yönüne bakmaya başladı. Mehmet Ali, arabayı durdurup gemi Halil'e verdi. Yem sandığının içinden Alman beşlisini çıkarıp Hüsnü'ye uzattı: "Çatalca Kahramanı! Üniformanı, madalyalarını mızıkla çalarak almadığını göster!" dedi.

Kimsenin beklemediği bu durum karşısında arabadakiler, buz kesilmiş olan Hüsnü'ye baktı. Hüsnü'nün yüzü kireç gibi olmuştu, titriyordu. Kekeleyerek konuştu: "Ben emekli binbaşıyım, emekliye ayrılırken elime silah almayacağıma yemin ettim. Halil'e ver. O, seferi sayılır."

Mehmet Ali'nin kan beynine fırladı, gözleri ateş topu gibi oldu. Dişlerinin arasından anlaşılmaz bir şeyler söyledi. "Asıl dizginlere Halil." dedi, "Yolcu yolunda gerek. Hancı hanına, fareler de sıçan deliğine."

* * *

~~Halil~~ Halil sen inme. Unları Garbis Usta'nın fırınına indireceğim, geçerken seni de bırakırım." diyen Mehmet Ali, arabayı fırının önüne çekti. İçeride Garbis Usta fırından ekmek çıkarıyor, oğulları Gaspar ve Ohannes raflara yerleştiriyorlardı. Arabanın durduğunu gö-

ren çocuklar dışarı çıkıp unları içeri taşırlarken Garbis, bir şeyler söyledi. O da bağırdı: “Sağ ol, atlar terli, eğlenmeden gideyim. Alacağım olsun, başka zaman içeriz.”

Halil’in gözü karardı. Korkunç karabasani yeniden yaşıyor gibi oldu. Garbis Usta kestiği askerlerin başını elindeki kürekle fırından çıkarıyor, yanındakilere veriyordu. Ekmekleri değil de askerlerin kafalarını raflara düzgünce istif ediyorlardı. Alnından ter boşanmaya başladı. Mehmet Ali’nin seslenmesiyle kendini topladı: “Halil, kendine sahip ol. Gidiyoruz.”

Araba Gümüş yolundan evlerinin bulunduğu sokağa saptı. Mehmet Ali Emmi evin önüne geldiklerinde arabayı durdurup Halil’in inmesine yardım etti: “Akşam yemeğini bizde yiyeydik Mehmet Ali Emmi.”

“Sağ ol Halil, başka zaman. Bir an önce atları dinlendireyim.”

Arabaya çıkıp hareket edeceği zaman Halil’in torbasını arabada unuttuğunu fark etti.

“Halil torbanı unutmuşsun.”

Torbayı Halil’e uzatırken neredeyse boş olduğunu anlayan Mehmet Ali, “Halil, çocuklar eline bakarlar.” dedi ve sandığından çıkardığı tahta kutu içindeki tahin helvasıyla kesekâğıdına konulmuş halkalı şekeri torbasının içine koyup uzattı. Eline de bir kâğıt beş liralık sıkıştırdı. Halil’in bir şey söylemesine fırsat kalmadan atları dehledi. Mehmet Ali, torbanın içine baksaydı, oğlunun künyesini ve cüzdanını görecekti!

Arabanın tekerlek gıcırıltılarıyla atların nal sesleri sokağın kaldırımlarında çınlarken Halil, her zaman açık duran dış kapıdan içeri girdi. Zifiri karanlıkta hiçbir şey görülüyor, canlılık belirtisi olacak ses soluk duyulmuyordu. Kapının mandalını vurarak seslendi. Hiç karşılık gelmedi. Hiçbir anlam veremiyordu. Anası, Hatice, Ali, çocukları gece vakti evi bırakıp nere gitmiş olabilirlerdi? Gözü karanlığa alışıp etrafını seçmeye başlayınca avlunun bomboş olduğunu fark etti. Ambarlar da boştu. Bakır kazanlar, küpler adına orta-

lıkta bir şey göremedi. Yerde de kaldırım taşları ve birkaç çalı çırpıdan başka bir şey yoktu. Tekrar kapıya vurup bağırdığında kuyunun yanındaki bacalı ocağın bulunduğu odanın pencerelerinde zayıf bir ışık belirdi. Avluya açılan kapı aralandı. Elindeki çirayla dışarı çıkan beş altı yaşlarında bir kız çocuğu, “Emmi, evde bir dilim ekmeğimiz yok, istersen kuyudan soğuk su çekeyim.” dedi.

24 Haziran 1919, Hacıköy

Fatma sabah erken kalkıp Hamza’yla çıkmıştı. Hatice konuşmaya başladı: “Geç gidince Pembe Hanım, gelmeyeceksin diye kedilere döktüm, diyormuş. Erken gidince de yine bir bahane buluyor, daha biz karnımızı doyuramadık, ayakaltında dolaşp insana rahat yemek yedirmiyorsun, diyormuş. Ne yapacağını Fatma da şaşırdı. Pembe Hanım yemek göndermez, olsa da göndermez olmasa da göndermez...”

Sustu, biraz soluklanıp devam etti konuşmasına: “Ocağın közlerini ateşlediysen üzerine çorba kazanını koy da suyu kaynasın. Küpün dibinde biraz yarma olacaktı, su kaynayınca içine at da pişince kursağımıza sıcak bir çorba girsin. Boşuna bekleme, Pembe Hanım bir şey göndermez. O, insanların karnını doyurmasından rahatsız olur. Sadece kendisi yiyip içsin, o yiyip içerken insanlar onun ağzına baksın ister. Kendi ağzından kaç kez duydum. Ne günlere kaldık, zengin fakir belli değil, herkes yiyip içiyor, kapımıza eklemek istemeye gelen olmuyor, diyor. Fatma’yı kapısında bekletir, eli boş gönderir yine...” Sustu, günlerdir hep aynı şeyleri anlatıp duruyordu Halil’e. Halil’se hep susuyordu.

Hatice, az sonra Halil’e seslendi: “Bir gürültü duydum Halil. Kalk da kapıya bak. Avludan bir şey götürmesinler. Zaten götürmedikleri bir canımız kaldı. Önce küpleri, ambarı boşalttılar, kalanları da Mültezim Hacı Kenan’ın adamları, bu yılın öşürünü vermediniz diye ambarıyla birlikte söküp götürdü. Elden çıkmış tarlanın öşürü mü olur? Halil ben kalkıp bakamıyorum. Sen gideli bacaklarım küt oldu...”

Biraz soluklanıp yine devam etti Hatice: “Hamza, Hamdi Usta’nın yerini işletenlerin yanlarında çırak. Hamdi Usta Hakk’a ermiş. Kime ne sorayım? Şurada kapı komşusu, akli başında insanlar diye Hacı Fetullah’ın karısı Nadire Hanım’la Dülger İsmet’in anası Güldane Hanım’a, ben kalkıp bakamıyorum, evde bir şey kalmamış, Allah rızası için girene çıkana mukayyet olun, dedim. Dediğime diyeceğime pişman ettiler. Size iyilik edende suç, iyilikten anlayacak insan mısınız, acıyıp aş ekmek getiriyoruz, sen bizi hırsız tuttun, daha beter ol deyip evden ayaklarını kestiler...” Sustu, Halil’e bakıp, “Öğren canımızı kimlerin acıttığını Halil.” dedi ve devam etti: “Hacı’nın karısı da konu komşuya, daha insanlığını unutmamış hatırımızı sayıp gelenleri yoldan çevirip söylüyormuş. Açmayın o uğursuzların kapısını, insanlık edip ekmek verseniz elinizden olursunuz, kazamızda ne kaynadıysa önce onlara götürdük, bizi hırsız tuttular, onlar iyilikten anlayan insan değiller, bunlar gâvurdan da beter, Allah’ın gazabı üzerlerinde zaten, bunların kapısını çalan da cehenneme odun olmaktan kendini kurtaramaz, diyormuş. Koskoca Hacı bile, sevap kazanıp cennete gitmek istiyorsanız çatılarından bir kiremit alın, yağta yağmurda kalsınlar, duvarlarından bir kerpiç sökün, duvarları başlarına yıkılıp altında kalsınlar diyormuş. Ben onları suçlamadım ki, neden üzerlerine alınırlar? Getirdikleri de bulaşık suyuydu. Bulaşık suyundan yemek olur mu? Hamza götürüp kedilere döktü, kedi bile dönüp bakmamış. Bunlarda hiç Allah korkusu, ar, haya kalmamış mı? Ağızlarından bir de Allah’ın adını hiç eksik etmezler. Yüce Rab-bim görmüyor mu bunları? Niye onları çarpmaz ki? Bizim suçumuz neydi ki? Boğazımızdan bir lokma haram mı girdi? Elimizde olanı kimden esirgedik? Kim kapımızdan eli boş döndü? Kimin gıybetini yaptık, kimi incittik? Onları görmez de bizi neden cezalandırır-sın? Reva mı bize yaptıkların ya Rabbim?”

Halil daha fazla susamadı: “Ev göçebe çadırı gibi bomboş. Ne-reye gitti o kadar kap kaçak? Hatice, avludaki taşlardan başka bir şey kalmamış.”

Hatice kesik kesik konuşup hıçkırıyor, gözlerinden bir damla yaş akılmıyordu. Sesi kısılmıştı, zor duyuluyordu. Halil sakinleştirmeye çalıştı: “Hatice, Allah’ın takdirine karşı gelip günaha giriyorsun. Bizim sabrımızı deniyordur. Babam rahmetli Doksan Üç Savaşı’na gittiğinde anam da tek başına kalmış. Allah hiç olmazsa bize çocuklarımızı bağışladı. Sabırlı ol biraz. Bugünler de geçecek. Bu acıları yaşamazsak iyiliklerin değerini bilemeyiz. Neler oldu, bu hale nasıl düştünüz? Aklını başına toplayıp bu zamana kadar bir şey anlatmadın. Ben de kimseden bir şey öğrenemedim. Kime ne sorayım, derdini dinleyecek kim kalmış ki? Haydar Dede Hakk’a ermiş. Ali Ekber Emmi’yle Cevahir Efendi’yi Rum çeteciler öldürmüş. Düşenin dostu mu oluyor? Herkes el olmuş, herkes yabancı. Kim yüzüne bakıyor ki? Tanıdık diye yanlarına gidiyorum. Ya tanımazlıktan gelip selamımı bile almıyorlar ya da geldiğimi görünce kalkıp gidiyorlar. Geldiğim gün Mehmet Ali Emmi, Garbis Usta’nın fırınına birkaç çuval un indirdi. Ne zaman dönmüş Garbis Usta?”

Hatice büzülüp yattığı yerden öfke içinde bağırdı: “Halil, ahret soruları soruyorsun! Ne bilirim ben Garbis Usta’nın ne zaman geldiğini. Tanımam görmem. Çarşıdan ekmek aldığımız mı var? Fırınına keşkek mi koyuyoruz? Sen gelmeden bir yıl önce songüz aylarında elinde bir çarşı ekmeğiyle bir kadın geldi. Gelin, beni tanıyamadın mı? Garbis’in anasıyım. Kaynananla da pek sevişir, muhabbet ederdik. Nur içinde yatsınlar, çok iyi insanlardı. Oğlum da kocanı pek sever, devamlı bahsederdi. Kocan sefer emrine gidince Garbis’im de duramadı. Bu memleketin ekmeğini yiyoruz, dar gününde seyrine mi bakacağız? Toprağımızı savunmak bizim de boynumuzun borcu, deyip gönüllü gitti. Üç yıl haber alamayınca öldüğünü sandık. Tanrıma şükür sapa sağlam geri döndü. Halil de bir gün gelir, gönlünü ferah tut, deyip dua da etti. Valentina Hanım belki gizli Müslüman’dır, belki de Cenabı Allah onun dualarını kabul edip seni bize geri gönderdi. Allah bin kere razı olsun.”

“Minareyi çalan kılıfını hazırlamıştır. Canavar! Kime ne söy-

leyeyim? Söylesem bana kim inanır ki? Hem söz de vermiştim. Allah'tan bulsun belasını!”

“Ne söylenip duruyorsun kendi kendine? Sesli konuşsana, duymadım ne dediğini.”

“Geldiğim günlerde olandan bitenden haberi vardır diyerek Reis Efendi'nin makamına gittim. Kapıdakiler içeri almadılar. Çerezci-oğlu Halil geldi deyin, Mehmet Efendi beni tanır, dedim, benimle alay ettiler. Baba, sen Mağrip'ten mi geliyorsun? Fi tarihinde burada bir Mehmet Efendi varmış. O şimdi kabristana başkanlık ediyor. Sana da onun yanı yakışır, gidersen bir daha da geri dönüp boşa yorulma, dediler. Yanındaki, Reis, Sami Efendi, o da işte encümeniyle buraya geliyor, dedi. Reis'in encümeni dedikleri Hüsnü beni görünce yanıma geldi. Geldiğimde arabada birlikteydik. Bu kadar zaman, baba oğlunu beklemez, borcunu ver artık, demiş, ben bir şey anlamadığımdan susmuştum. Koluma girdi. Neden burada bekliyorsun Halil? Gel çay, kahve söyleyeyim, borcunu getirdin mi, diye sordu. Ne borcundan bahsediyorsun, dedim. Sinirlenerek yakama yapıştı. Halil, bunca zamandır sesimi çıkarmayıp bekledim, artık öde borcunu! Ödemezsen ayaklarını kırarım! Sen beni katil mi yapacaksın, diyerek belindeki tabancasına sarıldı. Yalvar yakar şeref sözü vererek alıp yediğin altın liraları şimdi inkâr mı ediyorsun? Ben onu bunu bilmem. Paraları yerken iyiydi, şimdi geri vermek zoruna mı gidiyor? Sana iyilik edip borç verdiysek suç mu işledik? Paran yoksa evini sat, öde borcunu, diyerek silahını alnıma dayayıp vurmaya başlayınca Sami Efendi dedikleri reis beni elinden zor kurtardı. Anlamıyorum bu Hüsnü Çavuş'un benden ne alıp veremediği var?”

Hatice kocasına öfkeyle baktı: “Beni yıllarca yalanlarıyla avuttuysun Halil? O kadar parayı borç alıp yerken hiç mi çoluğunu çocuğunu düşünmedin? Beni de, işlikteydim, Mümtaz Bey'le beraberdim diye yalanlarıyla avuturken kimbilir hangi değirmende sabahlıyormuşsun? Askere gidince kurtulacağını mı sandın, gelip bizden isteyecekleri hiç aklına gelmedi mi Halil?”

“Hatice, ne söylediğinin farkında mısın? Nereden çıktı bu de-
ğirmen hikâyeleri? Ne borcundan ne harcından bahsediyorsun? Ben
giderken kimseye borcum yoktu?”

“İnkâr etme! Aldığın, yediğin paralar şahidiyle ispatıyla orta-
da. Adamın alacağı olmasa cenaze evine alacak toplamaya gelir mi?”

“Kim, ne zaman geldi Hatice? Çıldırıtma insanı.”

“Sen önceden çıldırmışsın zaten. Çıldırmasan o kadar borç alıp
yer miydin? Hiç olmazsa giderken söyleseydin Halil! Babamın ce-
nazesi sokağın başını dönmeden kapı çalındı. Biz evde ağlaşıp du-
ruyoruz, anam çıktı kapıya. Hüsnü Çavuş’u tanıyormuş, taziye gel-
di sanıp buyur edip içeri almış. Yanında da Mültezim Hacı Kenan
Efendi’nin adamları varmış. Kapıdan içeri girer girmez Hüsnü, Ha-
lil benden bedel yatıracağım, şurada en fazla beş on gün sonra ürü-
nü içeri alınca öderim, şeref sözü, dedi, borç aldı. Bedel kalktığı için
yatırmadı, yanında götürecek değil ya evde bırakmıştır, benim de
çoluk çocuğum ekmek bekliyor, daha fazla bekleyemeyeceğim pa-
ramı verin, dedi. Bedel için hazırladığınız otuz beş sarı lira bohça-
ya dürülün anamın sandığındaydı. Bohçasıyla getirip Hüsnü’nün önü-
ne koydu. Hepsi burada, ne kadar borcu varsa içinden al, dedi. O
da, ben fazlasını istemem, benden aldığını verin yeter deyip saydı.
Burada otuz beş lira var. Halil benden ne olur ne olmaz diyerek kırk
tane sarı lira almıştı. Kalan beş lirayı da elinize geçince ödersiniz dedi.
Hüsnü’den niye bedel parası istedin, hazır değil miydi? Aldığın pa-
raların bir lirasını getirmedin. Ne yaptın onca parayı?”

“Hiç mi Allahtan korkmaz bu Hüsnü? Emekli olup geldiğin-
de vakit geçiremiyorum diye işliğe takılmaya başladı. Bir iki gün geç-
meden alınanın, satılanın hesabını tutmaya başladı. Bir iki yerde de
Halil’e ortak oldum dediği kulağıma gelmişti. Babama da vakit ge-
çiremiyorum, Halil’e can şenliği olur, yardım da ederim. Biraz bi-
rikmiş param da var, yastık altında durana kadar Halil kullansın, de-
miş. Bir iki yanlış hareketi de kulağıma gelince ben yüz vermedim.
O da hayvan derisi alıp satmaya başladı. Bir gün belediye kahvesi-

nin önünde yolumu kesip zorla kahve söyledi. Hatırını kırmayayım diye oturdum, altından ne gibi bir çapanoğlu çıkacak diye de merak ediyordum. Çok sıkıntıdayım Halil, derileri satana kadar bana biraz para lazım. Şurada beş on gün sürmez, geri veririm, şeref sözü, dedi. Üzerimde biraz kâğıt para ile Sultan Hamit lirası vardı. Beş lira işimi görür deyip paraları aldı ve apar topar kalktı. Kahveciye de bende bozuk yok, hesabı Halil verecek, dedi. Önceden içtiği iki kahveyle bana ısrarla oturtup söylediği kahvenin parasını da ödedim. Seferberlik telaşıyla da bir daha yüzünü görmedim. Ben yokken işliğe uğrayıp Ali'ye dört çeyrek altın bırakıp Halil lazım olursa kullansın, demiş. Benim onun dört çeyreğine ihtiyacım mı var? Üstelik benden aldığı beş sarı lira da duruyor. Elimi bile sürmeyip Ali'ye de hemen geri vermesini söyledim. Ali mutlaka geri vermiştir. Vermese bile dört çeyreğin karşılığı kırk sarı liramızı almış. Daha ne borcundan bahsediyor bu arsız, hayasız adam?"

"Bir Hüsnü değil ki söyleyen. Belediye kalfası Elvan'la paraları yedirdiğin Zilli Nazife bile haber gönderip, yukarıda Allah var, Halil inkâr ederse biz şahitlik ederiz, dediler. Günahları kendilerine, onların yalan söylemeye ne borcu var?"

"Hatice, paranı almak için tuzak kurmuşlar. Onların hepsi de o iblisin adamı. Gitmeden bana da çok tuzak kurdu o şeytan üçlüsü. Beni tezgâha sokamayınca yokluğumu fırsat bilip yapacaklarını yapmışlar. Baksana, hepsi de han hamam sahibi olmuş. Kimbilir kaç kimsesizin canını yaktılar. Ev düşman istilasına uğramış gibi. Bunlara dur diyecek kimse yok mu?"

"Günde kırk kapı dolaşıyormuşum gibi her şeyi bana sorma Halil. Kendin diyorsun rahmetli Reis Mehmet Efendi'nin yerine Sami Efendi geçmiş diye. Alay kalkınca buraya bir oba insan gelmiş. Kimi yakın yerlerdeki kışlalara yerleşmiş, kimi çarşıya han yaptırmış, orada duruyorlarmış. Kendilerine efendi derlermiş. Mültezimliği de, belediyeyi de onlar zaptetmiş. Hüsnü'yü de kendilerine kılavuz yapmışlar, ne de olsa yerli o. Kimin sulu arpalığı var, kimin sandıkta li-

rası var hana çağırıp yedirip içiriyor, ondan sonra tapusunu, sandığındaki liraları istiyorlarmış. Bir dahaki çağırıldıklarında istediklerini getirmeyen, köyden kentten birçok insan ortada görünmüyormuş, diyor Sümbül Ana. Şimdi, içerde kendilerine efendi diyen bu eşkıya devlet; dışarı çıkınca da Rum eşkıyası, devlet. Kim kime dur diyecek Halil? Önce Rum eşkıyası geldi üzerimize. Bir hafta içinde canlarımız mallarımız yok oldu gitti. Anam da bu acılara fazla dayanamayıp babamdan beş on gün sonra toprağına kavuşunca ben çocuklarla yapayalnız kaldım. Üstelik küt oldum. Bu kez bizim yamyamlar geldi üstümüze, Hüsnü, Fetullah, İsmet, Hacı Efendi'ler... Evde ocakta ne varsa götürdüler. Memlekette bize kol kanat gerekcek kimse kalmadı Halil. Hamdi Usta, Ali Ekber Emmi, Haydar Dede, Cevahir Efendi hepsi ölmüş..."

"Tarlalara, ışığın yerine ne oldu Hatice? Onlar nasıl gitti?"

"Senin gideceğin günler Reis Mehmet Efendi, babamın peşinden dolanıp durmuş, bir iki defa da eve gelip sorunca anam rahmetli pirlenmişti. Giderayak canın sıkılmasın diye sana belli etmemiştii. Reis, Çorum'daki işleri için bankadan borç para almış, karşılığında da bizim tapuları vermişler. O bankaya borcunu ödemeyince banka da babamın verdiği tapuların hepsini satmış. Elimizde başımızı soka-
cak bir evle dedem çubuklarını memleketten getirip dikmiş dediğin cevizli bağ kaldı. Hüsnü, her aklına estiğinde evinizi satın, ödeyin borcunuzu, diye kapıya dikilip bağırırdı. Senin borcunu ödemek için evi satıp çoluk çocuk sokakta mı kalaydım Halil? Bana acımadıysan çocuklarına da mı acımadın? Nasıl yedirdin ellere o paraları? Hüsnü'nünki yalansa Fetullah da mı yalan söylüyor? Adam şahidiyle, ispatıyla geldi kapıya."

Halil'in sabrı taşmaya başladı. Hatice sahtekârların sözüne inanıyor kocasını dinlemiyordu bile: "Fetullah nerden çıktı Hatice? Memleketin yarısını yemişim de haberim yok. O düzenbazların sözüne nasıl inanırsın? Ben ne kimseden veresiye bir dirhem mal aldım, ne de kimseye on para borç taktım."

Hatice de sesini yükseltti: “İnkâr etme Halil! Hacı şahidiyle, ispatıyla geldi... Anamın cenazesinin kalktığı gün Dülger İsmet’le kapıdan girdiler. Halil’in borçlarını ödemenizi, bu zamana kadar komşuluk hatırına bekledim. Daha fazla bekleyemem. Yediğiniz, içtiğiniz yağı, şekeri yoldan toplamıyoruz ya, biz de parayla alıyoruz. Aldıklarını evine getirip çoluk çocuğuyla yeseydi yine sesimi çıkarmazdım, ama gerisini söylemeye dilim varmıyor. İşte İsmet Hoca da şahit, aldıkları bir bir deftere yazılı. Bu da aldığı paraların yerine verdiği mühürlü senedi, dedi. Ben mühürden, senetten ne anlarım. Babamın üzerinden çıkanlarla evdeki paralar, gelinlik takılarım hepsi sandığımdaydı. Önce bir sayalım, fazlasını bırakırız. Biz haram yemekten korkarız, yarın ahrette ateş olur bedenimize yapışır, dediler. Sandığı açıp paraları, altınları bir bir sayıp yazdıktan sonra hesabını yaptılar. İsmet Usta, sadece evinizin ihtiyacını alsaydı bunların bir tanesi bile yeterdi, Halil bir mahalle insan doyurdu, sandıktan çıkanlar borcunu karşılamıyor, dedi. Evdeki bakırları, nohut çuvallarını, yatak yorganı bizim eşeğe yükleyip götürdüler.”

“Ne eşeği Hatice? Bizim evde eşek mi vardı? Aklın yine gelip gitmeye başladı, eşeği nerden çıkardın?”

“Aklım başımda Halil. Lafımın sonunu dinle. Babamın cenazesinin kalktığı gün Cevahir Efendi bir eşeğe yiyecek öteberi sarıp Muhtar Salim Ağa’yla göndermişti. Başınızda erkeğiniz yok, bağdan, tarladan çıkan ürünü, odununuzu getirirsiniz, semeri de dedelerinden kalmadır demiş. Ben bir şey anlamadım, babam belki sana anlatmıştır o semeri. Ben kendi boğazıma bakamıyorum, bir de eşekle mi uğraşayım? O kadar canımız malımız gitmiş, bir eşeğin peşine mi düşeyim? İsmet Usta’yla Fetullah bakırları, nohut çuvallarını yükleyip çekerlerken eşek yere yuvarlanmış ve semeri parçalanmış.”

“Bir eşek lafı çıkardın amma da uzatıp duruyorsun Hatice. Pek mi lazımdı eşeğin semeri?”

“Lafımın sonunu dinle Halil. Gözümle görmedim, yalansa söyleyenlerin boynuna. Eşek devrilince semer parçalanıp etrafa altınlar saçılmış. Ben inanmadım, dedikodudur diye kulak asmadım.”

Hatice lafı bırakıp dövünmeye başlayınca Halil'in tepesi iyice attı: "İkide bir aynı terane. Bir kere de beni dinle Hatice. O günleri bilmiyor musun? Elimde bedel ödeyecek param hazırды. Ürünü içeri almıştık, işlik mal doluydu. Kimseye on para borcum yoktu. Olsa söylemez miyim? Alacaklarımın peşine düşmedim de, yanımdan kovduğum Hüsnü Çavuş'tan, Allahın selamını esirgeyen Fetullah'tan mı borç isteyeceğim? İstesem bile günahını vermez. Doğru dürüst selam vermez, alışverişimiz de olmazdı. Sefer emri ni alıp eve dönerken şaşıp yanılıp dükkânına girmiş bulundum. Hamza'ya yarım okka halkalı şeker alıp parasını da hemen ödedim. Ha, bir de babamın asker arkadaşı için Ali iki okka tahin helvası alıp yazdırmış, babam unuttu herhalde. Ödenmese bile iki okka helvanın borcu o kadar tutar mı? O Allahtan korkmaz gidişimi fırsat bilip fesat İsmet'le bu işi tezgâhlanmış demek ki?"

Dış kapının açılmasıyla pencereden içeri sabah güneşi doldu. Hatice yattığı yerden ocağın önüne oturmuş külleri karıştırmakta olan kocasına bağırdı: "Kapı açıldı Halil. Kalkıp baksana?"

Kapının açılmasını umursamayan Halil, ocaktaki külleri karıştırmaya devam etti. "Gelen Fatma'dır Hatice, başka kim olabilir ki? Kaç gündür bir Allah'ın kulu eşliğimizden içeri adımını attı mı?"

"Halil kardeşim, bir saattir seslenip duruyorum. Niçin kalkıp kapıyı açmıyorsun?"

İçeri Kâzım Çavuş girince sustular. "Geldiğini başkalarından duyuyorum. Bir kusurumuz mu oldu? Bilmeden bir kabahat mi işledik? Kafanı kaldırıp yüzümüze bakmazsın."

"O nasıl söz Kâzım? Kendini el mi sayıyorsun? Burası senin de evin sayılmaz mı? Ortada bir kusur yok, olsa bile kusur bizimdir. Kapıya vurduğunu duymadım. Otur diyeceğim, altına serecek minderimiz yok. Ne kara kepek çuvaları ne de ocakta kaynayan kuşburnu var. Senden başka kimimiz kaldı Kâzım?"

Halil son sözlerini farklı söylemiş ya da Kâzım öyle anlamıştı.

Halil'in geldiğini duymuş, karşılaşmaya bir türlü yüzü tutmamıştı. Başına gelen felaketleri günü gününe görüp yaşamış, elinden bir şey gelmediği gibi çocuklarıyla da ilgilenememişti. Şimdi bütün bu olanlardan kendini sorumlu sayıyor, çocukların, Hatice'nin yüzüne bakamıyordu. Onlarla karşılaşmaktan kaçınıyordu. Karşılaşırlarsa sanki yakasına yapışıp, "Sen nasıl arkadaşsın, Halil'le birlikte neden gitmedin? Gitseydin, birlikte dönerdiniz. İyi günlerinde yanından ayrılmazdın. Şimdi biz burada aç karna yatarken bir dilim ekmek alıp getirmeyi hiç akıl edemedin. Yazıklar olsun sana Kâzım Çavuş! Üzerindeki elbiseden utan!" diyeceklerini sanıyordu.

Mahallede emsallerinden kimse kalmamıştı. Öncekiler Balkan Dağları'nda, Arap çöllerinde yok olmuşlardı, kalanları da Seferberlikte Allahüekber yutmuştu. Geri dönebilen birkaçının ya kolu bacağı kırılmış, ya bir deri bir kemik kalmıştı, ölüden bir farkları yoktu. "Kimse kalmadı Halil'im." dedi Kâzım. "Bir alay insan uğurladık. Düğüne, bayrama gider gibi gittiniz. Neredeyse tamamının kara haberi geldi. Evlerine gidemedim, kara haberlerini yabancı askerlerle bildirdim. Günlerce mahalleden feryat figan eksilmedi. Göbeloğlu Ahmet'in anası hâlâ umudunu yitirmemiş, gelene geçene oğlunu soruyor. Bir daha seslensek duyan olur mu, çiğdem toplamaya, oyun oynamaya gidebilir miyiz?"

"Şimdi gövdemize yükleniyorlar Kâzım. Gövde de içeriden çürümüş, bir yandan içerideki kurtlar, bir yandan başımızdaki sultanlar yiyip bitirmişler. Gövde parçalanırsa bu kadar insan ne yapar, nereye gider? Balkanlar'dan, Arabistan'dan dönenlerin bir umutları, gidebilecekleri anayurtları vardı. Bizim gidecek yerimiz de yok. Ayağımızda da derman kalmamış. En kötüsü de içimizde güzellik kalmamış. Kalanlar kirletmiş toprağımızı. Bunun için mi koşarak gittik cepheye? Bunun için mi gözünü kırpmadan ölümün üzerine atladı binlerce insan. Keşke olduğum yerden hiç kalkamasaydım. Bunları görmek için mi geldim memlekete?"

Kâzım derin bir iç geçirdikten sonra elinde tuttuğu çorba ta-

sıyla bir fırın ekmeğini ocağın önüne bıraktı ve kapının yanına çömelip oturdu: “Ben de kusurluyum Halil, her an içim içimi yer, bir kar gibi erir yüreğim, ama elimden bir şey gelmez, kahrolurum. O yüzden gelip yüzlerine bakamam. Bizim evdekilerin de sizinkilerden bir farkı yok. Seferberlik çıkalı doğru dürüst aylık geçmedi elimize. Tarla tapanımız da yok ki çıkan üründen getireyim. Bugün ikişer tayın verdiler, Mevlüde çorba yaptı, Halil’i bir göreyim, dedim. Hadi fazla soğumadan kaşıklayın çorbayı.”

Aç oldukları halde kimse kaşığa uzanmadı. Bunca yıl arayıp sormamıştı da, Halil geleli bir ay olmuş, yeni mi aklına gelmişti? Arada bir evi yoklayıp hatırlarını sorması bile gönüllerini almaya yeterdi. Şimdi Halil’e oh olsun demeye mi gelmişti? Bu hallere düşeceğiniz hiç aklınızdan geçer miydi? Ambarınız dolu, işliğinizi değirmen gibi tıkr tıkr çalışırken bir tas çorbaya muhtaç kalacağınızı, çocuklarınızın bir kap yemek artığı almak için el kapılarında saatlerce bekleyeceğini hiç düşündünüz müydü? Yokluk, açlık neymiş, yaşayın da biraz da siz görün demek için mi gelmişti? Göreceğini görmüştü, neden çekip gitmiyor, başlarında dikilip duruyordu? Daha kötü bir haber vardı da söylemeye dili varmıyor muydu?

“Bu durumdan bizi ancak millet egemenliğine dayanan, kayıtsız koşulsuz bağımsız yeni bir Türk Devleti kurtarır Halil. Milleti ancak milletin azmi kurtaracaktır...”

Bu sözleri daha önce de duymuştu Halil. Kâzım’ın kendi başına söyleyebileceği sözler değildi. O da bir yerlerden duymuştu ve Halil’e aktarıyordu. Bunlar Mustafa Kemal Paşa’nın sözleriydi. Kâzım nerde görmüştü Mustafa Kemal Paşa’yı? Kâzım değil, Osman Ağa’yla Mümtaz Bey görmeye gitmişti onu. Mümtaz Bey, Mustafa Kemal Paşa’yla görüştüktan sonra Hacıköy’e geleceğini söylemişti: “Mümtaz Bey mi geldi?”

“Nereden bildin? Evlerinin önünden geçerken Fahrettin seslendi. Eve girdim ki Mümtaz Bey de orada. Sana selamı var. Ben ortalıkta görünmek istemiyorum, Fahrettin’in evindeyiz, yanıma uğrasın dedi.”

Kâzım'la Halil'in konuşmalarını dinleyen Hatice, yattığı yerden duvara tutunarak doğrulup öfkeyle bağırmaya başladı: “Bunca felaketi başımıza o açmadı mı? Kardeşim Ali, Haydar Emmim onun yüzünden öldürülmediler mi? Malımız mülkümüz onun yüzünden yağmalanıp yakılmadı mı? Daha ne istiyor bizden? Uzak dur ondan Halil. Otur çoluk çocuğunun başında, Mümtaz Bey ne hali varsa kendi görsün!”

“Hatice, sen Mümtaz Bey'i yeteri kadar tanımıyorsun. Kendi malının mülkünün, kendi canının derdinde değil o. Milletin geleceğini, vatanın kurtuluşunu düşünür hep. Anam ne derdi? İyi günlerinde ekmeğini yedik, kötü gününde terk mi edeceğiz toprağımızı? Gerekirse çocuklar, kadınlar gidecek cepheye, demez miydi?”

“Elimizde tarla toprak mı kaldı? Siz cepheye can verirken geride kalanların malını mülkünü talan edenler düşünsün, onlar savunsun çaldıkları, yıkdıkları mallarını.”

İyice yorulup sinirlenen Hatice güçlükle nefes alıp konuşmaya çalışıyordu. Daha fazla konuşamayıp sustu ve uyumaya başladı.

Kâzım, “O da haklı konuşuyor Halil.” dedi. “Bir Allah bilir çektiklerini. Yine de sen bilirsin, ben elçiyim. Mümtaz Bey'i benden daha iyi bilirsin. Bunca hukukunuz var, savaşı, tutsaklığı birlikte yaşadınız. İyi düşünüp kararını kendin ver. Ben köylere gideceğim. Her gün bir sürü ölüm haberi geliyor. Yazıp tebliğ etmek, söylendiği gibi kolay olmuyor. Beni gören Azrail görmüş gibi bakıyor. Sanki cepheye ben göndermişim, ölümlerine ben neden olmuşum! Cepheye gidip dönmeyenler bir defa ölüp kurtuluyorlar. Bense hepsiyle yeniden ölüyorum. Dayanacak gücüm kalmadı. Mümtaz Bey yeniden asker toplayacaksa ilk başa ben yazılacağım.”

“Hatice'ye kulak asma Kâzım. Mümtaz Bey bu yaşa, bu mevkiye gelmiş. Ateşin, ölümün içinden çıktık, kendi rahatını ve ikbalini düşündüğünü hiç görmedim. Her zaman toprağın, milletin kurtuluşunu düşündü, Hiçbir zaman ikbal kaygısına düşmedi, gerektiğinde elinde süngü askerin önüne düşüp düşman siperlerine dal-

dı. Buraya gelmiş, gitmemek olur mu? Çağrısına uyup gitmemek-tense alınma bir kurşun sık daha iyi.”

“Orasını daha iyi bilirsin Halil. Ben gitmek zorundayım. Hadi Allaha emanet olun.”

“Ayaklarına sağlık Kâzım. Güle güle git.”

Kâzım, eyvallah dedi ve kapıyı açıp dışarı çıktı.

Halil, biraz düşündükten sonra ellerinin üzerinde emekleyerek dışarı çıktı. Dış kapının önündeki taşın üzerine oturup dinlendi. Duvarlara tutunarak Sümbül Ana’nın evinin kapısına varıp kapıyı yumrukladı ve mandala tutunup beklemeye başladı. Kapının içeriden açılmasıyla dengesini yitiren Halil yüzükoyun yere kapaklandı. Halil’in yerden kalkamaması üzerine Fahrettin elinden tutup kaldırmaya çalıştı: “Halil, sen misin tertibim? Ne oldu böyle sana? Vah yığidim, vah aslanım! Bu hallere düşecek adam mıydın sen!”

Yere boylu boyunca uzanmış yatan Halil’i omuzlarından tutup kaldırarak kapının eşiğine oturttu: “Halil neyin var? Ben çeşmeden su alıp geleyim, elini yüzünü yıkayalım.”

Bakır ibriği kaparak sokaktaki çeşmeden su doldurup getirdi. Halil’in elini yüzünü yıkadı. Soğuk su iyi gelmişti. “Kalkabilecek misin Halil, içeri geçelim.”

Fahrettin, Halil’in koltuğuna girdi ve oturdukları odaya geçtiler. Mümtaz Bey, sokağa açılan küçük pencerenin aydınlatığı odada oturuyordu. Fahrettin’in sürükleyerek getirdiği, bu canlı cenazenin neden buraya geldiğine bir anlam veremedi. Toplantının dar tutulmasını istemiş, yalnızca belirli kişilere haberiletmişti. Bu canlı cenazenin toplantıyla ilgisi olmayacağına göre, Fahrettin neden içeri almıştı? Eve gelene kadar gülüp neşelenen, Mümtaz Bey’e de sürekli moral kazandırmaya çalışan Fahrettin’de, eve gelip annesiyle konuştuktan sonra, garip haller baş göstermişti. Oğluna sarılıp bu-ruk bir sevgiyle onu kucaklayan Sümbül Ana, Mümtaz Bey’e yarım ağız “hoş geldin” demiş, onunla bir daha ilgilenmemiş ve bir kenara oturup düşünmeye başlamıştı. Fahrettin, Mümtaz Bey’i odaya alıp annesinin yanına geri dönmüştü. İçeride epeyce bir süre oturması-

na rağmen Fahrettin'le Sümbül Ana bir daha yanına uğramamıştı. Canı sıkılan Mümtaz Bey kalkıp Halil'in evine gitmeyi düşünmüşse de toplantıyı Fahrettin'in evinde yapacağını duyurduğundan bu düşüncesinden vazgeçerek sıkıntı içinde beklemeye devam ederken uyuyakalmıştı.

Uykusunda mıydı uyanık mıydı, düş mü görüyordu, yoksa gerçek miydi?

Fahrettin kapının eşiğine oturmuş kara kara düşünürken Sümbül Ana kesik kesik hıçkırıyordu, sesi zorlukla duyuluyordu:

"Bizi, 'sesinizi çıkarırsanız, birinden kulağıma bir şey gelirse yaşına başına bakmam, üstelik seni rezil ederim.' diye tehdit etti. 'Kuyumcuya götürseniz on para vermez, teneke bunlar, ben size acıdığımından fazlasını veriyorum, Fahrettin'i de unutun artık.' dedi. Biraz para bıraktı, bir daha da uğramadı. Ama gelinim kahrından kendini yedi bitirdi... Amasya'ya geldiğini Halil'den duyduğumuzun ertesi günü Hakkı Efendi'nin tarlasında başbaşa yağdı sıyrırken su dökmeye gidip uzunca bir süre gelmeyince aramaya çıkanlar, Hasipek gelinimin ölüsünü su kuyusunda bulup getirdiler. Artık ayağı mı kaydı yoksa kendini mi attı garibim, bilemem. Balkan Savaşı'ndan geldiğinde babanı kurban almıştı cenabı Allah. Bu sefer de gelinimi aldı. Evlat acısını da tattırdın, hiç mi iki iyiliği bir arada göstermeyeceksin bana Yarabbim?"

Elini yüzünü yıkamak için avluya çıktığında uzun süre ortalıkta görünmeyen Fahrettin, bir elinde sofraya tahtası, bir elinde havlu, yüzü bir karış Mümtaz Bey'in yanına geldi. "Albayım, kusura bakma, tatsız durumlar olmuş. Üzerine alınma. Hadi, karnımız açıktı. İki lokma çorba içip açlığımızı giderelim."

Mümtaz Bey gelirken yolda rastladığı insanlardan gerekli ilgiyi görememiş, yakın bulduklarına konuyu açmasına rağmen kimse ilgilenmemişti. Herkes kendini kurtarma derdine düşmüştü. Toplantı için haber saldıği insanların çoğu ilgilenmemiş, bir kısmı ise sudan bahaneler uydurup ortadan kaybolmuştu. Gelen bu yarı ölü adamları mı Kuvayı Milliye birliğini oluşturacaklardı?

Halil dış kapıya vurduğunda sofradan yeni kalkmışlardı. Sümbül Ana sofranın yerini süpürüyordu. Halil'in açlıktan mecalsiz kaldığını anlayan Fahrettin annesine seslendi: "Ana, karnımız iyice acıktı, konuğumuz nerdeyse açlıktan ölecek. Halil de geldi. Sofrayı ser de karnımızı doyuralım artık."

Fahrettin'in gelen hasta adamdan "Halil" diye söz etmesiyle donup kalan Mümtaz Bey, gözlerini ondan ayıramadı. Söyleyecek bir söz bulamadı. O, taş sıkırsa un eden Halil, nasıl bu hale gelebilmişti? Bakılıp beslenebilse rahat atatabileceği hastalık, Halil'i bir ay içinde bir deri bir kemik haline getirmişti. Halil, bakılıp beslenmesi bir yana bulabildiği yiyecekleri öncelikle çocuklara yedirmiş, kendisi çoğu gece aç karna yatmıştı. Kimse kimseyi düşünecek durumda değildi, herkes canının derdine düşmüştü. Tarlalar ekilmemişti, ne eklecek tohum, ne çift sürececek hayvan, ne de ekip biçecek erkek kalmıştı. Geride kadınlar, çocuklar ve yaşlıların yanında cepheden dönemiş kolsuz bacaksız insanlarla yarı ölü hastalar kalmıştı. Onları da hastalıkların, açlığın yanı sıra eşkıya baskınları bitiriyordu. Varını yoğunu savaşta tüketmiş olan millet yok olmanın sınırına gelmişti.

Büyük umut bağladığı Halil'i de yarı ölü şekilde bulunca, Mustafa Kemal Paşa'yla birlikteyken Amasya'da oluşan iyimser hava, Mümtaz Bey'de giderek karamsarlığa dönüşmeye başladı.

Sümbül Ana sofrayı tekrar serip yeniden ısıttığı tarhana çorbasını bakır çorba çanağına koyup getirdi. Küpten çökelek çıkarıp iki baş kuru soğanı sofranın üzerinde kesti. Yeniden ısladığı yufkaları sofraya getirip paylaştırdı: "Hadi buyurun, Allah ne verdiyse." dedi

Halil geri çekildi, "Siz buyurun, ben az önce sofradan kalkıp geldim." dedi.

"Açsın diye değil oğlum. Beraber yiyelim diye seni bekledik. Sofranın hatırı kalmasın, yanaş sofraya." Herkes birer ikişer kaşık aldı. Arada bir uzanarak Sümbül Ana'nın tavada pişirdiği yumurtalar da silinip süpürülene kadar kimse kaşığı elinden bırakmadı. Kar-

nı doyunca kendine gelen Halil, “Sofranız Kırklar Sofrası olsun.” dedi. “Geçmişlerinizin canına değsin. Tokum diyenden korkmak lazımmış. Halbuki az önce sofradan kalkıp gelmiştim. Memleket havası iştahımı açmış.”

Sümbül Ana, “Fahrettin’in babası da gece uykudan uyandırıp sofraya hazırlattırırdı. Siz gençsiniz evladım, ne yeseniz öğütürsünüz.” dedi.

“Gençlik mi kaldı be Sümbül Ana? Yaş otuz olmuş, bundan sonra ne yaşayacağız? Geldik gidiyoruz.”

“Ağzından yel alsın oğlum, daha yaşayacağınız günler ileride, Allah evlat acısı göstermesin.”

Mümtaz Bey, “Halil, ne oldu neden kendini koyuverdin böyle? Yaşamaktan bezmiş bir halin var. Fahrettin adını söylemese tanıyamayacaktım seni.” dedi.

“Mümtaz Bey, sen burada mıydın? Gözüm içeriye alışamadığından seçemedim. Hoş geldin, görüşmeyeli nasılsın?”

“Halil, her koşul altında iyi olmak zorundayız. Daha yapacağımız çok iş var. Rusya’daki beş yılımızı bugünün özlemiyle geçirmedik mi? Osman Ağa’yla gemiden inerken neler konuştuk? Osman Ağa, iş yine bize düştü dememiş miydi? Neden daha işin başında kendini bırakıyorsun?”

“Bende beş para yok. Evde ne para bırakmışlar, ne eşya, ne yiyecek. Biz cepheye gidince beş on gün içinde başlarına gelmedik felaket kalmamış. Rum çeteler Çorum’a hazırladığım mala el koyup işliğı de yakmışlar. Üstelik kaynım Ali’yle Haydar Emmimi de katletmişler. Babamla anam birer hafta arayla Hakk’a ermiş. Ondan sonra bizimkiler gelmiş üzerlerine, ne tarla kalmış, ne tapu, ne para kalmış ne ziynet. On beş gün içinde evin içinden gâvur ordusu geçmiş gibi nohutlar, tohumluklar ambarıyla sökülüp götürülmüş. Beş yıldır çocuklarım yemek artıklarıyla, bulabildikleri ot kökle yaşamışlar...”

Halil bir süre sustu. Derin bir iç geçirdikten sonra yine başla-

dı konuşmaya: “Bana, neden kendini toparlamadın, diyorsun. İçeri girdiğimde, Sümbül Ana sofrayı kaldırmış, yerini süpürüyordu. Fahrettin’in açlıktan dermanımın kesildiğini anlayıp sofrayı yeniden serdirdiğini anladım. Geleli ilk defa karnım doydu. Cepheye gitmemenin bir yolunu bulup burada kalanların, yetimlere, kadınlara yaptığı zulüm gâvurun yaptığından aşağı kalmamış. Mal mülk yığıp makamları, mevkileri tutmuşlar. Yaşam kirlenmiş. Yaşamı kirletmişler. Sümbül Anam hepsini bilir. Onlar şimdi aslan olmuş, bütün meydan onların. Biz bunlar için mi cepheye gittik? Ölümün, ateşin üzerine, oyun oynamaya gider gibi bunun için mi koştuk? Lafı fazla uzattım. Üçkâğıtçıları, madrabazları işbaşına getireceksek neden yeniden cepheye gidip ölelim Mümtaz Bey? Neden kendi kuyumuzu kendimiz kazalım? Bana, yaşamaktan bezmiş bir halin var, diyorsun. Ölüm nedir ki? Binlerce defa bıçak sırtında birlikte gidip geldik. Köprüköy’ü geri aldığımız, Kâmil’i şehit verdiğimizde bana, er ya da geç öleceğiz, önemli olan yaşamın ve ölümün anlamının olmasıdır, dediğini anımsıyor musun? Bana soru sormadan önce, senden soruma cevap isterim. Önümüzdeki ölümlerin bir anlamı olacak mı?”

Halil’in konuşmasından sonra sanki herkes taş kesildi. Kimse soluk alıp veremedi. Sanki her şey olduğu yerde donup kalmış, zaman durmuştu. Halil’in sözlerinin muhatabı Mümtaz Bey’di. Büyüyünün bozması, Halil’e cevabı onun vermesi gerekiyordu. Mümtaz Bey’in kendi içinde başlayan savaş, beyninde, yüreğinde olanca hızıyla devam ediyordu. Yol ayrımıındaydı. Salıncakta sallanır gibi iki tarafa gelip gidiyordu. Vereceği karar binlerce insanın geleceğine yön verecekti. Halil’in sözlerine katılmamak mümkün değildi. Madrabazların işbaşına gelmeleri, onların kasalarına para doldurmaları, servetlerine servet katmaları için yeniden ölüme mi gönderecekti bu insanları? Elde para yok, akşama yiyecekleri ekmek yok, peşinden gelebilecek kimse yokken tek başına ortaya çıkması neye yarayacaktı? Bunca yıl sırtı sıcak yatak görmemiş, kimseye belli et-

meden, beş parasız, aç karna çok günler geçirmişti. Hep geleceğin güzel olacağına inanıp düşlerini geleceğe saklamıştı. Halil'i görene kadar geleceği sonsuz bir zaman olarak düşünmüştü. Gelecek, işte önündeydi. Bugüne kadar yüzlerce kez gelecek bitmiş olabilirdi. Geleceği fazlasıyla yaşadığı halde ne kazanmıştı? En iyisi, insanların başına yeni belalar açmadan baba evinin bacasını tüttürüp kaderin getireceklerini beklemektir.

Yorulduğunu hissetti Mümtaz Bey. Hiçbir şey düşünmeden uyumak istiyordu, sonsuza kadar uyumak...

Gözlerini kapadı. Kırk yıllık yaşamında mutlu olduğu, Hacıköy'de, Amasya'da geçen çocukluk, gençlik günlerini düşündü. Amasya'ya geldiğinde yüreği pır pır atmaya başladı. Sokağa açılan küçük pencereden içeri dolan sabah güneşinin aydınlığında Bahar'ı gördü. Beyaz gelinliği üzerinde süzme bal gibi gözleriyle gülücükler saçıyordu Bahar. Elini uzatıp tutmak istedi. Kaçmadı Bahar. El ele tutuşup Pirler Bağları'na gittiler. Yeşilirmak'ın akışını seyrederken gökyüzündeki yıldızları paylaştılar. Parlak yıldız gelince, Bahar ağlamaya başladı. Mümtaz'ın elinden kurtulup gökyüzüne uçtu... Sonra bir baktı ki vadinin öbür yakasındaki Amasya Kalesi'nin burçlarına oturmuş, el sallıyordu Bahar, "Ben sözümü tuttum, sen de tut!" diyordu. Mümtaz Bey elini uzatıp Bahar'ı tutmak istedi. Gözlerine sabah güneşinin ışığı vurdu. Bahar pencereden kaybolmuştu.

Mümtaz Bey gözlerini kırıştırıp etrafına bakınarak nerede olduğunu anlamaya çalıştı. Halil yanında oturmuş kendisine bakıyordu. Halil'in ve Fahrettin'in durumunu gördükten sonra Mümtaz Bey'de karamsarlık ağır basmıştı. Tam kalkıp gidecekken Bahar gelmişti aklına. Bahar'ın sözlerini düşündü. Kararını vermeden Bahar'ın düşünde görünmesi, bir mesaj olmalıydı. "Ben sözümde durdum, sen de verdiğin sözü tut!" Bahar'ın zengin ve rahat bir yaşam karşılığında sözünden dönmesi, ona onursuz ve mutsuz geçen bir yaşam verecekti. Kısa bir onurlu yaşamı seçmesiyse sonsuz bir mutluluk ve ölümsüzlük kazandırmıştı ona. Bahar'ın elinden tutarak Pir-

ler Bağları'na götürüp verdiği sözde durduğunu ve kendisini Amasya Kalesi'nde bekleyeceğini söylemesi, Amasya'yla, kaleyle ilgili bir mesajdı. Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'dan uğurladıkları geldi aklına. Onun zoru neydi? Amasya'da ne arıyordu? Boğaz yalılarında, sultanların saraylarında Enver'den daha iyi bir yer edinebilecekken o bunları elinin tersiyle itmişti. Milletini kul olmaktan, yok olmaktan kurtarıp insana yakışır bir gelecek hazırlamak için Anadolu yollarına tek başına çıkmıştı. Önündeki yol dikensiz gül bahçesi miydi? Karşısına dünyadaki mazlum halkların kanını emen emperyalist sistem, saltanat ve her türlü şer odağı çıkacaktı. Evet, yaşam kirlenmişti, yaşamı kirletmişlerdi. Halil'in evini talan eden hırsızlar, hayasızlar her adımda önüne tuzak kuracaklardı. Önündeki tuzakları bir bir aşsa, ülkeyi ve ulusunu kurtarsa kötüler yok mu olacaktı? Kılık değiştirip pusuya yatarak fırsat kollayacaklardı. Boş bulunduğu zamanı, zayıf yanlarını yakalamaya çalışacaklardı...

"Mümtaz Bey, arada hafif şekerleme dinlendirir insanı. Ama soruma cevap veremediniz daha?"

"Halil, cevabı kolay olmadığından, bu zamana kadar hatta düşümde bile sorunu düşündüm. Bana kardeşimden bile yakınsın. Başına gelenler, bana da senin kadar acı veriyor. Şu an sabır ve kaybettığımız canlarımıza da rahmet dilemekten başka elimden bir şey gelmiyor."

Biraz soluklandıktan sonra devam etti Mümtaz Bey: "Hep iyiler kaybedip kötüler mi kazanacak yeryüzünde? İnsanoğlu buna bir çare bulamayacak mı? Bugüne kadar ne yazık ki bulamamış. Zulme karşı isyan eden Baba İshak'ın on bin müridiyle kellesini kesmişler. Pir Sultan türkü söyleyerek gitmiş zulmün üstüne, darağacına. Bugüne kadar kötülerle baş edilmedi diye vaz mı geçeceğiz? Onursuz, başkalarının malını parasını gasp edip fareler gibi semirmiş bir uzun yaşam mı, yoksa hakka, adalete dayalı bir yaşam için kavgada gerekirse ölmek mi daha anlamlı olur? Kötünün gelişmesine fırsat vermeyip ortaya çıktığında üzerine gidecek olan insanı ya-

ratmak için çalışmalıyız. Yaşamın her alanında olduğu gibi insanlar arasında da kavga devam ediyor. Gece oldu diye aydınlıktan, ölüm var diye yaşamaktan vaz mı geçeceğiz? Kötü var diye meydanı onlara mı bırakacağız? Ölüm var, teslim olmak asla yok. Çözüm aramamıza da gerek yok Halil. Elindeki bir ekmeği paylaşabilen, insana, doğaya saygıyı yaşam biçimine dönüştüren, hem kendisini, hem çevresini aratabilen kâmil insanları yaratmamış mı bizim kültürümüz? Meydanı kötülere terk edip köşemize çekilmek çare mi? Evet doğru söylüyorsun, yaşam kirlenmiş, yaşamı kirletmişler. Ama kirliliğe teslim mi olalım? Kir mi kazansın? Göğsündeki cevahir attığı sürece yılgınlık, teslim olmak asla yok Halil...”

Susup Fahrettin’le Halil’in yüzlerine baktıktan sonra sürdürdü konuşmasını: “Ben de lafı uzattım. Son olarak şunu söyleyeyim. Samsun’dan gelirken Kâmil Başçavuş’un babasının silah çıkarıp senin eline verirken ne söylediğini biliyorum. Gelecek yaşamı kurmak için verilen mücadelenin ve bunun için ölenlerin bir anlam kazanması, her zaman kötünün, kirliliğin, yanlışın üzerine giderek mümkündür. Kanı kanla yıkamak bize yakışmaz. Onlar hak etseler de öfkeye kapılıp onlara onların yaptığını yapamayız Halil. Yoksa bizim de onlardan farkımız olmaz. Biz, nefsimize ağır geleni, başkası için de isteyemeyiz. Çare ne o halde? Önce öfkemizden sıyrılacağız. Öfke bizim düşmanımızdır. Öfkeyle yaptığımız her işin zararını yine sonunda biz çekeriz. Dostumuz olan aklımızı kullanırsak hem biz hem de etrafımız yarar görür. Kötülüklerin kaynağı bilgisizliktir. Yaşamı kirletenler, insanımızı bilgisiz bırakanlardır. Kötülüklere, kirliliğe ve bilgisizliğe karşı bilim ve akılla savaşmalıyız, diyor Mustafa Kemal Paşa.”

“Mustafa Kemal Paşa’yla görüştünüz demek ki. dedi Halil, “O nasıl görüyor memleketin durumunu?”

“Mustafa Kemal Paşa’yla Havza’da görüştük Halil. Vaktinin çoğunu telgraf başında ordu ve kolordu komutanlarıyla görüşerek geçiriyordu. Memleketin durumunu şu şekilde görüyor: Savaşın so-

nucunda millet yorgun ve yoksul halde. Milleti ve memleketi savaş-
şa sürükleyenler, kendi canlarının endişesine kapılarak firar etmiş-
ler. Saltanat ve hilafet makamını temsil eden Vahdettin şahsını, ma-
kamını kurtarma derdinde. Padişaha bağlı Damat Ferit Hüküme-
ti'nin hiçbir gücü yok. Ordunun silah ve cephanesi alınmış, alını-
yor. İtilaf Devletleri ağır mütareke koşullarına bile uymadan İs-
tanbul'u hep birlikte işgal etmiş. Adana ve çevresi Fransızlar, Kon-
ya ve Antalya çevresi İtalyanlar, Urfa, Samsun ve Merzifon İngiliz-
ler tarafından işgal edildi. Yunan Ordusu İzmir'e girdi. Bunların yanı
sıra, Rum Patrikhanesi dini görevini bırakmış, vilayetlerde çeteler
kurmakla uğraşıyor. Karadeniz'de Rum Pontus Devleti'nin ordu-
su kurulmuş durumda. Ermeni Patriği Rumlarla ortak çalışıyor.”

“Geriye ne kalmış ki? Kilit noktaları tutmuşlar. Bu koşullarda,
iki eşkiyayla baş edemezken Düveli Muazzama'ya karşı ordusu da-
ğılmış ve perişan edilmiş, silah altına alınacak askerini yıllar süren
savaşlarda yitirmiş bir millet ne yapabilir ki Mümtaz Bey? Memle-
ket elden gitmiş. Tutunacak hiç mi dalımız kalmamış?”

“Koşulların iyileşmesini mi bekleyelim Halil? Elimizi, kolumuzu
bağlayıp oturalım mı? Olanaklarımız bu kadar. Bu koşullarda düş-
manı yenmekten başka da çaremiz yok. Padişah saltanatını koru-
maktan başka bir şey düşünmüyor, İtilaf Devletleri'nin her söyle-
diğini uyguluyor. İçimizdeki hainler de hemen harekete geçerek Kürt
Teali Cemiyeti, Teali-i İslam Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiye-
ti, Wilson İlkeleri Cemiyeti gibi cemiyetler kurup işgalcilerin
amaçlarına hizmet ediyorlar. İtilaf Devletleri memleketi bölüşme ko-
nusunda anlaşmışlar.”

“Hiç mi çare kalmamış? Mustafa Kemal Paşa'nın görüştüğü ko-
mutanlardan kendisine destek olacak hiç kimse yok muymuş?”

“İyi haberlerim de var Halil. Memlekette vatan hainleri kadar
yurtsever insanlar da var. Edirne'de, Erzurum'da, İzmir'de Müda-
faayı Hukuk Cemiyetleri kurup işgale karşı direnme kararı almış-
lar. Ordumuz savaştan yenik çıktı, komutanlar ve subaylar yorgun,

ama memleketin uçurumun kenarına geldiğini görüp hal çareleri arayanlar varmış.”

Halil’in kafası bir türlü yerine oturmuyordu, karma karışıktı: “Düşünseler ne yazar Mümtaz Bey? Elllerinden ne gelir ki? Ordu erimiş, askeri tükenmiş... Ordunun elinden silahı alınıp terhis edilip padişah bile kendi ikbalinin derdine düştüğüne göre Mustafa Kemal Paşa, birkaç subayla ne yapabilir? Biraz dolaşır, belki Tokat’tan, belki Sivas’tan geri döner. En iyisi, Bolşevikleri çağırmak, belki onlar kurtarır bizi. Kızılıordu Kırım’a devrim yapmaya gitmiş, bizim geldiğimiz trenle Kırım’a cephane taşınıyordu. Suphi de Konferans’tan sonra özel yöntemlerini uygulamaya Kırım’a gidecekti. Türkiye’yi de aradan çıkarsın bari.”

“Mustafa Kemal Paşa bu koşullarda bile umudunu yitirmemiş, *Milletin egemenliğine dayalı, kayıtsız koşulsuz bağımsız bir Türk devleti kurmayı*z. *Türk milleti şerefsiz yaşamaktansa ölsün daha iyi* diyor. Sultan Galiyev gibi biz de elimizi verip boynumuza ipi kendimiz mi geçirelim?”

Fahrettin “Ermeniler girdikleri Türk köylerinde canlı kedi bile bırakmadılar, Yunanlar Ege’de kasıp kavurarak ilerliyor. Rumlar Pontus’u ilan etmek üzereler. Onların insafına kalacaksak nasıl olsa öldürürler bizi. Ölümden öte köy mü var? Fare gibi kapana kısılmayı beklemektense karşı koyar, şerefimizle ölürüz. Belki düşmanı kovar, Mustafa Kemal Paşa’nın dediği gibi bağımsız devletimizi de kurarız.”

Halil hâlâ umutsuz ve karamsardı. Ailesinin içinde bulunduğu durum, evini yağmalayanlardan hesap soracak gücünün olmaması, aç halde yaşamaya çalışırlarken bir Allah’ın kulunun kapısını açıp hatırını sormaması, onda tam bir düş kırıklığı yaratmış, bütün umutları sönmüştü: “Hırsızların, katillerin kölesi olacaksak, kirleneceksek öyle bağımsızlık olmaz olsun!” dedi.

“Halil, seni anlıyorum, haksız da değilsin. Ama bir iki kötü yüzendenden tüm topluma aynı gözle bakamazsın. Herkes aç ve perişan.

Asıl suçlu, insanlarımızı bu hale getiren, devleti hesapsız kitapsız savaşa sokanlardır. Kötülükten kurtulmanın yolu meydanı onlara bırakıp gitmek midir? Neden işin kolayına kaçıyorsun, onların istediği de bu değil mi?”

Halil’in vereceği bir cevabı yoktu.

“Haaa, Halil, Havza yolunda kime rastladık biliyor musun? Sana da selam söyledi. Hemen dönmek zorundayım, bir dahaki gelişimde İbrahim Emmi şarabından içmeye geleceğim, dedi.”

Halil’in yüzünde gülümseme belirdi: “General Budiyenni mi? Söylediklerinde samimiymiş demek ki. Neden gelmiş Türkiye’ye, Havza’da ne arıyormuş?”

“Dışişleri Komiseri Çiçerin’in askeri danışmanı olmuş Budiyenni. Özel temsilci olarak Samsun’daki İngiliz askeri temsilcisiyle resmi olmayan görüşmeler yapmaya gelmiş. Bir sohbetimizde Mustafa Kemal Paşa’nın adı geçmişti. Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Havza’da olduğunu öğrenince kaplıca bahanesiyle Havza’ya geçerek onunla özel görüşmeler yapmış.”

“Mümtaz Bey, kusura bakma da, ben anlattıklarından bir şey anlamış değilim. Gelen Dışişleri Komiseri temsilcisi, görüştüğü de İngiliz askeri temsilci. Savaş halinde değil mi İngiltere’yle?”

“Halil, bunda anlaşılmayan bir taraf yok. Savaş halinde olduklarından resmen yan yana gelmeyip el altından görüşüyorlar.”

“Orasını şimdi anladım da. Ne görüşmüşler onu söyledi mi?”

“O kadar uzun boylu değil. Ama arif olan anlar. Rusya’da bugün en çok neyin sıkıntısı vardı Halil?”

“İki yıldır trenlerde yer bulamadığımızdan gelededik. Bütün istasyonlar bozulmuş, çalışmayan tren enkazıyla doluydu.”

“El altından görüşmek için Samsun’a neden geldiği apaçık ortaya çıkmıyor mu?”

“İngilizler verecekler mi bakalım?”

“Politikada mutlaklık yoktur Halil, sadece çıkarlar vardır. Ruslar İngilizlere ihtiyacı olan konularda dayanılmaz öneriler sunarsa, bırak treni, Buckingham Sarayı’nı bile kraliçeyle birlikte satarlar.”

“Allah Allah... Daha öğreneceğimiz çok şey var demek ki? Mustafa Kemal Paşa’yla ne görüşmüş Budiyenni, onu söyledi mi?”

“Onların görüşmeleri de uzun sürmemiş. İkisi de resmi sıfat kullanmamış. Budiyenni emperyalist işgale karşı Türkiye’ye asker, silah ve para yardımı sözü vermiş. Karşılığında Rusya, Türkiye’den dostluk bekliyormuş. Mustafa Kemal Paşa dinlemekle yetinmiş.”

“Ruslar babalarının hayrına yardım etmezler. Mustafa Kemal’den bir bekledikleri vardır.”

“O Allahın emri Halil. Türkiye’ye yapacakları yardım kendilerine daha fazlasıyla dönecek. Mustafa Kemal Paşa’nın emperyalist işgale karşı başlatacağı *Kuvayı Milliye* hareketi Rusya açısından güney ve Kafkas sınırlarını güvenceye alacağı için buradaki askeri güçlerini Beyazlara ve emperyalist ablukaya karşı kullanacaklar. En önemlisi de Boğazların emperyalist işgal altında kalması Rusya’nın korkulu rüyası, nefes borularının tıkanması gibi bir şey. Yani yapacakları her yardım onların da çıkarına. Ruslarda akıl olsa Rusya’nın bütün giriş kapılarına Mustafa Kemal Paşa’nın heykelini dikerler. Ruslar Çarlığın yıkılıp Bolşeviklerin iktidara gelmelerini Çanakka- le direnişine borçlular. Yine Sovyet iktidarının sürmesi Türkiye’de millici bir iktidarın işbaşına gelmesine bağlı. Mustafa Kemal Paşa’dan başka bir seçenek var mı Halil? İşgalcilerin uşaklığını yapan saltanat mı, saltanata bağlı Damat Ferit Kabinesi mi kurtaracak yurdu? İngilizlerin uşağı Kürt Teali Cemiyeti mi, Teali İslam Cemiyeti mi? Yoksa hainliğini adına tescil ettirmiş İngiliz Muhipleri Cemiyeti mi ya da Amerika’nın kölesi olalım diye çırpınanların Wilson İlkeleri Cemiyeti mi emperyalist işgale karşı koyacak?.. İşgalciler Çanakkale’de zırhlılarını Boğaza gömen albayın, Ordu Müfettişi olarak Samsun’a gittiğini, kuş ellerinden uçtuktan sonra anlayıp hemen onu geri çağırıttılar ama geç uyandılar. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlere ve saltanata cevabını Amasya’da yayımladığı genelgeyle verdi. Genelgesinden sonra da artık kılıçlar çekildi.”

“Budiyenni’nin önerdiği yardımları Mustafa Kemal Paşa kabul etmiş mi, o ne diyor?”

“Kendisiyle bu konuyu görüşüp konuşmadık. Ortada fol yok yumurta yokken Mustafa Kemal Paşa da Budiyenni’nin iyi niyetlerine balıklama dalacak değil ya! Duyduğunu kafasının bir köşesine koyar, gerekince kullanır. İnsanlar her yerde aynı, bir yanda gözü başkasının lokmasında olanlar, diğer tarafta elindeki bir lokmayı paylaşabilenler. Bolşevikler içinde de bu kavga sürüyor demek ki. Bakalım sonu nasıl olacak? Mustafa Kemal Paşa, dışarıdan gelecek yardıma güvenip savaşa girmenin ülkeye neye mal olduğunu çok iyi biliyor. O, yalnızca millete ve haklı olduğuna güveniyor. *Akıl, mantık hak ve adalet yolundan ayrılmasak para silah taştan topraktan yaratılır. İhtiyacımız olan para ve silahı karşılığı ödenmek koşuluyla kabul edebiliriz. Niyet ne olursa olsun toprağımızda yabancı asker çizmesi görmek istemiyoruz, dedi.*”

Halil ikna olmaya başlamıştı: “Galiyev de elini vermiş, kolunu kurtaramamıştı. Bu zamana kadar Havza’da mıydınız, Osman Ağa ne yapıyor?”

“Haa, Osman Ağa’ya artık herkes Topal Osman diyor. Mustafa Kemal Paşa’yla görüşükten sonra fazla eğlenmeden Giresun’a döndü. İngilizlerin tutuklama, Rum çetelerin saldırma olasılığına karşı biz Mustafa Kemal Paşa’nın yanında kaldık. 12 Haziran’a kadar Havza’da kaldıktan sonra sabah Amasya’ya gitmek için yola çıktık. Mustafa Kemal Paşa’nın ünü kendinden önce Amasya’ya varmış. Çanakkale gazileri başta olmak üzere yediden yetmiş bütün Amasya halkı, Düveli Muazzama’yı denize döken kahramanı karşılamak için bağlar, elma bahçeleri arasındaki Gezirlik’e sabah erkenden koşup gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Amasya halkıyla tanışıp tokalaştıktan sonra fazla eğlenmeden yola çıktık. Gezirlik’e gelemeyen Amasyalıların geri kalanı da Amasya’nın girişinde bulunan Yeşilırmak üzerindeki Kuşköprü’nün iki başına sıralanmıştı. Her iki tarafta da tüm Amasyalılar Mustafa Kemal Paşa’yı bayram sevinciyle karşılayıp fırka ayrımcılığını da bir tarafa bırakarak tek vücut halinde etrafında toplandı. Toplantılar ve mitingler düzenleyerek Müdafaa-yı Hukuk

Cemiyeti'ni de kurarak düşmanı yurttan kovma kararlılığını göstermeleri Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir moral kazandırdı.”

“Mustafa Kemal Paşa'yı ben de görmek isterdim. Başka ne işler yaptı, neler konuştu Amasya'da?”

“Halil, Mustafa Kemal Paşa, beni görmek isteyen benim fikirlerime sahip çıksın, ben onlarla behemehal görüşmüş olurum, diyor. Yirmi bir Haziran'a kadar halkla görüşmelerini sürdüren Paşa, Otuz Birinci Tümen karargâhının bulunduğu Sarıkışla binasında Amasya halkının ileri gelenleriyle bir toplantı yaptı. Toplantıya Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'yla Hamidiye Kahramanı Rauf Bey de katıldı. On Altıncı Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da Erzurum'dan çektiği telgrafta kolordusuyla Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde olduğunu bildirdi.”

Halil ilgilenmeye başlamıştı, “Toplantıdan bir sonuç alabilmiş mi?” diye sordu.

“Çok önemli kararlar aldı. Amasya'daki zengin, fakir tüm Amasyalıların peşinde olduğunu görmesi, ona büyük bir moral oldu. O gün yayımladığı genelgeyi Padişaha, işgal kuvvetlerinin komutanlıklarına, yabancı devletlerin İstanbul'daki elçilerine ve tüm ordu ve kolordu komutanlıklarına telgrafla bildirdi. Bu kararlar Mustafa Kemal Paşa'nın önceden kafasına koyduğu düşüncelerdi. Öz olarak söylemek gerekirse saltanatın ilgası, düşmanın yurttan kovulması ve milletin kendi kendini idare edebileceği bir yönetim biçimine geçilmesini içeriyordu. Son önemli bir madde daha vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın o sözünü anımsarsın Halil. Galiyev'e söylediğimizde, o, ‘bizim de kulağımıza küpe olsun, halkına ve kendine güvenen bir liderin söyleyebileceği söz bunlar.’ demişti. Demek ki, o, olayların peşinden giden bir insan olmayıp yıllar öncesinden kafasına koyduğu hedefe adım adım yaklaştığını bir kere daha kanıtladı.”

“*Milletin kurtuluşunu, yine milletin azim ve kararı sağlayacaktır.*” diye mırıldanan Halil'e yeniden bir heyecan gelmişti: “Diğer arkadaşlarımız ne yaptılar, onların da haberi var mı?”

“Mustafa Kemal Paşa yeni toplantı ve kongreler düzenlemek için Amasya’dan ayrılıp Erzurum’a doğru giderken biz de dağıldık. Aydın Yarbay Edirne’ye, Emrah Binbaşı Aydın’a, Yusuf Antep’e, Cemil Maraş’a, Battal Ödemiş’e, Ethem Topal Osman’la birlikte Giresun’a gitti. Biz de dün akşam buraya geldik.”

Fahrettin, “Albayım, toplantı sonunda bulunanlar ayağa kalkıp alkışlayarak tezahüratta bulunduktan sonra içlerinden biri el kaldırıp Mustafa Kemal Paşa’ya, bu kararları kim hayata geçirecek diye sorduğunda o, *kararların hayata geçirilmesinden her Türk sorumludur*, demişti.”

“Anımsatüğün için sağ ol Fahrettin. Önemli bir konu, karar metninde olmadığından söylemeyi unuttum. Yine aynı kişi tekrar söz isteyip ‘Türk kimdir?’ diye soru yönelttiğinde de Mustafa Kemal, *Misakı milli sınırları içinde düşmana karşı koyan, kararların hayata geçirilmesinde çaba harcayan herkes Türk’tür*, demişti. Bizler de Mustafa Kemal’in bu sözleri üzerine kendimizi sorumlu hissederek buraya geldik. Düşmana karşı direnecek sağlam, güvenilir insanlara haber saldım.”

“Veli Başçavuş sizlerle gitmemiş miydi? O katılmıyor mu toplantıya?”

“Kambersiz düğün olur mu? Ne zaman düğüne kalksa onu cepheye çağırmışlar. ‘Bizim düğün yine kalacağı benziyor, nişanım yirmi yıldır bekliyor, biraz daha beklesin, vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikeyken düğün mü yapılır? Çifte düğünü bağımsız devletimizi kurduktan sonra yaparız. Ben anamın elini öpüp nişanımı da görür gelirim. Bir daha fırsat bulamam.’ demişti. Bu zamana kadar gelmesi gerekirdi, senin haberin var mı neden gecikti? Yoksa tütün kalmadı da tütün mü arıyor?”

Biraz sonra dış kapı çalındı. Veli, yanında on, on iki yaşlarında bir çocukla içeri girdi. Çocuğa kendi kepinı giydirmişti ve çocuğun yüzü gözü kapanmıştı. Fahrettin gülerek, “İyi adam lafının üzerine gelirmiş, derler, Tütününü de bulmuş, keyfi yerinde. Kafanın kel olduğunu bilmiyordum, kabak gibi çıkmış ortaya.”

“Fahrettin, benzetmeyi yanlış yaptın. İti an, taşı hazır et, derler. Kepimi birliğimizin ilk gönüllüsüne verdim. O yüzden kelim göründü. Kıyafetsiz Kuvayı Milliyeci olur mu?”

Veli Başçavuş’un bir çocukla toplantıya gelip gayri ciddi konuşması Mümtaz Bey’i tedirgin etti: “Veli Başçavuşum eğlenecek, oyun oynayacak durumda olmadığımızı bilmiyor musun? Kuvayı Milliye birliğimizin kurulması çoluk çocuğun eğlencesi mi oldu?”

Veli’nin keyfi kaçtı. Mümtaz Bey’e cevap vermeden önce cebinden tabakasını çıkarıp bir sarımlık tütün alarak parmakları arasında tuttuğu ince kâğıda yerleştirip doladı. Çakmağıyla ateşleyip derin bir iki nefes aldıktan sonra konuştu: “Evde de tütün kalmamış, kuru ot sarıp içmekten ağzım karafırın önüne dönmüştü. Kafam yerine geldi, şimdi sorunuza cevap vereyim. Ara sıra şaka takılmadığım olmuyor değil, ama yurdun savunmasında oyun oynadığımı görüp duyduğun oldu mu? Ben akşam nişanlıma gidip ‘Biraz daha bekle, tam bağımsız yeni devletimizi kurunca çifte düğün yapacağız.’ dedim, o da nişan bohçasını getirip sokağa attı. Ben çoluk çocukla oyun oynamak için mi yirmi yıllık nişanlımdan oldum Mümtaz Albayım?”

“Biz artık nizami birlik değiliz. Önlemi elden bırakırsak bir sonuca varamayız. ‘Sağlam, güvenilir insanlara haber edin.’ demiştim. Sen sokaktan küçük bir çocuğu alıp gelmişsin.”

“Albayım, izin ver de lafımın sonunu getireyim. Dinlemeden neden karar veriyorsun? Böyle değildin, sınırların iyice gerilmiş. Neyse, çocuğun kimin nesi olduğunu bilmiyorum, ama bunlar bizden önce Kuvayı Milliye birliğini kurup işgale karşı direnişe başlamışlar bile. Bu çocuk direnişçilerin komutanı. Yalnızca üniforması yoktu, ben de kendi kepimi giydirdim.”

“Veli, birliğe katılmak istemiyorsan açıkça söyle. Bu gönüllü birlik, sana darılıp gücenmeyiz. Burada can pazarındayız sen hâlâ oyun oynuyorsun.”

“Albayım, hepimiz etten kemikteniz. Herkesin sınırı gergin. Ku-

vayı Milliye birliğinin oyun olmadığını bilecek sorumluluğa sahip olmasam burada işim ne? Nişanlımı yanıma alır, düğün hazırlığına başladım. Sabredip lafımın sonunu bir dinle, kararını ondan sonra verirsin. Sabah anamla vedalaşıp ayrıldıktan sonra tütün almaya çarşıya indim. Ben buraya aceleyle gelirken Merzifon yolundan gelen bir kamyon, hükümet konağının önünde durdu. Kamyondan inen İngiliz askerlerin bir kısmı konağa girerken diğerleri de çevresinde etrafında düzen aldılar. Belediye kahvesinin önüne oturup endişeyle beklerken mezarlıktaki toprak yığnında oynayan çocuklar, kucaklarına doldurdukları taşlarla gelip İngiliz askerlerinin çevresinde siperlere yerleştiler. Komutanları olan bu çocuğun işaretiyle İngiliz askerlerinin üzerine dört bir yanlarından taş yağmaya başladı. Fahrettin'in mitralyözü gibi atışlar tam isabetti, hiçbirisi hedefi sekmedi. İngilizler şaşırdı, oradan oraya koştururken başlarından, yüzlerinden kan akıyordu. Gürültü ve bağırışlar üzerine konağa girmiş olanlar da geri çıkıp kamyona doluştu. Taşlardan camları kırılan kamyon hızla hareket etti. İngilizler kaçarlarken ben de çocukların yanına gidip kutladım. Buraya gelirken bu çocuk da bu tarafa gelince, kimin nesi olduğunu sordum. Evleri bu taraftaymış. Onun babası da askerden yeni dönmüş. Annesi gibi o da hastaymış ve yerinden kalkamıyormuş. Sizinle tanıştırayım diye içeri aldım. Şimdi lafım bitti. Kötü mü yapmışım albayım?"

"Haklıymışsın Veli, kusura kalma. Peki, birliğimizin ilk gönüllüsünün adı neymiş? Birliğe komuta ettiğine göre, rütbe de verelim. Onbaşı olsun. Halil, sen tanıyor musun? Evleri bu mahalledeymiş?"

Veli, çocuğun başından kepini alınca, kuru kara bir yüzün ortasında kocaman bir burunla iri kara üzüm taneleri gibi gözleri ortaya çıkmıştı ve o da Halil'e bakıp duruyordu. Halil annesinin sesini duyar gibi oldu: "Halil, oğluna dedenin adını koyduk. Patlıcan gibi burnu, iri kara üzüm taneleri gibi gözleri, tıpkı dedeninki."

"Oğlum Hamza bu!" demek istedi. Ama çenesi kilitlenmişti.

Ağzı açılmıyordu, söyleyemedi. Kalkıp oğlunu kucaklamak istedi. Ama sanki bina üzerine çökmüştü; yerinden kalkamıyordu. Kollarını uzatıp elinden tutmak istedi oğlunun. Ama kolları kütük gibi olmuştu; kımıldatamıyordu. Uykusu gelmişti, göz kapaklarını tutamadı...

* * *

Mümtaz Bey neden adını tekrar edip duruyordu: “Halil!.. Halil!..”

Yüzüne dökülen damlalar gözyaşları mıydı? Mümtaz Bey neden ağlıyordu? Kendisi, kopan yüreğinin bir parçası da olsa acını kimse bilmeyecek, gözyaşlarını yüreğinin içine akıtacakmış Halil, demez miydi?

Gözyaşı değildi Halil’in yüzüne dökülen. Kısacık bir sürede yüzlerce yıllık ömre bedel yaşanılmış dostluklar, paylaşılmış acılar, gelecek güzel günlerin düşleriydi. İçtikleri şarap gibi duruydu, söyledikleri türküler gibi yürekten geliyordu. Annesi miydi saçlarını okşayan? Yoksa oğlu muydu? Başını dizlerine koydu. Tam uykuya dalacağı sırada adının dışarıdan çağırıldığını duydu: “Halil, Halil...”

Oyun oynamaya çağırıyorlardı. Birden üzerindeki ağırlıklar kalkmış, kuş gibi hafiflemişti. “Ana ben oyuna gidiyorum.” dedi. Sanki dış kapıya kadar uçarak gelmişti. Aralayıp dışarı çıktı. Seslenen Kâmil’di. Yanında Göbeloğlu Ahmet, İsmail, Giritlilerin Haydar, Kabaoğuzlu Cemil de vardı...

* * *

Ağustos’un son günlerinde Mümtaz Albay, Fahrettin, Veli ve Kâzım’la birlikte Sivas yolundaydı. Onlara yetişmek için Hamza’yla kucaklaştıktan sonra koşmaya başladı Halil.

Son ya da Başlangış: “KİM VAR İMİş BİZ BURADA YOĞ İKEN?”

İstanbul, Ağustos 2008

Romanı okumaya başlamadan önce arkadaşlarına şu açıklamayı yapmıştı Temel:

“Kırk yıllık dostumuz Salim şentürk, kendi memleketinden başlamış işe. Çocukluğunun geşittiği memleketi Gümüşhacıköy’den çıkmış yola. Yıllarını vermiş. Onlarca kişiyle konuşup notlar almış. Anılar dinlemiş, bilgiler toplamış. O dönemle ilgili kitaplar okuyup araştırmış. Öğrendikleri günlerce, aylarca uykusundan etmiş onu, perişan etmiş. Sonunda seferberlikle başlayıp Sarıkamış trajedisiyle devam eden ve kahramanlarının beş yıl süren tutsaklığından sonra memleketlerine dönüşlerinde karşılaştığı kirliliği anlatan bir metinle noktalamış araştırmasını. Salim, dedelerimizin ve ninelerimizin yaşam serüvenlerinden yola çıkarak bugünkü kirliliğin nedenlerini araştırırken düne uzanan bir insanlık ve yakın tarih destanı sunmuş. Bir sevdayı bugüne taşımuş. Bu seveda, kirletilen yaşamı temizleme çabasının doğurduğu bir doruk olan Mustafa Kemal Paşa’yla buluşuyor romanın sonunda.”

Okuduğu son cümlelerde yine engel olamadı sesinin titremesine Temel:

“...Ana ben oyuna gidiyorum.” dedi. Sanki dış kapıya kadar uçarak gelmişti. Aralayıp dışarı çıktı. Seslenen Kâmil’di. Yanında Göbeloğlu Ahmet, İsmail, Giritlilerin Haydar, Kabaoğuzlu Cemil de vardı... Eylülün ilk günlerinde Mümtaz Albay, Fahrettin ve Veli Baş-

çavuşlarla birlikte Sivas yolundaydı. Onlara yetişmek için Hamza'yla kucaklaştıktan sonra koşmaya başladı Halil."

Sustu. Tam karşısında oturan pos bıyıklı Cemil'e ve onun yanındaki Bahar'a baktı gülümsemeye çalışarak.

Hepsi sustu. Kimse konuşmak istemedi. Kimse konuşmaya cesaret edemedi. Konuşan kendini ele verecek, ağladığı sesinden belli olacaktı. Kimi bulutsuz gökyüzüne dikti gözünü, kimi de yerdeki çimene. Kimi derin bir of çekti, kimi elindeki bardakta düşlere daldı.

Temel elindeki son sayfayı da içine koyup dosyayı kapattı.

Çimenlerin üzerine U biçiminde yerleştirilmiş masaların çevresinde kadınlı erkekli 25-30 kişi oturuyordu. Amasya'nın, Tokat'ın, Yozgat'ın merkezinden ve çeşitli kasabalarından öğretmen okuluna girdiklerinden bu yana 40 yılı geride bırakmışlardı. Okulu bitirince öğretmen olmuşlardı. Bir kısmı çeşitli eğitim enstitülerine ve yüksek öğretmen okullarına girmişti. Oralarda da çeşitli öğretmen okullarından benzer duygularla, benzer düşüncelerle Anadolu'nun başka başka yörelerinden gelen yeni dostluklarla buluşmuşlardı.

Çoğu parasız yatılılığın getirdiği sürekli birliktelikle birbirine kopmaz bağlarla bağlanmıştı. Çocukluktan ergenliğe ilk adımlarını birlikte atmışlardı. İlk aşklarının tanığı olmuşlardı birbirlerinin. Sonra ortak bir sevdaya tutulmuşlardı. Bir ütopya ile doldurmuşlardı gönüllerini. Tutunmaya çalıştıkları yaşamın sahibi olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Sahiplenmeye çalıştıkları yaşamı kirletenlere karşı son soluklarına kadar savaşımaya yeminliydi hepsi de.

Her biri neler neler yaşamıştı bu 40 yılda. Bir kısmı öğretmenliğini sürdürerek emekli olurken bir kısmı da yaşamın önlerine çıkardığı seçenekleriyle farklı mesleklerde, farklı işlerde çalışarak geride bırakmışlardı gençliklerini. Yaşam her birini bir başka yere, bir başka yaşama, bir başka mesleğe savurmuştu. Ama hep 68 Kuşağı'ndan olmanın sevinciyle, hüznüyle, coşkusuyla, yiğitliğiyle yaşamışlardı. Zaman araya bazen ayrılıkları, mahpuslukları, gur-

betlikleri yerleştirse de geçen 40 yıl boyunca kopmamışlardı birbirlerinden.

“Bu yurdu bize emanet edenlerin sevdalı yaşamlarına ve dostluğumuzun kırkinci yılına içelim arkadaşlar!” diyen Nazmi’nin sesi titriyordu. Elindeki şarap kadehini kaldırdı. Gözlerinden hüznün yanı sıra sevginin ve umudun ışıkları yayılıyordu.

“Onlara ve dostluğumuzun kırkinci yılına!” diye bağırarak kaldırdılar kadehlerini. Kimi rakı içiyordu kimi şarap. Kimi bira içerken kimi de meyve suyuyla katılmıştı kadeh tokuşturmaya.

İstanbul’da oturanlar ayda bir buluşuyordu. Her ayın ilk pazartesi günü yapılan Aziz Nesin Dostları Yemeği’nde bir araya geliyorlardı. Tepebaşındaki Galata Restoran’daki aylık buluşmaya akşamın erken saatlerinde geliyorlardı. Gecenin konuşmacısı sözlerini bitirip fasıl başlayana kadar sohbet ediyorlar, neler olup bittiğini, neler yaptıklarını anlatıyorlardı birbirlerine. Sonra da diğer mezelerin yanı sıra pazı dolmasıyla ağızlarını şenlendirip irmik helvasıyla yemeklerini bitiriyorlardı. Ara sıra çeşitli bahanelerle de bir araya geliyorlardı. Öğulların kızların nişan, düğün gibi törenlerinden sonra eğlenmek için, kimi zaman, hele ki son dönemlerde sıkça cenaze törenlerinden sonra da efkâr dağıtmak için buluşuyorlardı. Bazen miting, panel, sergi, konser gibi etkinliklerin sonrasında bir araya geldikleri de oluyordu. Hepsi her buluşmada olamıyordu tabii. Ama bir araya gelenler, gelemeyenlerin kulaklarını da çınlatıyor, birbirlerinden haberleri alıp veriyorlardı.

İstanbul dışında oturanlarla son on yıldır yılda bir kez toplanıyorlardı. Yaza denk getiriyorlardı buluşmalarını. Bazen aralarına öğretmen okulundan olmayan dostları da katılıyordu. Körfez’in herhangi bir yerinde hiç değilse birkaç günü birlikte geçiriyorlardı. Ya da bir akşam yemeğini mutlaka birlikte yiyorlar, özlemlerini savuşturuyorlardı. Altınoluk’ta, Burhaniye’de, Akçay’da, Güre’de, Zeytinli’de, Pelitköy’de, Ayvalık’ta, Dikili’de bir araya gelmişlerdi. Birçoğunun yazlığı vardı o yörede. Bazen de küçük bir otelde gerçekleştirmişlerdi buluşmalarını.

Bu kez Nazmî'nin Çatalca'daki köy evinde buluşmuşlardı. Mangallarını yakmışlar, yemeklerini yiyip içkilerini içmişler, türkülerini söylemişlerdi. Sonra da bugün aralarında olmayan Salim'in, rahatsızlığı nedeniyle tamamlayamadığı ve üç yıl önceki buluşmalarında Temel'e verdiği, Temel'in son noktayı koyduğu romanın son bölümünü dinlemişlerdi.

Dostlukların değeri ve yaşamın kirletilmişliğiyle ilgili olan bu roman, kirletilen yaşamımızın dününe gönderiyordu aydınlatan ışıklarını. Salim, yaşanan sorunların kaynağının Osmanlı'da olduğunu, bu nedenle, Osmanlı'nın yaşam biçiminin, özellikle de son yıllarının çok iyi bilinmesi gerektiğini söylemişti. Haklıydı, her biri Balkanlar'da, Yemen'de, Çanakkale'de, Sarıkamış'ta, Kurtuluş Savaşı'nın çeşitli cephelerinde savaşan, can veren dedelerin, yıllarca o dedelerin yolunu gözleyen ninelerin torunlarıydı.

Konuştukça Cumhuriyet'in nasıl kurulmuş olduğunu, Cumhuriyet'i yaratan insanların nerelerden hangi koşullarda bu topraklara geldiğini, bu toprakları yurt yapabilmek için neleri yaşadıklarını öğrendikçe kahroldular. Kirliliğin bugün başlamamış olduğunu gördüler. Yaşamı kirletenlerin kökü bugünde bulunamazdı. Kirin köküne inilmeliydi.

"Dostluklarının kırkınıcı yılına!" kadehlerini, beş yıl önce aldıkları kararlar ilgili saatlerce konuştuktan sonra kaldırmışlardı.

Yaşamlarıyla, yaşadıklarıyla hesaplaşmaya karar vermişlerdi.

27 Mayıs'ı çocukken yaşamıştı hepsi de. Ama onun getirdiği özgürlüklerle insan olmanın bilincine varmışlardı. Yarım kalmış bir devrimin, bir insan olma davasının ne olduğunu anlamaya, Cumhuriyet'in sunduğu yeni insan, yeni yaşam anlayışının değerini düşünmeye, kavramaya o yıllarda başlamışlardı. Onları köylerinden, kasabalarından alıp parasız yatılı okullarda okutan Cumhuriyet'e borçlu olduklarının bilincindeydiler. Bu bilinçle yaşadıkları için de anlamlı bir yaşamları olmuştu. İnsanı insan yapan düşünceydi, düşüncenin insanlığın yaşamıyla, arayışıyla bütünleşmesinin oluşturduğu bilinçti, düşüncenin ve bilincin en güzel çocuğu olan eylemdi.

1960'lı yılların sonlarındaki devrimci kasırganın tam içinde yer aldılar ve eylemle tanıştılar. Yaşamı kirleten adımlar atılıyordu ülkede. Bağımsızlığı lekeleyen kararlar alıyor ve uyguluyordu ülkeyi yönetenler. Cumhuriyetle tahtından indirilen kara gericilik baş tacı edilmeye başlamıştı. Bunlara karşı çıkma sorumluluğuyla doluydular ve yarattıkları direniş 12 Mart Muhtırası'nın amansız saldırısının hedeflerinden oldu. 1971'le birlikte yaşamı kirletenlerin hisşına uğramaları kaçınılmazdı. Onların dayakla, gözaltıyla, işkenceyle, sıkıyönetim mahkemeleriyle, hapislikle, işsizlikle karşılaşmalarını getiren bu kaçınılmazlık birçoğunun öğretmenliğinin de sonu olmuştu. Yılmazdılar...

1970'li yılların toplumun her kesimini saran devrimci coşkuyla onardılar hasarlarını, yüreklerini, bilinçlerini. Her biri yaşamı ve özgürlüğü, insanı ve insan olma davasını savunma savaşımının bir yerinden tuttu. Emperyalizmin bir tuzağına düşerek bölünüp parçalanmadan onlar da aldılar paylarını. Farklı farklı gruplara yakınlık duydular. Ama duvar örmediler aralarına. Dostluklarını bazen birbirleriyle sertçe tartışsalar da sürdürdüler. Ülkenin her yanında yeni bir coşkuyla kalabalıklaşıyor, çoğalıyorlardı.

Bu kez 12 Eylül çıktı karşılarına. 1980'li yılların ilk yarısını acılarla, hüznlerle, kaygılarla geçirdiler. İkinci yarısında ise yine iyileştirdiler daha derin olan yaralarını. Darbeler hırçın ve acımasızdı, ağır yaralanmışlardı (ki hâlâ kanamakta için için... Bir arkadaşları idam edilmişti. Üç arkadaşlarının yaşamı ırkçı ve dinci bağnazların kurşunlarıyla, bombalarıyla sona ermişti. Nice acılar, nice yoksuluklar yaşadılar. Kimi uzun yıllar cezaevlerinde kaldı, kimi işsizlikle buluştu yeniden. Kiminin ev düzeni altüst olurken, kimi kaldıramadı bunca kahrı. Salgına dönüşmese de intiharlar da girdi yaşamlarına. Nevin'i, Kenan'ı böyle bastı toprak bağına. Kimi yurtdışına kaçtı, kimi hep firari dolaştı sokakları, kimi gömölüp kayboldu geçim derdine.

12 Eylül'ün kara bulutları çekilmeye başladıktan sonra yeniden

daha sıkı, daha bir coşkuyla sarıldılar hiç ellerinden bırakmadıkları insanca yaşam özlemine, sevdalarına. Sarıldılar ama azalmışlardı. Bir kısmı kurulan yeni düzenin dışlıleri arasında öğütölmeye başlamıştı.

1990'lı yıllarda bir yandan da hastalıklar girdi yaşamlarına. Yorgun vücutları isyan etmeye başlamıştı yaşadıklarına. Bir kısmı acımasız oldu hastalıkların. Artlarından mumlar yaktılar Haşım'ın, İbrahim'in, Selahattin'in, Muhsin'in, Vecdi'nin, daha onlarcasının... Kalanlar bayrağı elden düşürmemeye yeminliydi.

Yaşam kirleniyordu hızla. İnsan kirleniyordu. Vatan elden gidiyordu. Dünyaya egemen olmaya çalışan imparatorluk var ettiği işbirlikçileri eliyle ülkeyi karmaşaya ve karanlığa sürüklüyordu. 2000'li yıllara girdiklerinde yorgun ama umutlu, hüzünlü ama coşkulu, kaygılı ama dimdik, acılı ama sevdalıydılar. 1940'ların ortalarında başlayan saldırı, zaferini tamamlamak üzereydi ama onların sevdaları hiç eksilmedi yüreklerinden.

"Dostluklarının kırkını yılı"nda yaşamlarıyla, yaşadıklarıyla hesaplaşmaya, bugün üzerlerine düşen görevleri yerine getirip getirmediüklerini tartışmaya karar vermişlerdi.

Her biri bir başka açıdan yaklaştı yaşadığına.

Her biri yaşamı kirletenlere karşı savaşımın bir başka cephesinden aydınlatmaya çalıştı yaşananları.

Temel, bugünün oluşmasındaki önemi nedeniyle 12 Eylül'e parmak bastı. Anılarının arasına tüm ülkede yaşananları araştırarak *12 Eylül: Dönüm Noktası* adlı bir kitap armağan etti arkadaşlarına. "Her şeye karşı direnen sevdalılara" adadı yapıtını.

Halil, çağdaşlığın yüz akı bir kurumu, Köy Enstitülerinin üzerinde durulmasının ve geleceğe aktarılmasının zorunlu olduğunu düşünüyordu. Köy Enstitülerini bitiren yüzden fazla kişiyle yaptığı söyleşiyi Nazmi'nin katkısıyla kitaplaştıırıp birçok kuruma dağıttı.

Bahar, ilçesinde sürdürdüğü Atatürkçü Düşünce Derneği şube başkanlığını hakkıyla yaparken ülkenin aydınlarına konferanslar

verdiriyor, paneller yaptırıyordu sürekli. Mitinglere koşuyor, protesto gösterileri örgütlenmesine önyak oluyordu.

Arkadaşlarının arasında her zaman neşe kaynağı olan Yakup, bir yandan kitap okumayı sürdürerek bilincine bilinç katıyor bir yandan da öğretmen okulu yıllarından beri yüreğinin bir parçası olan tiyatroculuğuna reklamlardaki ve dizi filmlerindeki küçük rolleri ekliyordu. Hak ettiği ve bir gün mutlaka ulaşacağına inandığı büyük rollere kavuşmayı bin umutla bekliyordu.

Kendisini total eden bir kurşun nedeniyle devrimciler arasındaki çatışmaları hiç aklından çıkaramayan Cemil, içinde olduğu bir oluşumda doğrultusunu hiç kaybetmiyordu. Cumhuriyet gazetesinin okurlarının oluşturduğu Cumok'ta eşi Elif'le birlikte elinden geleni yapıyordu.

Umut, Gülay ve Yasemin, çocuklarının da yardımıyla kurdukları internet grubuyla bilgi kirlenmesinin önüne geçmeye çalışıyor, çevrelerini bilgi ışığıyla zenginleştiriyorlardı.

Cevahir, bir dershanede çalışmaya devam ediyor ve eğitimle, kültürle, sanatla ilgili nerede olumlu bir çaba görse katkıda bulunmaya çalışıyordu. Köy Enstitüleri'yle ilgili bir kurumda, bir felsefe grubunda etkinlikler düzenlenmesine önyak oluyordu.

Nazmi, yaşamın eğitimle canlandırılacağı bilinciyle "Eğitim ciddi kurumların işidir." diyerek çıktığı yoldaki başarısına, yüreğindeki bir cevahiri katma çabasındaydı. Doğaya olan sevdasıyla içini tutuşturan bozkırda açan çiçek ütopyası, çağdaş bir üniversite kurmaya doğru adımlar atıyordu ona. Eğitimle yürüyordu kirliliğin üstüne.

Hepsi de sevdasını geleceğe aktarmaya çalışıyordu.

* * *

Beş altı metre kadar ilerideki başka bir masada büyüklerinin konuşmalarını büyük bir dikkatle dinleyen çeşitli yaşlarda kızlı oğlanlı çocuklar vardı.

Çocuklar, zamanın derinliklerine gömülmüş olan büyük dedelerini, büyük ninelerini tanımış, onların büyük serüvenlerini, sevd-

larını, ödedikleri büyük bedelleri bir parça da olsa öğrenmiş olmanın kıvancıyla dolmuşlardı.

Cemil’le Elif’in kızı Kardelen Kabaoguz, “Cumhuriyet’i de ben anlatacağım büyüyünce.” dedi.

“Kirlenen dünyayı da ben anlatacağım.” dedi Hamza Çerezcioglu’nun torunu Halil Mümtaz.

2005-2009

(Dikili, Pelitköy, Altınoluk, Burhaniye)

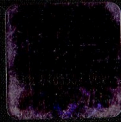

ÖNER
YAĞCI

KİR

Öner Yağcı, "Kır" romanında 1914 Ağustos'unda başlayıp 1919 Ağustos'unda biten beş yıllık bir sevdaya, arayışa yöneltiyor ışıklarını. Aileleri, dostları, düşmanlarıyla Mümtaz Albay, Fahrettin Başçavuş, Veli Başçavuş, Kâmil Başçavuş, Halil Çavuş ve diğerlerine... Bu ışıkların aydınlattığı yaşamlarda, Amasya'dan Sankamış muharebelerine, Sibiryâ tutsaklığından Kuvayı Milliye'ye Anadolu'nun insan gerçeğiyle yüklü temellerini görüyoruz.

"Kır"ın aynasında görülen gerçekliği, onların torunlarından biri şöyle değerlendiriyor: "Kırk yıllık dostumuz Salim Şentürk, kendi memleketinden başlamış işe. Çocukluğunun geçtiği memleketi Gümüşhacıköy'den çıkmış yola. Yıllarını vermiş. Onlarca kişiyle konuşup notlar almış. Anılar dinlemiş, bilgiler toplamış. O dönemle ilgili kitaplar okuyup araştırmış. Öğrendikleri günlerce, aylarca uykusundan etmiş onu, perişan etmiş. Sonunda seferberlikle başlayıp Sankamış trajedisine devam eden ve kahramanlarının beş yıl süren tutsaklığından sonra memleketlerine dönüşlerinde karşılaştığı kirliliği anlatan bir metinle noktalamış araştırmasını. Salim, dedelerimizin ve ninelerimizin yaşam serüvenlerinden yola çıkarak bugünkü kirliliğin nedenlerini araştırırken düne uzanan bir insanlık ve yakın tarih destanı sunmuş. Bir sevdâyı bugüne taşımış. Bu sevdâ, kirlatilen yaşamı temizleme çabasının doğurduğu bir doruk olan Mustafa Kemal Paşa'yla buluşuyor romanın sonunda."

ISBN 978-605-4183-30-2

09.34.Y.0298.053

**Cumhuriyet
Kitapları**